

Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса

В'ячеслав Яремчук

**УКРАЇНСЬКА БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ І
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ
(1899–1918 рр.)**

Монографія

КИЇВ – 2012

УДК (477.4./5/8)"1899-1918"
ББК 66.6(477.4./5/8)"1899-1918"
Я-72

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса
(протокол № 6 від 15 листопада 2012 р.)*

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор А. С. Романюк,
доктор політичних наук, професор Н. Ю. Ротар,
доктор політичних наук, професор О. Ю. Висоцький.

Яремчук В. Д.
Я 72 Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.). – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 504 с.
ISBN 978-966-02-7002-2

У запропонованому дослідженні здійснено спробу комплексного аналізу політичної діяльності перших українських партій Східної (Наддніпрянська) і Західної (Галичина і Буковина) України, які діяли у контексті української багатопартійності трьох зазначених регіонів наприкінці XIX – початку XX ст. Особлива увага акцентується на специфіці діяльності українських політичних партій, їхньої взаємодії та здобутків, досягнутих у політичному житті Російської та Австро-Угорської імперій. У книзі представлено результати компаративного аналізу становлення та функціонування багатопартійності в Наддніпрянській і Західній Україні.

Для фахівців, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами, пов'язаними з виникненням та діяльністю українських політичних партій, політичною історією України.

УДК (477.4./5/8)"1899-1918"
ББК 66.6(477.4./5/8)"1899-1918"

ISBN 978-966-02-7002-2

© Яремчуку В.Д., 2012
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження	7
РОЗДІЛ 2. Передумови становлення і особливості діяльності українських політичних акторів у складі інших державних утворень (1899–1907 рр.)	84
2.1. Політичне, національне і соціально-економічне становище української громади у Російській і Австро-Угорській імперіях наприкінці XIX – початку XX ст.: спільне і відмінне	84
2.2. Політичний етап національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні	161
2.3. Український суспільно-політичний рух у Галичині та Буковині	211
РОЗДІЛ 3. Процеси функціонування української багатопартійності у Західній Україні у передвоєнний період	259
РОЗДІЛ 4. Українська багатопартійність Східної і Західної України в мовах Першої світової війни	289
4.1. Суспільно-політичні сили Наддніпрянської України: на шляху від розколу до консолідації на засадах усвідомлення національно-політичного інтересу.....	289
4.2. Стратегія і тактика діяльності українських партій на теренах Австро-Угорщини.....	346
4.3. Українські партії Галичини і Буковини в умовах розпаду Австро-Угорської імперії.....	399
ВИСНОВКИ	438
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	442

ВСТУП

Сучасна Україна перебуває на висхідному й динамічному етапі формування політичної організації держави, становлення громадянського суспільства. Проголошення незалежної України у 1991 р. прискорило процеси новітнього українського партогенезу, формування української партійної системи, яка, як невід'ємна складова сучасної політичної системи країни, стала одним з найважливіших елементів державотворення, індикатором рівня зрілості і консолідації українського суспільства. Проте, не дивлячись на досить значний вік України у статусі суверенної держави, партійно-політична структуризація українського суспільства ще не отримала свого завершеного вигляду. На зламі ХХ–ХХІ ст. Україна стала державою з мультипартійною партійною системою, яка за багатьма параметрами продовжує мати перехідний характер, що у свою чергу, може мати від'ємний характер як у цивілізаційному поступі країни, так і формуванні загальнонаціональної політичної ідентичності її громадян.

Наростаючу кризу інституту політичних партій, реальну загрозу редукції існуючої багатопартійності у бік монопартійності, відтворення патерналістсько-автократичних відносин між владою і суспільством констатувала Національна доповідь НАН України (Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015). Окреслені у Доповіді концептуальні підходи щодо „принципово нового курсу здійснення в Україні назрілих модернізаційних перетворень”, суттєвим чином торкалися й сучасної української багатопартійності, партійної системи, перспектив її удосконалення на засадах кращих цивілізаційних зразків, ефективного здійснення „модернізованою партійною системою” „функції „відпрацьовування” демократичних механізмів формування політичних рішень”, узгоджень суперечностей між представниками різних політичних сил¹.

Поряд з цим, аналіз стану й визначення перспектив розвитку сучасної партійної системи України не може мати глибокого й змістовного характеру без врахування досвіду і уроків структурованого національного суспільно-політичного руху у минулому, що викликає

¹ Див.: Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – С.23, 24 (232 с.).

як наукову, так і практичну необхідність звернення до проблеми перших українських політичних партій, які, діючи у рамках української багатопартійності, очолили національно-визвольний рух українства у Східній і Західній Україні на зламі XIX–XX ст.

Актуальність політологічного дослідження зумовлене необхідністю цілісного і комплексного вивчення феномену української багатопартійності різних регіонів України дореволюційного періоду, який, не зважаючи на значну кількість праць з партійної тематики, не став об'єктом спеціального дослідження й потребує подальшої розробки на ниві систематизації і поглиблення знань з партійної історії України.

Об'єктом дослідження є українська багатопартійність, яка діяла у межах Російської та Австро-Угорської імперій.

Предметом дослідження є комплексний політологічний порівняльний аналіз процесу утворення та функціонування української багатопартійності у Наддніпрянській Україні, Галичині та Буковині, виявлення їхніх спільних та відмінних рис, аналіз суспільно-політичних процесів, які відбувалися у Російській та Австро-Угорській імперіях, безпосередньо дотичних до становлення і розвитку українського інституціоналізованого партійно-політичного життя.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1899 р. до 1917 р. у Наддніпрянській Україні, а у Західній Україні – до 1918 р. Нижня межа роботи пов'язана зі становленням української багатопартійності у Галичині (її українській етнічній частині – Східній Галичині). Верхня межа дослідження – початок Лютневої 1917 р. у Росії та національно-демократичної революції у Західній Україні (листопад 1918 р.), які, разом із зламом існуючих політичних режимів Російської та Австро-Угорської імперій, поклали початок якісно нового етапу у діяльності української багатопартійності.

Географічні межі монографії стосуються українських етнічних земель, які були складовою Російської (Наддніпрянська Україна) та Австро-Угорської (Галичина, Буковина) імперій. До сфери розгляду не включене українське Закарпаття у зв'язку з тим, що у досліджуваній період у цьому регіоні суспільно-політичний рух українців (русинів) ще не вийшов за рамки громадських організацій.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного порівняльного аналізу української багатопартійності у Наддніпрянській та Західній Україні на зламі XIX–XX ст., виявленні регіональної специфіки її становлення та розвитку.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, історизму, а також загальнонаукові і загальнофілософські принципи і методи пізнання, які використовуються політичною наукою. Серед них – системний, структурно-функціональний, порівняльний і біхевіоральний, які забезпечили комплексний розгляд предмету дослідження, пов'язаного з проблемою регіональної української багатопартійності Наддніпрянської та Західної України. Використовувалися також і спеціальні та міжпредметні методи наукового пізнання: порівняльно-історичний, історико-ретроспективний, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, періодизації, хронологічний, класифікації тощо.

Наукову новизну роботи визначають мета, предмет і завдання дослідження. Керуючись новітніми теоретико-методологічними підходами, спираючись на історіографічні здобутки та широку джерельну базу, автор здійснив спробу комплексного дослідження проблеми, пов'язаної з феноменом української багатопартійності Наддніпрянської і Західної України, їхніх складових – українських політичних партій, що дозволяє поглибити рівень знань у галузі національного суспільно-політичного руху на зламі XIX–XX ст., політичної історії України. Висвітлення феномену української багатопартійності у Наддніпрянській і Західній Україні у 1899–1918 рр. показує яскравий та переконливий приклад боротьби політично свідомого українства за національну єдність, активну участь у державотворчих процесах, у прагненні до соборної України.

РОЗДІЛ 1.

Стан наукової розробки та джерельна база дослідження

Наукові дослідження, присвячені суспільним дисциплінам, завжди носили політико-ідеологічне навантаження. Повною мірою це стосується й проблеми, яка пов'язана з дослідженням українських політичних партій, української багатопартійності Східної і Західної України кінця XIX – початку XX ст. Доводиться враховувати, що науковий доробок із зазначеної тематики, який охоплює понад століття, був значною мірою залежним від панівної ідеології, політичних інститутів, суспільних настроїв та стереотипів, впливи яких накладали відповідний відбиток на визначення проблематики (змістовне наповнення), підходи та оцінки при розгляді відповідних процесів, які відбувалися у партійно-політичному житті, прискорювало, або сповільнювало темпи і якість наукових досліджень.

Зважаючи на цілісний розгляд феномену української багатопартійності, що охоплює усі українські терени, це потребує певного універсального підходу до класифікації історіографічного доробку з проблеми, який має включати у себе застосування базових критеріїв – за хронологічною ознакою, жанром, ідейно-політичним спрямуванням, авторською культурно-національною належністю тощо. Окрім цього, весь корпус літератури присвячений проблемі можна умовно поділити на три основні групи: українську (у тому числі діаспорну), російську, зарубіжну (польськомовну, англomовну, німецькомовну, румуномовну тощо).

Найоптимальніше класифікувати масив наукових досліджень, присвячених українським партіям, які діяли на зламі XIX–XX ст., згідно з хронологічним принципом, який, не заперечуючи застосування інших підходів, передбачає їхній умовний поділ на чотири характерні етапи:

- 1) Наукові праці періоду появи української багатопартійності в Австро-Угорській і Російській імперіях, який логічно продовжити до завершення доби Української революції 1917–1920 рр.;
- 2) дослідження міжвоєнної доби 30–40-х рр. XX ст.;
- 3) дослідження 50–90-х рр. XX ст.;
- 4) дослідження 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст.

Перший етап характеризувався як накопиченням первісного матеріалу з проблеми (за принципом „по гарячих слідах”), так і появою узагальнюючих досліджень, особливо у роки першої російської

революції (1905–1907 рр.), Першої світової війни (1914–1918 рр.), революційної доби 1917–1920 рр. До становлення наукових досліджень української багатопартійності були причетні, у першу чергу, українські автори, особи, які були активними учасниками суспільно-політичних процесів чи безпосередньо належні до керівного складу українських політичних партій, серед них – М. Грушевський, І. Франко, Ю. Бачинський, С. Єфремов, Д. Дорошенко, М. Лозинський, С. Петлюра та інші. Науковий доробок цього періоду, який досить важко відокремити від такої джерельної групи, як „мемуарна література” і що включає у себе різноманітні за жанром роботи, став базовим джерелом знань з проблеми (обмеженим у використанні лише у радянський час) для наступних поколінь науковців. Незважаючи на наявні „переваги” літературного масиву цього періоду, який надавав можливість „відчути” характер епохи, конкретних явищ і дійових осіб, він, враховуючи об’єктивні процеси накопичення емпіричного матеріалу, першого досвіду його теоретичного осмислення, носив далеко не систематичний, переважно політизований і полемічний характер, часто слугуючи інструментом у боротьбі з ідейно-політичними суперниками, що вимагає критичного і неупередженого підходу до його використання.

Серед різноманітних робіт присвячених українським партіям необхідно виділити роботи, які стосувалися теоретичних і практичних питань української багатопартійності – процесу партогенезу, загальних явищ у середовищі українських партій, міжпартійних стосунків, у тому числі з інонаціональними партіями. Одним з перших, хто спромігся до високопрофесійного аналізу витоків українського партогенезу останньої чверті ХІХ ст., становлення багатопартійності, який у наступному став аксіоматичним, був І. Франко¹. Серією публікацій, починаючи з 1899 р., відгукнувся на появу української багатопартійності у Галичині Ю. Бачинський². У своїй узагальнюючій

¹ Наприклад: Франко І. Організація демократичної партії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 516–527; Франко І. Політичні стороництва в Галичині / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 543–549; Франко І. Поляки і русини / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 317–330.

² Зокрема: Бачинський Ю. Гльосси / До статті д. Юродивого „Слово правди о наших політичних партіях” / Ю. Бачинський // Будучність. – 1899. – Ч. 9–10. – С.11–14.; – Ч.11. – С. 5–8.

роботі під назвою „Гльосси”³ (1904 р.) він здійснив спробу на основі соціально-класового поділу українського суспільства Галичини пояснити причини появи українських політичних партій різного спектру. Водночас, Ю. Бачинський, оцінюючи близькість політичних платформ українських партій, що обумовлювало тісну взаємодію на ниві боротьби за національне і соціальне визволення, зводив українську багатопартійність краю до тричленної складової – УНДП, УРП та УСДП, ігноруючи клерикальний суспільно-політичний рух та вилучаючи з неї москвофільську течію.

Враховуючи гостроту українсько-польського протистояння у Галичині, що мало своє безпосереднє відлуння і у партійній сфері, для багатьох українських авторів (серед них – Ю. Бачинський, С. Вітик, М. Ганкевич, О. Назарук⁴) тривалий час темою для наукових і публіцистичних робіт стали стосунки між українськими і польськими партіями. На початку ХХ ст. з’явилися й узагальнюючі роботи М. Лозинського, які об’єднували в одну проблему складні взаємини між українським – з одного боку, і польським та російським партійно-політичними таборами⁵.

Значну увагу щодо розуміння процесів, які відбувалися у лоні української багатопартійності Галичини викликали й матеріали, що походили від опонентів, зокрема з москвофільського табору. Так, москвофільська „Русско-народная партия” вже на своєму установчому

³ Див.: Бачинський Ю. Гльосси / Бачинський Ю. – Львів: Накладом редакції „Іскри”, 1904. – 142 с.

⁴ Див.: Бачинський Ю. Взаїмні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині / Бачинський Ю. – Львів: Друкарня Уділова, 1910. – 31 с.; Вітик С. Під теперішню пору / Вітик С. – Львів: Накладом автора, 1906. – 15 с.; Wityk S. Precz z Rusinami! Za San z Polakami! / Wityk S. Wydanie II. – Lwów: Nakladem autora, 1903. – 83 s.; Hankiewicz M. Niepodległość Polski / Hankiewicz M. – Warszawa: Odbito w drukarni narodowej w Krakowie, 1910. – 59 s.; Назарук О. Про шхехполяків, їх історію, теорію і тайну організацію / Назарук О. – Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. – 171 с.

⁵ Див.: Лозинський М. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII–XXXVI; Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна / Лозинський М. – Перше повне виданє. – Львів: Накладом автора з друкарні „Народової”, 1908. – 200 с.

з'їзді (Львів, 1900 р.) різко у негативному руслі розцінювала процеси українського партогенезу, характеризуючи їх не інакше, як „розбиття” єдиного „руського” національного тіла краю. Особливу ж нехить москвофілів, які тяжіли до консервативного напрямку, викликала діяльність українських радикалів та соціал-демократів⁶.

У роки першої російської революції 1905–1907 рр. низка авторів як Західної, так і Східної України (серед них І. Франко, Д. Дорошенко, М. Лозинський, С. Петлюра⁷ та ін.) були причетними до появи аналітичних робіт, які стосувалися найбільш важливих напрямів діяльності українських партій підавстрійської України – Галичини й Буковини, їх здобутків у парламентській і непарламентській сферах, що, слугувавши певним орієнтиром, було вкрай важливим для розгортання подібних процесів у Великій Україні. Значне коло науково-публіцистичних робіт, присвячених різноманітним аспектам діяльності українських політичних партій Галичини (участі у громадсько-політичному житті, парламентському процесі, вирішенні „університетського питання” тощо) залишив М. Грушевський. Деякі найбільш знакові з них, що стосувалися аналізу діяльності українських партій, перспектив розвитку української багатопартійності увійшли до його відомої збірки під назвою „Наша політика” (Львів, 1911 р.)⁸. Досить інформативною була й одна з перших узагальнюючих праць, присвячених історії українського робітничого і соціал-демократичного рухів В. Левинського („Нарис розвитку українського

⁶ Див.: Съезд мужей доверия Русско-народной партии и ея организация. – Львов: Издание полит. Общества „Русская Рада” во Львове, 1900. – С.9, 15, 16, 27, 28.

⁷ Див.: Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братанє / І. Франко // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. I. – С. 152–166; Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.1. – С.73–96; Лозинський М. З Австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.345–372; Петлюра С. Політичні українські партії в Галичині. Партія українських соціал-демократів / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т.2. – С.1–19; Петлюра С. З життя Австрійської України / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т.4. – С.1–16.

⁸ Див.: Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1911. – 119 с.

робітничого руху в Галичині”⁹; Київ, 1914 р.). Книга, яка, до речі, була перевидана у Харкові у 1930 р., окрім визначення місця українських соціал-демократів в українській багатопартійності Галичини, давала й аналіз взаємин УСДП з іншими партіями у межах багатонаціональної австрійської соціал-демократії.

У 1913 р. побачила світ об’ємна брошура відомого галицького громадсько-господарського діяча З. Скварка „Програми народно-демократичної і радикальної партії”¹⁰ у якій він, коротко охарактеризувавши увесь український партійно-політичний спектр Галичини (УНДП, УРП, УСДП, ХСС та двох політичних угруповань москвофілів), приділив увагу аналізу програмних настанов провідних партій – УНДП та УРП. Автор, наголошуючи на базовій тотожності спрямування обох партій щодо національного і соціального визволення, втілення української національної ідеї (у тому числі щодо побудови „самостійної Руси-України”), піддав критиці занадто „вужьку”, „виключно лиш класово-робітничу” програму УРП, надаючи перевагу „загальнонародній (національній) програмі” УНДП¹¹. У свій час згадана брошура викликала нищівну критику з боку УРП як за політичну заангажованість автора, так і його „плутанину” у категоріальному апараті¹².

Увагу привертає й брошура С. Барана „Наша програма і організація” (1913 р.)¹³ у якій окрім аналізу програмних і організаційних засад найпотужнішої з українських партій – УНДП, давалася коротка характеристика української багатопартійності регіону. Коло українських партій автор обмежував лише трьома – УНДП, УРП і УСДП, вилучаючи з нього ХСС та москвофілів (як „анти-українські”). „Всі вичислені українські політичні партії, – як

⁹ Див.: Левинський В. Нарис розвитку робітничого руху в Галичині / Левинський В. ; [з передм. Л. Юркевича]. – К.: Відб. з журн. „Дзвін”, 1914. – 116 с.

¹⁰ Див.: Програми народно-демократичної і радикальної партій / [представив і поясн. З. Скварко]. – Коломия: Накладом автора, 1913. – 91 с.

¹¹ Там само. – С.83–90.

¹² Див.: А. Б. З новітньої політичної літератури / А. Б. // Громадський голос. – 1914. – 1 січня. – С.6–7.

¹³ Див.: Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація української національно-демократичної (народної) партії / Баран С. – Львів: З друкарні „Діла”, 1913. – 24 с.

значав С. Баран, – різняться між собою програмою, а почасти і тактикою..., але всім є спільне те, що не стоять ні під чиєю чужою командою, кожна на свій лад, як уміє і розуміє, старається о добро українського народу і **в остаточній своїй цілі стремлять всі** до здійснення нашого найбільшого народного бажання, **до основи самостійної української держави**, бо тільки у власній самостійній українській державі наш нарід може знайти всі усливія до повного розвитку”¹⁴.

Напередодні та у роки Першої світової війни роботи, присвячені українській багатопартійності у Галичині поповнилися агітаційно-пропагандистськими персоналіями, які окрім висвітлення основної теми – опису життєвого шляху й участі у громадсько-політичному житті видатних осіб, приділяли увагу й аналізу діяльності українських партій, їх спільним діям у парламентській і непарламентській сферах. Зокрема, це стосувалося брошур, присвячених діяльності віцепрезидента Віденського парламенту Ю. Романчука (Львів, 1913 р.)¹⁵, лідеру галицьких національних демократів, довголітньому очільнику українського парламентського представництва К. Левицькому (Львів, 1916 р.; Київ–Львів, 1917 р.)¹⁶.

Щодо наукових досліджень з проблеми української багатопартійності у Наддніпрянській Україні, то найбільш продуктивним періодом у їхньому розвитку став час, пов’язаний з російською революцією 1905–1907 рр., що було зумовлене як активністю українських партій, так і тимчасовою лібералізацією політичного режиму, що, власне, сприяло появі відповідної друкованої продукції. Окрім багатьох статей переважно публіцистичного плану, які стосувалися висвітлення процесу утворення українських партій та їхньої участі у громадсько-політичних подіях, у роботі I–II Державних Дум Росії, з’явилися й публікації аналітичного плану, які торкалися загальних проблем українського політичного руху (у тому числі й української багатопартійності), його перспектив. Згаданий сегмент

¹⁴ Там само. – С.8–9.

¹⁵ Див.: Про Юліана Романчука: першого українського віцепрезидента австрійської палати послів: кандидата на посла з курії сільських громад виборчого округу Долина. – Львів: Накладом д-ра В. Бачинського з друкарні „Діла”, 1913. – 31 с.

¹⁶ Див.: Магміт Б. Сучасні українські політики. I. На вершині політичного проводу. Спроба характеристики посла Костя Левицького / Магміт Б. – Київ–Львів: Накладом вид-ва „Політична Бібліотека”, 1917. – 31 с.

літератури складався з робіт переважно учасників громадсько-політичного руху, активних діячів українських партій (серед них – М. Грушевського, І. Франка, Д. Дорошенка, С. Петлюри, М. Порша, О. Лотоцького, Ф. Матушевського¹⁷ та ін.), доробок яких розміщувався головним чином на сторінках української періодики – журналах „Літературно-науковий вістник”, „Нова Громада”, „Вільна Україна”, „Україна”, „Украинский вестник”, „Украинская жизнь”, тощо. У першому десятиріччі ХХ ст. у Наддніпрянській Україні з’являються й перші невеликі за розміром роботи, які торкалися питань класифікації і типології українських політичних партій, робилися спроби щодо визначення загальної конфігурації української багатопартійності Наддніпрянщини (І. Стешенко, С. Єфремов¹⁸).

Варто наголосити, що в умовах обмеження політичних свобод, переслідувань українських політичних партій у Росії, наукові розвідки початкового етапу були вимушені обмежувати свою інформацію, присвячену українському партійно-політичному руху, виходячи з існуючих цензурних обмежень та вимог безпеки, через, що матеріал доволі часто подавався занадто схематично, інколи й „езопівською” мовою. Виходячи з цих причин не мала „розгорнутого” характеру й друкована продукція, яка виходила поза межами Росії. Характерним, у даному випадку, став вислів С. Петлюри, зроблений ним в одному з матеріалів, що стосувався аналізу ситуації у Наддніпрянщині у 1907 р.:

¹⁷ Див.: Грушевський М. У українських послів російської думи / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIV. – Кн. I. – С. 540–545; Франко І. Українська трибуна в Росії / І. Франко // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXV. – Кн. VIII. – С. 335–340; Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. 1. – С. 1–29; Дорошенко Д. Украинская социал-демократия / Д. Дорошенко // Украинский вестник. – 1906. – № 12. – С. 843–851; Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т. 2. – С. 20–36; Порш М. Національне питання та виборча агітація на Україні / М. Порш // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. I. – С. 135–139; Белоусенко О. [Лотоцкий А.]. Украинское национальное представительство / О. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1916. – № 4–5. – С. 11–20; Матушевський Ф. З російського життя / Ф. Матушевський // Нова Громада. – 1906. – № 9. – С. 115–128.

¹⁸ Див.: Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік / І. Стешенко // Вільна Україна. – 1906. – Ч. 1. – С. 95–99; Єфремов С. З громадського життя на Україні / Єфремов С. – К.: Вік, 1909. – 77 с.

„Події політичного характеру, що мали місце в житті українського народу, діяльність українських політичних партій – все це, хоч і „кричить про себе” і вимагає од політичного органу відповідного освітлення та оцінки, не може по обставинах моменту бути використаним...”¹⁹.

Починаючи з перших років ХХ ст. наддніпрянські українські партії були вимушені переносити свої видавничі потужності за кордон, головним чином до Австро-Угорщини, що відбувалося у рамках плідної співпраці з місцевими українськими партійними згуртованнями. Наприклад, це стосувалося збірки статей „На теми дня”, яка була випущена УСДРП у Львові у 1910 р.²⁰ Статті збірки аналізували політичну ситуацію в Росії, бачення українськими соціал-демократами (серед її авторів були лідери партії М. Порш та Л. Юркевич, вимушені „приховуватися” за псевдонімами М. Чацький та Л. Рибалка) стану й перспектив розвитку українських політичних партій, містили дискусії навколо теоретичних питань.

„Червоною ниткою” тема української багатопартійності Східної і Західної України проходила і через численні роботи, які виходили під час Першої світової війни. Несприятлива ситуація, яка склалася щодо українців в Росії, посилення репресивних заходів царизму проти будь-яких виявів національного суспільно-політичного руху, призвело до того, що на її теренах лише спорадично з’являлися публікації, присвячені українським партіям. Такою стала розлога брошура, яку підготували співробітники журналу „Украинская жизнь” під назвою „Галичина, Буковина, Угорская Русь” (Москва, 1915 р.)²¹. У розділі „Політичне життя” увага авторів зверталася на процес становлення новітнього суспільно-політичного руху українців у Галичині, давалася коротка характеристика діючим українським партіям, їхньої участі у політичних подіях.

Натомість, до партійної проблематики, яка стала складовою науково-публіцистичних видань, присвячених актуалізації

¹⁹ Петлюра С. З українського життя в минулому році / С. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 55.

²⁰ Див.: На теми дня. Збірник статтів. – Львів: „Загальна друкарня” у Львові, 1910. – 63 с.

²¹ Див.: Галичина, Буковина, Угорская Русь / составлено сотрудниками журнала „Украинская жизнь”. – М.: Задруга, 1915. – 135 с.

„українського питання”, боротьбі за українську державність, активно зверталися як підавстрійські українці, так і представники наддніпрянської політичної еміграції (СВУ, Закордонна група УПСР на чолі з М. Залізняка), які мали змогу безперешкодного друку своїх праць у Відні, Львові тощо. Зокрема, теми української багатопартійності у Галичині торкався у своїх роботах, які стосувалися сфери політичного національного руху східної і західної гілок українства²², суперечливого алгоритму українсько-польських відносин²³ М. Лозинський. Деякі найбільш визначні моменти з проблеми розглядалися й у монографії М. Возняка²⁴, присвяченій дослідженню політичної історії України.

Партійний пласт матеріалів був постійно присутнім і у публікаціях, які видавалися під егідою СВУ. Серед них варто відмітити роботу В. Дорошенка „Українство в Росії. Найновіші часи”²⁵, яка, маючи характер нарисів, давала огляд основних етапів становлення українського національно-визвольного руху, його основних доктрин. Книга містила й стислу інформацію, що торкалася процесу утворення української багатопартійності у Наддніпрянській Україні (практично зводячи її до біполярної схеми – „діяльністю укр. лібералів і соціал-демократів властиво й вичерпувалося українське політичне життя”²⁶), найбільш визначних політичних подій періоду революції 1905–1907 рр.

Помітним явищем у дослідженні української багатопартійності став збірник статей і мемуарів „Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік”²⁷, який став першою комплексною роботою у галузі партійно-політичної історії українців Східної і

²² Див.: Лозинський М. Галичина в життю України / Лозинський М. – Відень: Накладом „Союзу Визволення України”, 1916. – 61 с.

²³ Див.: Лозинський М. Війна і польська політична думка / Лозинський М. – Львів: З друкарні „Діла”, 1916. – 100 с. – (Серія: Політична бібліотека).

²⁴ Див.: Возняк М. Українська державність / Возняк М. – Відень: З друкарні Адольфа Гольцавзена у Відні, 1918. – 152 с.

²⁵ Див.: Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / З портретами / Дорошенко В. – Відень: Накладом „Союзу визволення України”, 1916. – 115 с.

²⁶ Там само. – С.68.

²⁷ Див.: Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – 388 с.

Західної України. Серед його авторів були відомі вчені та лідери українських партій по обидва боки фронту – І. Крип'якевич, С. Рудницький, К. Студинський, В. Темницький, Л. Цегельський, В. Левицький, М. Лозинський, І. Боберський, В. Дорошенко, А. Жук та ін.

Серед багатьох різнопланових праць, випущених у роки війни Закордонною групою УПСР, привертала увагу роботи О. Бочковського²⁸, М. Михайленка²⁹ у яких аналізувалися проблеми, пов'язані з визначенням місця українського партійно-політичного табору серед різноманіття опозиційно-революційних сил Росії (зокрема стосунків з російськими та польськими суспільно-політичними чинниками), налагодження системної співпраці між східними і західними українцями.

Вибух Лютневої революції, початок Української революції 1917–1920 рр., що призвело до стрімкого відродження українських політичних партій Наддніпрянської України, викликало появу науково-публіцистичних робіт з партійної тематики й на теренах Росії, зокрема, П. Феденка³⁰, В. Степанюка, Я. Довбищенка³¹, які присвячувалися головним чином історії політичних партій Наддніпрянської України соціалістичного сегменту, їхнім взаємовідносинам з загальноросійським соціал-демократичним рухом, участі у революційних подіях. Серед небагатьох публікацій цього часу відомий дослідник з проблеми джерелознавства українських партій І. Михальський³² виділяв брошуру

²⁸ Див.: Бочковський Г. [Бочковський О.]. Поневолені народи царської імперії: їх національне відродження та автономічні прямування (до національної справи в Росії) / Бочковський Г. – Б.м.: Політична бібліотека під ред. Миколи Залізняка, 1916. – 223 с.

²⁹ Див.: Михайленко М. Росія й Україна. З приводу теперішньої світової війни / Михайленко М. [Партія Українських Соціалістів-Революціонерів]. – Б. м.: Наклад і друк партійної друкарні, 1915. – 48 с.

³⁰ Див.: Феденко П. Монархія і республіка (Українська соціал-демократична робітнича партія) / Феденко П. – Пг.: Вид-ня Петроградського комітету, 1917. – 16 с.

³¹ Див.: Степанюк В. З історії українського соціал-демократичного руху (1900–1918): Українська соціал-демократична робітнича партія / В. Степанюк, Я. Довбищенко. – Х.: Вид-во Харківського Ком-ту Укр. Соц.-дем. робітн. Партії, 1918. – 32 с.

³² Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. / Михальський І. С. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С.98.

П. Гайдалемівського „Українські політичні партії. Їх розвиток і програми”³³, що вийшла друком у 1919 р. Брошура, яка включала у себе скорочений виклад процесу партогенезу у Наддніпрянській Україні особливу увагу присвячувала українським партіям (їхній історії, поясненню програм), які очолили революційні процеси в Україні на початку 1917 р.

У дореволюційний період поодинокі увагу до проблеми української багатопартійності (зважаючи на те, що вона виділялася, як й інші національні громадсько-партійні об’єднання в окремих „корпусах”) звертали й автори, що досліджували історію політичних партій на загальноросійському рівні. Так, одне з найвагоміших досліджень російських марксистів на початку ХХ ст. – чотири томне видання „Суспільний рух в Росії на початку ХХ століття” (1910–1914 рр.) у I та IV томах фрагментарно торкалося й українського політичного руху, що за висновком В. Садовського стало першим з боку російських соціал-демократів прикладом висловлення „дружнього” ставлення до українства. Поряд з тим, деякі фактологічні помилки, допущені авторами („незнання елементарних фактів з визвольної боротьби недержавних народностей”), дали йому привід охарактеризувати доробок російських марксистів як такий, що „не заслуговує ні найменшої довіри”³⁴. Подібної точки зору щодо рівня російської історіографії дореволюційного періоду у галузі проблеми української багатопартійності дотримувалися й сучасні українські фахівці, зазначаючи, що вона мала фрагментарний, заідеологізований і полемічний характер, що часто призвело до „помилкових припущень”³⁵.

У третьому томі згаданого видання (1914 р.) проблема діяльності українських партій, яка стала складовою підрозділу „Національні партії в Росії”³⁶, була „прописана” ґрунтовніше, однак і

³³ Див.: Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми / Гайдалемівський П. – Зальцведель: Наклад Української Військової Місії, 1919. – 44 с.

³⁴ Див.: Садовский В. Российские марксисты об украинском движении / В. Садовский // Украинская жизнь. – 1912. – №2. – С. 69–73.

³⁵ Див.: Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ–1920 р.: історіографія: Монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур – Київ–Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – С.57.

³⁶ Див.: Залевский К. Национальные партии в России. IV. Украина. Украинские партии / К. Залевский // Общественное движение в России в

надалі містила досить деформований інформативний і оціночний матеріал (на кшталт того, що РУП була „першою українською впливовою буржуазно-демократичною партією”³⁷). У той же час, у книзі містилася згадка про основний спектр українських партій (РУП, УСДРП, УНП, УДП, УРП, УДРП), що відкривало можливість для порівняння української багатопартійності з іншими національно-політичними рухами у Російській імперії. Варто звернути увагу, що один з відомих діячів меншовицького крила РСДРП Ю. Мартов (станом на 1905 р.) знайшов за потрібне зарахувати до переліку семи значимих „самостійних політичних організацій” соціал-демократичного напрямку (серед них РСДРП, Бунд, СДКПІЛ, латиська, вірменська, литовська соціал-демократія) й РУП³⁸.

Представники ж більшовицького крила російських соціал-демократів, тон публікацій яких задавався у роботах В. Леніна, у яких весь спектр українських партій зводився до „буржуазно-націоналістичного табору” (наприклад, аналіз української багатопартійності, зроблений П. Тучапським³⁹), прагнули взагалі оминати тему українського структурованого політичного руху. Цю тенденцію підтверджувало й дослідження Ю. Стеклова „Політичні партії (їх організація, сила і діяльність)” у якому автор, торкаючись теоретичних і практичних питань партогенезу у Західній Європі, зокрема, в Австро-Угорщині, хоча і залучив до розгляду німецькі, чеські, польські партії⁴⁰, однак проігнорував доволі помітний в Австрії український партійно-політичний рух, який заявив про себе

начале ХХ-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т. III. – Кн. 5. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1914. – С. 294–303.

³⁷ Там само. – С. 295.

³⁸ Див.: М-овъ Л. [Мартов Ю.] Социал-демократия 1905–1907 гг. / Л. М-овъ // Общественное движение в России в начале ХХ-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т. III. – Кн. 5. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1914. – С. 538.

³⁹ Див.: Лукашевич П. [Тучапский П.]. Украинские национальные партии (Окончание) / П. Лукашевич // Вестник жизни. – С.-Петербург. – 1906. – № 2. – С. 34–44.

⁴⁰ Див.: Стеклов Ю. Политические партии (их организация, состав, сила и деятельность) / Стеклов Ю. – Спб.: Молот, 1905. – 103 с.

як самостійний суб'єкт політичних відносин регіонального рівня. Про згадану диспропорцію свідчила наукова розвідка німецького соціолога М. Вебера „Історичний нарис визвольного руху в Росії і становище буржуазної демократії” (1906 р.)⁴¹ у якій він, окрім аналізу діяльності головних загальноросійських партій, присвятив увагу й творчій спадщині М. Драгоманова (щодо демократизації і децентралізації Росії), програмним настановам деяких українських партій (УДП та УРП).

Значну увагу до проблеми політичного руху українства, української багатопартійності, яка розглядалася переважно через призму українсько-польських взаємин у Галичині, регіону з найбільшою інтенсивністю стосунків між обома народами, приділили й польські дослідники. Серед авторів, які тяжіли до об'єктивного розгляду подій, варто відмітити представника демократичного середовища В. Фельдмана, який у ґрунтовному дослідженні „Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi” (1907 р.)⁴² проаналізував ідейно-теоретичні засади та практичну діяльність провідних політичних партій Галичини, серед них – українських, польських, єврейських, їхні взаємостосунки. Низку науково-публіцистичних робіт (поміж них – „Zarys stosunków galicyjskich” /1906 р.⁴³, „Ukraina i sprawa ukraińska” /1911 р./)⁴⁴ присвятив українському суспільно-політичному рухові на зламі ХІХ–ХХ ст., суперечливим взаєминам між українськими і польськими партіями Л. Василевський. Книга „Ukraina i sprawa ukraińska” за своєю суттю була спрямована на досягнення порозуміння між обома сусідніми недержавними народами, втілення їхніх національних ідеалів – побудову незалежних Польщі і України⁴⁵. Не випадково, що вона, незважаючи на присутність певних

⁴¹ Див.: Вебер М. Исторический очерк освободительного движения в России и положение буржуазной демократии / Вебер М. ; [пер. с нем]. – К.: Типография И. И. Чоколова, 1906. – 149 с.

⁴² Див.: Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906 / Feldman W. – Tom drugi. – Kraków: Spółka nakładowa „Książka”, 1907. – 353 s.

⁴³ Див.: Wasilewski L. Zarys stosunków galicyjskich / Wasilewski L. – Warszawa: Druk. Kowalewskiego, 1906. – 87 s.

⁴⁴ Див.: Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Wasilewski L. – Kraków: Spółka nakładowa „Książka”, 1911. – 224, XII s.

⁴⁵ Там само. – с. 219.

суб'єктивних стереотипів щодо розгляду польсько-української проблеми, знайшла схвальний відгук серед українців. Зокрема, Д. Донцов вважав її актуальною і такою, що заслуговувала на серйозну увагу⁴⁶.

Враховуючи сусіднє розташування українського і румунського народів у Буковині, певну увагу до розгортання політичних процесів в українському середовищі регіону, взаємостосунків українських і буковинських політичних партій звертали й румунські дослідники. Так, представники румунської історичної школи (З. Вовронка⁴⁷, Т. Балан⁴⁸) у своїх роботах, які побачили світ на початку ХХ ст., прагнули довести про об'єктивність концепції, згідно із якою Буковина була „волоський край”, а через це актуалізували ідею щодо небезпеки „рутенізації” Буковини, будь-якої суспільно-політичної активності місцевих українців. У цих роботах тенденційно й фрагментарно висвітлювалися процеси суспільно-політичного структурування українського суспільства Буковини, яке зводилося головним чином до актуалізації ворожої щодо румунського руху течії – москвофільства.

Значну увагу до розвитку українського національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні, Галичині („всеукраїнському П'ємонті”), Буковині, боротьбі за Українську державність у своїх працях, найбільш вагомими з яких були перевидані наприкінці ХХ ст., приділив відомий румунський вчений і громадський діяч І. Ністор⁴⁹. Автор намагався з об'єктивних позицій прослідкувати розвиток українського громадсько-політичного руху у Буковині, процес українського партогенезу, динаміку україно-румунських відносин, акцентуючи увагу на позитивних моментах співпраці, які

⁴⁶ Див.: Донцов Д. Leon Wasilewski. Ukraina i sprawa ukrainska / Д. Донцов // *Українская жизнь*. – 1912. – № 1. – С. 131–133.

⁴⁷ Див.: Voronca Z. Rutenisarea Bucovinei / Voronca Z. – Cernauti: Editia autorum, 1904. – 48 s.

⁴⁸ Див.: Balan T. Suprimarea mișcârilor nationale din Bucovina: pe timpul razboiului mondial 1914–1918 / Balan T. – Cernauti: Societatea tipografica bucovineana, 1923. – 216 s.

⁴⁹ Див.: Nistor I. Der nationale kampf in der Bukovina. Mit besonderer berücksichtigung der rumänen und ruthenen: historisch beleuchtet / Nistor I. – București, 1918. – 227 s.; Nistor I. Istoria Bucovinei / Edite si studio bibliografic de Stelian Neagoe / Nistor I. – Bucuresti: Humanitas, 1991. – 454 s.; Nistor I. Problema ucraineana in lumina istoriei / Nistor I. ; [prezentare Gheorghe Buzatu]. – Radauti: Editura Septentrion, 1997. – 300 s.

існували між обома народами. Певний інтерес викликає й доробок іншого громадсько-політичного діяча Буковини, причетного до процесу українсько-румунського зближення – Л. Флондора⁵⁰, який аналізував розвиток румунського політичного руху, специфіку взаємовідносин між імперським центром і провінцією.

Початок 30-х рр. ХХ ст., який можна цілком визнати як якісно новий етап у вивченні проблеми української багатопартійності, був позначений „роздвоєнням” наукових досліджень на два (практично ворожі) табори – представників української політичної еміграції, діаспори та радянської історичної школи (її першого, найбільш плідного етапу розвитку). У свою чергу й у середовищі українських „позарадянських” авторів у цей період помітно виокремилися дві відмінні, інколи відверто опонуючі між собою, течії. Стрижнем протистояння, що мало не лише академічний, але й політичний підтекст, була проблема Української революції 1917–1920 рр. („вихідної точки всього модерного українства”), підведення її підсумків та узагальнення причин поразки. Останнє безпосередньо торкалося складової проблеми – партійної тематики, передбачаючи конкретизацію у державотворчих процесах ролі і місця українських політичних партій. До згаданого процесу, як відмічав І. Лисяк-Рудницький, були причетні переважно учасники та співтворці національної державності, які привнесли до наукового вивчення проблеми Української революції дух минулого міжпартійного протистояння, інколи й кон’юнктурні оцінки („ці ветерани „нічого не забули і нічого не навчилися”⁵¹).

Активні учасники революційних подій у Наддніпрянській Україні, серед них – В. Винниченко, П. Христюк, І. Мазепа, П. Феденко, М. Шаповал⁵² та ін., звертаючи у своїх публікаціях

⁵⁰ Див.: Flondor L. Constatari si lamuripi asupra Miscarii Politice a Romanilor Bucovineni in ultimi 30 anipana la Unirea din Noemvrie 1918 / Flondor L. – Cernauti: Tip. Hornik&Birnbbaum, 1923. – 59 s.

⁵¹ Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака]. – К.: Основи, 1994. – С.40.

⁵² Див.: Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Винниченко В. – Частина I / Репринтне відтворення видання 1920 року / відп. за вип. Н. П. Ганник. – К.: Політвидав України, 1990. – 348 с.; Частина II. – 328 с.; Частина III. – 542 с.;

основну увагу до подій, пов'язаних з Українською революцією, у яких містився об'єднуючий рефрен щодо „непідготовленості України до тих великих подій, які почалися у 1917 року”, були вимушені торкатися й причин цього явища, піддаючи аналізу розвиток політичного національного руху, української багатопартійності (передусім її соціалістичного сегменту) початку ХХ ст.

Поряд з тим, акцентування уваги на неузгоджених діях українських партій, неспроможності їх до об'єднання на „одній державницькій платформі” не завадило наддніпрянським авторам при оцінці державотворчих процесів у Західній Україні у 1918–1919 рр. давати далеко не завжди об'єктивні оцінки, звинувачуючи підавстрійський партійно-політичний провід у консерватизмі (буржуазності), відсутності революційного радикалізму, з чим, власне, і пов'язувалися причини поразки ЗУНР–ЗО УРН (В. Винниченко)⁵³. Нерідко ця критика, яка піддавала сумніву здатність галицьких політичних партій до національного державотворення, нагадувала відверту демагогію на кшталт того, що „галицько-українська політика була реакційною і стояла у повній суперечності з політикою революційної влади на Великій Україні”⁵⁴.

Тому не випадково, що значну увагу українська діаспорна наука, особливо автори із Західної України (М. Лозинський,

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Том І. – 1921. (фототипічний передрук для студій). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. – 152 с. (Серія: Український Соціологічний Інститут; Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга перша); Мазепа І. З історії української революції / І. Мазепа, П. Феденко. – Прага: Б. м., 1930. – 94 с.; Мазепа І. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості сил української революції / Мазепа І. – Львів – Київ: Б. м., 1922. – 156 с.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. І. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія / Мазепа І. – Прага: Українське видавництво „Пробосем”, 1942. – 212 с.; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (виклади в Америці) / Шаповал М. – Прага: Накладом вид-ва „Вільна Спілка” і УРУ, 1927. – 324, VII с.

⁵³ Див.: Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Винниченко В. – Частина III / Репринтне відтворення видання 1920 року / відп. за вип. Н. П. Ганник. – К.: Політвидав України, 1990. – С.389–395.

⁵⁴ Див.: Шаповал М. Назв. праця. – С.129, 220–229.

К. Левицький⁵⁵ та ін.), у свою чергу при висвітленні боротьби за українську державність у Західній Україні, що неодмінно включало у себе й аналіз функціонування українських партій дореволюційного періоду, присвячувала захисту позицій лідерів ЗУНР, західноукраїнських партій, обґрунтовуючи доцільність виявленого регіонального державотворення, що відповідало не лише реальним обставинам, але й очікуванням українського загалу („Кожен народ має таких провідників, яких з себе видав і вибрав до проводу. А молодше покоління – нехай учиться, осягає знання та користується досвідом старших...” /К. Левицький/⁵⁶). У наступні десятиліття діаспорна література і надалі присвячувала увагу цьому напрямку, критично оцінюючи як рівень „зрілості” наддніпрянських політичних партій, так і їхнє небезпечне захоплення „соціалістичними” експериментами⁵⁷.

У своїй підсумовуючій статті під назвою „Українська революція з перспективи сорокаліття” І. Лисяк-Рудницький у згаданому дискурсі щодо Української революції виявився на стороні останнього напрямку. Велику увагу автор приділив і партійному аспекту проблеми, надаючи відповідний алгоритм до розуміння процесів партогенезу у Східній і Західній Україні, чинникам, які впливали на конфігурацію української багатопартійності у цих регіонах. Так, аналізуючи період бездержавного існування підросійських і півдавстрійських українців, І. Лисяк-Рудницький дійшов висновку, що умови самодержавного режиму, коли політична активність українців була звужена переважно до сфери „підпільної революційної гуртківщини”, призвели до очікуваного наслідку – у Наддніпрянській Україні не були закладені підвалини „демократичного

⁵⁵ Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Лозинський М. ; [Український соціологічний інститут]. – Відень, 1922. – 228 с. (Серія: Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга п'ята); Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів) / Левицький К. – Львів: Червона Калина, 1931. – 148 с.

⁵⁶ Левицький К. Великий зрив. – С.6.

⁵⁷ Див.: Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі 1918–1939 / Шевчук С. – Торонто: Друкарня і вид-во В. Дідука, 1965. – 280 с.; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918–1923 роках / Ярославин С. – Філадельфія: Накладом гуртка прихильників, 1956. – 182 с.

курсу”, натомість згадані обставини сприяли „розвиткові екстремістських революційних груп”. Останнє призвело до того, що у добу революції через „брак сильної централістської партії” не вдалося досягнути консолідації національних сил в ім’я побудови власної державності, а також протистояти хитанням „чи то в бік військової диктатури, чи радянських експериментів”. У той же час у Галичині, „яка від двох поколінь жила в конституційних умовах” українці отримали можливість долучитися до „європейського досвіду”, а в наслідку у Західній Україні „під час визвольних змагань була здійснена широка всенациональна коаліція” на чолі з центристськими силами⁵⁸.

Початок 30-х рр. ХХ ст. ознаменувався появою за кордоном низки робіт, пов’язаних з розвитком національно-політичної думки східних та західних українців (Ю. Охримович⁵⁹, Я. Оршан⁶⁰, Д. Дорошенко⁶¹), які опосередковано чи безпосередньо торкалися й українських партій Російської та Австро-Угорської імперій. Питання теорії, діяльності українських партій, їхньої типологізації („ліві–праві–центр”) знайшли певне висвітлення й у роботах О. Назарука⁶². Декілька публікацій, присвячених передумовам створення та діяльності перших українських партій Наддніпрянської України соціалістичного спрямування (особливо РУП, УСДРП, а також „Спілки”, УСП) здійснив В. Дорошенко⁶³. Тема української багатопартійності в обох імперіях стала предметом розгляду у

⁵⁸ Див.: Лисяк-Рудницький І. Назв. праця. – С.46.

⁵⁹ Див.: Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки: Від початку ХІХ століття до Михайла Драгоманова /Охримович Ю. – Львів–Київ: Новітня бібліотека, 1922. – 120 с.

⁶⁰ Див.: Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ / Оршан Я. – Лондон, 1938. – 55 с.

⁶¹ Див.: Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Дорошенко Д. – Прага, 1936. – 99 с.

⁶² Див.: Назарук О. До історії Революційного Часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії / Назарук О. – Вінніпег–Ман, Б. в., 1924. – 19 с.; Назарук О. Значіння партій: про різницю між партійністю і партійництвом / Назарук О. – Львів: Б. в., 1939. – 45 с.

⁶³ Див.: Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП) (1900–1905): Нарис з історії української соціал-демократичної партії / Дорошенко В. – Львів–Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921 р. – 40 с.; Дорошенко В. РУП і УСДРП / В. Дорошенко // Календар „Вперед”, 1920. – С.225–236.

грунтовній роботі з політичної історії України Д. Дорошенка („Історія України 1917–1923 рр.”)⁶⁴. У 1934 р. побачила світ монографія П. Феденка „Український громадський рух у ХХ ст.”⁶⁵, у якій автор давав популярний огляд українського партогенезу, функціонування української багатопартійності у Східній і Західній Україні. Певна увага у цих дослідженнях приділялася й проблемам взаємостосунків українських партій з інонаціональними політичними рухами (російським, польським, чеським), рівню взаємодії між українськими партіями та політичними системами Російської і Австро-Угорської імперії.

Великий пласт матеріалів з проблем розвитку української суспільно-політичної думки⁶⁶, діяльності українських політичних партій Галичини⁶⁷ у своїх роботах, що стали вдалим поєднанням наукової і мемуарної літератури, з енциклопедичною скрупульозністю виклав один з очільників українського національно-політичного руху Західної України К. Левицький. У галузі персоналістики його ж перу належали два випуски збірників, що містили нариси життєвого шляху визначних діячів громадсько-політичного руху, багатьох активістів українських партій Галичини і Буковини⁶⁸.

⁶⁴ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – 437, ХХІ с.

⁶⁵ Див.: Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – 174 с.

⁶⁶ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926, 1927. – Перша часть. – С.1–432; Друга часть. – С. 433–736.

⁶⁷ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929, 1930. – Перша часть. – С. 1–285; Друга часть. – С. 289–495; Третя часть. – С. 497–776.

⁶⁸ Див.: Левицький К. Українські політики: силъвети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – 140 с.; Левицький К. Українські політики: силъвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – 108 с.

У міжвоєнну добу побачила світ тритомна Загальна Українська Енциклопедія за редакцією І. Раковського (Львів, 1930–1935 рр.)⁶⁹. До видання, при підготовці якого були залучені переважно сили НТШ, були включені стислі нариси про провідні українські політичні партії Східної і Західної України кінця XIX – початку XX ст., їхньої часті у суспільно-політичних подіях, Першій світовій війні, Українській революції 1917–1920 рр.*

На початку 30-х рр. XX ст. упродовж короткотермінового періоду значне коло наукових публікацій, присвячених українській багатопартійності, побачили світ і у радянській Україні. Не зважаючи на те, що праці з історико-партійної проблематики видавалися у країні перемігшого войовничого соціалізму, нові ідеологічні штампи ще не стигли просякнути мізки дослідників, витіснити з наукового поля традиційні підходи до вивчення суспільно-політичних явищ. Через це, у результаті опрацювання широкої джерельної бази, що робилося практично уперше (!), гострих дискусій представники української марксистської школи досягли помітних результатів у розкритті теми. Поряд з тим, в умовах радянської дійсності науковий доробок з історико-партійної тематики в УРСР виявився однобоким (враховуючи те, що до вивчення залучався переважно соціалістичний сегмент українських партій), не систематичним і не завершеним, з істотними історіографічними прогалинами та спрощеннями. Обмеженою виявилася й географія наукових уподобань радянських дослідників, які зосереджували свою увагу майже виключно на теренах Наддніпрянської України.

Досить глибоко підійшов до висвітлення проблеми діяльності українських політичних партій дореволюційного періоду перший офіційний історик КП(б)У М. Равич-Черкаський (у минулому – активний діяч Бунду, згодом КП(б)У). У своїй роботі „История коммунистической партии (б-ов) Украины” (1923 р.)⁷⁰ автором було

⁶⁹ Див.: Українська Загальна Енциклопедія: Книга знання в 3-ох томах / під гол. ред. І. Раковського. – Львів–Станіслав–Коломия: Рідна школа, б. д. – Т.1. – 1311 с.; – Т.2. – 1311 с.; – Т.3. – 1422 с.

* Енциклопедичне видання, потрапивши до кола ворожої, „націоналістичної літератури” було майже повністю знищене радянською владою після 1939 р., через що воно стало бібліографічною рідкістю.

⁷⁰ Див.: Равич-Черкаский М. История коммунистической партии (б-ов) Украины / Равич-Черкаский М. – К.: Госиздат Украины, 1923. – 248 с.

сформульовано декілька „крамольних” тез, які вже через декілька років були вилучені, як ворожі, з наукового вжитку. Мається на увазі теорія про „двокорінне” (подвійне) походження КП(б)У („великий історичний синтез двох великих паралельних рухів”), що пов’язувалося з РСДРП та РУП–УСДРП, а також акцентування щодо взаємозв’язку „трьох стихій революційного руху на Україні”, що уособлювалося з РСДРП, Бундом та УСДРП і „Спілкою”⁷¹. Згадані висновки вказували на те, що М. Равич-Черкаський враховував як потужність згаданих партій, їхню суб’єктність, так і відповідну роль українських соціал-демократів у суспільно-політичному житті.

Серед кола робіт 30-х рр. ХХ ст. своєю глибиною, аргументованістю викладу матеріалу виділялася монографія колишнього члена УСДРП О. Гермайзе у якій досліджувалася проблема історії першої політичної партії в Наддніпрянській Україні – РУП, її наступниць – УСДРП та „Спілки”⁷². Книга, до речі, премійованій найвищою відзнакою Української академії наук, на переконання сучасних українських істориків і донині вважається хрестоматійною⁷³. Не зважаючи на жорсткі марксистські методологічні вимоги, О. Гермайзе (хоча і згадував про хитання та прорахунки згаданих соціалістичних партій), визнавав їх як прогресивні політичні організації соціал-демократичного спрямування, далекі від „буржуазних” та „шовіністичних”⁷⁴, що викликало появу напруженої наукової дискусії, у ході якої нав’язувалася думка про неодмінний „націоналізм” та „дрібнобуржуазність” українського соціалістичного руху⁷⁵. Науковий доробок О. Гермайзе щодо політичної історії України, національного партогенезу початку ХХ ст. викликав значний резонанс серед наукової еліти УРСР. Про це, зокрема, свідчила низка його доповідей на засіданні Історичної секції ВУАН

⁷¹ Там само. – С.5, 11.

⁷² Див.: Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.1. Революційна Українська Партія (РУП) / Гермайзе О. – К.: Книгоспілка, 1926. – 389 с.

⁷³ Див.: Водотика С. Г. О. Ю. Гермайзе / С. Г. Водотика, В. Ф. Кондратов // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С.88.

⁷⁴ Див.: Гермайзе О. Назв. праця. – С.254.

⁷⁵ Див.: Бензя П. До історії революційного руху на Україні (З приводу книжки О. Гермайзе „Нариси з історії революційного руху на Україні”. Революційна Українська Партія (РУП) / П. Бензя // Життя і революція. – 1926. – № 11. – С. 82–89.

(Всеукраїнська академія наук) у 1925 р. – „Розвій марксівських ідей на українському ґрунті”, „Ідейна еволюція РУП”, „1905 рік” тощо, які відносилися до важливих тем, які потребували подальшої розробки⁷⁶.

Темі українського партійно-політичного руху у Наддніпрянській та Західній Україні присвятив увагу у серії монографій один з яскравих представників марксистської історичної школи – М. Яворський⁷⁷. Зокрема, у монографії „Україна в епоху капіталізму” ним на фоні російської багатопартійності було коротко висвітлено початковий період діяльності українських політичних партій. Незважаючи на те, що автором була використана доволі обмежена історіографічна та джерельна база (роботи М. Грушевського, В. Дорошенка, С. Єфремова, О. Скорописа-Йолтуховського, П. Тучапського, З. Скварка, В. Левинського, поодинокі партійні програми та часописи), це не завадило йому зробити висновок про їхній „дрібнобуржуазний” та „націоналістичний” характер, „прикрашений... дещо напівсоціалістичними, напівліберальними вивісками”. Водночас, М. Яворський, змальовуючи революційні події 1905–1907 рр., „дозволив” собі відступництво, яке не змогла йому вибачити влада – не показав „керуючої і спрямовуючої ролі РСДРП”, авангардної ролі у революційному процесі робітничого класу⁷⁸. Пошукова робота цього історика, у свій час директора Українського Інституту Марксизму, члена ВУАН, якого за тенденційність та надмірну „ідеологічну маніпуляцію історичних фактів”⁷⁹ критикували представники української науки (Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип’якевич, О. Оглоблин) була перервана у 1929 р. Його було звинувачено у „націоналістичному ухилі”, а згодом репресовано.

⁷⁶ Див.: Історична секція Української Академії Наук в 1925 році // Україна. – 1926. – Кн.1. – С.162.

⁷⁷ Див.: Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Вип. 3. В суперехах імперіалізму / Яворський М. – Харків: Держвидав України, 1925. – 309 с.; Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні / Яворський М. – Том II. – Частина I. – Харків: Держвидав України, 1928. – 168 с. та ін.

⁷⁸ Див.: Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Вип. 3. – С.11, 185–214, 288.

⁷⁹ Див.: Жук А. Яворський Матвій / А. Жук // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. д-р В. Кубійович. [Перевидання в Україні] / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. – Т.10. – Львів, 2000. – С. 3958.

Своє бачення процесів, які відбувалися у середовищі української багатопартійності залишив у монографічному дослідженні П. Христюк⁸⁰. Ним була здійснена з марксистських позицій типологія українських партій, які він групував за трьома напрямками: лівий (соціалістичний), найбільш потужний центристський (буржуазно-демократичний) і правий (націоналістично-шовіністичний). Робота, яка не обходила „гострих” кутів й містила істотну критику діяльності українських партій, розглядала інституційний політичний рух українства як складову загальноросійського визвольного руху. Розвитку українського соціалістичного руху, взаємовідносин його конкуруючих напрямів – УСДРП та „Спілки” присвятив своє дослідження А. Риш⁸¹. Враховуючи політичну кон’юнктуру, автор роботи прагнув довести, що „Спілка”, незважаючи на своє меншовицьке спрямування, була прологом до створення КП(б)У⁸². Деякі проблеми національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні, української багатопартійності знайшли висвітлення у дослідженні з „економічно-соціальної” історії України, яке підготував відомий історик М. Слабченко⁸³. У своїй роботі автор дав високу оцінку діяльності низці українських партій лівого спрямування (РУП, УСДРП), натомість висловив суттєві застереження щодо „придатності” до задоволення суспільних потреб з боку „краєвої організації” російських соціал-демократів – „Спілки”⁸⁴.

Гостру полеміку щодо місця і ролі українських політичних партій Наддніпрянської України початкового періоду відбив науковий доробок радянського та партійного діяча, викладача Українського Інституту Марксизму М. Попова. У своєму „Нарисі історії КП(б)У”⁸⁵, який вийшов декількома виданнями, автор піддав різкій

⁸⁰ Див.: Христюк П. 1905 рік на Україні / Христюк П. – Х.: Держвидав України, 1925. – 239 с.

⁸¹ Див.: Риш А. Очерки по истории украинкой социал-демократической „Спілки” / Риш А. – Х.: Издательство „Пролетарий”, 1926. – 142 с.

⁸² Там само. – С.3, 9.

⁸³ Див.: Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття / Слабченко М. – Харків: Держвидав України, 1927. – Т.2. – 278 с.

⁸⁴ Там само. – С.204, 241, 242.

⁸⁵ Див.: Попов М. М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України / Попов М. М. – Третє виправлене й доповнене видання. – Х.: Пролетарий, 1929. – 308, III с.

критиці своїх попередників, у першу чергу М. Равича-Черкаського (його „кепську теорію про „двохкорінність” КП(б)У), О. Гермайзе за їх методологічні хитання та відсутність „чіткої” позиції щодо оцінки українських партій⁸⁶.

На початку 30-х рр. ХХ ст. проблеми української багатопартійності побіжно торкалися у своїх дослідженнях й академічні установи, зокрема Історична секція (на чолі з М. Грушевським) Української академії наук, окремі результати якої увійшли до наукового видання „За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття” (1927–1928 рр.). Перші кроки у виявленні й узагальненні дореволюційних видань українських партій були здійснені й Українським науково-дослідним інститутом книгознавства⁸⁷. У цей час деякі згадки про українські політичні партії дореволюційного періоду (РУП, УСДРП, „Спілка”) містилися й у роботах, що виходили друком в СРСР⁸⁸.

Силами українських вчених до наукового обігу вперше (окрім розміщення у монографічних дослідженнях) були введені й поодинокі збірники документів, присвячені українським політичним партіям. Так, у 1926 р. побачила світ хрестоматія „Революция и КП(б)У”⁸⁹, яку підготував до друку М. Равич-Черкаський. До видання були включені численні документи, пов’язані з діяльністю українських партій соціалістичного сегменту, які розглядалися як прогресивні політичні сили, важлива складова загальнореволюційного руху у Росії. Того ж року на сторінках Українського археографічного збірника О. Гермайзе розмістив об’ємний аналітичний документ департаменту поліції Росії – „Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-

⁸⁶ Там само. – С.9–11.

⁸⁷ Див.: Ігнатієнко В. Українські нелегальні видання рр. 1914–1917 / В. Ігнатієнко // Бібліологічні вісті. – 1926. – Ч.1 (10). – С.65–70.

⁸⁸ Див.: Мартов Л. История российской социал-демократии: Период 1898–1907 г. / Мартов Л. Изд-е второе. – Москва–Петроград: Книга, 1922. – 227, VIII с.; Рафес М. Очерки по истории „Бунда” / Рафес М. – М.: Московский рабочий, 1923. – 440 с.

⁸⁹ Див.: Революция и КП(б)У в материалах и документах (хрестоматія) / [сост. М. Равич-Черкаский]. – Х.: Изд-во „Пролетарий”, 1926. – 642, VI с.

революційного течення среди населення Малороссии”⁹⁰. Незважаючи на походження та численні неточності згаданого джерела, воно чи не вперше поєднувало у собі як прискіпливий аналіз оперативних матеріалів, пов’язаних з діяльністю українських партій у період Першої світової війни на теренах Росії і у Європі, так і огляд історії українського руху за декілька десятиліть. Згідно із оцінкою О. Гермайзе, документ хоча і був результатом „механічної роботи жандармського урядовця, що зводив випадкові відомості, копіїлював і переказував те, у чому сам ледве розбирався”, мав безумовну наукову цінність. Враховуючи ж необхідність численних пояснень, які вимагав текст „Записок”, О. Гермайзе разом з їх оприлюдненням, висловив переконання у необхідності „написати історію українського руху за часів війни”, спеціальних монографій, присвячених діяльності українських партій⁹¹, однак, на той час у межах СРСР це вже було неможливим.

На зламі 30–40-х рр. ХХ ст. з утвердженням тоталітарного режиму в СРСР були закладені нові засади у дослідженні історико-партійної дисципліни. Радянська наука (у сфері методології, виборі тематики наукових пошуків) була жорстко детермінована як до вимог марксистсько-ленінської теорії історичного розвитку, так і потреб політичного режиму, що вимагало „прилаштування” українського суспільно-політичного руху до єдиної схеми загально-російського визвольного процесу. Відтепер існуючі в УРСР наукові установи основну свою увагу приділяли історії і апологетиці єдиної партії – більшовицького крила РСДРП. Прямим наслідком цього стало те, що разом із згортанням політики „українізації” найбільш яскраві представники української наукової еліти, зачинателі української марксистської історичної школи були репресовані сталінським режимом, а їхній науковий доробок (як і практично весь

⁹⁰ Див.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии // Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.274–354.

⁹¹ Див.: Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.273.

цілісний історіографічний пласт з проблеми попереднього часу), який входив у суперечність з пануючою ідеологією, став на наступні десятиліття „власністю” полиць спецхранів. Проблема ж української багатопартійності в УРСР через її ідейно-політичну недоцільність (на практиці – пряму заборону) виявилася законсервованою на декілька наступних десятиліть. Поряд з тим, вона продовжувала існування в радянській історико-партійній науці (на рівні „історії без імен”), отримавши нове специфічне „навантаження”. Українські політичні партії, які, начебто, довели про свою нездатність у справі цивілізаційного поступу українського народу й огульно звинувачувалися у зраді класових інтересів, „буржуазному націоналізмі” чи „контрреволюційності”, спорадично і „дозовано” проникали на сторінки друкованої продукції (здебільшого у вигляді нагадування про їхню „ворожу” сутність, але не об’єктивного висвітлення), слугуючи одній меті – неухильно підтверджувати єдино правильний курс ленінської Комуністичної партії на всіх етапах її існування.

Характерними рисами третього етапу наукового дослідження теми української багатопартійності стало остаточне утвердження не лише паралельного, але й цілковито окремішнього існування історіографії як в УРСР, так і поза її межами, що у цілому отримало негативний наслідок для обох її напрямів. У повоєнний період діаспорні автори створили порівняно невелике коло нових робіт, присвячених темі української багатопартійності. Перш за все, необхідно відмітити фундаментальне видання, робота над яким тривала декілька років – широко відома у світі двотомна „Енциклопедія українознавства” під редакцією В. Кубійовича (Т. 1 /тематична частина у трьох книгах; 1949 р./, Т.2. /словникова частина у десяти частинах; 1955–1984 рр./) у якій увага була прикута й до перших українських партій Східної і Західної України. У декількох статтях, які увійшли до підрозділу „Політичні партії”, М. Стахів здійснив спробу висвітлити українські політичні партії Східної і Західної України у соціологічному вимірі. Автор торкнувся й проблеми „української партійно-політичної системи”, яка, на його переконання, була сформована у Західній Україні у підавстрійський період („практично була двопартійна система”⁹²). Щодо ситуації на теренах Великої України, М. Стахів

⁹² Див.: Стахів М. Політичні партії / Зах. Україна / М. Стахів // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузель. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1146.

доводив, що у революційну добу 1917–1920-х рр. тут зберігалося „партійне роздрібнення”, однак чітко вимальовувалася тенденція формування двопартійної системи, основу якої склали найсильніші партії – соціалістів-революціонерів і соціалістів-самостійників („укр. політ. суспільство схилилося до двопартійної системи”)⁹³. Більш поглиблено тема української багатопартійності кінця XIX – 30-х рр. XX ст. у всеукраїнському вимірі („партійна система”) на теоретичному рівні була викладена М. Стахівим у праці „Українські політичні партії у соціологічному наświetленні” (1954 р.)⁹⁴, яка стала узагальненням його попередніх наукових розвідок⁹⁵.

Починаючи з 50-х рр. XX ст. побачили світ наукові роботи І. Мазепи⁹⁶, П. Феденка⁹⁷, які, по суті, також являли собою підсумовуючі наукові напрацювання, що торкалися української історико-партійної тематики на тлі розвитку національно-визвольного руху, революційних подій. Проблема українського партогенезу, діяльності українських партій у дореволюційний період (як у всеукраїнському, так і регіональному вимірах) була порушена й у монографічних дослідженнях П. Мірчука, І. Решетара, Р. Млиновецького, Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, М. Мироненка, І. Майстренка, Н. Полонської-Василенко⁹⁸.

⁹³ Див.: Стахів М. Політичні партії / Загальний огляд / М. Стахів // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузели. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1145.

⁹⁴ Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні / Стахів М. – Нью-Йорк–Детройт–Скентон: 3 друкарні Народної Волі – органу Українського Робітничого Союзу, 1954. – 99 с.

⁹⁵ Див.: Стахів М. Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / Стахів М. – Львів: Накладом соймового клубу УСРП, 1934. – 135 с.; Стахів М. Демократія, соціалізм та національна справа / Стахів М. – Львів: Накладом Громадського Голосу, 1936. – 46 с.; Стахів М. Народні маси в русі: Історія українського політичного руху. V частина. Від 1890 до 1895 року / Стахів М. – Львів: 3 друкарні Е. Шпилька у Яворові, 1939. – 78 с.

⁹⁶ Див.: Мазепа І. Підстави нашого відродження / Мазепа І. Частина перша. Причини нашої бездержавності. – Б. м.: Прометей, 1946. – 178 с.

⁹⁷ Див.: Феденко П. Український рух у XX столітті / Феденко П. – Лондон: Наше слово, 1959. – 267 с.; Феденко П. Соціалізм давній і новочасний / Феденко П. – Лондон–Париж–Мюнхен: Наше слово, 1968. – 229 с.

⁹⁸ Див.: Мірчук П. Українська державність 1917–1920 / Мірчук П. – Філадельфія: Б. в., 1967. – 400 с.; Reshetar J. S. The Ukrainian Revolution,

Значну роль у розумінні базових засад національно-визвольного руху на зламі XIX–XX ст., розвитку української суспільно-політичної думки відіграли теоретичні роботи І. Лисяка-Рудницького, об'єднані в окрему збірку „Між історією і політикою”⁹⁹. Серед діаспорних видань варто виділити й збірник „Українсько-єврейські відносини в історичній перспективі”¹⁰⁰, який стосувався аналізу динаміки українсько-єврейських стосунків на теренах Східної та Західної України, взаємодії українських та єврейських політичних партій.

Загалом, незважаючи на істотні здобутки діаспорної історіографії повоєнного періоду, значної роботи, зокрема, по систематизації та аналізу наявних матеріалів, введенню до наукового обігу досліджень з соціально-політичної історії України, національно-визвольного руху, історії українських політичних партій, через відсторонення від безпосередньої джерельної бази, архівних сховищ України, вони часто-густо мали загальний, публіцистичний характер. Як відзначали з цього приводу сучасні дослідники (В. Колесник, Л. Могильний)¹⁰¹, низка згаданих обмежуючих чинників призвела до того, що закордонні дослідники були вимушені

1917–1920: a study in nationalism / Reshetar J. S. – Princeton: Princeton University Press, 1952. – 363 p.; Млиновецький Р. Історія українського народу: нариси з політичної історії / Млиновецький Р. – Мюнхен: Українське наукове видавництво, 1953. – 644 с.; Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.; Мироненко М. Думки про визволення України / Мироненко М. – Лондон: Б. в., 1967. – 199 с.; Майстренко І. Історія Комуністичної партії України / Майстренко І. – Б. м.: Сучасність, 1979. – 259 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України / Полонська-Василенко Н. : У 2 т. – Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – 608 с. (Репринтне відтворення видання: Мюнхен, 1972–1976).

⁹⁹ Див.: Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / Лисяк-Рудницький І. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 441 с.

¹⁰⁰ Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies, University of Alberta, 1981. – 531 s.

¹⁰¹ Див.: Колесник В. Ф. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX століття: Монографія / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – Київ: Вид.-полігр. Центр „Київський університет”, 2005. – С.21.

виступити у якості талановитих, однак, все ж таки інтерпретаторів вже відомих подій і процесів. Свою негативну роль відіграло й жорстке ідеологічне суперництво між „Заходом та Сходом”, через що науковий доробок діаспорної історіографії тривалий час залишався невідомим для науковців і громадськості УРСР.

Щодо української радянської історіографії з проблеми, на яку суттєво не вплинули процеси десталінізації, хрущовської „відлиги”, наступної лібералізації політичного режиму в СРСР, то вона під дією ідеологічного тиску і надалі вимушено уникала тематики, пов’язаної з „непролетарськими партіями”, до якої, як відомо, зараховувався весь спектр українського політично-структурованого руху. На практиці це призводило до того, що партійно-політична історія України, принаймні Наддніпрянської України, все більше зводилася до історії загально-російських партій, передусім РСДРП.

Відповідний тон щодо висвітлення української багатопартійності, як і основних підходів до історико-партійної проблематики в УРСР, був „заданий” у збірнику документів і матеріалів, присвяченого 25-річчю першої російської революції – „Революція 1905–1907 рр. на Україні” (Київ, 1949 р.)¹⁰². Як зазначалося у його передмові, поява наукового видання була викликана відсутністю в Україні „загальних праць, які б на основі марксистсько-ленінської методології правильно висвітлювали таку героїчну сторінку в житті українського народу, як революційна боротьба робітників і селян у 1905–1907 роках”. Усі попередні дослідження з проблеми, які виходили друком у 30-і рр. ХХ ст. характеризувалися як такі, що були не повними, мали істотні „методологічні помилки”. У передмові окрім згадки про українські партії („буржуазії” УДП, УРП, УРДП; „дрібнобуржуазні” і „націоналістичні” РУП, ”Спілка”, УСДРП; „шовіністична” УНП) були піддані нищівній критиці як їхні основні програмні вимоги (у тому числі автономії України), так і практичні дії. Вісь цієї критики була звернута на „викриття” „зрадницької ролі українських націоналістів”, дії яких начебто спрямовувалися на роздроблення визвольного руху Росії, „відрив” українських робітників від „усього російського пролетаріату”,

¹⁰² Див.: Революція 1905–1907 років на Україні: збірник документів і матеріалів / [упоряд. І. Премислер, В. Руднев; за ред. і вступ. стат. Ф. Лося] / Архівне управління міністерства внутрішніх справ УРСР. – К.: Укрполітвидав, 1949. – XLII, 517 с.

підпорядкування українських робітників „інтересам української буржуазії” тощо¹⁰³.

Найбільш повно згаданий напрям радянських дослідників був втілений вже у середині 60-х рр. ХХ ст. з виходом монографії Ф. Лося (1955 р.)¹⁰⁴, яка присвячувалася революційним подіям 1905–1907 рр. в Наддніпрянській Україні. Серед „почесних завдань”, які висунув перед собою автор було окрім спростування застарілих і „неправильних методологічних позицій” попередників, викриття (у межах декількох сторінок) теорії і практики українського „буржуазно-націоналістичного” руху до якого було віднесено весь спектр української багатопартійності. Українські партії були трактовані виключно як „закляті вороги робітників і селян України”, далекі від революційності „посібники буржуазії” у соціальному і національному гнобленні українського народу. Ф. Лось безпідставно і огульно звинувачував українські партії не лише у „розпалованні національної ворожнечі”, але й у зраді „національних інтересів свого народу” („віддавали Україну на розграбування імперіалістам Європи і Америки”, „укладали угоди з імперіалістичними державами, що суперничали за вплив на Україні”). Згадані сентенції наводилися грубо, без відповідної аргументації, яка у радянський час і не була затребувана. Це стосувалося й вкрай негативного оцінки участі українців у I та II Державних думах, діяльності „Української думської громади”, яка всупереч реальним даним трактувалося як ворожа і націоналістична¹⁰⁵.

Наступні видання в УРСР, зокрема з проблеми революції 1905–1907 рр.¹⁰⁶, класової боротьби робітничого класу та селянства стосовно української багатопартійності, як за емпіричною базою, так і у „критиці”, фактично не виходили за межі вищезгаданої роботи Ф. Лося. Зокрема, це стосувалося й колективної монографії „Революційна бо-

¹⁰³ Див.: Лось Ф. Передмова / Ф. Лось // Революція 1905–1907 років на Україні: збірник документів і матеріалів / [упоряд. І. Премислер, В. Руднев; за ред. і вступ. стат. Ф. Лося] / Архівне управління міністерства внутрішніх справ УРСР. – К.: Укрполітвидав, 1949. – С. III, XVIII–XIX, XXXVI.

¹⁰⁴ Див.: Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Лось Ф. Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 404 с.

¹⁰⁵ Там само. – С. 5, 6, 44–46, 87, 399.

¹⁰⁶ Наприклад: Революція 1905–1907 рр. на Україні: До 50-річчя першої російської революції / [ред. колегія: І. О. Гуржій, П. М. Калениченко (відп. секрет.), О. К. Касименко (відп. ред) та ін.] / АН УРСР, Інститут історії. Наукові записки. – Т. 6. – К., 1955. – 320 с.

ротьба трудящих України в 1905–1907 рр.” (Київ, 1980 р)¹⁰⁷, у якій на відміну від попередніх видань був вміщений спеціальний параграф, що мав би стосуватися українських партій – „Антинародна діяльність українських націоналістичних партій і організацій та їх банкрутство”. Однак, як назва, так і суть поданого у монографії матеріалу (зокрема, УСДРП визначалася як партія, найбільш „шкідлива для революційної боротьби мас”, до кола „націоналістичних” організацій зараховувалася „Просвіта”) виявилися далекими від наукового розгляду проблеми. Ідеологічна кон’юнктура примусила вітчизняних дослідників, які оперували широким колом первинних джерел, партійної періодики, не лише до їхнього вибіркового використання, але й до одностороннього трактування. Це стосувалося й практики цитування „націоналістів” (М. Грушевського, Є. Чикаленка, М. Меленевського), яке подавалося деформовано, у вилученні з контексту й без посилань, що примушувало читачів некритично брати їх на віру¹⁰⁸.

Враховуючи ідеологічну заангажованість, проблема української багатопартійності була „проігнорована” фундаментальними вітчизняними академічними виданнями з історії України, що побачили світ у 60-х – початку 90-х рр. ХХ ст. (Історія УРСР /Т.1. – К., 1953 р./, Історія УРСР /Т.4. – К., 1983 р./, Історія УРСР /Т.5. – К., 1983 р./). У них лише побіжно згадувалося про існування українських партій, а основна увага присвячувалася загальноросійським партіям, РСДРП. Подібна тенденція щодо звуженого висвітлення усього спектру українських партій, обґрунтування необхідності боротьби з ними була неодмінним атрибутом і у виданнях, присвячених історії РСДРП(б), КПУ¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Революційна боротьба трудящих України в 1905–1907 рр. / [Замковий П., Лось Ф., Сарбей В та ін.] . – К.: Наукова думка, 1980. – 285 с.

¹⁰⁸ Там само. – С.173–179.

¹⁰⁹ Наприклад: Чеканюк А. Т. Комуністична партія України – вірний бойовий загін КПРС / А. Т. Чеканюк // Під прапором марксизму-ленінізму / Збірник статей, присвячених сорокаріччю утворення Комуністичної партії України. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – С.3–62; Курс лекцій з історії КПРС. Частина перша (1883–1920) / За загальною редакцією проф. О. А. Бородіна. – К.: Вища школа, 1970. – 410 с.; Козицкий Н. Е. В. И. Ленин о единстве действий левых сил: Разработка левоблокистской тактики и борьба большевиков за ее осуществление накануне и в годы первой российской революции / Козицкий Н. Е. – К.: Вища школа, 1979. – 183 с.; Великой партии отряд: Из истории большевистских организаций Украины. – К.: Политиздат

Відповідний „прорив” у галузі дослідження української багатопартійності, її соціалістичного спектру (РУП, УСДРП, „Спілка”, УПСР), був зроблений у монографіях І. Кураса (1978, 1986 рр.)¹¹⁰. Хоча ці роботи і базувалися на пануючій на той час марксистсько-ленінській методології, що не „виводило” українські партії за вже звичні рамки „буржуазного націоналізму”, „опортунізму”, вони вперше за останні декілька десятиліть запровадили до наукового обігу широке коло партійних документів, архівних матеріалів, що значним чином розширило рівень знань у галузі партійної історії України дореволюційного періоду. Значну увагу, окрім висвітлення політичної діяльності українських партій, автор приділив до тих пір „закритій темі” – партійному будівництву. Згадані монографії І. Кураса, перш за все, їхнє емпіричне навантаження, стали відповідною базою, і навіть, поштовхом, для наступних поколінь дослідників у галузі вивчення української багатопартійності.

Під подібним кутом зору, після 1939 р., розглядалися й партійно-політичні процеси у Західній Україні. Істотно інша ситуація у сфері суспільно-політичних відносин новопридбаних західноукраїнських земель, діюча тут до недавнього часу, на відміну від радянської України, українська багатопартійність, зумовили певні особливості у розвитку історіографії, пов’язаної з дослідженням теми структурованого партійно-політичного життя української громади регіону на зламі XIX–XX ст. Через існуючі ідеологічні обмеження, власне, „партійна історія” (як і щодо Наддніпрянського регіону), не потрапила до першочергового переліку зацікавлень вітчизняних істориків, натомість головна увага була звернута до процесів класової боротьби „трудящих” (робітників і селянства) за соціальне і національне звільнення, що, начебто, відбувалося за прикладом розгортання революційних процесів у Росії, а з 1917 р. – нестримного руху, спрямованого на воз’єднання з соціалістичною Україною. Не останню роль у цьому

Украины, 1983. – 309 с.; Осадчий Ю. Г. Партии и профспілковий рух на Україні (1905–1918 рр.) / Осадчий Ю. Г. – К.: Либідь, 1991. – 180 с.

¹¹⁰ Див.: Курас І. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине / Курас І. Ф. – К.: Наукова думка, 1978. – 315 с.; Курас І. Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії / Курас І. Ф. – К.: Політвидав України, 1986. – 185 с.

відіграло й те, що у Західній Україні були відсутні „еталонні”, з точки зору марксистської методології, партії та громадсько-політичні діячі, тому певна увага (з відповідними купюрами) вимушено присвячувалася найбільш „прогресивним” місцевим українським партіям – радикалам та соціал-демократам, вузькому колу особистостей (серед них – „революційному демократу” І. Франку, М. Павлику тощо).

Здійснена ж у повоєнний період спроба з марксистсько-ленінських позицій подати „оновлене” трактування партійно-політичної історії Західної України в умовах суворої ідеологічної регламентації (відповідного „фільтру”), яка максимально звужувала тематику досліджень, повного відсторонення від напрацювань історіографії попереднього періоду, „закритих” для дослідників архівних сховищ, виявилася невдалою. Спорадичні ж і уривчасті згадки про діяльність українських партій, які часто-густо супроводжувалися прямою фальсифікацією їхньої діяльності, спотворювало реальний перебіг історичних подій, підведених під марксистсько-ленінську схему суспільного розвитку. Як зазначав з цього приводу дослідник партійної історії А. Павко, „схематизм, політична агресивність, упередженість в оцінках програм та діяльності партій Галичини стали домінантними рисами досліджень, які були опубліковані у 50–80-х рр.”¹¹¹.

Відповідні маркери щодо розгляду теми української багато-партійності у Галичині і Буковині були встановлені вже на початку 60-х рр. ХХ ст., коли до цієї теми у руслі „войовничого марксизму”, враховуючи політичну доцільність і наукову потребу (нобхідність „заповнення вакууму”) дозовано зверталися автори (серед них – І. Довгаль, В. Осечинський, К. Ципко, І. Компанієць, М. Герасименко, Б. Дудикевич та ін)¹¹² у дослідженнях, які стосувалися соціально-

¹¹¹ Див.: Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / Павко А. І. – К.: Видавництво „Плеяди”, 2002. – С.38.

¹¹² Див.: Довгаль І. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині / Довгаль І. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 64 с.; Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / Осечинський В. К. – Львів: Книжково-журнальне видво, 1954. – 185 с.; Ципко К. Г. Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз’єднання з Радянською

економічного становища українців Західної України, національно-визвольної і революційної боротьби робітничого класу та селянства тощо. Загальним рефреном цих праць була не лише безпідставна дискредитація усіх існуючих українських партій регіону, але й вищого етапу національно-політичного руху – листопадової 1918 р. національно-демократичної революції. З усього спектру українських партій радянська історіографія особливу увагу приділяла діяльності УСДП (наприклад, у монографії С. Злупка¹¹³), при будь-якій можливості наголошуючи на плідному співробітництві між українськими під-австрійськими соціал-демократами та РСДРП, потужному впливі з боку останньої на українських соціалістів у напрямі позбавлення їх від „опортунізму”, „австромарксизму” тощо¹¹⁴.

Специфіка підходів до висвітлення проблеми української багатопартійності Західної України повною мірою проявилася у наукових збірниках (Львів, Чернівці), присвячених 50-річчю першої російської революції 1905–1907 рр.¹¹⁵ Так, якщо у сюжетах, присвячених Наддніпрянській Україні, була присутня ціла низка як

Україною / Ципко К. Г. – Чернівці: б.в., 1958. – 221 с.; Компанієць І. І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Жовтня (1917–1920 рр.) / Компанієць І. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 112 с.; Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.) / Компанієць І. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 360 с.; Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / М. Герасименко, Б. Дудикевич. – К.: Держполітвидав УРСР, 1960. – 226 с.;

¹¹³ Див.: Злупко С. М. Економічна думка на Україні. Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ ст. / Злупко С. М. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. – 222 с.

¹¹⁴ Див.: Волянук М. М. Ленінська „Искра” в Галичині / Волянук М. М. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1959. – 52 с.; Волянук М. М. Зв'язки російської соціал-демократії з прогресивними діячами Галичини: 1894–1904 рр. / М. М. Волянук // Український історичний журнал. – 1963. – №3. – С.38–48; Ярошенко А. Д. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях / Ярошенко А. Д. – Львів: Каменяр, 1969. – 176 с.

¹¹⁵ Див.: 50 років першої російської революції. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955. – 359 с.; 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т.ХХVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – 154 с.

загальноросійських, так і українських партій – РУП, УСДРП, УНП, УДРП (які начебто „намагалися підкорити своєму впливу робітничий і селянський рух на Україні”, зруйнувати дружбу російського і українського народів тощо¹¹⁶), що вважалося вже давно „перегорнутою сторінкою”, то щодо Західної України партійна тематика і надалі залишалася під суворим „табу”. У збірниках містилася лише загальна згадка про існування у західному регіоні „буржуазно-націоналістичних” партій, що склалися з „куркульства і духовенства” та їхня реакційна, ворожа роль у цивілізаційному поступі українського народу (поширення „націоналістичного угару”, затьмарення політичної свідомості українських трудящих, сприяння у гнобленні українського народу з боку австрійської монархії, підрив братерського союзу східних і західних українців тощо)¹¹⁷. Огульному тавруванню підлягали не лише національно-демократичні партії українців, але й культурно-просвітні установи, постулати національного руху щодо втілення „національної ідеї”, „національної автономії” тощо¹¹⁸.

Певна увага до історико-партійної тематики була звернута в академічному збірнику „3 історії західноукраїнських земель” до розгляду якого входили найбільш значимі суспільно-політичні та соціальні проблеми регіону. Серед його матеріалів звертала на себе

¹¹⁶ Див.: Гуськов М. Ф. Боротьба більшовиків на Україні за союз пролетаріату з селянством в 1905 р. / М. Ф. Гуськов // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т. XXVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С. 42.

¹¹⁷ Див. Литвинов В. К. Робітничий і селянський рух на Буковині під час першої російської революції 1905–1907 рр. / В. К. Литвинов // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т. XXVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С. 88; Осечинський В. К. Вплив першої російської революції на піднесення революційного руху в Галичині в 1905–1907 рр. / В. К. Осечинський // 50 років першої російської революції. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955. – С. 120–136.

¹¹⁸ Див.: Ципко К. Г. Зрадницька роль українських буржуазних націоналістів на Буковині в роки першої російської революції / К. Г. Ципко // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т. XXVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С. 99, 105–113.

увагу стаття О. Карпенка („До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.”)¹¹⁹ у якій містилися згадки про консолідовані дії українських партій, міжпартійних об'єднань (сучасною мовою – дій у рамках партійної системи) на етапі підготовки і здійснення „буржуазно-демократичної” революції 1918 р., утворення ЗУНР. В одному з перших випусків збірника була вміщена й наукова розвідка М. Кравця¹²⁰, присвячена діяльності галицької УРП. Окрім традиційної критики партії щодо „відходу” від марксизму, у статті порушувалися проблеми ролі радикалів у новітньому суспільно-політичному русі українства, їхньої взаємодії з українськими та польськими соціал-демократами Галичини, політизованими групами з Наддніпрянської України. У подальшому автор торкався й проблеми типології українських та польських партійно-політичних згромаджень Галичини¹²¹.

Значною мірою базовою (за рахунок залучення широкого кола джерел, фактологічного матеріалу) для наступних поколінь дослідників стало монографічне дослідження М. Волянюка та В. Маланчука „Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні” (1960 р.)¹²² у якому розглядалися проблеми становлення перших українських соціалістичних осередків, у тому числі УРП (як „революційно-демократичної” партії) та УСДП (з „притаманними” їй проявами „опортунізму” та „націоналізму”). Особлива увага авторів була звернута на взаємозв'язок українських та польських соціал-демократів з соціалістичним рухом Росії. Спорадично зверталися до історико-партійної теми й автори таких відомих колективних монографій, як „Торжество історичної справедливості:

¹¹⁹ Див.: Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. / О. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид. АН УРСР, 1957. – Вип. 1. – С.59–90.

¹²⁰ Див.: Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках XIX ст. / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.124–140.

¹²¹ Див.: Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / Кравець М. М. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 239 с.

¹²² Див.: Волянюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні / М. Волянюк, В. Маланчук. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – 231 с.

закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі" (1968 р.) та „Історичні передумови возз'єднання українських земель" (1989 р.)¹²³.

Лише у поодиноких випадках у центральних та обласних виданнях з'являлися публікації із згадками про „немарксистських" діячів громадсько-політичного руху України, як скажімо, стаття С. Злупка¹²⁴, присвячена 90-річчю від дня народження В. Левинського. Не стало випадковістю, що згадана публікація, у якій хоча і з застереженнями, однак позитивно оцінювалася творчість та політична діяльність В. Левинського, викликала погромну статтю у головному науковому виданні УРСР „Українському історичному журналі" під назвою „Всупереч фактам"¹²⁵, у якій робився закид автору щодо поганого „знання матеріалу", „легковажного, ненаукового ставлення до його використання". У звичних сентенціях було охарактеризовано й В. Левинського – „переконаний і войовничий націоналіст", діяч дрібнобуржуазної УСДП тощо.

Тенденція щодо вилучення українських партій з процесів суспільно-політичного життя була притаманна й збірникам документів, які вихолощували процеси, що відбувалися в українському суспільстві Західної України, зводячи їх до безликої „боротьби трудящих" за соціальне та національне визволення. Це стосувалося й переломної доби в історії Західної України – листопадової народно-демократичної революції 1918 р., утворення ЗУНР, провідної участі у цих процесах українських партій Галичини та Буковини, що майже цілковито пройшло повз увагу укладачів збірника документів, присвяченого

¹²³ Див.: Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі / [Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Кравець М. М., Маланчук В. Ю.] ; відп. ред. М. М. Олексюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 803 с.; Історичні передумови возз'єднання українських земель / [Стеблій Ф. І., Ісаєвич Я. Д., Макарчук С. А. та ін.] ; АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1989. – 398 с.

¹²⁴ Див.: Злупко С. М. До 90-річчя від дня народження В. П. Левинського / С. М. Злупко // Український історичний журнал. – 1970. – №7. – С.116–118.

¹²⁵ Див.: Юрченко О. Т. Всупереч фактам (Про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського) / О. Т. Юрченко // Український історичний журнал. – 1972. – №5. – С.45, 46.

революційним подіям 1917–1920 рр. (Львів, 1957 р.)¹²⁶. Про вибірковість джерельної бази, спотворене подання матеріалу, свідчило те, що при висвітленні теми української національної революції у Західній Україні увага збірника була прикута не до українських партій, але до конкуруючого – польського партійно-політичного табору, його пресових органів.

Поряд з цим, лібералізація політичного режиму в СРСР у 80–90-х рр. ХХ ст. створювала для дослідників умови більш глибокого „проникнення” у проблему західноукраїнських партій, що мало і свою специфіку. Зокрема, у збірнику документів, присвяченого суспільно-політичним подіям у Буковині¹²⁷ (1979 р.), його редколегія, керуючись ідеологічними настановами, була вимушена звести класову і національну боротьбу українських „трудящих” Буковини до безликого переліку страйків і демонстрацій, при цьому жодного разу не пославшись на присутність будь-якої з українських партій. Лише у „випадкових” додатках містилася інформація про деяких з українських партійних лідерів, що супроводжувалося нищівною критикою у їхніх „правоопортуністичних” (УСДП) чи „буржуазно-націоналістичних” (УНДП) проявах. Натомість, у наступному виданні¹²⁸ (1986 р.) укладачі уперше не лише звернулися до теми української багатопартійності, але й розмістили на сторінках збірника окремі згадки про українські політичні партії регіону (УСДП, УРП, УНДП, Українську поступову партію), їхні взаємостосунки. На відміну від попередніх публікацій читачі могли ознайомитися з деякими партійними документами, що стосувалися реагування партій на суспільно-політичні і соціальні явища. Значно „пом’якшала” й загальна оцінка українських партій, принаймні лівого сегменту, які хоча і залишалися „австромарксистами”,

¹²⁶ Див.: Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920 рр.): Документи і матеріали. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – 692 с.

¹²⁷ Див.: Боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гноблення у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів / редкол. М. І. Іванеско та ін.: упоряд. В. М. Ботушанський та ін. – Ужгород: Карпати, 1979. – 288 с.

¹²⁸ Див.: Під колоніальним гнітом: Документи і матеріали / Редкол.: М. І. Іванеско (голова) та ін.; Упоряд.: В. М. Ботушанський та ін. – Ужгород: Карпати, 1986. – 206 с.

дрібнобуржуазними утвореннями, однак над ними вже не тяжіло огульне звинувачення у „ворожості” щодо власного народу.

Поодинокі уваги (на рівні окремих згадок), яка за політичними оцінками і емпіричною базою не виходила за межі напрацювань українських істориків радянської доби, до проблеми української багатопартійності приділялася й у виданнях у межах СРСР. Щодо загального спрямування розвитку загальносоюзної історіографії у галузі історико-партійних досліджень, то вона стосовно Наддніпрянської України і надалі розглядала цей регіон як поле діяльності головним чином загальноросійських партій, які і підлягали вивченню. У першу чергу це стосувалося місцевих організацій РСДРП, її більшовицького крила, у набагато меншій мірі інших загальноросійських партій. Зрозуміло, що при такому підході тематика, пов'язана з українськими партіями, як „буржуазно-націоналістичними”, „сепаратистськими”, залишалася на узбіччі наукового пошуку.

Так, інформація про діяльність українських партій початку ХХ ст. на теренах Наддніпрянської України була вимушено „вкраплена” окремими фрагментами як у збірники опублікованих документів¹²⁹, так і наукові роботи, що стосувалися найбільш важливих процесів суспільно-політичного життя Росії. Передусім, це стосувалося такого фундаментального видання, присвяченого 50-річчю революції 1905–1907 рр., як „Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России” (Москва, 1955 р.)¹³⁰ у якому, зважаючи на специфіку теми, окрема стаття була присвячена Наддніпрянській Україні. Однак, не зважаючи на окремі згадки про українські партійні структури (РУП, „Спілка”, УДП, УРП, УДРП, УНП), які традиційно характеризувалися як вияви „буржуазно-націоналістичного” та „дрібнобуржуазного” рухів, автор статті Л. Іванов прагнув „замінити” їхню участь у революційних подіях у регіоні іншими політичними утвореннями – місцевими структурами РСДРП,

¹²⁹ Наприклад: Революция 1905–1907 гг. в России: Документы и материалы. Второй период революции. 1906–1907 годы. Январь–апрель.– Кн.1. – Ч.1.: Москва: Изд-во академии наук СССР, 1957. – С.105.

¹³⁰ Див.: Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России / [сборник статей под ред. Л. М. Иванова, А. М. Панкратовой и А. Л. Сидорова]. – М.: Госполитиздат, 1955. – 831 с.

„українськими більшовиками”. Про рівень підходу до розгляду проблеми свідчили й висновки автора щодо спрямування українського національно-визвольного руху, який він зводив до дій „української буржуазії”, яка, начебто, займала відверто контрреволюційні позиції, прагнула до підтримки „самодержавства та російської буржуазії”, одночасно готуючи за рахунок гасел „незалежності” чи „автономії” ґрунт для перетворення України у „колонію німецького імперіалізму”¹³¹. У певному сенсі згадана стаття стала базовою для російських науковців при розгляді суспільно-політичних процесів у Наддніпрянській Україні. До речі, згадана інформація про діяльність українських партій Наддніпрянської України виявилася набагато вужчою у порівнянні з попередньою науковою розвідкою Л. Іванова, здійсненою у 1946 р.¹³², яка, стосуючись проблеми розвитку української преси у 1905–1907 рр., більш ретельніше розглянула діяльність українських партій, їхню стратегію і тактику, міжпартійні стосунки.

У 70–90-х рр. ХХ ст. російські автори спорадично зверталися до теми української багатопартійності у спеціалізованих роботах, зокрема, присвячених „національному питанню” (Т. Бурмистрова, В. Гусакова)¹³³, „непролетарським партіям” (Л. Спирін, колективна монографія під загальною редакцією І. Мінца)¹³⁴, взаємовідносинам КІРС з „непролетарськими і некомуністичними”

¹³¹ Див.: Іванов Л. М. Революция 1905–1907 гг. на Украине / Л. М. Иванов // Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России / [сборник статей под ред. Л. М. Иванова, А. М. Панкратовой и А. Л. Сидорова]. – М.: Госполитиздат, 1955. – С.60, 61, 139.

¹³² Див.: Іванов Л. М. Из истории украинской прессы 1905–1907 гг. / Л. М. Иванов // Известия АН СССР. – Серия истории и философии. – 1946. – №2. – С.159–174.

¹³³ Див.: Бурмистрова Т. Ю. Национальный вопрос и рабочее движение в России (Ленинская политика пролетарского интернационализма. 1907–1917 гг.) / Бурмистрова Т. Ю. – Москва: Мысль, 1969. – 276 с.; Бурмистрова Т. Ю. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905–1917 гг. / Т. Ю. Бурмистрова, В. С. Гусакова. – М.: Мысль, 1976. – 262 с.

¹³⁴ Див.: Спирин Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало ХХ в. – 1920 г.) / Спирин Л. М. – М.: Мысль, 1977. – 366 с.; Непролетарские партии России: Урок истории / [ред. кол.: К. В. Гусев и др.; под общ. ред. И. И. Минца]. – М.: Мысль, 1984. – 566 с.

партіями (М. Басманов, К. Гусев, В. Полушкіна)¹³⁵, які окрім переліку українських партій Наддніпрянської України, їхнього звинувачення у „буржуазному націоналізмі”, „націонал-реформізмі” та „сепаратизмі” практично не привнесли до розгляду теми нічого нового.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст., у часи „перебудови”, особливо із здобуттям Україною незалежності у 1991 р., розпочинається якісно новий етап розвитку вітчизняної науки, яка базувалася на кращих цивілізаційних методологічних принципах, сучасному переосмисленні політичної історії України, що значною мірою стосувалося й проблеми української багатопартійності. У свою чергу, це вимагало й відповідного „нового прочитання” багатоманітної попередньої наукової спадщини за проблемою.

Діяльність українських політичних партій Східної і Західної України, української багатопартійності на зламі ХІХ–ХХ ст. стали предметом прискіпливої уваги науковців, викладачів вищої школи, що знайшло вияв у численних всеукраїнських (у тому числі і міжнародних) й регіональних науково-практичних конференціях, круглих столах, монографічних дослідженнях і статтях, підручниках, енциклопедичних і інформаційно-довідкових виданнях, збірниках матеріалів і документів, кандидатських й докторських дисертацій (переважно за спеціальностями історичних наук, незначного сегменту – політичних і правових наук). Цей складний процес супроводжувався як суттєвим розширенням джерельної бази, появою нових тем дослідження, так і оволодінням новітніми методологічними прийомами, подоланням попереднього ідеологічного монізму щодо висвітлення партійно-політичної тематики.

З відходом у минуле радянської системи українська історіографія пройшла шлях звільнення від існуючих упродовж тривалого часу комуністичних і російських догм, від однобічності, відкинула закостенілі штампи й стереотипи, що відкрило можливість після тривалої перерви „писати” історію української багатопартійності практично заново. Згадана специфіка, як відзначали сучасні вчені, особливо у переломний період останнього десятиріччя ХХ ст. „повернення” до цивілізаційних цінностей, викликала появу певної

¹³⁵ Див.: Басманов М.И. Сотрудничество и борьба: Из опыта отношений КПСС с непролетарскими и некоммунистическими партиями / Басманов М. И., Гусев К. В., Полушкина В. А. – М.: Политиздат, 1988. – 384 с.

історіографічної „методологічної кризи”, що, у свою чергу, активізувало пошуки найбільш оптимальної методологічної основи досліджень, позбавлення від зовнішніх і внутрішніх впливів, далеких від науки (серед них – міфологізація історії, політична заангажованість тощо), розширення інструментарію досліджень, опанування „міждисциплінарного простору”, застосування такої нової галузі природничих і соціальних досліджень, як синергетики, компаративістського аналізу, поглибленого вивчення процесів суспільно-політичної сфери¹³⁶.

Починаючи із заповнення „білих плям”, переосмислення багатьох сторінок минулого, українська історіографія вже в останньому десятиріччі ХХ ст. напрацювала традиції вивчення проблеми українського суспільно-політичного руху, української багатопартійності початку ХХ ст., прагнучи системно досліджувати проблему як у Наддніпрянській, так і Західній Україні, намагаючись розглядати їх як складові й взаємодоповнюючі елементи єдиного цілого. На початковому, досить короткому за терміном, етапі для українських науковців базою досліджень слугував значний за обсягом доробок радянської історіографії, особливо фактологічної сфери, що супроводжувалося як її „новим прочитанням”, так і відмовою від її концептуальних напрацювань.

Певним методологічним орієнтиром і потужним каталізатором до наукових пошуків стали й перші плідні контакти із зарубіжними українознавчими центрами (зокрема, Німеччини, США, Канади), поширення та перевидання вітчизняної і діаспорної літератури, що стосувалося передусім науково-теоретичної спадщини таких відомих дослідників, як М. Грушевського, І. Лисяка-Рудницького, Т. Гунчака, О. Субтельного, П. Магоція, Д. Химки, І. Нагаєвського та ін.¹³⁷ Починаючи з останнього десятиріччя ХХ ст. в

¹³⁶ Див.: Реєнт О. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О. Реєнт // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: ХХ століття / Міжнародна асоціація українців [Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко]. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 9–22; Водотика С. Шляхи оновлення методології української історіографії на сучасному етапі / С. Водотика // Там само. – С. 39–43.

¹³⁷ Див.: Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Грушевський М. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – 240 с.; Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського /

Україні були видані роботи канадського історика українського походження С. Єсельчика, який досліджував проблеми українського суспільно-політичного руху XIX–XX ст., співмірності „української моделі” із „загальноєвропейською моделлю” національних рухів. Певну увагу автор приділив й процесу українського партогенезу, чинникам, які сприяли консолідації перших українських партій¹³⁸. До честі вітчизняних науковців слід віднести, що досить швидко, спираючись на високі стандарти української академічної науки, потужну джерельну базу, рівень діаспорних досліджень, у тому числі й „партійної” історії України, був значно поглиблений.

Загалом, сучасні наукові дослідження, пов’язані з проблемою української багатопартійності Східної і Західної України кінця XIX – початку XX ст. можна умовно поділити на декілька взаємопов’язаних складових, розвиток яких відбувався паралельними шляхами, обумовлюючи і доповнюючи один одний:

I. Дослідження, присвячені загальним проблемам політичної історії України, національно-визвольного руху, яка не лише становила необхідний „фон” щодо партійної тематики, але й

Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А. П. Демиденка ; [вступ. слово Л. М. Кравчука; Післямова Ф. П. Шевченка; худож. оформл. О. В. Ковалюк]. – К.: Веселка, 1992. – 551 с.; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Лисяк-Рудницький І. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої]. – К.: Основи, 1994. – 554 с.; – Т.2; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака]. – К.: Основи, 1994. – 573 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: Нариси політичної історії / Гунчак Т. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Субтельний О. Україна: історія / Субтельний О.; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.; Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочій // Український історичний журнал. – 1991. – №3. – С. 97–107; Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Химка Д. – К.: Основні цінності, 2002. – 327 с.; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Нагаєвський І. – К.: Український письменник, 1994. – 413 с.

¹³⁸ Єсельчик С. Пробудження нації: До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. / Єсельчик С. – Мельбурн: Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1994. – 123 с.; Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / Єсельчик С. – К.: КІС, 2010. – 272 с.

активно використовувала „партійне навантаження” під час висвітлення подій, враховуючи роль політичних партій (їх лідерів і ідеологів) як відповідних політичних організаторів і комунікаторів суспільно-національних груп;

II. Дослідження, що стосувалися проблеми виникнення і діяльності окремих українських політичних партій – ключового елементу багатопартійності і їх лідерів. Розглядаючи їх, дослідники, як правило, через причинно-наслідкові зв'язки, звертали увагу (виходячи із завдання) на загальнополітичне середовище, взаємини з іншими політичними інституціями, владними структурами тощо.

III. Дослідження, присвячені безпосередньо українській багатопартійності (певного періоду, регіону або низці партій).

Відповідне „наповнення” вітчизняної історіографії по темі розпочалося в останньому десятиріччі ХХ ст. висхідним, набираючим оберти процесом, починаючи з окремих розвідок, присвячених політичним партіям і їх лідерам, появою узагальнюючих праць. Значним „проривом” у розробці зазначеної проблеми стали тематичні збірники „Наукові праці з питань політичної історії”, видані Київським державним університетом ім. Т. Шевченка на початку останнього десятиріччя ХХ ст. На спрямування статей, їх тематику суттєвим чином вплинула зміна політичної ситуації – здобуття незалежності в Україні. Так, у зазначеному збірнику (Вип. №169, 1991 р.) під назвою „Більшовики і непролетарські партії Росії на етапі буржуазно-демократичної революції” вперше за останні декілька десятиліть намітився перехід уваги дослідників від вивчення загальноросійських партій (РСДРП, ПСР, анархістів, кадетів тощо) на теренах Наддніпрянської України до українських (починаючи з РУП, УСДРП, „Спілки”). Віддзеркалюючи процес відходу від марксистської методології, статті збірника (у яких щодо українських партій ще містилися радянські „штампи” – „дрібно-буржуазні”, „націоналістичні”) вже не носили огульної критики українських партій¹³⁹.

¹³⁹ Див.: Ілюшина Л. І. Тактика більшовиків щодо УСДРП і „Спілки” / Л. І. Ілюшина, А. І. Кормич // Наукові праці з питань політичної історії (далі – НПППІ) / Київський ордену Леніна і ордену Жовтневої революції державний університет ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1991. – Вип. 169. – С. 124–129; Борисенко В. А. До питання про Революційну українську партію / В. А. Борисенко // НПППІ. – К., 1991. – Вип. 169. – С. 129–138.

На цю обставину, що стосувалася новітнього етапу розвитку української науки, яка після тривалої вимушеної перерви долучилася до вивчення феномену політичних партій, осмислення вітчизняного партогенезу й становлення багатопартійності, звернула увагу М. Кармазіна. На її переконання, існуючі „труднощі” у цій галузі були пов’язані з різноманітними обставинами, передусім з недостатнім рівнем теоретичних знань вітчизняних спеціалістів із „партійного будівництва” (у колишньому – переважно істориків КПРС), фрагментарним й далеким від системності застосуванням теоретичних і методологічних підходів, напрацьованих західної науковою школою¹⁴⁰.

Істотні зрушення у вивченні української багатопартійності початку ХХ ст. (поки що переважно Наддніпрянського регіону) були досягнуті у наступних випусках згаданого збірника – №172 (1992 р.; „Політичні партії на Україні (1905–1925 рр.)”) і №173 (1992 р.; „Партії і соціальні групи в першій російській революції”), у яких автори (І. Ковальчук, П. Шморгун, М. Козицький, В. Доморослий та ін.), залучаючи до наукових пошуків нові методологічні прийоми, значним чином розширили теми досліджень (огляди історіографії з української багатопартійності, аналіз ідейно-теоретичних підвалин українського суспільно-політичного руху, типологія українських партій, висвітлення їх участі у суспільно-політичних подіях тощо)¹⁴¹.

Помітну роль у розгортанні досліджень у галузі українського партогенезу, багатопартійності першого етапу відіграла низка наукових конференцій, які вказували не лише на динаміку інтересу суспільствознавців до порушеної проблематики, але й на її якісне

¹⁴⁰ Див.: Кармазіна М. Партогенез: труднощі осмислення / М. Кармазіна // Наукові записки / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – №3 (53). – С.5, 6.

¹⁴¹ Див.: Ковальчук І. А. Історіографія становлення та діяльності українських політичних партій початку століття / І. А. Ковальчук // НППП. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 105–114; Шморгун П. М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія / П. М. Шморгун // Там само. – С.14–25; Козицький М. Ю. Національно-політична думка на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. Ю. Козицький, О. В. Поліщук // Там само. – С. 3–14; Козицький М. Ю. Українська парламентська громада в І та ІІ Державних Думах / М. Ю. Козицький, В. І. Доморослий // НППП. – К., 1992. Вип. 173. – С. 12–22.

зростання – перехід від розгляду окремих українських партій до багатопартійності, поширюючи географічні межі досліджень від окремих регіонів (Наддніпрянська Україна, Галичина, Буковина) до цілісної території України. Показовими у цьому плані можна назвати дві республіканські конференції, які відбулися у Горлівці (грудень 1990 р.; „Первая российская революция 1905–1907 гг. в свете исторического мышления”) і Донецьку (травень 1991 р.; „Политические партии и общественные движения в трех российских революциях”). Так, якщо у першій з названих конференцій була представлена лише одна доповідь, присвячена українським партіям, то на наступній – вже дев’ять¹⁴². Натомість, на всеукраїнській науковій конференції „Українська державність: історія і сучасність” (Київ, 1993 р.), яка об’єднала істориків, правознавців, філософів, політологів, соціологів усієї країни, практично вперше на високому науковому рівні була порушена проблема українського партогенезу Східної і Західної України, становлення новітньої партійної системи¹⁴³. Українська партійна проблематика кінця ХІХ – початку ХХ ст. (українська багатопартійність, аналіз партійних суспільно-політичних доктрин) стала неодмінною складовою й Міжнародних конгресів українців, які почали проводитися з 1990 р.¹⁴⁴

На початку останнього десятиріччя ХХ ст. питання партійної тематики зазначеного періоду стали неодмінною складовою видань наукових центрів НАН України (Інституту історії України /Україна

¹⁴² Див.: Гребенніков В. М. Ліворадикальні партії в Україні та їх боротьба проти політики російського самодержавства з робітничого питання (1900 – лютий 1917): Монографія / Гребенніков В. М. – К.: НАУ, 2006. – С.11, 12.

¹⁴³ Див.: Українська державність: історія та сучасність: Матеріали наукової конференції. Січень, 1993 р. / [ред. колегія: І. Ф. Курас (голова), М. Г. Жулинський, Ю. С. Шемшученко, В. А. Смолій, В. Ф. Солдатенко, Ю. А. Левенець, В. Д. Яремчук (секретар)]. – К.: ІСДО, 1993. – 408 с.

¹⁴⁴ Наприклад: Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: еволюція української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Я. Грицак // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина І / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С.248–257; Малик Я. Політичні партії в боротьбі за державність на західноукраїнських землях (1917–1919 рр.) / Я. Малик // Там само. – С.15–19.

XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей; Проблеми історії України XIX – початку XX ст./; Інституту національних відносин і політології /згодом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса/ /Наукові записки; Курасівські читання/; Інституту Української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського /Україна в минулому. Збірник статей/; Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича /Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність/; наукової періодики (Український історичний журнал, Віче, Політологічний вісник, Політологічні читання, Генеза та ін.), а також регіональних науково-дослідних центрів, зокрема Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові (Записки НТШ), Харківського історико-філологічного товариства (Збірник), Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України) та ін.

Згадану тему постійно порушували й видання вищих навчальних закладів України, серед них – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка); Львівський національний університет ім. Івана Франка (Вісник Львівського університету; Україна модерна); Національний університет „Києво-Могилянська академія” (Наукові записки); Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Науковий вісник Чернівецького університету; Питання історії України: Збірник наукових статей), Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Вісник Одеського національного університету), Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Вісник Прикарпатського університету), Харківський національний університети імені В. Н. Каразіна (Вісник Харківського університету) та ін.

Проблеми української багатопартійності кінця XIX – початку XX ст., у тому числі через призму висвітлення процесу національного відродження¹⁴⁵, соборницького руху¹⁴⁶, політичної

¹⁴⁵ Див.: Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – Т. 9. – К.: ВД „Альтернативи”, 1999. – 336 с.

¹⁴⁶ Див.: Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації / [Гошуляк І. Л., Кривошея В. В., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д.]; відп. В. І. Кучер – Кн. 1. – К.: „Бібліотека українця”, 2000. – 147 с.; Яремчук В. Д. Вплив національної ідеї на визвольну боротьбу в західноукраїнському регіоні

структуризації українського суспільства¹⁴⁷, знайшли певне відображення в узагальнюючих працях з політичної історії України, підготовлених авторськими колективами Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, Інституту історії України НАН України¹⁴⁸. Це стосувалося й окремих регіонів України, зокрема Галичини¹⁴⁹ і Буковини¹⁵⁰.

на початку ХХ ст. / В. Д. Яремчук // Події і особливості революційної доби // Збірник. – К.: ППІЕНД, 2003. – С. 5–50; Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Гошуляк І. – К.: ППІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.

¹⁴⁷ Див.: Українська державність у ХХ ст.: Історико-політологічний наліз / [О. Дергачов (керівник авт. колективу)]. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.

¹⁴⁸ Див.: Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – Т.1: На зламі століть (кінець ХІХ – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – К.: Генеза, 2002. – 424 с.; Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.; Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [Бевз Т. А., Кармазіна М. С., Левенець Ю. А., Шаповал Ю. І., Яремчук В. Д. та ін.] ; В. Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.; Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / [Бевз Т. А., Кармазіна М. С., Яремчук В.] ; В. Ф. Солдатенко (керівник.); НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 536 с.; Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.; „Українське питання” в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина друга. – К., 1999. – 487 с.; Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Яневський Д. – К.: Дух і літера, 2003. – 767 с.

¹⁴⁹ Див.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Кугутяк М. – Івано-Франківськ: б.в., 1993. – 200 с.; Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / Сухий О. М. – 2-е вид., доп. – Львів: Вид-во Львівського нац-го ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 226 с.; Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Сухий О. М. – Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – 498 с.

Значно розширили горизонти уявлень про генезу і розвиток політичних партій Східної і Західної України низка наукових праць (Ю. Левенець, М. Кармазіна, Я. Грицак, В. Потульницький, О. Салтовський, В. Кафарський, У. Кошетар, Ю. Сергієнко та ін.)¹⁵¹, темою яких було дослідження української політичної думки на зламі ХІХ–ХХ ст., теоретичних пошуків найоптимальнішої моделі суспільного і державного устрою, етнічної і етнопсихологічної диференціації, політичної соціалізації українського суспільства. Тема виникнення і діяльності українських політичних партій порушувалася у роботах, присвячених формуванню української інтелігенції, її ролі у національному суспільно-політичному поступі¹⁵², а також через призму

¹⁵⁰ Див.: Буковина: історичний нарис / [Добержанський О. В., Макар Ю. І., Масан О. М., Михайлина П. В.] ; під ред. С. С. Костишина, відп. ред. В. М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.

¹⁵¹ Див.: Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Левенець Ю. А. – К.: СтилоС, 2001. – 585 с.; Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Кармазіна М. С. – К.: ІПіЕНД, 1998. – 350 с.; Грицак Я. Й. До генези ідеї політичної самостійності України / Я. Й. Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 1 / АН України, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 119–143; Потульницький В. А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / Потульницький В. А. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.; Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) : монографія / Салтовський О. І. – Київ : ПАРАПАН, 2002. – 396 с.; Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / Кафарський В. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 832 с.; Кошетар У. П. Суспільно-політичні та християнські виміри галицького консерватизму (1899–1939 рр.). Монографія / Кошетар У. П. – К.: ДАКККіМ, 2007. – 215 с. Сергієнко Ю. Г. Політична етика лівого радикалізму в суспільно-політичному житті України (початок ХХ століття – 60-ті роки). Історичний аспект / Сергієнко Ю. Г. – Луганськ: ЛЦНТЕІ, 1995. – 238 с.

¹⁵² Див.: Шип Н. А. Интеллигенция на Украине (ХІХ в.). Историко-социологический очерк / Шип Н. А. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: соціально-політичний портрет / Касьянов Г. В. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.; Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та

досліджень, присвячених історії української преси і журналістики кінця XIX – початку XX ст.¹⁵³ Найбільш загальні питання національної партійної історії (виникнення і діяльність провідних українських партій Східної і Західної України, їхньої участі у суспільно-політичних і революційних процесах початку XX ст.), враховуючи вимоги наукових курсів, знайшли висвітлення у різноманітних посібниках для вищих навчальних закладів¹⁵⁴.

З початку останнього десятиліття XX ст. увага науковців України була прикута й безпосередньо до проблеми партійної історії України. Цей висхідний процес, який був позначений як оволодінням новітніх методологічних прийомів, так і наростаючим процесом запровадження до наукового обігу значного емпіричного матеріалу, освоєння нових тем дослідження (зокрема, починаючи з

народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / Янишин Б. М. – К.: б.в., 2008. – 320 с.

¹⁵³ Див.: Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / Крупський І. В. – Львів: Світ, 1995. – 184 с.; Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) / Романюк М. М. – Львів: Фенікс, 2000. – 588 с.; Шаповал Ю. Г. Часопис „Діло” (1880–1939 рр.): історія, проблеми, люди. III. „Рости, Рідна Мово, і будь нам щитом...” (1903–1918 рр.) / Ю. Г. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 5–110; Хім’як О. М. Українська преса другої половини XIX – початку XX ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. М. Хім’як. – Львів., 2006. – 18 с.

¹⁵⁴ Див.: Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: Навч. посібник / Грицак Я. Й. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.; Історія України: нове бачення: Навчальний посібник / [Верстюк В. Ф., Гарань О. В., Гурій О. І., Солдатенко В. Ф. та ін.]; під ред. В. А. Смолія. – Вид. 2-е, доповн. – К.: „Альтернативи”, 2000. – 464 с.; Новітня історія України (1900–2000): Підручник / [Слісаренко А. Г., Гусев В. І., Дрожжин В. П. та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.; Політична історія України: Посібник для вищ. навч. закл. / за ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 448 с.; Доценко О. Г. Український суспільно-політичний рух у другій половині XIX ст. : навч. посібн. [для студ. гуманітарн. ф-ів вищ. навч. закл.] / О. Г. Доценко, Л. Г. Іванова. – К.: КиМУ, 2010. – 268 с.

грунтовних статей Я. Грицака, Г. Касянова, Ю. Левенця¹⁵⁵) привів до становлення „національної історико-партійної школи”. У першій хвилі новітніх досліджень з тематики увага українських дослідників, серед них – В. Головченка, В. Гошовської, Т. Бевз, О. Жерноклеєва, І. Бегей¹⁵⁶, була прикута до соціалістичного (більш традиційного) сегмента національного партійного середовища Східної і Західної України. Враховуючи потребу цілісного розгляду партійної історії України, зазначені вище дослідження у наступному були доповнені науковими розвідками таких авторів, як В. Стрілець, С. Донченко, М. Кугутяк, В. Колесник, Л. Могильний, І. Іваницька¹⁵⁷, що

¹⁵⁵ Див.: Грицак Я. Й. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Й. Грицак // Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С.71–110; Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) / Г. Касьянов // Політологічні читання. – 1992. – №2. – С.101–114; Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту / Ю. А. Левенець // Український історичний журнал. – 1992. – №3. – С.23–31.

¹⁵⁶ Див.: Головченко В. Від „Самостійної України” до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / Головченко В. – К.: Майдан, 1996. – 190 с.; Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття: Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси / Гошовська В. А. – Х.: Основа, 1997. – 422 с.; Бевз Т. А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 272 с.; Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР) : монографія / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф.Кураса НАН України, 2008. – 587 с.; Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899–1918) / Жерноклеєв О. С. – 2. вид., доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.; Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.; Бегей І. І. Українська соціал-демократія (лівіця): історія, теорія, особи: монографія / Бегей І. І. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.

¹⁵⁷ Див.: Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / Стрілець В. В. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 361 с.; Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / Донченко С. П. – Дніпродзержинськ: Видавн. відд. ДДТУ, 2004. – 379 с.; Кугутяк М.

присвячувалися висвітленню діяльності українських партій ліберально-демократичного напрямку.

У руслі багатопартійності („системних” дій українських партій) викликають інтерес праці А. Голуба¹⁵⁸ і О. Жерноклеєва, які значну вагу присвятили не лише висвітленню історії українських партій (УСДРП і УСДП), відобразивши специфіку їх партуотворення і функціонування в Росії і Австро-Угорщині, але й взаємовідносинам українських соціал-демократів з міжнародним соціалістичним рухом, з „національними секціями” АСДРП. Подібне навантаження (багатопартійності) носили й монографічні роботи О. Висоцького, що стосувалися історико-порівняльного аналізу діяльності наддніпрянських українських партій – УСДРП і УПСР¹⁵⁹.

Паралельно спостерігався процес „повернення” із забуття визначних діячів національного суспільно-політичного руху, партійних лідерів і ідеологів, що значним чином поглибило знання з національної партійної історії початкового періоду. Суттєву роль у цьому відіграв колектив Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, співробітники якого підготували низку збірок, серед них – „Українська ідея. Постаті на

Українська націонал-демократія 1918–1929 / Кугутяк М. – Т. 1. – К.: Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.; Колесник В. Ф. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття: Монографія / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – К.: Вид.-полігр. Центр „Київський університет”, 2005. – 244 с.; Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: „колективний портрет” (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Іваницька С. Г. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 452 с.

¹⁵⁸ Див.: Голуб А. І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / Голуб А. І. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1998. – 155 с.; Голуб А. І. „Передусім бути українцями...” (Міжнародна діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії у першій половині ХХ століття) : Наукова монографія / Голуб А. І. – Дніпропетровськ, 2003. – 352 с.

¹⁵⁹ Див.: Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / Висоцький О. Ю. ; Дніпропетровський держ. Фінансово-економічний ін-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 160 с.; Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок / Висоцький О. Ю. – К.: Основні цінності, 2004. – 272 с. (Сер. „Спадщина”; кн. 29).

тлі революції”, „Українська ідея та її творці”¹⁶⁰, присвячених таким видатним особистостям, як М. Драгоманову, М. Грушевському, М. Міхновському, В. Винниченку, С. Єфремову, С. Петлюрі, Д. Донцову, О. Лотоцькому, Є. Петрушевичу, Ю. Бачинському, М. Павлику та ін.

На зламі ХХ–ХХІ ст. побачили світ монографічні дослідження, що стосувалися життєвого шляху, аналізу діяльності громадсько-політичних і партійних діячів Східної і Західної України – В. Винниченка, С. Петлюри, М. Міхновського, О. Русова, І. Шрага, Н. Григоріва, Л. Українки, Ю. Бачинського, С. Смаль-Стоцького та ін.¹⁶¹ Значну цінність становили й збірки політичних біографій, нарисів що стосувалися видатних громадсько-політичних діячів, лідерів партій західноукраїнського регіону (серед них – С. Вітика, М. Ганкевича, Л. Ганкевича, О. Безпалка, В. Старосольського, В. Темни-

¹⁶⁰ Див.: Українська ідея. Постаті на тлі революції / [І. Ф. Курас (ред.)]. – К.: Т-во „Знання” України, 1994. – 256 с.; Українська ідея та її творці (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / [Курас І. Ф., Нагорна Л. П., Левенець Ю. А., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д. та ін.] ; гол. редк. І. Ф. Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 226 с.

¹⁶¹ Див.: Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Солдатенко В. Ф. – К.: Світогляд, 2005. – 324 с.; Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / Солдатко В. Ф. – К.: Світогляд, 2005. – 349 с.; Кульчицький С. В. Володимир Винниченко / С. В. Кульчицький, В. Ф. Солдатенко. – К.: ВД „Альтернативи”, 2005. – 376 с.; Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра. Політичні портрети революційної доби / Солдатенко В. Ф. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.; Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово / Турченко Ф. Г. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.; Катренко А. М. Олександр Олександрович Русов / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – К.: Нора-прінт, 1998. – 64 с.; Демченко Т. П. Батько Шраг: Монографія / Демченко Т. П. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2008. – 264 с.; Бевз Т. А. Н. Григорієв – політик і вчений / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 284 с.; Бевз Т. А. Українська державність: ідеологія, політика, практика (Система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва) / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД, 2004. – 248 с.; Диба А. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів / Диба А. – К.: Основні цінності, 2003. – 174 с.; Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Бегей І. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.; Даниленко В. М. Академік Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. – Київ–Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.

цького, А. Чернецького, М. Василька, Т. Галіпа, В. Сімовича та ін.), які підготували О. Жерноклеєв, І. Райківський, П. Брицький, О. Добржанський, Є. Юрійчук¹⁶². Згаданий напрям персоналістики знайшов відображення й у дисертаційних дослідженнях, які суттєво розширили коло персонажів партійної історії України. Серед них – роботи, присвячені громадсько-політичній діяльності таких відомих діячів, як М. Павлику, М. Грушевському, Д. Антоновичу, Є. Чикаленку, К. Левицькому, С. Барану, Є. Олесницькому, С. Вітику та ін.¹⁶³

В останньому десятиріччі ХХ ст. в Україні почали з'являтися дослідження, які безпосередньо стосувалися феномену україн-

¹⁶² Див.: Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.; Брицький П. П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.) / Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. – Чернівці: Золоті литаври, 2007 р. – 483 с.; Брицький П. П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / П. П. Брицький, О. В. Добржанський. – Вид-во „Золоті литаври”, Чернівці, 2007 р. – 241 с.

¹⁶³ Див.: Шкраб'юк П. В. Михайло Павлик і радикальна партія : дис. ... кандидата іст. наук : спец. 07.00.02 / Шкраб'юк Петро Васильович. – Львів, 1994. – 221 с.; Кухар В. М. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : спец. 07.00.01 / Кухар Валентина Миколаївна. – Львів, 1997. – 214 с.; Шаповал А. І. Громадсько-політична та наукова діяльність Дмитра Антоновича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / А. І. Шаповал. – Чернівці, 2010. – 20 с.; Бойко Ю. О. Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-ті рр. – 1929 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Бойко Ю. А. – К., 2008. – 15 с.; Василик І. Б. Громадсько-політична діяльність Костя Левицького (остання чверть ХІХ ст. – 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Василик І. Б. – Львів, 2007. – 20 с.; Шептицька Л. Б. Громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879–1953) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Шептицькі Л. Б. – Львів, 2008. – 18 с.; Чуйко І. С. Громадська та парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Чуйко І. С. – Львів, 2007. – 19 с.; Пилат О. І. Громадсько-політична діяльність Семена Вітика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. І. Пилат. – Львів, 2008. – 18 с.

ської багатопартійності. У початковий період, що пов'язувалося з „фактологічним” наповненням, апробацією нових підходів у висвітленні теми, значну роль відіграли різноманітні збірники, довідники і посібники з історії українських партій, які виходили друком у всіх регіонах України. У них давався короткий огляд процесу зародження і діяльності українських партій як у регіональному вимірі – Східної і Західної України, так і у всеукраїнському масштабі, аналіз їхніх ідейно-теоретичних настанов, ролі у суспільно-політичному і революційному процесах. У деяких з них робилися спроби проведення аналогії з сучасною багатопартійністю, виявлення їхніх спільних і відмінних рис¹⁶⁴.

Певними якісними етапами у напрямі освоєння теми української багатопартійності стали наукові розвідки, у яких автори прагнули до комплексного розгляду партійної історії України початкового періоду. Серед них, монографічне дослідження О. Голобуцького і В. Кулика „Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття” (1996 р.)¹⁶⁵, у якій

¹⁶⁴ Див.: Політичні партії Західної України : метод. вказів. [для викл. і студ.] / [Вол Б. Д., Красівський О. Я., Кугутяк М. В., Малик Я. Й., Сухий О. М., Трофимович В. В. та ін.]. – Львів: ЛДУ, 1992. – 76 с.; Українські політичні партії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття : довідн. / [Головченко В. І., Демиденко Г. Г., Єрмолаєв В. М., Рубаник В. Є.]. – Х., 1994. – 81 с.; Ветров Р. І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900–1925 рр.): навч. посібник / Ветров Р. І. – Дніпродзержинськ: Вид-во ДДТУ, 1997. – 111 с.; Історія суспільних рухів і політичних партій України (ХІХ–ХХ ст.): навч. посібник / [Малик Я. Й., Вол Б. Д., Красівський О. Я., Трофимович В. В., Чуприна В. М. – Львів: Видавн. центр Львівського університету, 1998. – 328 с.; Шевченко В. Ф. Історія українських політичних партій: навч. посібник / Шевченко В. Ф., Павленко М. І., Потапов Г. Г.; за ред. В. Ф. Шевченка. – К.: Нац академія внутр. справ України, 1999. – 116 с.; Алексєєв С. В. Політичні партії в Україні (1900–1917) : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. В. Алексєєв, С. П. Ляшенко. – Краматорськ: ДДМА, 2003. – 75 с.; Колесник В. Ф. Політичні партії та суспільно-політичні рухи в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття : навч. посібн. / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2007. – 279 с.; Фиров П. Т. Украинские, политические партии и организации первой половины ХХ века : справочник / Фиров П. Т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2008. – 169 с.

¹⁶⁵ Див.: Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик ; Л. Білик (ред.). – К.: Смолоскип, 1996. – 124 с.

була надана коротка характеристика основних українських партій і громадсько-політичних згромаджень Наддніпрянської України, здійснена спроба проаналізувати загальні тенденції розвитку партійного життя у проміжку часу від останнього десятиліття XIX ст. – до завершення Першої світової війни.

Досить глибоким за аналітичними висновками, джерельною базою виявився й науковий доробок, присвячений дореволюційному етапу української багатопартійності Наддніпрянської України (дослідження доведене до 1914 р.) Ю. Лаврова, який став складовою колективної тритомної монографії „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)¹⁶⁶. Книга І. Калмакана і О. Бриндака („Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в XX столітті: Дослідження”; 1997 р.)¹⁶⁷ стала однією з перших спроб наскрізного розгляду проблеми вітчизняної партійної історії від початкового етапу українського партогенезу кінця XIX ст. до новітнього процесу формування багатопартійної системи в Україні кінця XX ст. У 2001 р. побачила світ робота Р. Ветрова і С. Донченко „Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900–1925 рр.)”¹⁶⁸, яка окрім висвітлення проблеми діяльності українських партій Наддніпрянської України на початку XX ст., головну увагу спрямували на події партійного життя у період революції 1917–1920 рр., ліквідації багатопартійності у 30-х рр. XX ст.

Окрім згаданих робіт заслуговує на увагу науковий доробок київського історика А. Павка, який, спираючись на значно ширше коло української і російської історіографії попереднього етапу, ґрунтовно підійшов до висвітлення партогенезу українських політичних партій, аналізу їх ідейно-політичних доктрин, участі у

¹⁶⁶ Див.: Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю. П. Лавров // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина друга. – К., 1999. – С. 248–444.

¹⁶⁷ Див.: Калмакан І. К. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в XX столітті: Дослідження / І. К. Калмакан, О. Б. Бриндак. – О.: Астропринт, 1997. – 192 с.;

¹⁶⁸ Див.: Ветров Р. І. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900–1925 рр.) / Р. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ–Дніпродзержинськ: Поліграфіст, 2001. – 245 с.

суспільно-політичному житті¹⁶⁹. У своїй підсумковій роботі, присвяченій українській багатопартійності під назвою „Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби” (2002 р.), автор приділив увагу початковому етапу партогенезу, діяльності українських політичних партій (до 1907 р.) у Наддніпрянській Україні, значно менше – у Східній Галичині. До розгляду проблеми були залучені польський (Східна Галичина), а також загальноросійський (побіжно і єврейський) партійно-політичні табори¹⁷⁰.

Значні напрацювання у галузі дослідження української багатопартійності, а водночас й елементів, які давали більш глибоке розуміння сутності регіональних українських партійних систем Східної і Західної України, були зроблені у роботах дослідників (С. Телешун, В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко, О. Кухарчук, О. Сухий та ін.)¹⁷¹, що стосувалися аналізу ідейно-теоретичних доктрин українських партій, їхніх програмних настанов щодо вирішення національної ідеї, національного питання, соборності і державності. Проблеми, пов’язані з ідеєю багатопартійності, концепціями державності в

¹⁶⁹ Див.: Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля / Павко А. І. – К.: Іван Федоров, 1999. – 248 с.; Павко А. І. Особливості становлення партійно-політичної системи в Східній Галичині наприкінці XIX століття / Павко А. І. – К.: Т-во „Знання” України, 2001. – 86 с.; Павко А. І. Політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX – на початку XX століть: методологія, історіографія проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень: Монографія / Павко А. І. – К.: Знання, 2001. – 112 с.

¹⁷⁰ Див.: Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / Павко А. І. – К.: Видавництво „Плеяди”, 2002. – 552 с.

¹⁷¹ Див.: Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. / Телешун С. О. – К.: б.в., 1996. – 130 с.; Колесник В.Ф. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900–1907. / Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. – К.: Стило, 1998. – 226 с.; Кухарчук О. С. Ідея державності України у вітчизняній суспільно-політичній думці кінця XIX – початку XX ст. / О. С. Кухарчук, О. О. Рафальський. – Кіровоград, 1996; Сухий О. М. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Сухий О. М. – Львів: Каменяр, 1998. – 131 с.

українській суспільно-політичній думці кінця XIX – початку XX ст., позицією українських партій щодо вирішення національного питання, стали темою дисертаційних робіт як з історичних, так і юридичних, політичних наук¹⁷².

На початку XXI ст. побачили світ монографії, у яких висвітлювалися окремі напрями діяльності українських партій, що більш рельєфно віддзеркалювало специфіку функціонування української багатопартійності у Російській та Австро-Угорській імперіях. Щодо Наддніпрянської України – це праці, присвячені участі українських партій у робітничому і селянському питанні¹⁷³, парламентському процесі¹⁷⁴. Вивченню української багатопартійності на регіональному рівні (Лівобережна Україна) була присвячена

¹⁷² Див.: Музика І. В. Ідея багатопартійності в українській політико-правовій думці та державотворчій практиці останньої чверті XIX – першої чверті XX ст. : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Музика Ірина Володимирівна. – К., 1996 – 230 с.; Геращенко Т. С. Місце і роль самостійників в українському національному русі (кінець XIX ст. – початок 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 „Історія України” / Т. С. Геращенко. – Запоріжжя, 1993. – 22 с.; Ковальчук В. Б. Ідея державності та національної незалежності у діяльності українських партій Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. (історико-політологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 „Теорія та історія політичної науки” / В. Б. Ковальчук. – Львів, 1996. – 22 с. Шишко О. Г. Ідея державності в програмних і теоретичних документах українських політичних партій і організацій: 1900 р. – березень 1917 року : дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 / Шишко Олександр Григорович. – Одеса., 1998. – 206 с.

¹⁷³ Див.: Гребенніков В. М. Ліворадикальні партії в Україні та їх боротьба проти політики російського самодержавства з робітничого питання (1900 – лютий 1917) / Гребенніков В. М. – К.: НАУ, 2006. – 300 с.; Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України): Монографія / Федьков О. М. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.

¹⁷⁴ Див.: Калмакан І. К. Ідея Учредительного собрания в програмних и теоретических документах всероссийских и украинских политических партий (1905–1918): Монографія / І. К. Калмакан, Т. Н. Чернега-Сердюкова. – О.: АстроПринт, 2000. – 204 с.; Реєнт О. О. Розвиток парламентаризму в Україні / Реєнт О. О. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 125 с.

монографія С. Наумова¹⁷⁵, у якій автор більш глибоко розкрив проблему становлення місцевих структур українських партій, динаміку їхнього розвитку, що дало змогу уточнити деякі кількісні і якісні характеристики, а загалом – більш повно змалювати загальну картину національно-визвольного руху в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – початку XX ст.

Суттєво поглибила розуміння партійних процесів у Наддніпрянській Україні на початку XX ст., специфіку стосунків між українськими партіями і владою монографія О. Сарнацького „Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.)”¹⁷⁶, а також дисертаційне дослідження Л. Стромилюк „Боротьба таємної поліції Російської імперії проти українських політичних партій (1900–1914 рр.)”¹⁷⁷. До висвітлення складних взаємин між українським і російським, а також українським і польським суспільно-політичними рухами (у тому числі й на рівні національних партій) зверталися у своїх дослідженнях В. Колесник, О. Надтока, Р. Симоненко, Д. Табачник¹⁷⁸.

Враховуючи гостроту українсько-польського протистояння в Австро-Угорщині, тема українсько-польських міжпартійних стосунків на зламі XIX–XX ст. проходила „червоною ниткою” й через дослідження (О. Красівський, О. Аркуша, Ю. Плекан, Ю. Михальський, М. Мудрий, І. Чорновол та ін.)¹⁷⁹, що стосувалися

¹⁷⁵ Див.: Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія / Наумов С. О. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.

¹⁷⁶ Див.: Сарнацький О. П. Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія / Сарнацький О. П. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2006. – 709 с.

¹⁷⁷ Див.: Стромилюк Л. В. Боротьба таємної поліції Російської імперії проти українських політичних партій (1900–1914 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук. : 07.00.01 / Стомилюк Любов Василівна. – К., 2007. – 245 с.

¹⁷⁸ Див.: Колесник В. Ф. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття) / В. Ф. Колесник, О. М. Надтока. – К.: Хрещатик, 2002. – 163 с.; Симоненко Р. Г. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України (XIX – початок XX століття): Нариси / Р. Г. Симоненко, Д. В. Табачник. – К.: Либідь, 2007. – 704 с.

¹⁷⁹ Див.: Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Красівський О. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 544 с.; Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Аркуша О. ; НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 1996. – 173 с.; Плекан Ю. В.

суспільно-політичних відносин у Східній Галичині. Велику увагу викликають й монографічні дослідження Л. Качмар та С. Адамовича¹⁸⁰, темою яких стала плідна співпраця (враховуючи дво-векторні впливи) між українськими партіями Східної і Західної України, діяльність української політичної еміграції в Галичині на початку ХХ ст. У перші роки ХХІ ст. вивчення окремих аспектів української багатопартійності першого етапу (діяльності регіональних партійно-політичних структур, правових засад становлення та розвитку політичних партій) було продовжене й у дисертаційних роботах¹⁸¹.

Внаслідок різноманітних обставин (вузькість теми, відсутність необхідної джерельної бази тощо) проблема української багатопартійності Буковини (окрім згаданих вище публікацій,

Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Монографія / Плекан Ю. В. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2008. – 204 с.; Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття: (1902–1914) / Михальський Ю. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Чорновол І. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.

¹⁸⁰ Див.: Качмар Л. С. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ ст. / Качмар Л. С. – Львів: Астролябія, 2002. – 155 с.; Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / Адамович С. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.

¹⁸¹ Див.: Кривобок О. П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. : дис. ... кандидата іст. наук. : 07.00.01 / Кривобок Олександр Павлович. – К., 2009. – 212 с.; Кульчицька О. В. Громадські та політичні організації Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Кульчицька. – Донецьк, 2007. – 20 с.; Саміло А. О. Правові засади становлення та розвитку політичних партій в Україні з кінця ХІХ ст. до 2001 р (на матеріалах Запорізького регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / А. О. Саміло. – Х., 2004. – 20 с.; Біла Н. М. Діяльність українських політичних партій серед селянства Східної Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Н. М. Біла. – Львів, 2004. – 20 с.

зокрема з персоналістики) ще не знайшла достатньо повного висвітлення. Під відповідним кутом до неї зверталися вже згаданий О. Жерноклеєв (соціал-демократичний сегмент), М. Никифорак¹⁸² (юридично-правовий аспект) та ін. Значний доробок у висвітленні проблеми українського суспільно-політичного руху в Буковині, що певним чином стосувалося й регіональної багатопартійності, зробив у численних публікаціях О. Добржанський, у тому числі у підсумковій монографії „Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.” (1999 р.)¹⁸³. Значною мірою „прогалина” щодо партійної історії Буковини початкового етапу була перекрита дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук О. Яремко¹⁸⁴. Дисертаційне дослідження суттєво доповнило і уточнило низку аспектів, що стосувалося партійно-політичного життя Буковини, організаційного становлення та ідейної еволюції політичних партій краю. Була більш чітко конкретизована роль окремих політичних партій, у тому числі і українських, у суспільно-політичному житті Буковини.

Українська наука належним чином відреагувала й на такий важливий етап в історії української багатопартійності різних регіонів України, як Перша світова війна, що позначився консолідаційними процесами у лоні українських партій, новим рівнем співробітництва східних і західних українців. До цієї теми була звернута увага широкого кола дослідників (серед них: С. Попик, І. Патер, А. Зорик, П. Лепісевич, М. Цимбалюк, Б. Корольов, І. Михальський, Ю. Лавров¹⁸⁵ та ін.). Діяльність українських партій, їхня взаємодія в умовах

¹⁸² Див.: Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – 384 с.

¹⁸³ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

¹⁸⁴ Див.: Яремко О. Г. Політичні партії Буковини (кінець XIX ст. – 1940 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. Г. Яремко. – Чернівці, 2011. – 20 с.

¹⁸⁵ Див.: Попик С. Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / Попик С. Д. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Патер І. ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346 с.; Зорик А. С. Политические партии России и Украины в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917) / Зорик А. С. / Харьковская

формування „повноцінних” українських партійних систем у Наддніпрянській¹⁸⁶ і Західній Україні¹⁸⁷, стала нерозривною складовою наукового доробку сучасних українських дослідників, що стосувався доби Української революції 1917–1920 рр., перших кроків української державності, починаючи від УНР (1917 р.) і ЗУНР (1918 р.).

Тема, пов'язана з діяльністю українських партій Східної і Західної України початкового періоду, українською багатопартійністю знайшла відображення у сучасних дослідженнях з української історіографії (Я. Калакура)¹⁸⁸, у тому числі, присвячених процесу політизації українського національного руху на зламі XIX–XX ст.,

государственная академия городского хозяйства. – Х.: Основа, 2002. – 256 с.; Лепісевич П. М. Єдність – втрачені надії: Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914–1916) : [монографія] / П. М. Лепісевич, М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка-Н, 2012. – 192 с.; Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності / Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – Луганськ: Луганський ін-т післядипломної освіти, 1996. – 44 с.; Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Михальський І. С. – Луганськ: б.в., 1995. – 27 с.; Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С.17–32; – №5. – С.3–16.

¹⁸⁶ Див.: Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Солдатенко В. Ф. – К.: Пошуково-видавниче агентство „Книга Пам'яті України”, 1997. – 416 с.; Солдатенко В. Ф. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В. Ф. Солдатенко, О. М. Любовець. – К.: Наукова думка, 2010. – 318 с.

¹⁸⁷ Див.: Макаруч С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Макаруч С. А. – Львів: Видавництво „Світ”, 1997. – 192 с.; Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Тищик Б. Й. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.; Західно-Українська народна республіка 1918–1923: Історія (колективна монографія) / [кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.; Яремчук В. На шляху до національно-регіональної державності в Західній Україні (1918–1919 рр.) / В. Яремчук // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття / Міжнародна науково-теоретична конференція 20–21 листопада 2007 р. та наукові дослідження. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.213–266 та ін.

¹⁸⁸ Див.: Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Калакура Я. С. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

парламентаризму, боротьбі за національну державність тощо (зокрема, А. Коцур, В. Дмитрушко, В. Великочий, О. Купріячук)¹⁸⁹. Загалом, як відзначав І. Михальський, історико-партійна тематика перебувала під пильною увагою українських науковців. Водночас, за його підрахунками (не конкретизованими, але доволі категоричними) упродовж 1991 – до початку ХХІ ст. в Україні було видано всього 15 (не беручи до уваги мемуарної літератури) „науково значущих” ґрунтовних монографічних робіт зі згаданої проблематики¹⁹⁰.

Увагу до української партійної історії початкового періоду приділяли й сучасні науковці сусідніх країн. Так, в останні два десятиріччя ХХ ст. відбулася помітна еволюція щодо поглиблення уваги до зазначеної проблеми з боку російської історіографії. Це питання, яке не входило до першочергових зацікавлень російських дослідників, отримало розвиток через необхідність заповнення „білих плям” російської політичної історії, цілісного розгляду процесу партогенезу й діяльності загальноросійської і національної багатопартійності у межах Російської імперії. Відбувся процес й зміни методологічних підходів до висвітлення проблеми, позбавлення обов’язкових „маркерів” щодо українських партій, зокрема, як „націоналістичних” чи „сепаратистських”. Аналіз історіографічного доробку російських вчених засвідчив не лише про їхню зміну бачення української багатопартійності на зламі ХІХ–ХХ ст.,

¹⁸⁹ Див.: Коцур А. П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття / Коцур А. П. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 424 с.; Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ–1920 р.: історіографія: Монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур – Київ–Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 244 с.; Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія / Великочий В. С. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.; Купріячук О. В. Політизація українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.: до новітньої історіографії проблеми / О. В. Купріячук // Генеза. – 2009. – Вип. 23. – С. 148–155; Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія / Великочий В. С. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.

¹⁹⁰ Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. – С.16.

прагнення до об'єктивного дослідження зазначеної проблематики, але й про те, що вони плідно використали той багаж знань (засвоєння нової методології досліджень, запровадження до наукового обігу широкої джерельної бази і наративного матеріалу), який був напрацьований сучасними українськими дослідниками, практично перенісши його на „російський” ґрунт.

У 1996 р. побачило світ енциклопедичне дослідження – „Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века”¹⁹¹, яке за широтою представлення політичних партій і рухів не мало аналогів. У виданні були представлені короткі історичні відомості про українські партії Наддніпрянської України (РУП, УСП, УНП, УСДРП, „Спілка”, УДП, УРП, УДРП), базою яких слугувала як українська діаспорна історіографія, так і дослідження сучасних українських науковців. Більшість статей, присвячених діяльності українських партій початку ХХ ст., видатним діячам громадсько-політичного українського руху належала перу С. Чмир, яка у 1994 р. захистила в Інституті російської історії РАН (Москва) дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, присвячену історії діяльності УДРП¹⁹².

Значний вплив на розгортання досліджень у сфері національної багатопартійності в Російській Федерації спричинила Міжнародна наукова конференція під назвою „История национальных политических партий России” (Москва, 1996 р.), на основі матеріалів якої у 1997 р. була видана наукова монографія з аналогічною назвою. Тема української багатопартійності стала складовою й курсу вищої школи Російської Федерації „Политические партии и движения в России”. Так, у 2000 р. вийшло чергове перевидання підручника „Политические партии России: история и современность”¹⁹³ (серед його авторів такі відомі історики, як О. Зевелев, В. Шелохаєв та ін.), до якого був

¹⁹¹ Див.: Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 872 с.

¹⁹² Див.: Чмырь С. Г. Украинская демократическо-радикальная партия: истоки, организация, программа, тактика (90-е гг. XIX в. – 1908 г.) : дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Чмырь Светлана Григорьевна. – Москва, 1994. – 374 с.

¹⁹³ Див.: Политические партии России: история и современность / Под ред. А. И. Зевелева, Ю. П. Свириденко, В. В. Шелохаева. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2000. – 631 с.

уперше запроваджений розділ з узагальненою інформацією щодо національних, у тому числі й українських, партій. До позитивів даного видання можна віднести те, що у ньому були відсутні ще донедавна поширені в історіографії, яка стосувалася національних партій, негативні оцінки й „купюри”, а самі політичні національні організації трактувалися як самодостатні інституції, що відстоювали інтереси різноманітних соціальних груп своїх національних загалів.

Щодо рівня бачення сучасними російськими дослідниками зазначеної проблеми, можна навести монографію І. Міхутіної „Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века)”¹⁹⁴ (2003 р.). У монографії, яка переважно базувалася на українській історіографічній базі, авторка зробила спробу проаналізувати процес становлення української багатопартійності у підросійській (головним чином), а також підвастрійській (Східна Галичина) Україні, взаємини українських і загальноросійських партій. Незважаючи на високий науковий рівень монографії, вміщені у ній деякі суперечливі судження викликають критику, зокрема, що стосувалося обґрунтування „відносно скромного місця українського питання в ієрархії суспільно-політичних проблем Російської імперії”, аналізу факторів, згідно із якими „послідовникам української ідеї [вважай партіям – Я. В.] ... не вдалося організувати скільки-небудь масового національного руху”. Згадані причини І. Міхутіна зводила до того постулату, що „переважна більшість малоросів” не відчувала ворожості до „рідного слов’янського етносу великоросів і залишалися лояльними громадянами Російської держави”¹⁹⁵, хоча насправді проблема мала набагато глибші корені, залежачи передусім від репресивного режиму самодержавства, яке упродовж багатьох століть цілеспрямовано нищила будь-які вияви національного суспільно-політичного руху в Наддніпрянській Україні.

У 2012 р. у Москві був опублікований перший том багатотомного міжнародного дослідницького проекту під назвою „Народи Габсбурзької монархії у 1914–1920 рр.: Від національних рухів до створення національних держав” (рос. мовою)¹⁹⁶, у якому низка

¹⁹⁴ Див.: Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) : Монография / Михутина И. В. / Российская академия наук, Институт славяноведения. – М., 2003. – 288 с.

¹⁹⁵ Там само. – С.2.

¹⁹⁶ Див.: Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: От национальных движений к созданию национальных государств / Отв. ред.

статей, включених до розділу „Національні рухи в Галичині, Закарпатті і Буковині”, торкалися й теми діяльності українських партій на завершальному етапі Австро-Угорщини.

Варто зазначити, що на сучасний розвиток російської історіографії з проблеми політичної історії України, українських політичних партій продовжують мати впливи геополітична доцільність чи кон'юнктура. Зокрема, це стосувалося монографії О. Смирнова „История Южной Руси” (2008 р.), яка характеризувалася видавництвом не інакше як вельми актуальне „фундаментальне дослідження”, якому немає аналогів в історичній науці. Автор книги прагнув довести про хибність „української історичної школи”, яка, начебто, міфологізуючи й фальсифікуючи минуле, була „не в стані створити загальну і цілісну концепцію української історії”. Автор, уникаючи терміну „Україна” й оперуючи виключно такими поняттями, як „південноросійський простір”, Малоросія, малороси, південноросійська народність, русини, спрощено підходив і до проблеми українського суспільно-політичного руху у Східній і Західній Україні, зводячи його виключно до „сепаратистського” руху, залежного від Австрії і Німеччини. З подібними негативними купюрами О. Смирнов змальовував й українську багатопартійність на початку ХХ ст., нав'язуючи читачам переконання про „внутрішню незрілість” і „штучність українського руху”¹⁹⁷.

Значну увагу проблемі української багатопартійності, враховуючи фактор українсько-польського порубіжжя, традиційно присвячували польські дослідники. Продовжуючи тяглу традицію, закладену польською історіографією після завершення Другої світової війни (наприклад, В. Найдус, Е. Горнова¹⁹⁸), в умовах

М. Волос, Г. Д. Шкундин. – М. Квадрига, 2012. – Т.І. (Центрально-європейские исследования / Редакционная коллегия: М. Волос, Е. П. Серапионова, А. С. Стыкалин, Г. Д. Шкундин. Вып.6). – 456 с.

¹⁹⁷ Смирнов А. С. История Южной Руси / Смирнов А. С. – М.: Алгоритм, 2008. – С.17–22, 146–148, 164.

¹⁹⁸ Див.: Najdus W. Szkice z historii Galicji / W. Najdus. – Т.І. Galicja w latach 1900–1904. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1958. – 409 s.; Najdus W. Szkice z historii Galicji / W. Najdus. – Т.ІІ. Galicja w latach 1905–1907. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1960. – 636 s.; Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska: 1890–1919 / Najdus W. – Warszawa: PWN, 1983. – 718 s.; Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895 / Hornowa E. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich. – Wydawnictwo, 1968. – 210 s.

лібералізації політичного режиму у Польщі польські науковці значно розширили тематику наукових досліджень, яка торкалася усього спектру української багатопартійності Галичини. На переконання відомого німецького дослідника Г. Біндера*, принаймні до 80-х рр. ХХ ст., після чого провідну роль у процесі наукового відтворення багатоманітної палітри партійного життя у Галичини зайняли українські дослідники, Галичина, як австрійська провінція, залишалася цариною наукових студій переважно польських істориків. Згідно з його аналізом упродовж середини ХХ ст. до початку ХХІ ст. проблемі політичних партій Галичини було присвячено біля 60-и значимих робіт з яких $\frac{3}{4}$ були польськомовними¹⁹⁹. Серед них варто відзначити науковий доробок Т. Дабковскі²⁰⁰, який досліджував проблеми українського суспільно-політичного руху українців у першому-другому десятиріччі ХХ ст., діяльність українських партій Східної Галичини під час Першої світової війни, боротьби за власну державність. Я. Грухала, Ч. Партач, Л. Мрочка²⁰¹ у своїх монографічних дослідженнях прагнули з об'єктивних позицій висвітлити місце українських суспільно-політичних сил у системі

* Автору належить об'ємна робота, присвячена аналізу специфіки суспільно-політичних відносин у Галичині, національному партійному будівництву (польського, українського, єврейського) другої половини ХІХ – початку ХХ ст., у якій низка підрозділів була присвячена питанню історії та діяльності українських партій (Див.: Binder H. Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Flaktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Binder H. – Wien: Der Österreichischen akademie der wissenschaften, 2005. – 741 s.)

¹⁹⁹ Див.: Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині / Г. Біндер ; [пер. з нім. Р. Дубасевич] // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – Ч.8. – С. 143.

²⁰⁰ Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / Dąbkowski T. – Warszawa, 1985. – 90 s.

²⁰¹ Див.: Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914) / Gruchała J. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988. – 253 s.; Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Partacz Cz. – Toruń: A.Marszałek, 1996. – 282 s.; Mroczka L. Spór o Galicję Wschodnią (1914–1923) / Mroczka L. – Kraków: WSP, 1998. – 224 s.

політичних відносин Австрії, взаємини українських партій різного спрямування між собою і у рамках галицької багатопартійності. Значне зацікавлення з боку польських вчених продовжувала мати й тема діяльності окремих українських політичних партій регіону, наприклад українській радикальній партії, якій Р. Томчук²⁰² присвятив два монографічних дослідження основою яких значною мірою стала українська історіографічна і архівна база.

Загалом, як засвідчує аналіз попередніх наукових досліджень з проблеми, на сьогоднішній момент не існує узагальнюючих політологічних праць, у яких би комплексно розглядалася проблема формування та діяльності українських партійних систем кінця XIX – початку XX ст. у Східній та Західній Україні. Незважаючи на широкий пласт наукового доробку щодо окремих політичних партій, української багатопартійності (цієї думки, зокрема, дотримувалися В. Дмитрушко, А. Коцур²⁰³), через відсутність „фундаментальний комплексних досліджень” з проблеми і надалі залишається актуальним і запитаним системне дослідження теоретичних і практичних набутоків перших українських партій різних регіонів України, синхронності українського суспільно-політичного руху у Наддніпрянській і Західній Україні, його цілісності, поглиблення знань про діючі регіональні українські партійні системи у своїх зв'язках і суперечностях, що має сприяти більш об'єктивному розумінню політичної історії українського народу. У зв'язку з цим варте уваги й міркування, висловлене Я. Грицаком, який вважав за доцільне подальше вивчення тематики, пов'язаної з українським партогенезом, багатопартійністю будувати не лише на аналізі (зіставленні відмінних рис національного руху у Росії і Австро-Угорщині), що у результаті мало здебільшого виявити „відмінності в характері політичних режимів двох імперій, аніж внутрішній потенціал українського руху в кожному з цих випадків”, але як „набагато вартісніше” зіставлення українського політичного руху у всіх його проявах з іншими національно-визвольними і опозиційними рухами і партіями²⁰⁴.

²⁰² Див.: Tomczyk R. *Galiczyjska Rusko-Ukrainska Partia Radykalna w latach 1890–1914* / Tomczyk R. – Szczecin – Zapol, 2007. – 422 s.; Tomczyk R. *Ukrainska partia radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926* / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – 284 s.

²⁰³ Див.: Дмитрушко В. М. *Парламентаризм в Україні другої половини XIX–1920 рр.: історіографія: Монографія.* – С.103.

Актуальною залишається й позиція вже згаданого Г. Біндера, який у сфері політико-методологічних тенденцій у вивченні історико-партійної тематики (зокрема у Галичині) наголошував на потребі як усунення попереднього надмірного „політизованого” нашарування, так і дослідження теми у контексті „ланцюга синхронностей і взаємодій”. Застосування ж нового дослідницького інструментарію та методології, на переконання Г. Біндера, не обов’язково мало вести до пошуку нових джерел, однак вимагало „нового прочитання” вже відомих документів та емпіричного матеріалу з життєдіяльності партій²⁰⁵.

На нашу думку, значний невикористаний „резерв” комплексного вивчення феномену української багатопартійності початкового етапу, її вищого етапу – українських партійних систем ще залишається у сучасній українській політичній науці. Про це свідчать численні видання з політології, освоєння нового напрямку науки – партології (В. Бебик, А. Брегеда, О. Бабкіна, С. Гелей, Б. Кухта, В. Литвин, М. Обушний, В. Піча, М. Примуш, Ф. Рудич, Ю. Шведа, П. Шляхтун, В. Якушик та ін.), які, базуючись на світовому теоретико-методологічному інструментарії (зокрема, таких вчених, як М. Вебер, М. Дюверже, Дж. Лапаломбара, С. Ліпсет, Р. Міхельс, М. Острогорський, С. Роккан, Дж. Сарторі, Є. Вятр та ін.), теоретичні і практичні питання феномену політичних партій, багатопартійності, партійних систем усе ще розглядають на рівні еталонних держав Західної Європи і США, інших країн, зокрема колишнього СРСР, застосовуючи їх до розгляду партійно-політичних подій сучасної України і лише спорадично залучаючи до наукового аналізу подібні процеси в українському середовищі на зламі XIX–XX ст.

Осмислення і висвітлення багатогранної теми української багатопартійності Східної і Західної України на зламі XIX–XX ст. не може бути об’єктивним і переконливим без використання відповідної джерельної бази на яке і спиралося дане дослідження. Через відсутність національної державності українців у період, який є темою роботи, усі можливості політичного життя української спільноти реалізовувалися через діяльність політичних партій, а також (що притаманне у першу чергу Наддніпрянській Україні)

²⁰⁴ Див.: Грицак Я. Українська революція 1914–1923: нові інтерпретації // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С.53, 54.

²⁰⁵ Див.: Біндер Г. Назв. праця. – С.153, 154.

культурно-освітніх товариств. У зв'язку з цим документи українських політичних партій виявилися джерелами першорядного значення, як для розгляду безпосередньо предмету дослідження, так і більш глибокого і об'єктивного розуміння процесів політичної історії України кінця XIX – початку XX ст.

Масив історико-партійної джерельної бази вже тривалий час став предметом прискіпливої уваги українських науковців, що стосувалося й підходів до її типології*. Зокрема, С. Макарчук²⁰⁶, базуючись на видових ознаках, запропонував поділ джерел з історії політичних партій на чотири основні групи: нормативні документи, діловодна документація, твори партійних лідерів й ідеологів, партійна преса. В. Колесник і Л. Могильний²⁰⁷, враховуючи ознаки документів (за походженням, змістом, формою та науковою цінністю), використали наступну чотиричленну схему класифікації партійних джерел: оригінальні (офіційні) матеріали партій; мемуари та епістолярна спадщина партійних лідерів і активістів; неопубліковані матеріали державних установ; періодичні партійні та громадсько-політичні видання.

* Варто відзначити, що сучасна суспільствознавча наука України у сфері історико-партійного джерелознавства рішуче відкинула підходи, сформовані на базі марксистсько-ленінської методології радянського часу, у якій визначальним науковим принципом у класифікації партійних джерел („Класифікація джерел – не самоціль”) був підхід з позицій класових інтересів, що у свою чергу передбачало висвітлення подій і явищ суспільно-політичного життя, партійної історії з урахуванням інтересів „робітничого класу і Комуністичної партії”, за „ознакою їхньої класової, партійної приналежності” (Див.: Варшавчик М. А. *Историко-партийное источниковедение: Теория. Методология. Методика* / Варшавчик М. А. – К.: Вища школа, 1984. – С.141–145). У кінцевому рахунку такий підхід призводив не лише до спотвореного, далекого від наукової об'єктивності вивчення джерельної бази, але і її трактування.

²⁰⁶ Див.: Макарчук С. *Писемні джерела з історії України: Курс лекцій* / Макарчук С. – Львів: Світ, 1999. – С.248, 249.; Макарчук С. А. *Джерелознавство історії України: Навч. посібник* / Макарчук С. А. – Львів: Світ, 2008. – С.256, 257.

²⁰⁷ Див.: Колесник В. Ф. *Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX століття: Монографія* / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – С.27.

Автори відомого підручника з історичного джерелознавства (Я. Калакура, І. Войцехівська, Б. Корольов, С. Павленко та ін.) у галузі типології документів політичних партій і громадських об'єднань виділили шість найбільш значимих груп: статuti партій та об'єднань (партійне будівництво); програмні документи; матеріали партійних форумів та засідань партійних комітетів (від центральних – до місцевих); листування партійних і громадських організацій та інші документи про їхню практичну діяльність; офіційні виступи лідерів партій; комплекс партійної преси, а також „інші матеріали, що висвітлюють діяльність партій та об'єднань”²⁰⁸.

Враховуючи, що темою роботи є українські партійні системи, тобто політичні структури, що склалися із сукупності політичних партій з їхніми стійкими зв'язками як між собою, так і державою, іншими інститутами влади, на наше переконання більш прийнятною є універсальна схема класифікації, яку запропонував відомий спеціаліст з проблеми джерелознавства українських партій І. Михальський, що і стала базовою при опрацюванні джерельного масиву з теми дослідження.

Згідно зі схемою класифікації І. Михальського, весь комплекс джерел з історії українських політичних партій можна поділити на дві великі групи, які чітко різняться за змістом, спрямованістю та ідеологічною забарвленістю. До першої групи (партійного походження) він відніс наступні три тематичні блоки: 1) партійно-організаційні документи (програмні документи та статuti, матеріали з'їздів, конференцій та нарад, документи центральних партійних органів та місцевих організацій); 2) пропагандистсько-агітаційні матеріали (партійна преса /легальна і нелегальна/, партійна публіцистика, твори партійних лідерів, а також листівки та відозви); 3) джерела особового походження (мемуари, щоденники, особисте листування). До другої групи джерел – „іншого (непартійного) походження” автор залучав чотири блоки: 1) документи державного походження (законодавчі і регламентуючі акти, документи місцевих органів влади, матеріали судово-слідчих установ); 2) матеріали неукраїнських політичних партій та об'єднань; 3) преса та публіцистичні твори; 4) джерела особистого походження (мемуари, листування)²⁰⁹.

²⁰⁸ Див.: Історичне джерелознавство: Підручник / [Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівський, С. Ф. Павленко та ін]. – К.: Либідь, 2002. – С.395 – 397. 403.

²⁰⁹ Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. – С.43–47.

У зв'язку з цим особлива увага була прикута до неопублікованих матеріалів і документів, що висвітлювали як партійну тематику (партійне будівництво, діяльність українських партій та їх об'єднань), так і рівень взаємовідносин українських партій (у тому числі на рівні українських партійних систем) з владою та іншими партійно-політичними чинниками, які зберігаються у фондах архівів України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських організацій об'єднань України, Центральний державний історичний архів України у м. Києві, Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Державний архів Львівської області), Російської Федерації (Государственный архив Российской Федерации, Российский государственный военно-исторический архив), а також Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України та Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

У дослідженні широке використання знайшла опублікована джерельна база – збірники документів і матеріалів, які умовно (адже деякі з них мали комплексний характер) можна поділити на декілька тематичних груп, враховуючи їхню тематику: 1) Програмні і довідкові матеріали політичних партій, які інколи включали у себе й найбільш важливі документи з їхньої практичної діяльності (політичні платформи, резолюції партійних форумів, відозви, листівки, партійна публіцистика тощо)²¹⁰; 2) національно-визвольний, рево-

²¹⁰ Див.: Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття / Упорядник, автор передмови і приміток О. Федьков. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 82 с.; Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій / Упор. В. С. Журавський. – К.: Науково-інформаційне підприємство „Пошук”, 1992. – 96 с.; Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмні і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с.; Листівки українських політичних партій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) / [упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – Луганськ: СУДУ, 1999. – 163 с.; Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документи і матеріалів / [упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – 351 с.; Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець ХІХ ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-

люційний рух (як всеукраїнського, так і регіонального рівнів)²¹¹; 3) українська суспільно-політична думка²¹².

У 1996 р. у Москві вийшло унікальне видання – двотомний збірник програмних документів національних політичних партій, які діяли в Російській імперії на зламі ХІХ–ХХ ст. („Програмные документы национальных политических партий и организаций России (конец ХІХ в. – 1917 г.)”)²¹³. Серед польських, фінських, литовських, латиських, білоруських, єврейських, а також партійних структур Закавказзя, у збірнику були широко представлені програмні документи й українських партій – РУП, УСДРП, „Спілка”, УНП, УДП, УРП, УДРП. Цінність згаданого видання полягала у широкому представленні партійних документів, матеріалів міжпартійного характеру (які значною мірою є бібліографічною рідкістю), можливості порівняти надані документи, особливо щодо бачення недержавними національними партіями шляхів цивілізаційного поступу власних народів, у тому числі й утворення різних форм національної державності.

во Європ. ун-ту, 2004. – 561 с.; Винниченко й українська соціал-демократія : [зб. док. та матеріалів] / В.С. Лозицький (упоряд. та авт. передм.) ; Центральний держ. архів громадських об’єднань України. – К.: Парламентське видавництво, 2008 – 280 с.

²¹¹ Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.; Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.; Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.

²¹² Див.: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / [упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – 510 с.; Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки ХІХ – 20-і роки ХХ ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – 520 с.

²¹³ Див.: Програмные документы национальных политических партий и организаций России (конец ХІХ в. – 1917 г.): Сборник документов. – Вып. 1, 2 / [ред. кол.: В. С. Коновалов, В. В. Кривенький, А. А. Твердохлеб, В. М. Шевырин ; составит. В. М. Фомин]. – М.: ИНИОН РАН, 1996. – 196 с.; 202 с.

Цінним джерелом для вивчення проблеми (за своєю універсальністю, оперативністю та періодичністю подання інформації) безумовно є тогочасна партійна та громадсько-політична періодика, що виходила на теренах Російської та Австро-Угорської імперій. На її сторінках містилася важлива інформація, яка не лише відображала процеси партбудівництва, формулювання українськими партіями головних ідейно-програмних настанов, еволюції стратегії і тактики діяльності, їхні впливи у суспільно-політичному житті та стосунки з владою, але й стосувалася міжпартійних відносин українських партій на рівні партійних систем, особливо у переломні періоди історії – першої російської революції 1905–1907 рр., Першої світової війни, Української революції 1917–1920 рр.

Важливим джерелом у дослідженні теми української багатопартійності є мемуарна література, щоденники, епістолярна спадщина. Цінність цього типу джерел визначалася особливостями їхнього походження, через що вони, безумовно носячи суб'єктивний характер, відображали історико-політичні події через призму сприйняття їх авторами, у тому числі і їхньої „партійної приналежності”, світоглядних засад. У той же час, вони, віддзеркалюючи соціально-психологічний архетип авторів, часто змальовували події (надавали оцінки), які були відсутні в інших типах джерел, що давало можливість більш „об'ємно”, у всіх суперечностях відтворити партійно-політичне життя минулого.

До кола мемуаристики, пов'язаної з діяльністю українських політичних партій були причетні головним чином особи, які приймали активну особисту участь у діяльності перших українських партій, національно-визвольному та революційному рухах. Серед багатьох мемуарів, які стосуються передусім проблеми багатопартійності, є сенс виділити доробок Ю. Колларда та М. Галагана²¹⁴ (у колишньому активістів РУП), які у своїх спогадах торкнулися

²¹⁴ Див.: Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897–1906. Українська студентська громада в Харкові. І. Революційна українська партія (РУП) / Коллард Ю ; [вступ. слово й ред. М. Антоновича]. – Торонто: Срібна сурма, 1972. – 222 с.; Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до Світової війни). І частина / Галаган М. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1930. – 203 с.; Галаган М. З моїх споминів (Світова війна – розвал царату – українська революція). ІІ частина / Галаган М. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1930. – 196 с.

питань українського партогенезу у Наддніпрянській Україні на зламі XIX–XX ст. діяльності перших українських партій – РУП, УСДРП, „Спілки”. Окрім стосунків з іншими партіями (загально-російськими, українськими – з Австро-Угорщини) у цих роботах містився й аналіз загального стану української багатопартійності початку XX ст. Значний матеріал щодо процесів партогенезу, української багатопартійності, розвитку українського національно-визвольного руху (головним чином у Російській та побіжно в Австро-Угорській імперіях) містяться у спогадах Д. Дорошенка²¹⁵, відомих представників ліберально-демократичного руху Є. Чикаленка (спогади, щоденник)²¹⁶ та О. Лотоцького²¹⁷. До речі, мемуарну спадщину Є. Чикаленка високо оцінили як його сучасники (С. Єфремов²¹⁸), так і нинішні дослідники, які характеризували автора як високопрофесійного історика та політолога²¹⁹. Інформативними щодо розгортання українського громадсько-політичного руху в Наддніпрянській Україні на зламі XIX–XX ст., процесу українського

²¹⁵ Див.: Дорошенко Д. *Мої Спомини про Давнє–Минуле (1901–1914)* / Дорошенко Д. – Вінніпег, Манітоба, Накладом Видавничої Спілки Тризуб, 1949. – 167 с.

Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920)* / Дорошенко Д. Вид. 2-е. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 542 с.

²¹⁶ Див.: Чикаленко Є. Х. *Зібрання творів*. В 7 т. Т.1. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. / Чикаленко Є. Х. [Коментарі авторські]. – К.: ТОВ компанія „РАДА”, 2003. – 432 с.

Чикаленко Є. *Щоденник (1907–1917)* / Є. Чикаленко. У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т.1. – 428 с.

²¹⁷ Див.: Лотоцький О. *Сторінки минулого* / Лотоцький О. – Частина перша. – Варшава, 1932. – 286 с.; Частина друга. – Варшава, 1933. – 481 с.; Частина третя. – Варшава, 1934. – 392 с.

²¹⁸ Див.: Міялковський В.: *Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка* / В. Міялковський // *Український історик (Торонто)*. – 1975. – № 1–2. С.142.

²¹⁹ Див.: Верменич Я. *Публіцистична і громадська діяльність Є. Чикаленка* / Я. Верменич // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С.100–110.

Див.: Верменич Я. *Публіцистична і громадська діяльність Є. Чикаленка* / Я. Верменич // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С.100–110.

партогенезу є спогади громадської діячки С. Русової²²⁰. Саме з її „легкої руки” до наукового вжитку, що характеризувало дуалізм українського суспільно-політичного руху (поєднання „соціального” і „національного”) увійшов термін, „розтиражований” згодом І. Лисяком-Рудницьким²²¹ щодо архетипу представників українського соціалізму, які мали „Комуністичний маніфест” в одній кишені й „Кобзар” в іншій. Насправді, йшло про представника молодшої генерації громадівського руху Ф. Вовка, який мав звичку носити з собою у потаємній кишені „видання (закордонне) нелегальних віршів Шевченка”²²².

Різноманітний спектр політичних партій Галичини і Буковини – національних демократів, радикалів, соціал-демократів, міжпартійних взаємин охоплений у мемуарах діячів Західної України (серед них – Т. Галіп, І. Макух, Є. Олесницький, О. Попович, Л. Цегельський, А. Чернецький та ін.)²²³. Певний інтерес викликають й мемуари опонентів українського партійно-політичного табору, як у Східній (П. Тучапський²²⁴, український громадсько-політичний діяч, один із співзасновників РСДРП), так і Західній Україні

²²⁰ Див.: Русова С. Мої спомини / Русова С. – К.: Україна – Віта, 1996. – 208 с.

²²¹ Див.: Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С.188–190.

²²² Русова С. Мої спомини. – С.32.

²²³ Див.: Галіп Т. З моїх споминів: З молодечих літ / Т. Галіп // Буковинський журнал. – 1994. – Ч. 1–2. – С.152–179; Макух І. На народній службі: Спогади / Макух І. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – I Частина (1860–1890) / Олесницький Є. – Львів: Накладом видавничої спілки „Діло”, 1935. – 252 с.; II Частина (1890–1897). – 123 с.; Попович О. Відродження Буковини (Спомини) / Попович О. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1933. – 116 с.; Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р. / Цегельський Л. – Нью-Йорк–Філадельфія: Вид-во „Булава”, 1960. – 313 с.; Чернецький А. Спомини з мого життя / Чернецький А. – К.: Основні цінності, 2001. – 168 с.

²²⁴ Див.: Тучапський П. Из пережитого: Десяностые годы / Тучапський П. – Одесса: Госиздат Украины, 1923. – 71 с.

(С. Глабінські²²⁵, один з лідерів польської Національно-демократичної партії, яка діяла у Галичині).

Вельми цінним джерелом для поглибленого розуміння суспільно-політичних процесів, участі у ньому окремих осіб, партійної історії, взаємовідносин між партіями є й епістолярна спадщина до якої були причетні громадсько-політичні і партійні, серед них М. Драгоманов, В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Чикаленко, В. Липинський²²⁶ та ін.

Загалом, використання різних груп джерел, які є доволі об'ємними і різноплановими, дало змогу ґрунтовно проаналізувати початковий період вітчизняної партійної історії Східної і Західної України, який включав розгляд теми як на рівні окремих політичних партій, їхніх очільників й ідеологів, так і практики міжпартійної співпраці, що дало можливість цілісно дослідити тему українських партійних систем Наддніпрянської і Західної України на зламі ХІХ–ХХ ст.

²²⁵ Див.: Głabiński S. Wspomnienia polityczne / Głabiński S. – Pelplin: Nakładem drukarni i księgarni SP. z O.O., 1959. – 559 s.

²²⁶ Див.: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик]. – Т. VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – 293, VI с.; Є. Чикаленко, В. Винниченко. Листування. 1902–1929 / [упоряд. та вст. ст. Н. Миронець]. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.; Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки // [упорядкування: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко]. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.; Симон Петлюра: Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США; [Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівичка-Холодна, Л. Чикаленко, М. Шлемкевич, П. Шпірук]. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.; Липинський В'ячеслав: з епістолярної спадщини. Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / [упорядн., авт. вступ. ст. і комент. Т. Осташко, Ю. Терещенко]. – К.: Поліграф. дільн. Інституту історії України НАНУ, 1996. – 191 с.

РОЗДІЛ 2.

Передумови становлення і особливості діяльності українських політичних акторів у складі інших державних утворень (1899–1907 рр.)

2.1. Політичне, національне і соціально-економічне становище української громади у Російській і Австро-Угорській імперіях наприкінці XIX – початку XX ст.: спільне і відмінне

Закономірним явищем українського національного відродження, яке розпочалося у першій половині XIX ст. і перейшло наприкінці століття до найвищого політичного етапу, стало утворення українських політичних партій, які очолили новітній громадсько-політичний рух українського народу за соціальне і національне визволення. Цей процес був значно ускладнений тими обставинами, що український народ, його землі тривалий час були поділені завойовниками і складала собою три окремі частини – підросійську Наддніпрянську Україну, півавстрійські Галичину і Буковину, підугорське Закарпаття, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, досить відмінних між собою за політичними режимами, розвитком соціально-економічних і суспільних відносин.

У зв'язку з цим національне партійне будівництво, як і спрямування громадсько-політичного руху загалом, тривалий час носило суттєві регіональні відмінності. Водночас, значні труднощі, які доводилося долати українському народові на шляху до національної емансипації – супротив існуючих систем державного національного авторитаризму, конкуренцію суміжних народів, враховуючи й негативні наслідки попередніх століть бездержавного існування за яких українці на власних одвічних землях були перетворені у безправну меншину, відкинута на узбіччя історичного прогресу, ставило на порядок денний завдання консолідації національних сил, узгоджених дій партійно-політичних структур, що червоною ниткою проходило через події політичної історії українського народу упродовж кінця XIX – початку XX ст.

Українські землі здавна були метою експансії з боку багатьох держав. Одним з найбільш успішних суб'єктів цього процесу

стало Московське князівство (згодом Російська імперія), яке, змінивши литовсько-польських завойовників, наприкінці XVIII ст. заволоділо основним ареалом українства – Наддніпрянською Україною¹. Приєднання до Росії Києва, колишньої могутньої східнослов'янської столиці й центру православ'я, означало для неї величезний цивілізаційний стрибок до мети імперської величі й європейської могутності. Приєднання українських теренів до складу імперії Романових знайшло офіційне обґрунтування як історично зумовлений процес повернення „исконно русских” земель. У свою чергу, ідея „єдиної Русі” вимагала у кінцевому підсумку не лише остаточне поглинання української території, але й її корінних жителів – українців, які мали втратити свої відмінні риси і перетворитися на „справжніх росіян”.

Тому від моменту добровільного вступу гетьманської України під „високу руку” московських царів останніми проводилася жорстка політика руйнації традиційного політичного і економічного устрою, культурного і освітнього поля, ідеологічна обробка українства, спрямована на їх повну денационалізацію. Не виявляючи найменшого бажання до будь-якого діалогу з українським суспільством², монархія Романових, разом із ліквідацією козацько-гетьманської української держави, вважала для себе справу „українського питання” раз і назавжди вирішеною. Політичні дії самодержавства у цьому напрямі були доповнені навальним наступом суцільної русифікації, російської освітньої системи і культури. Зрештою, це призвело до того, що українці, несучи у своєму культурному набутку спадщину греко-візантійської і західної культури, які свого часу відіграли роль „донора” у політиці „вестернізації” Росії, разом із втратою власної державності перейшли до

¹ Згідно із розрахунками С. Рудницького у 1912 р. на етнічних теренах проживало 33 млн. українців, з них в Росії понад 28 млн. осіб. (Див.: Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. Волкова Ф. К., Грушевского М. С., Ковалевского М. М., Корша Ф. Е., Крымского А. Е., Туган-Барановского М. И., Шахматова А. А.]. – Т. II. – Петроград: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1916. – С. 371).

² Див.: Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму / Демкович-Добрянський М. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С. 76, 78.

розряду „неісторичних”, „плебейських” (М. Драгоманов) народів з усіма негативними наслідками, тобто приреченими на втрату національної ідентичності³ і зникнення. На „користь” офіційної ідеологічної доктрини щодо природного „розтоплення” українців серед росіян відігравали й такі чинники, як спільність православної релігії, етнічна та історична близькість, подібність культури і мови, ментальності, належність до одних станово-майнових груп.

Торкаючись згаданій проблеми, М. Грушевський у 1917 р. зазначав, що від часів Переяславської ради „українське життя вступило в період „українського питання” щодо Московсько-Російської держави і в нім зоставалося до останньої революції”⁴. Подібний висновок щодо перебігу російсько-українських відносин був зроблений і М. Драгомановим. У своїй роботі „Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876)” він наголошував: „все, що не робилось царським урядом для України після Хмельницького..., усе те роблено... щоб доконати старі українські порядки”⁵ із загальним висновком: без користі для українців. Справу насильницької ліквідації автономії гетьманської України, „обрусення Малої Росії”, розпочату Петром I, у наступному завершила Катерина II, яка розцінювала „привілейований” статус краю поряд з іншими національними провінціями, як неприпустиму „помилку”⁶.

³ Див.: Ткаченко В. Цивілізаційний фактор в українсько-російських стосунках (історичний аспект) / В. Ткаченко, О. Реєнт // Україна и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы „Круглого стола”. – К.: Асоціація „Україно”, 1995. – С.39; Нагорна Л. Українсько-російські відносини в історико-політичному контексті: сучасні оцінки / Л. Нагорна, Ю. Шаповал // Там само. – С. 62.

⁴ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Грушевський М. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – С.42.

⁵ Драгоманов М. П. Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876) / М. П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Вибране („... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – С.563.

⁶ Див.: Сергій. Відгуки з життя та письменства. I. Про українську пресу, її становище та завдання / Сергій // Нова Громада. – 1906. – № 1. – С. 119; Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос / Левинский В. – Женева: Изд-е украинск. с. д. рабочих Канады, 1917. – С.11, 12.

З метою знищення національної свідомості українців активізувалася фальсифікація минулого українського народу, його державницької традиції. Історію українського народу російська історіософія висвітлювала з позицій інтересів Росії, починаючи від трактування виключного права великоросів на спадщину Київської Русі, а „возз'єднання” українців з Москвою оцінювано як благо для останніх, що мало призвести до цілковитого злиття етносів, їх мов і культур на базі російської. З цього часу владні чинники Російської імперії розглядали Україну і українство під провідним кутом зору: „полезно ли украинское движение для господствующей великорусской народности”⁷. Як наслідок, увійшовши у 1654 р. до складу Московії як автономна козацька держава з республіканськими традиціями, Україна під примусом перетворилася наприкінці XVIII ст. на звичайну провінцію (Мала Росія, Малоросія, Південно-Західна Росія), поділену на 9 губерній. Назва Україна, була вилучена з політичного вжитку.

Загалом, на національно-політичне становище багатомільйонного, компактно розселеного українського народу у складі Росії впливала низка факторів – внутрішньоімперських (політичних, економічних, міжетнічних, суспільних) і зовнішніх (у галузі загальноєвропейської геополітики), які у сукупності, разом зі специфікою самодержавної влади, відкривали перед українством невтішну перспективу остаточної асиміляції, „малоросійщення”.

На початок ХХ ст. понад 250-річне перебування основних теренів України у складі Росії призвело до того, що вони перетворилися на органічну частину імперії, пов'язану з нею тісними адміністративними узами, політичними, правовими і економічними інтересами. Україна значною мірою втратила свою самобутність, що торкнулося у першу чергу козацько-шляхетської еліти, церкви, міщанства. Українське середовище з традиційною культурою і побутом витримало цей суцільний наступ асиміляції, однак було зведене здебільшого до селянських рамок.

Сам же український народ під тиском імперської адміністративної машини, суцільної русифікації, дій влади, спрямованих на національну дезорієнтацію і асиміляцію серед „російського

⁷ Див.: Вівчарик М. М. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення: Навч. посібник / М. М. Вівчарик, В. П. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – С.31.

моря”, прямих репресій трансформувався у так зване „малоросійство”, перехідну ланку до повного „обрусіння”, представники якого, за висловом В. Левинського, свідомо або несвідомо були носіями і рабами російської державності й великоруської культури в Україні⁸. Цьому, зокрема, сприяла й певна специфіка перебування українців у межах Російської імперії, коли вони за умови переходу на позиції „вірних малоросів” (складової привілейованої етнічної групи – росіян), що всіляко віталося владою, набували сприятливих можливостей для суспільної самореалізації, кар’єрного зростання, матеріального благополуччя⁹.

Незворотність згаданих руйнівних процесів була зумовлена й тим, що національна самосвідомість в українському суспільстві ще не склалася у вигляді викінченої системи світосприйняття. Як, зокрема, реагував на проблему І. Франко, „велика часть світлих українців, вихована в... ідеях автократичного доктринерства, ... сама ігнорувала свій український партикуляризм, у душі стидалася його, в душі признавала себе *gente Ukraini, natione Russi* [лат. – за походженням українцем російської нації], в душі й явно дорожила й дорожить фантомом „великої, неподільної Росії”¹⁰. У побутовій свідомості українців домінувала ідея спільності візантійського православ’я і загальноруської єдності, особливо в умовах протистояння з зовнішніми силами, з якими уособлювалися відмінні етнічні масиви і конфесії. Припинення і переслідування негативним чином позначалися на морально-психологічному стані українців (у тому числі через нав’язування тез про меншовартість і хуторянство, про, начебто, небажання плекати свою високу культуру і державність¹¹), розвитку національно-визвольного руху, становленні

⁸ Див.: Левинский В. Назв. праця. – С.33, 34.

⁹ Див.: Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1 ; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 160.

¹⁰ Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодечі / Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п’ятидесяти томах. – Т. 45. – К.: „Наукова думка”, 1986. – С. 403–404.

¹¹ Див.: Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Скоропадський П. [ред. колегія: Білас Л., Боряк Г., Вислобоков К. та ін.] ; гол. ред. Я. Пеленський. – Київ–Філадельфія, 1995. – С.48, 49.

його ідейних засад, зрештою – на процесі перетворення етнічної маси на культурно і політично свідому національну спільноту – українську політичну націю, „спізнілого” порівняно з іншими східноєвропейськими народами.

На цю невідрадну обставину звертали увагу лідери українського національного відродження, зокрема М. Грушевський, який у першому десятиріччі ХХ ст., аналізуючи стан українського суспільства, зазначав – „у нас – розсипана етнографічна маса, слабкі, майже призабуті історичні спомини...”. Разом з тим, він стверджував, що саме його сучасникам випала доля або очолити новітнє національне відродження, або ж потрапити у новий період національної деморалізації, зневір’я і повної летаргії, з котрого народ міг уже й не прокинутися¹².

У ХІХ ст. спостерігається значне зростання ролі Наддніпрянської України у внутрішньому суспільно-політичному і господарському житті Росії, що суттєво виділило цей регіон (за територією 3% усієї імперії) з-поміж інших „національних районів”, скажімо, Царства Польського, Фінляндії, Прибалтійського краю, Кавказу, Середньої Азії. Українські землі набули й важливого стратегічного значення, адже межуючи з Австро-Угорщиною і Румунією, охоплюючи з півночі Чорне море, Наддніпрянщина забезпечувала Росії вигідний плацдарм у просуванні в напрямі Балкан і Близького Сходу.

На початок ХХ ст. Наддніпрянщина за темпами економічного зростання, концентрацією виробництва, продуктивністю праці, енергоозброєністю перетворилася на один з головних і найперспективніших індустріальних центрів імперії, її паливно-металургійну базу. Вагому роль відігравав регіон і у сільсько-господарському виробництві Росії¹³. Завдяки бурхливому розвитку промисловості, стабільній продовольчій ситуації в Наддніпрянщині був один з найвищих рівнів життя в імперії.

Однак всі ці здобутки цивілізації були досягнуті в ім’я величезної імперії, а не корінного українського населення. Під’ремне

¹² Див.: Грушевський М. По виборах / М. Грушевський // Грушевський М. Наша політика. – Львів: 3 друкарні НТШ, 1911. – С.117.

¹³ Див.: Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К.: Генеза, 2004. – С.74, 115, 197; Бойко О. Д. Історія України: Посібник / Бойко О. Д. – К.: „Академвидав”, 2003. – С.268–270, 286–287.

становище Наддніпрянщини простежувалося здебільшого на макроекономічному рівні¹⁴. Про це свідчили, зокрема, структурно-територіальна диспропорція розміщення продуктивних сил (переважно на Сході і Півдні), незавершений характер промислового комплексу, помітна слабкість розвитку обробної промисловості, дисбаланс товарообміну між Центром і Україною (з якої вивозилися головним чином сировина і напівфабрикати), хижачка експлуатація природних покладів, надмірне навантаження на екосистему, що доповнювалося відповідною податковою і ціноутворюючою політикою.

Загалом, аналіз господарсько-економічних стосунків Наддніпрянської України з імперським центром давав привід фахівцям стверджувати про належність її до колонії „європейського” типу. Український регіон традиційно виконував й функцію „донора” держави. Так, на потреби українських губерній у другій половині XIX ст. з державної казни „поверталось” біля 60%, а у 1910 р. лише 45%¹⁵ коштів, переданих до бюджету. Наявна експлуатація ресурсів Наддніпрянщини імперією, яка, за слушним висловом М. Порша, відіграла „роль тої чарівної курки, що несе золоті крашанки центрові”¹⁶, дала привід й представнику радикальних сил країни – лідеру більшовицького крила РСДРП В. Леніну свого часу стверджувати (у рефераті під назвою „Соціал-демократія і війна”, виголошеному у 1914 р. у Швейцарії, який не увійшов до радянських видань його творів), що Україна „стала для Росії тим,

¹⁴ Див.: Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (февраль – октябрь 1917) : Сборник документов и материалов в трех томах. – Т.1. / Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства УССР. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – С. XII–XIV.

¹⁵ Див.: Оберучев К. К вопросу об экономических отношениях Украины к Великому Росии и Польше / К. Оберучев // Украинская жизнь. – 1912. – №3. – С.44; Гордієнко М. Україна в державному бюджеті Росії / М. Гордієнко // Літературно-науковий вістник. – 1912. – Т. LIX. – Кн. VII–VIII. – С. 143; Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М.; за ред. Б. Д. Лановика. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2004. – С.382.

¹⁶ Див.: Порш М. Україна в державному бюджеті Росії / Порш М. – Катеринослав: Українське соц.-демократ. видавництво „Каменяр”, 1918. – С.23, 11–24.

чим для Англії була Ірландія, яка нещадно експлуатовалася, не отримуючи нічого натомість”¹⁷.

Водночас, стрімке перетворення Наддніпрянської України в аграрно-індустріальний регіон супроводжувався руйнацією внутрішньої соціальної структури українського суспільства, яке і надалі залишалося неповносегментованим, складаючись переважно з селян і незначного відсотка новітніх класів – буржуазії, інтелігенції, робітничого класу, з переважно інонаціональними містами і суспільною елітою. Про існуючу „міжнаціональну систему поділу суспільної праці” наголошував й М. Шаповал, за підрахунками якого в Наддніпрянщині 90% українців займалися хліборобством і добуванням сировини, 3,6% були задіяні в обробній промисловості, 0,9% – в торгівлі, 5,5% – військовій і адміністративній сферах¹⁸. Щодо національної буржуазії, то вона займаючи певне місце у цукровій промисловості і торгівлі, не відігравала помітної ролі у господарсько-економічному житті. Внаслідок штучного гальмування і утисків у сфері культури й освіти в Україні залишався вкрай низький рівень грамотності населення (згідно з даними 1897 р. – 19,8% ; середній показник по Росії – 21%), що, у свою чергу, стримувало процес формування української інтелігенції – середовища національної інтелектуальної еліти. В українських губерніях серед інтелігенції прошарок українців становив 32%, за ними були росіяни – 29,8%, євреї – 15,3%. Однак співвідношення між кількістю осіб інтелігентної праці і чисельністю населення певного етносу було далеко не на користь автохтонних українців. Серед українців воно складало 1:423, росіян – 1:74, євреїв – 1:90¹⁹.

У Наддніпрянській Україні у 1897 р. без врахування значної чисельності сезонного робітництва, було зафіксовано майже 1,5 млн. робітників. З них частка пролетаріату, зайнятого в індустрії,

¹⁷ Цит. за: Субтельний О. Україна: історія / Субтельний О.; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – С. 239.

¹⁸ Див.: Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (виклади в Америці) / Шаповал М. – Прага: Вільна спілка, 1927. – С.14–15.

¹⁹ Див.: Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Касьянов Г. В. – К.: Либідь, 1993. – С. 35–36.

торгівлі і транспорті становила 28,8%. Згадане уточнення має особливу вагу, враховуючи те, що українські політичні партії соціалістичного спектру розгортали свою діяльність значною мірою саме у середовищі сільського пролетаріату. Внаслідок нерівномірного розвитку індустрії у різних регіонах Наддніпрянської України частка фабрично-заводського робітництва коливалася від 0,5–1% серед усього населення на Волині, Чернігівщині, Полтавщині, Поділлі й Херсонщині до 1–2% на Київщині і Харківщині, досягаючи до межі у 5–12% на Катеринославщині²⁰. Незважаючи на те, що близько 70% промислового пролетаріату України становили кадри місцевого походження (серед сільських робітників ця частка сягала майже 90%²¹), залучення українського робітництва до русифікованого міського і промислово-виробничого масиву прискорювало його русифікацію²². Враховуючи ж те, що робітничий клас Наддніпрянської України складав на початку ХХ ст. дещо більше 1/5 частини всього пролетаріату Російської імперії²³, це викликало до нього посилену увагу й з боку загально-російських політичних партій.

Однобічний розвиток капіталізму викликав таке явище, коли українські терени перетворилися на архетип аграрного перенаселення, що на початку ХХ ст. створило одну з вагомих соціальних і політичних проблем. Так, українське селянство, незважаючи на те, що Наддніпрянська Україна стала найбільшою „житницею Європи”, і надалі гостро потерпало від нестачі сільськогосподарських угідь, значна частина яких перебувала у поміщицькій власності.

²⁰ Див.: Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.1. Революційна Українська Партія (РУП) / Гермайзе О. – К.: Книгоспілка, 1926. – С.7, 10.

²¹ Див.: Лазанська Т. І. Народонаселення України / Т. І. Лазанська // „Українське питання” в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина перша. – К., 1999. – С. 82.

²² Див.: Україна і Росія в історичній ретроспективі: Українські проекти в Російській імперії. Нариси в 3-х т. Т.1. [Наукове видання] / Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П.; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2004. – С.369, 373.

²³ Див.: Бурмистрова Т. Ю. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905–1917 гг. / Т. Ю. Бурмистрова, В. С. Гусакова. – М.: Мысль, 1976. – С.142.

На селянина тиснули й штучно підтримувані царизмом общинні пекитки. Не виправила ситуації й запроваджена на початку ХХ ст. столипінська аграрна реформа. Серед її досить суперечливих наслідків стала масова трудова еміграція українського селянства на Схід імперії, що розмивало етнічні терени Наддніпрянщини²⁴. Прискорився й процес соціально-майнової диференціації селянства. Станом на початок 1917 р. сільські пролетарі з наділом і без нього становили 60,3% всього селянського загалу (у 1905 р. – 54%), середняки – 27%, заможні господарі – 12,7%²⁵.

Окрім, власне, українських земель, не менш вагоме навантаження у системі імперських відносин виконувало і корінне населення України – українці, один з найчисельніших слов'янських народів, „приписаний” як бічна гілка до великоросів. Згаданому заходу самодержавство приділяло першорядне значення, адже за його рахунок досягалася кількісна перевага серед підданих імперії „росіян”, слов'янської основи монархії Романових, який складався з великоросів, малоросів (українців) і білорусів. Логічним продовженням цієї політики, враховуючи те, що Наддніпрянська Україна розглядалася як найбільш значуща ланка „етнічного ядра імперії”, яка значною мірою забезпечувала європейський генофонд держави²⁶, було намагання, нехтуючи науковим обґрунтуванням, довести тотожність між українцями і великоросами, які мали складати єдиний „російський народ” зі спільною мовою і культурою.

Згідно із даними I Всеросійського перепису 1897 р., який у підрахунку національного складу „грішив” багатьма неточностями,

²⁴ Див.: Кармазіна М. С. Революція 1905–1907 рр. в Україні: парадокси стрімкої політизації / М. С. Кармазіна // Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – Т.1: На зламі століть (кінець ХІХ – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – К.: Генеза, 2002. – С. 174; Брук С. И. Миграция населения в России в ХVІІІ – начале ХХ вв. (Численность, структура, география) / С.И. Брук, В. М. Кабузан // История СССР. – 1984. – №4. – С.55, 56.

²⁵ Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України / Полонська-Василенко Н. : У 2 т. – Т.2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – С.410; Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М.; за ред. Б. Д.Лановика. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2004. – С.356.

²⁶ Див.: Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. – К.: ТОВ УВПК „ЕксОб”, 2005. – С. 301.

серед 129 млн. підданих імперії найбільший масив населення становили великороси – 44,3% (55,7 млн. осіб), українці – 17,8% (22,9 млн. осіб), білоруси – 4,7% (5,9 млн. осіб). Разом ці слов'янські народи (з „єдиного кореня”) склали 66,8% населення*. Саме таку цифру, тобто 2/3 населення „росіян-великоросів”, схильні були афішувати офіційні чинники, аналізуючи етнічну ситуацію в імперії, часто-густо зводячи це до аморфної маси „росіян”. Наявність російської більшості мала виправдати безроздільне домінування російської культури, православної церкви, що досягалося нібито не державним примусом, а через „об'єктивний” факт російської більшості населення держави. Таким чином, об'єднання трьох близьких слов'янських народів створювало самодержавству ґрунт, який не міг забезпечити лише один з цих народів – великоруський.

Явище об'єднання східних слов'ян навколо великоросів у галузі внутрішньої політики збіглося і з зовнішньою, значно активізованою наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., пов'язаною з продукуванням ідеї „об'єднання слов'янського світу” навколо монархії Романових. Відповідно, у цьому руслі трактувалася й офіційна російська національна ідея, яка все більше нагадувала характер месіанства, обґрунтовуючи роль Російської імперії як рятівниці всього світу, дійсного „третього Риму”. При цьому свідомо замовчувався факт пригнічення народів у самій Російській імперії, в тому числі й українців, про що спорадично засвідчувала передова ліберальна російська думка²⁷. Зрозуміло, що в озвученому модерному трактуванні „російської ідеї” роль українського, внутрішнього фактора, давно на думку царизму, вирішеного, у жодному разі не могло набути дестабілізуючого звучання²⁸. Щодо

* До цієї групи не залучалися поляки (римо-католики) – близько 6,3% населення імперії.

²⁷ Див.: Баграмов Э. А. Национальные идеи в евразийском контексте / Э. А. Баграмов // Россия в XX веке: Проблемы национальных отношений. – М.: Наука, 1999. – С.67.

²⁸ Див.: Яремчук В. Українське питання в контексті історичної долі Російської та Австро-Угорської імперій: пошук перспективи (ХІХ століття – лютий 1917, листопад 1918 року) / В. Яремчук // Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – С.56.

українських губерній, то у 1897 р. тут було зафіксовано 23,4 млн. жителів (18% населення імперії), з яких понад 17 млн. (72,6%) становили українці. Серед інших великих етнічних масивів у Наддніпрянщині були росіяни, євреї і поляки. Активна русифікація і переселенська політика призвели до того, що в Наддніпрянській Україні проглядалася тенденція до штучного зменшення питомої ваги українців. Так, на кінець XIX ст. у Лівобережжі частка українців серед усієї людності доходила до 80%, Правобережжі – до 76,9%, Новоросії – до 42,9%. Для порівняння, вага українців на вищезначених теренах станом на 1795 р. становила, відповідно, – 93,1%, 87,9%, 52,5%²⁹. 16% українців були мешканцями міст, становлячи в них у середньому близько третини населення. Лише у Харківській і Полтавській губерніях українське міщанство було переважаючим. Яскраво подавав процес прискореної російської колонізації українських земель, денаціоналізації один з дописувачів з Наддніпрянщини (Половинський) до М. Павлика: „Як будете, добродію, на Вкраїні, то побачите її тільки по селах: ще, може, в Києві та в Полтаві є українська інтелігенція, а по других городах її не побачите – скрізь „руськіє” зародили, і навіть там, де їх ніхто не сів”³⁰.

Імперські позиції в Україні посилювалися за рахунок того, що адміністративні і громадські структури, господарсько-економічні інституції, освітня система були виключно російськомовними. Провідні позиції займали і росіяни. Нараховуючи біля 2,7 млн. чол. (близько 11,8 % мешканців краю), їх частка серед міського населення (представники дворянства, буржуазії, духовенства, чиновництва, військових, купецтва, робітничого класу тощо) коливалася у межах 25% у Правобережжі і зростала на Півдні і Сході України до 30–50 %.

Третю сходинку за чисельністю в Наддніпрянщині займали євреї (за переписом 1897 р. – 1,64 млн. осіб, 8,3% населення краю).

²⁹ Див.: Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII – XX століття) / Романцов В. О. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С.158.

³⁰ Половинський до Павлика М. (1877 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. II (1876–1878). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1910. – С.189.

У Правобережжі їх частка доходила до 1/8 населення. Загалом, з усіх підросійських євреїв понад 40% зосередилося на українських теренах, абсолютну більшість яких становили міські жителі³¹. Представники єврейських торговельно-посередницьких кіл традиційно займали чи не монополльне становище у первинній ланці господарсько-виробничого і споживчого ринків, становлячи суттєву конкуренцію українському середньому стану, що часто викликало напругу в українсько-єврейських взаєминах. Вона загострювалася й тим, що останні часто були посередницьким елементом у системі соціального визиску українства, поширення русифікаторста (до цього полонізаторства). Хоча на побутовому рівні взаємини однаково пригноблених народів були здебільшого приязними, згадані обставини ускладнювали створення дієвого спільного між-національного блоку у відстоюванні своїх прав перед царизмом.

Поляки, головним чином зосереджуючись на Правобережжі, становили 2,8 % від усього населення українських земель (656 тис. осіб). Досить помітною була їх присутність серед міського населення: 4,7% на Київщині, 7,9% у Волинській губернії. На початку ХХ ст. у власності польського елемента перебувало 1/5 всієї землі, 46% поміщицьких земель Правобережжя (90% Київщини), 54% промислових підприємств. Щодо соціальної структури польського населення, яке було досить відмінним у різних регіонах, напередодні революції 1917 р. воно на 46,8% складалося з селянства, зайнятих у промисловості – 24,1%, особи вільних професій – 11,2% та ін.³²

³¹ Див.: Погребинська І. Євреї в Україні. ХІХ – початок ХХ століття: історично-економічний аналіз // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці ХІХ–ХХ століття: Документи і матеріали / І. Погребинська, І. Самарцев (НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центральний державний архів громадських об'єднань України). – К., 2002. – С. 11–12; Клейнер І. Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання: Вселюдськість у шатах націоналізму / Клейнер І. – Київ–Торонто–Едмонтон / Канадський Інститут Українських Студій, 1995. – С. 21, 32.

³² Див.: Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 56; Лісевич І. Т. У затінку двоголавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.) / Лісевич І. Т. / Ін-т історії України

Доволі строкатий національний склад Наддніпрянської України, який був наслідком попередньої соціально-економічної і національної політики держав, у межі яких входили українські землі, мав від'ємний характер щодо корінного українського населення. Як стверджував з цього приводу М. Грушевський, „Стара Польща дала нам єврейське місто і містечко як результат своєї лихої соціальної й національної політики, що задавила наше українське місто, українську міську людність”. Новий російський режим додав до польської буржуазії буржуазію московську, „утворив великі гнізда робітників-Великоросів з прихожих і місцевих денационалізованих людей по фабричних і промислових центрах”³³.

Загалом Росія являла собою багатонаціональну імперію з найгострішими на європейському континенті соціальними і національними суперечностями, незавершеними буржуазно-демократичними перетвореннями (відсутність конституції, парламенту тощо). Це була унітарна централізована держава, яка в адміністративному відношенні поділялася на 78 губерній і 18 областей. Існування в її складі Великого князівства Фінляндського, Бухарського емірату й Хівинського ханства не порушувало чіткої вертикалі влади. В інтегративній основі багатонаціональної імперії, за висловом німецького дослідника А. Каппелера, хоча і лежав так званий імперський патріотизм, який базувався на деяких елементах, пов'язаних з російським етнічним світоглядом, все ж таки у ньому переважали наднаціональні риси³⁴. Констатація цього факту не заважала самодержавству проводити політику захисту цінностей і інтересів пануючої російської нації та її верхівки, православної церкви, що супроводжувалося національним гнобленням, соціально-економічним визиском, насильницькою русифікацією, через що Росія цілком відповідала назві – „тюрма народів”.

На зламі ХІХ–ХХ ст. загальна криза Російської імперії була поглиблена крахом міфу про „національну державу”, основою якого

АН України – К., 1993. – С. 25, 32–38; Лісевич І. Т. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 45.

³³ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – С.165, 166.

³⁴ Див.: Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад / Каппелер А; [пер. с нем. С. Червонная]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С.177.

було визнання аксіоми щодо спадщини росіян на Київську Русь, їх чисельної переваги серед населення держави. Наростаючі національні рухи, які дедалі відчутніше розхитували поліетнічну імперію Романових, засвідчували, що Росія залишалася „державою національностей”, програмуючи виникнення низки національних питань, на які царизм, внаслідок своєї природи, реагував обмежуючим законодавством, силовими методами або ж цілковитою ігнорацією, заводячи загальну ситуацію у глухий кут, коли суб'єкти згаданого процесу все більше віддалялися один від одного, переходячи на позиції загострення конфліктності і протистояння. У свою чергу, це створювало досить строкату картину існування багатьох національних і загальноросійського, опозиційних до існуючого режиму, політичних рухів, які уособлювали два потоки – національного і соціального визволення, і врешті-решт, згідно із прикладами європейської історії XIX ст., вимальовували перспективу розвалу імперії. Суттєву роль у цьому процесі мав відіграти саме національний фактор, пов'язаний з пробудженням національної свідомості, становленням національних рухів, спрямованих на вирішення національних питань своїх народів, починаючи з досягнення вільного культурно-національного і автономно-політичного розвитку. Найбільш яскраві приклади – вимоги державного відтворення Фінляндії, Польщі, які постійно тримали самодержавство у напрузі.

Розуміючи всю складність ситуації, дії царизму відтепер були спрямовані не так на реалізацію „проекту великої Росії”, як на збереження цілісності імперії, зміцнення її єдності³⁵ у тому числі шляхом насильницької русифікації, намаганням уніфікувати пригноблені народи, ліквідувати їх культурну і національну ідентичність, загалом – „втиснути” багатоманітне національне життя імперії у формулу унітарної „єдиної і неподільної” Росії”. Зазначимо, що якоїсь послідовної національної політики в Російській імперії не було. Вона значною мірою мала ситуативний або ж особистісний характер, залежно від нахилів того чи іншого імператора. Тривалий час царизм досить вдало вибудовував співробітництво з лояльними неросійськими елітами (німці, поляки,

³⁵ Див.: Миллер А. И. „Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Миллер А. И. – Спб.: Алетея, 2000. – С.235.

фіни, грузини, українці-малороси та ін.). Зокрема, у Правобережній Україні польська культура за сприяння самодержавства була пануючою до другої половини XIX ст. Згодом, на фоні зростання національної самосвідомості, царизм почав проявляти все більшу недовіру до неросійських народів, відходити від тактики віротерпимості з іншими конфесіями, визнання інших культур і мов. Дедалі частіше застосовувалися силові методи для вирішення спочатку польського, який упродовж XIX ст. становив найбільшу небезпеку для самодержавства, у наступному фінського питання шляхом обмеження автономії Фінляндії. Згадані фактори позначилися і на формуванні вищого ешелону політичної еліти імперії, у якій на початок XX ст. домінуючі позиції посідали росіяни³⁶. Згідно з прикладом асиміляторської політики інших європейських держав, скажімо, Німеччини, Австро-Угорщини чи Франції, царський уряд, втрачаючи суспільну підтримку, намагався використати для стабілізації режиму нову інтеграційну ідеологію, що базувалася на російському націоналізмі. У період загострення міжнародних відносин наприкінці XIX – початку XX ст. з боку царизму посилилася політика великодержавного шовінізму, розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Національна політика російського уряду відрізнялася диференційованим підходом до різних народів, обмежуючи чи цілком забороняючи їх національні права, скажімо, у сфері використання рідної мови в освіті, друці, виборі професії, місця проживання тощо. Формально у Російській імперії на законодавчому рівні не було правових обмежень за етнічною ознакою. Вони були „приховані” на рівні конфесійного поділу. Так, досить відверто обмежувалися у правах мусульманські народи, спеціально виділені в особливу категорію – „іногородців”. Щодо цих етнічних спільнот з іншою культурою і релігією, ментальністю, „закритими” формами суспільного життя, що не дозволяло застосовувати звичні імперські схеми асиміляції і денационалізації, самодержавство було вимушене особливо не форсувати процеси русифікації і християнізації.

³⁶ Див.: Каппелер А. Национальные движения и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (XIX век – 1917 год) / А. Каппелер // Россия в XX веке: Проблемы национальных отношений. – М.: Наука, 1999. – С.102, 105, 106; Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад. – С.220–222.

На теренах Наддніпрянської України юридично оформлених утисків за етнічною ознакою зазнавало єврейське населення. Створена тут на зламі XVIII–XIX ст. „смуга єврейської осілості” поєднувалася з широкомасштабними заходами, що стосувалися різноманітних обмежень представників єврейської національності у здобуванні освіти, обійманні офіційних посад, свободі пересування й поселення, володіння нерухомим майном тощо. Починаючи з вибуху польського повстання 1863 р., подібне стосувалося й поляків. Невдовзі, внаслідок задіяння системних заходів щодо максимального обмеження „польського елементу”, польський суспільно-політичний рух більше не відігравав суттєвої ролі у Наддніпрянській Україні.

У другій половині XIX ст. все більш відверто анти-українською ставала й урядова політика щодо автохтонного населення Наддніпрянщини – українців, яка мала виключно превентивний характер. Адже, як зазначалося вище, українські території і „українська плебейська нація” були надто важливі для Росії. Їх втрата могла завдати не лише непоправного удару по силі і величчю монархії Романових, що не йшло у жодне порівняння з іншими „національними районами”, але й призвести до дестабілізації всього суспільно-політичного життя. Як зазначав з цього приводу І. Лисяк-Рудницький, самодержавство було впевнене у тому, що „відродження України являло собою смертельну загрозу для майбутньої Росії, як європейської великої потуги”, через це проводило політику („війну на знищення”), спрямовану на придушення будь-яких виявів української національної свідомості³⁷.

На згадану обставину звертав увагу і М. Драгоманов, пов’язуючи з українським суспільно-політичним рухом появу у політичному житті Східної Європи загального федеративного питання, яке мало неодмінно призвести до потрясіння основ централізованої Росії³⁸. Саме через цю – великої потенційної ваги загрозу, російська сторона прагнула взагалі не торкатися цієї дразливої теми, вперто

³⁷ Див.: Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. – С. 160.

³⁸ Див.: Драгоманов М. П. Великорусский интернационал и польско-украинский вопрос / Драгоманов М. П. – Казань: Типо-лит. Окружного штаба, 1906. – С. 119.

зводячи проблему самовизначення українців до історико-філологічних тонкощів. Хоча питання, звісно, стосувалося іншої площини – політичної, коли свідоме українство, розуміючи свою етнічну, культурну, мовну окремішність і те, як висловився Т. Шевченко, що український народ не був господарем своєї долі і жив „на нашій, не своїй землі”, маючи перед собою зразок Української держави часів Богдана Хмельницького, бажало покінчити з національним гнобленням, єдиною можливістю до чого було відтворення певної форми державності (повної суверенності або часткової у вигляді автономії).

Специфіка ж українського питання в Росії, на той час малознаного і фальсифікованого владними чинниками, полягала у тому, що воно латентно існувало поряд з іншими – польським і єврейським, які з різних причин „перекривали” собою українське. Кожний з народів-в’язнів прагнув відстоювати власні, іноді взаємозаперечуючі один одному, національні, політичні, економічні, культурні інтереси, пристосовуватися до умов існування і шукати свої форми боротьби за виживання і волю. На відміну, скажімо, від Австро-Угорщини, де влада вимушено балансувала на національних суперечностях, неодноразово спираючись, за потреби, і на українську меншину, в централізованій Росії самодержавство намагалося впоратися власними силами з будь-якими проявами непокори чи відстоювання національної самобутності.

Посилювало напругу й те, що українське питання з його основними постулатами щодо окремішності українців, прагненням до національної свободи викликало неприйняття як з боку великодержавної російської, так і всепольської ідей. З різним обґрунтуванням, але Росія і Польща традиційно вважали Україну своєю споконвічною територією, а українців етнічною групою своїх народів. На початок ХХ ст. консервативна російська й польська політичні доктрини були і надалі налаштовані на те, що Україна („Малоросія”, в польській інтерпретації – „руські землі Речі Посполитої”) має бути остаточно асимільована, як політично так і культурно, Росією або Польщею.

Зважаючи на роль українців, їх етнічну, історичну і культурну близькість з росіянами, їм випала доля вкрай неприхильного ставлення з боку самодержавства, що не вкладалося у звичну схему національних відносин імперії. У той час, коли інші народи все ж

таки визнавалися як окремі національні суб'єкти (поляки, фіни, прибалтійські німці, іноземці-колоністи, народи Кавказу і Середньої Азії, які зберігали юридично або фактично елементи мовно-культурної автономії) і лише підлягали загальному обрусінню, то стосовно українців, які були обрані за один з найближчих об'єктів русифікації, заперечувався сам факт їхнього окремісного існування. Виходячи з закономірностей функціонування імперської системи, український народ мусив втратити право на свою історію, назву, мову і культуру, що ставило під сумнів його існування як етносу.

Враховуючи наведені обставини, українське питання в Росії, як наростаюче за вагою явище суспільно-політичного життя, з погляду владних чинників, мало залишатися повністю нелегітимним. Саме такої позиції самодержавство дотримувалося аж до розвалу імперії у 1917 р. Його ставлення до щонайменших прагнень українців щодо захисту національної самобутності залишалось упереджено-ворожим і розцінювалось не інакше як вияв політичної неблагонадійності, впливів зовнішніх сил, загроза „єдиній і неподільній Росії”.

Зручним приводом для самодержавства радикальним чином розв'язати українську проблему стало польське повстання 1863 р., що збіглося у часі з піднесенням українського культурного й суспільного руху, який почав вириватися за звичні етнографічні межі. Саме з огляду чіткого усвідомлення царизмом потенційної української небезпеки (як зазначав у першій половині 1863 р. у листуванні князь С. Голіцин до міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва – „малоросійський рух ще нічим конкретним себе не проявив, але сама тенденція небезпечна”³⁹) і відбулася чергова навальна нагінка на українство. Безпідставне ототожнення великодержавними колами Росії українофільства з „польською інтригою”, що цілком спотворювало уявлення про український національний рух, призвело до запровадження таємного Валуєвського циркуляра 1863 р., який через обмеження українського друкованого слова і цілковите вилучення української мови з галузі освіти і виховання*

³⁹ Див.: Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.) / Дякин В. С. – Спб.: ЛНСС, 1998. –С.432.

* Для порівняння. Зовсім за іншим сценарієм відбувалися антипольські репресії у Прибалтійському краї, зокрема у Литві. Прагнучи ліквідувати «польську загрозу» та відмежувати литовців від поляків, урядом, що не

мав на меті відокремити українофільську інтелігенцію від свого народу. Останній же мав і надалі перебувати у рамках звичного „малоросійства”⁴⁰.

З наміром остаточного закріплення за українською мовою статусу регіонального діалекту їй було перекрито високі контексти, які монополюючи мали належати лише російській культурі⁴¹. Ці заходи поклали початок низці цензурних утисків щодо змісту й уніфікації правопису, що на деякий час майже повністю припинило українське книгодрукування. Наголосимо, що заборона української літератури незалежно від її змісту, лише на мовному ґрунті, було унікальним явищем, анахронізмом і дикістю не лише для Європи, але й для Росії. Тому поряд з розгорнутими репресіями проти громадівського руху суспільству нав'язувалася ідея про те, що „ніякої окремої малоруської мови не було, нема і не може бути”, що мова, вживана простолюдом-малоросами, є діалектом російської, тільки попсованої впливами Польщі. Настирливо пропагувалася думка, що українська мова, українофільський рух, не маючи власних коренів, були привнесені ззовні у народне середовище Наддніпрянщини як продукт польської інтриги, згодом – австро-німецької, в основі якої крилися сепаратистські наміри – ворожі до Росії і згубні для Малоросії⁴².

заперечувало загальної політики русифікації, були зроблені суттєві поступки литовцям у культурно-освітній сфері. Поряд із заборонаю використання у литовському друці латинського алфавіту з польської на литовську мову навчання була переведена низка гімназій та духовних семінарій, що створювало сприятливі умови для розгортання литовського національного руху.

⁴⁰ Див.: Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. – С.181, 182; Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // Там само. – С.473; Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Нагорна Л. П. – К.: Світогляд, 2005. – С. 249.

⁴¹ Див.: Попович М. В. Нарис історії культури України / Попович М. В. – К.: „АртЕк”, 1998. – С.435.

⁴² Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О.

Цей категоричний висновок, фактично вирок, став провідним принципом урядової політики щодо українства. Посилення антиукраїнських цензурних утисків, що знайшло унаочнення у сумнозвісному Емському царському указі 1876 р., поставило під майже цілковиту заборону українське друковане слово і прояви культури, суспільний рух, що було виявом бруталного ставлення до українських підданих імперії. Тому, окрім зростання русофобських настроїв навіть у найлояльніших колах українського суспільства, згадана урядова політика призвела до витіснення з-під російських теренів і створення нового всеукраїнського центру у суміжній Австро-Угорщині, заклавши підвалини українського питання як міжнародного чинника.

Одночасно Емський указ започаткував еру активної російської зовнішньополітичної діяльності, пов'язаної з поширенням антиукраїнської пропаганди в підавстрійських Галичині і Буковині. Її втілення розпочалося з надання секретної фінансової допомоги по лінії жандармського, згодом – військового відомств москвофільським осередкам, що було першою спробою системно вплинути на ситуацію у середовищі русинів-українців в Австрії*. Особлива увага надавалася підтримці проросійських структур, фінансування їх виборчих кампаній до місцевих сеймів і Віденського парламенту⁴³.

Наприкінці XIX – початку XX ст. антиукраїнський курс царизму був доповнений новими ущемленнями українства. Так, урядовим указом 1888 р. було заборонено вживати українську мову в офіційних установах і хрещення українськими іменами. У 1892 р. відбулося чергове посилення цензурних утисків, яке було спря-

В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – С. 260, 261.

* Про діапазон цього впливу вказувало, наприклад, і те, що у 1886 р. до роботи Київського губернського жандармського управління були залучені професори місцевого університету як експерти з „галицько-руської мови” (Див.: Державний архів у м. Києві. Ф.16. Київський університет Святого Володимира, Рада. – Оп. 465. – Спр. 241. – Арк. 1.).

⁴³ Див.: Добржанський О. В. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. V. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 114–120.

моване на вилучення з обігу і бібліотек „оригінальних малоруських творів”. Було запропоновано піддавати українські твори особливо суворій цензурі і при нагоді „в цілях винятково державних” скорочувати їх кількість „за найменшого для цього приводу”. За деякими даними, наприкінці XIX ст. спеціальна цензура, яка контролювала українські видання, заборонила не менше 30% заявок на друк. Хоча на початку XX ст. згадана цифра знизилася до 15% – це було значно вище „норми”, адже стосовно інших мов заборони не перевищували 2%⁴⁴.

Унаслідок зазначеного підходу до 1905 р. відхилялися й усі клопотання української громадськості щодо заснування періодичного видання українською мовою. Наприклад, відмову дістала у 1881 р. письменниця Р. Косач (Олена Пчілка) щодо заснування у Києві літературно-етнографічного журналу за назвою „Україна”. У 1895 р. головне управління у справах преси підтвердило урядове розпорядження не дозволяти друкувати книг „малоросійською мовою”, призначених для дитячого читання, навіть якщо вони за суттю й були „благочинними”.

Ще була низка антиукраїнських заходів, які вже стали хрестоматійними. Серед них – XI археологічний з’їзд у Києві (1899 р.), який зібрав науковий світ з Росії і Європи. На ньому МВС дозволило читати наукові доповіді усіма слов’янськими мовами, окрім української (!). Лише з наміром не допустити скандалу, в останній момент надійшов дозвіл зачитувати реферати й українською мовою, але за умови, що це буде зроблено тільки на закритому засіданні у присутності не більше 25 науковців. На знак протесту українські вчені відмовилися брати участь у з’їзді. Подібне трапилося і в Полтаві у 1903 р. під час відкриття пам’ятника І. Котляревському, коли було заборонено виголошувати промови українською мовою. При цьому виняток був зроблений для іноземців – українців з Австро-Угорщини. Рупором войовничої українофобії в Наддніпрянській Україні виступали засоби масової інформації, зокрема, такі одіозні газети, як „Киевские ведомости” (Київ) і „Южный край” (Харків).

Ситуація навколо української проблеми ускладнювалася ще й тим, що на перепоні розгортання українського суспільного руху була не лише самодержавна Російська держава, але й російське суспільство загалом, яке давно „втратило саме уявлення про

⁴⁴ Див.: Миллер А. И. Назв. праця. – С.184–186.

Україну як про національний організм”⁴⁵, формуючи сприятливий ґрунт для поширення українофобських поглядів, розцінюючи будь-яку активність з боку української громади як вияв „сепаратизму” чи ворожих іноземних антиросійських аспірацій⁴⁶. Незважаючи на значну відмінність у народній культурі і побуті, які існували в українському і російському середовищі, на те, що „хохол” і „кацап” ніколи не вважали, що належать до одного народу, російське суспільство під пресом імперської адміністративно-пропагандистської машини перебувало під впливом офіційної доктрини про триєдну руську народність, вважаючи українців і росіян етнічно однорідними, з чого випливала доцільність їх остаточного злиття. Народна ж українська мова разом зі здобутками української культури у кращому разі сприймалася як периферійна мальовнича окраса „общерусского языка”, але це відбувалося лише до тієї межі, поки російський націоналізм не відчував загрози з боку українського руху.

Такої позиції, на переконання І. Лисяка-Рудницького, дотримувалися і представники ліберального і революційного середовища, у яких псевдокосмополітичні погляди мало чим відрізнялися від царської бюрократії⁴⁷. Так, не говорячи про відвертих українофобів, представники ліберально-демократичного табору Росії вперто не бажали визнавати окремішності українського народу, його права на вільний розвиток. „Не помічав” українців один з найавторитетніших творців слов’янофільської доктрини в Росії І. Аксаков. Аналізуючи політичну ситуацію у Південно-Західному краї (Правобережна Україна) другої пол. XIX ст., він зводив її до цивілізаційного протистояння між православною Росією і католицькою Польщею. Окрім відомого „польського питання” у Правобережжі, в орбіту російських слов’янофілів потрапляло і „єврейське питання”, які, на

⁴⁵ Наши задачи (От редакции) // Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С. 7.

⁴⁶ Див.: Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / Щеголев С. Н. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К⁰, 1912. – С.568, 569; Филевич И. Кризис современного украинства / И. Филевич // К вопросу о кандидатуре на кафедру русской истории в университете Св. Владимира профессора Львовского университета Михаила Грушевского. – К.: Тип-я „Русская печатня”, 1908. – С.59–65.

⁴⁷ Див.: Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. – С.474.

думку російських патріотів, мали бути розв'язані одним способом – їх знешкодження. Парадокс, але при цьому з полеміки випадала проблема корінного населення краю – українського народу.

Ведучи дискусію з відомим чеським громадським діячем Ф. Рігером, І. Аксаков договорився до того, що намагався повчати свого західного колегу – „Як можна взагалі ставити так зване „Малоросійське питання”?”. Чого варта, наприклад, його теза, наведена мовою оригіналу: „Спрашивать Малороссов о том: хотят ли они быть под Польшей, в этом столько же смысла, сколько в спрашивании Москвы, хочет ли она... перестать быть Россией!”⁴⁸. Тобто, під час дискусії навколо долі Малоросії як частини „живого тіла Росії” („малоросійського питання не існує... тому, що це питання загально-російське, земське, народне, питання всієї Руської землі... Задніпровська Україна... – не завойований край, про який можна дискутувати, а частина живого тіла Росії: тут немає місця ні питанню, ні дискусії”⁴⁹) російські інтелектуали, подібно до офіційних кіл, дивилися на справу таким чином, що українці взагалі ... „зникали”, а залишалися лише два фігуранти – рідна Росія, яка, начебто, боролася за свободу і незалежність „Російської України”, і ворожо-агресивна Польща. Через це й прояви українофільського руху трактувалися виключно як „сепаратистські марення” поодиноких неврівноважених осіб, що несло небезпеку „єдності і цілісності Росії” й не мало підтримки з боку антипольськи налаштованого „малоросійського населення”⁵⁰. Подібна упереджена точка зору панувала і щодо українського національного руху в південно-західній Галичині, який зводився до підтримки австрійських інтересів, відокремлення від Росії 15 мільйонів „Південно-Російського племені”. Українська ж активність розцінювалася як наміри розколоти слов'янство, порушити єдність і

⁴⁸ Аксаков И. С. По поводу письма Ригера о польском вопросе / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. Польский вопрос и Западно-Русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. – Изд.е 2-е. – Спб.: Изд-е Импер. публ. библиотеки, 1900. – С. 90.

⁴⁹ Там само. – С.90.

⁵⁰ Див.: Аксаков И. С. Опасно ли украинофильство для Русского государства? Украинофильско-Польский бред „Тараса Воли”; Польский ли город Киев / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. – С.204, 328, 329, 380, 383.

цілісність Росії і взагалі – стати на шляху звільнення слов'янства з-під австро-турецького поневолення⁵¹.

З відповідним розумінням і співчуттям до устремлінь українського народу ставилися лише окремі представники великоруського суспільства, що сприймали прояви культурно-національного відродження українців як природне, позитивне явище, як частковий вияв ідеї всеслов'янського братства. Не забуваймо і геостратегічних реалій, адже у розвитку національної самосвідомості серед українського народу вбачався надійний засіб боротьби з польськими впливами у Південно-Західному краї. У той же час, починаючи від слов'янофілів, все відвертіше звучали нотки недовіри до українських прагнень, які розцінювалися як прояви вузького провінціалізму чи спроба зупинити історичний процес розвитку російського національного організму. Навіть з боку демократичного табору трактування України було не інакшим, як „Південь Росії”, „Південний Край”, „Малоросія” або „Хохландія”⁵².

Таким чином, російське суспільство, його еліта щодо українства, українського питання стали жертвою власної історіографії, освіти, історичної традиції, тривалої антиукраїнської офіційної пропаганди. Як не парадоксально, однак російське суспільство у своєму загалі і не намагалося шукати інших, об'єктивних джерел, що стосувалися українців і України. Незважаючи на утвердження на зламі ХІХ – початку ХХ ст. у науці погляду, що українці є цілком окремішній народ, російські великодержавні шовіністи, державні чинники і надалі з успіхом експлуатували тезу про триєдність великоруського народу, чим нагнітали ескалацію навколо українського питання, трактуючи його виключно як вияв ворожого „мазепинства”.

За оцінкою О. Лотоцького, на початку ХХ ст. стан українсько-російських відносин нагадував щось фатальне. На його переконання, причиною цього було те, що російське суспільство, яке на собі не відчувало національного поневолення, було не в змозі звільнитися від стереотипів і міфологем з проблеми, відверто

⁵¹ Див.: Аксаков И. С. *Украинофильско-Польский бред „Тараса Воли”*; Об украинофильской агитации львовской газеты „Дело” / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. *Сочинения*. – Т.3. – С.330, 402–405.

⁵² Див.: Левинский В. *Назв. праця*. – С. 45–53.

грішило непоінформованістю „щодо національної справи взагалі і української зокрема”, через що ставлення навіть російської демократії до української проблематики було, у кращому разі, „насмішкувато-поблажливе чи байдуже, а в основній своїй суті – неприхильне”⁵³. Такої самої думки дотримувався і В. Левинський, стверджуючи, що 9/10 великоросійського суспільства або не розуміло суті українського питання, виявляючи щодо нього елементарне незнання (як і щодо подібних питань в Європі), або ставилося до нього відверто вороже⁵⁴. Згадане явище стосовно оцінки українського національного питання, українських національних прагнень було зафіксовано й під час анкетування, проведеного у 1912 р. редакцією журналу „Украинская жизнь”. Хоча редакція й отримала досить багато анкет від дописувачів зі схвальними відгуками, зокрема, академіка Ф. Корша, М. Горького, О. Луначарського, В. Обнинського й інших, низку з яких було опубліковано, анкетування засвідчило про збереження тенденції, коли російське суспільство зі згаданою проблемою було цілковито неознайомлене, чи бачило її у спотвореному вигляді*.

⁵³ Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Частина друга. – Варшава, 1933. – С. 401–402, 421. (Праці Українського наукового інституту. – Т. XII. Серія мемуарів, книга 3).

⁵⁴ Див.: Левинський В. Назв. праця. – С. 45.

* Симптоматичним виглядає й те, що сучасні ґрунтовні дослідження, які проводяться у Російській Федерації, зокрема, присвячені загальним проблемам політичної історії Російської імперії у XIX–XX ст., у галузі міжнаціональних взаємин практично оминали українську проблематику, спрямовуючи увагу головним чином до феномену „російського націоналізму”, польського, єврейського, фінського, мусульманського національних питань тощо. Окремі ж несистематичні згадки про український національно-визвольний рух, українське питання, враховуючи те, що вони не входили до сфери першорядних наукових зацікавлень, аж ніяк не висвітлювали проблему, у тому числі, не намагаючись надати їй сучасного трактування. Зокрема, один з авторитетних дослідників у сфері міжнаціональних відносин історик і філософ Р. Абдулатіпов у своїй монографії „Национальный вопрос и государственное обустройство России” знайшов за потрібне присвятити „українській проблемі”, яка існувала (відкрито чи латентно) упродовж багатьох століть, буквально декілька абзаців. Суть же української національно-визвольної боротьби, яка

розкривалася через тему Запорізької Січі, зводилася до короткої сентенції: „Їх звільнення безпосередньо було пов'язане з чітко означеним прагненням об'єднатися з Росією” (Див.: Абдулатипов Р. Г. Национальный вопрос и государственное обустройство России / Абдулатипов Р. Г. – М.: Славянский диалог, 2000. – С.105). Українське питання практично „губилося” (за польським, кавказьким, єврейським тощо) і у колективній монографії „Россия в начале XX века” під редакцією академіка РАН О. Яковлева. Українці навіть не потрапили до розгляду у параграфі „Юго-Западные губернии”, у якому зміст присвячувався виключно єврейському національному рухові. Спорадично українці згадувалися лише у контексті слов'янсько-мусульманського конфлікту у Північному Кавказі (Див.: Россия в начале XX века / под ред. акад. А. Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф, 2002. – С.145, 146, 164). Відомий російський історик, член-кореспондент РАН А. Сахаров у своїй узагальнюючій монографії „Россия: Народ. Правители. Цивилизация” також із низки ключових проблем „вітчизняної історії” не знайшов за потрібне згадати про суттєву її складову – український фактор. Теми українців автор побижно торкнувся лише при згадці про „переважаючу частину” населення Російської імперії, запропонувавши нетрадиційний термін – „слов'янська” більшість, до якої залучалися росіяни, українці, білоруси і поляки. Поряд з цим, у розділі наукової публіцистики, торкаючись проблеми „стихійного інтернаціоналізму”, він зарахував українців до „інородців” поряд з татарами, грузинами, латишами, якутами на ін. (Сахаров А. Н. Россия в начале XX века: народ, власть, общество // Сахаров А. Н. Россия: Народ. Правители. Цивилизация / Сахаров А. Н. / Рос. Акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: [ИРИ РАН], 2004. – С.316; Сахаров А. Н. Основные этапы и особенности русского национализма // Сахаров А. Н. Россия: Народ. Правители. Цивилизация / Сахаров А. Н. / Рос. Акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: [ИРИ РАН], 2004. – С.882).

Поряд з цим, важливо зауважити, що на початку XX ст. в царській Росії, особливо після революції 1905–1907 рр., українській проблематиці (українське питання, діяльність українських партій тощо) було присвячено значний пласт різноманітної науково-публіцистичної літератури, доступної читачеві. Зокрема, лише до покажчика „Национальный вопрос в России (1900–1917 гг.)”, який містив перелік відповідної літератури з фондів Російської державної бібліотеки, виданої (переважно у Петербурзі /Петрограді/, Москві, а також Києві, Одесі, Варшаві), було внесено понад 100 найменувань (це 1/7 частина збірника), присвячених українцям, українському національному рухові (Див.: Национальный вопрос в России (1900–1917 гг.): Аннот. указ. кн., ст. и публ. в журн.[сост.: Гальперина И. Г., Говорушкина М. А., Матвеева Г. И., Эпштейн Д. М.; ред. Бенева Р. Е.]. – М.: Рос. гос. б-ка, 1995. – 101 с.)

Лише наростання політичної кризи на початку ХХ ст. і вибух російської революції 1905–1907 рр. змусили царизм перейти у національній сфері до політики „гнучкого прагматизму”, що означало відмову на певний час від звичного репресивного асиміляторства. У 1904 р. були зняті деякі найбільш відверті прояви русифікації, зокрема, з друкованого слова литовською мовою. У 1905 р. вийшов указ про віротерпимість, що стосувалося, в першу чергу, поляків і татар. Низку поступок у галузі освіти, мовної політики було зроблено для поляків, литовців, вірмен, естонців, латишів.

Надто повільно, переборюючи значний опір, подібні заходи торкнулися нарешті і українців. В умовах революції практично вперше було порушене у суспільній сфері раніше єретичне питання про право українців на власну мову і культуру⁵⁵. Згідно з офіційно оприлюдненим у 1905 р. висновком урядової комісії українська мова визнавалася як цілковито самостійна і окремішна, що відкривало перед „малоросійським населенням” перспективу вільного використання української мови у публічному житті і друці⁵⁶. На початку 1905 р. голова уряду С. Вітте, приймаючи у Петербурзі українську депутацію, запевнив, що невдовзі всі обмеження з українського друкованого слова будуть зняті разом з прийняттям закону про пресу. На практиці ж, царський уряд визнав скасування виняткового цензурного режиму для української мови передчасним. Тільки під тиском революційних подій, з запровадженням „Тимчасових правил про пресу” (листопад 1905 р.) разом з відміною попередньої цензури була знята заборона на українське друковане слово, а згідно з урядовими „Правилами” (березень 1906 р.) анти-українські обмеження були скасовані остаточно як „неналежні до вжитку”. Однак у подальшому царизм і надалі ставився до всього українського вкрай вороже.

Про умови запровадження проголошених конституційних свобод свідчили хоча б перші кроки україномовної преси. З ве-

⁵⁵ Див.: Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / [Білоболюцький М. П., Бодрук О. С., Глебова Л. М., та ін.; за заг. ред. С. І. Пирожкова ; Рада національної безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К.: НІПМБ, 2001. – С. 57.

⁵⁶ Див.: Доклад Комиссии по вопросу об отмене стесненной малорусского печатного слова // Об отмене стесненной малорусского печатного слова / Императорская Академия Наук. – Спб.: Тип-я Имп. Акад. Наук, 1905. – С. 1–28.

ликими труднощами лише у листопаді 1905 р. у Лубнах явочним порядком побачила світ перша (!) українська газета „Хлібороб”. Однак через національно-патріотичне спрямування газети вона вже на п'ятому номері (січень 1906 р.) була заборонена. Типовим було ставлення влади і до самої популярної україномовної газети „Громадська думка” (видавцям було відмовлено у назві часопису „Українське слово”), яку упродовж 1906 р. за публікацію гострих політичних матеріалів було оштрафовано 12 разів і, нарешті, закрито влітку того самого року⁵⁷.

Задовго до наступу політичної реакції самодержавство робило утиски українській пресі і видавничій справі. Звичним стало переслідування не лише за належність до видавничих згромаджень, але й передплатників української періодики, за вживання української мови в офіційних установах. Окрім згаданих труднощів, технічно-фінансових негараздів, перед україномовною пресою стояла й така проблема, як відсутність широкого кола українських читачів, яких треба було шукати і відповідним чином виховувати. Прямим наслідком таких обставин стало те, що упродовж грудня 1905 р. – липня 1906 р., після чого розпочався новий період переслідувань і заборон, у Наддніпрянській Україні було зареєстровано 34 україномовні часописи. На кінець вказаного періоду діяло лише 9 видань, 6 призупинили свою діяльність на час військового стану і надзвичайної охорони, а 19 („Голос робітника”, „Робітничий часопис”, „Праця”, „Рідна думка”, „Україна”, „Українська газета”, „Українське слово”, „Селянин”, „Хліборобська справа” та ін.) взагалі не виходили. Загалом, у 1905–1907 рр. побачили світ, інколи поодинокими номерами, 24 україномовні часописи. Натомість, з різних причин (через не отримання дозволу, політичні переслідування, організаційні і фінансові труднощі) упродовж цього ж періоду не вийшли друком 40 видань⁵⁸.

⁵⁷ Див.: Щербак Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку ХХ ст. / Н. Щербак // Історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 61–63; Доманицький В. Українська преса в 1906 р. / В. Доманицький // Україна. – 1907. – Т.1. – Янв. – С. 52–55.

⁵⁸ Див.: Судьбы украинской печати // Украинский вестник. – 1906. – № 13. – С. 918–922.; Обозреватель. На Украине / Обозреватель [А. Лотоцкий] // Украинский вестник. – 1906. – № 14. – С. 980, 981; Україномовна преса Росії 1905–1907 рр.: Анотований покажчик періодичних видань /

Долаючи бюрократичні перепони, українська мова проклала шлях і в освітній системі, де вона перебувала на правах безправного діалекту. Найбільш зримі здобутки у цій царині спостерігалися у галузі вищої освіти, коли в університетах, які знаходилися на терені Наддніпрянщини, поодиноких інших вищих навчальних закладах Росії у 1906–1907 рр. явочним порядком було на нетривалий термін запроваджено вивчення українознавчих курсів, на яких студенти, інколи вперше для себе, дізнавалися про історію українського народу та України. З наступом політичної реакції викладання українською мовою у вищій школі Наддніпрянської України було припинене. Таким чином, незважаючи на те, що у 1905 р. українське слово у цензурному відношенні було легітимізоване, український народ і надалі зазнавав дискримінаційних утисків і обмежень у культурно-освітній сфері.

Під впливом революції 1905–1907 рр. в Російській імперії спостерігалася вимушена лібералізація політичного режиму. Однак оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. „Про вдосконалення державного порядку”, у якому проголошувалися громадянські свободи, початок ери обмеженого парламентаризму, що викликало активізацію національного громадсько-політичного руху, розгортання, у тому числі уперше на легітимних засадах, діяльності українських політичних партій, виявилися вельми нетривкими у часі і не принесли зримих результатів українцям.

Попри появу у політичному житті Росії нових, несумісних з основами самодержавства, реалій, як виявилось, не лише проімперські кола, але й ліберальні представники російської політичної еліти у своїй більшості навіть на теоретичному рівні не допускали можливості продовження всебічних демократичних процесів⁵⁹, радикального оновлення політичної системи Росії, що значною мірою зумовило наступний тиск на українську громаду. На хвилі войовничого російського шовінізму у квітні 1906 р. приймаються „Основні закони”, зміст яких вказував на небажання властей робити будь-яку кореляцію щодо змін у галузі національної політики. Росія трактувалася як єдина і неподільна держава з винятком лише для Фінляндії, яка мала

[укл. Сидоренко О. І.; наук. ред. Демченко Є. П.] / АН Української РСР, Центральна наукова бібліотека. – К., 1987. – С.11–49.

⁵⁹ Див.: Кармазіна М. С. Наддніпрянська Україна в умовах системної загальноросійської кризи / М. С. Кармазіна // Політична історія України. XX ст.: У 6 т. – Т.1: На зламі століть (кінець XIX – 1917 р.). – С. 138.

управлятися згідно з „особливими розпорядженнями”. Як тоді відзначав в офіційній заяві міністр внутрішніх справ князь П. Святополк-Мирський, Фінляндію і поляків ще могли чекати певні „національні концесії” („це потрібно для заспокоєння окраїн Росії”), українцям же – „немає потреби давати нічого”⁶⁰.

Поразка першої російської революції призвела до того, що українське питання, як і інші національні і суспільно-політичні питання, були практично „законсервовані”. Упродовж наступного часу національна політика царизму залишалася досить суперечливою. Вона не зводилася лише до відвертого російського націоналізму і репресій, адже політична еліта Росії з недовірою ставилася до великодержавного націоналістичного екстремістського напрямку і схилилася до модернізації імперії, нерідко висловлюючись за співробітництво з неросійськими елементами. Тобто, це було намагання повернутися до прагматичної політики з використанням концепції донаціонального державного патріотизму, що базувалася на вірності правлячій династії, й розрахованої на те, щоб інтегрувати неросійські народи, поставивши їх під верховний захист царизму. Тому монархія робила спроби налагодження співпраці з неросійськими елітами, зокрема – балтійськими німцями, мусульманськими народами, вірменами, що відповідало завданням внутрішньої і зовнішньої політики. Парадокс цієї ситуації полягав у тому, що у межах існуючого політичного режиму самодержавство було неспроможне проводити цю політику у повному обсязі, не підриваючи основи власного існування.

Щодо українського народу, то він у період політичної реакції цілковито перетворився на об'єкт репресивної політики держави, через що на зламі першого–другого десятиріч ХХ ст. національний громадсько-політичний рух у Наддніпрянській Україні, не говорячи про вщент придушені паростки політичних партій, буквально завмирає. Керівні вказівки щодо антиукраїнського курсу були окреслені у циркулярі міністра внутрішніх справ і голови ради міністрів Росії П. Столипіна (20 січня 1910 р.), згідно з яким українці вперше були поставлені на один щабель з іноземцями. Тобто, царський уряд пішов на рішучий крок, який руйнував офіційну ідеологічну доктрину, що базувалася на визнанні непорушності постулату про єдність

⁶⁰ Цит. за: Курас І. Ф. М. І. Міхновський: постать на тлі епохи / І. Ф. Курас, Ф. Г. Турченко, Т. С. Герашенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 86.

руського народу і його малоросійсько-української складової. Циркуляр зобов'язав губернаторів посилити нагляд за діяльністю „іно-родчеських товариств, у тому числі українських і єврейських”, які начебто вели „до поглиблення начал національної відрубності й різниць”, сепаратизму⁶¹, а також прагнути взагалі до їх повної ліквідації як „невідповідних” до завдань держави. У друкованих виданнях категорично заборонялося вживання термінів „Україна”, „український народ”. Отже, російська влада у черговий раз продемонструвала, що ніякого компромісу з багатомільйонним українським народом, навіть з виявами його культурницького руху, бути не може.

Результати такої політики не забарилися. Вже у 1910 р. у Наддніпрянщині розпочинається хвиля, спрямована на ліквідацію будь-якого інституціоналізованого українського життя. Без достатніх підстав закривалися „Просвіти” і клуби, посилилася антиукраїнська цензура. Якщо у 1906–1908 рр. у Росії було засновано 14 „Просвіт”, то на 1913 р. їх залишилося лише 6⁶². Відновилася практика адміністративно-поліцейських утисків українських видавництв і преси, вилучення з бібліотек українських книжок, обмеження ввезення до Росії україномовної літератури. У 1911 р. в Росії російською мовою було видано 25 тис. назв книжок, польською – 1,6 тис., єврейською (іврит, їдіш) – 965, але українською (мовою другого за чисельністю етносу імперії !) лише 242⁶³. Це 9-та позиція, яка далеко відставала від німецького, латиського, естонського, татарського, вірменського показників. У 1913 р. у Наддніпрянській Україні українською мовою видавалися одна газета і 15 журналів⁶⁴, що припадало на 226 російськомовних періодичних видань. У межах же всієї імперії у 1913 р. виходило 19 найменувань української

⁶¹ Цит. за: Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму / Демкович-Добрянський М. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С. 66.

⁶² Див.: Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / Щеголев С. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К⁰, 1914. – С.96.

⁶³ Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – С. 306.

⁶⁴ Див.: Україна за п'ятдесят років (1917–1967): Статистичний довідник / [ред. І. І. Мозолін, Д. Д. Подовжній]. – К.: Політвидав України, 1967. – С.223.

періодики, натомість 234 польських, 13 єврейських, 21 вірменських⁶⁵. Владні чинники у боротьбі проти українського суспільного руху особливо не переймалися обґрунтуванням своєї позиції. Це видно по діях того ж таки П. Столипіна, який уже у наступному, після своєї скандальної заяви – 1911 р. виклав нову точку зору щодо українського питання, суть якої полягала у запереченні попередньої тези про українців-інородців й повернення до трактування української проблеми згідно з вимогами офіційної ідеології: „...три гілки східного слов'янства, велико-, біло- і малороси, як за походженням, так і за мовою повинні складати єдине ціле...”. Згідно з висловленою представником вищої бюрократії Росії ідеологеми після добровільного приєднання України до московської держави український (він же – сепаратистський) національний рух, що уособлював ідею відродження колишньої України і створення Малоросії на національно-територіальних засадах, проти якого російський уряд постійно боровся, починаючи з XVII століття, втратив будь-яку основу й історичні права, поступаючись природному процесу об'єднання споріднених і близьких між собою слов'ян. Остання ж активізація українського суспільного руху у 1905–1907 рр. начебто була інспірована „непримиримими сепаратистами” ззовні, з австрійської Галичини, через що він мав бути цілковито заборонений⁶⁶. Виходячи з цієї позиції, вважалося за необхідне посилити боротьбу проти всіляких українських згромаджень, недопущення української мови в освіті, що розглядалося як радикальний засіб запобігання державному розколу. При цьому, уряд не бажав усвідомлювати, що прояви українського національного життя, його вимоги є об'єктивною потребою часу, складовою давно назрілої загальної суспільно-політичної трансформації Російської імперії.

На практиці, згадані дії російського уряду відновлювали ситуацію згаданих указів 1863 р. і 1876 р. За словами С. Петлюри, на українство знову впало ярмо безцеремонних, невинуватих репресій і „запобіжних” заходів, нечесні вигадки, безглузді інсинуації й злі доноси з боку націоналістичних кіл російського суспільства, що розпалювали національну ворожнечу, ширили легенди про „мазе-

⁶⁵ Животко А. [Преса] 1905–1914 / А. Животко // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.990.

⁶⁶ Див.: Левинский В. Назв. праця. – С. 13, 14.

пинство” і „сепаратизм” і, зрештою, призвели до логічного результату – зведення до мінімуму діяльність „наших громадських організацій”, паралізувавши тим самим „один з головних засобів вияву національної волі і творчості”⁶⁷. Подібне стосувалося не лише українства. Відновивши свої позиції, самодержавство посилює тиск й на інші національні рухи. Відбувається майже повна ліквідація автономного статусу Фінляндії, посилюється боротьба з „польським сепаратизмом”, наростала й хвиля антисемітизму, яка досягла апогею під час провокаційного процесу над М.Бейлісом в Києві у 1913 р. Згадані події недвозначно вказували на ставлення влади до „національного питання” взагалі і на типові методи їх „вирішення”.

У зв’язку із загостренням міжнародної напруженості, викликаной Балканською кризою, специфічну „увагу” до українців посилює МВС Росії. У 1911 р. департамент поліції зажадав від губернаторів і силових відомств дев’яти українських губерній термінової інформації про „мазепинський” рух, у тому числі найдокладніших відомостей про кількість організацій (при цьому заборонені українські політичні партії, які були вимушені призупинити свою діяльність, навіть не згадувалися), клубів, газет, українських книг у бібліотеках. Незважаючи на те, що прямих проявів „мазепинського” руху не було виявлено, наявне зростання національної свідомості серед українців, громадська активність розцінювалися владою як небезпечний фактор, що начебто сприяло поширенню „шкідливого з державної точки зору українофільства”⁶⁸. Тому уряд і надалі посилював нагляд за національними інституціями і українською елітою. На думку Б. Кістяківського, роздмухувана загроза „українського сепаратизму” була використана самодержавством у передвоєнний період для загального ігнорування прав національних меншин в імперії⁶⁹.

⁶⁷ Див.: Петлюра С. О переоценке / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С.5, 12

⁶⁸ Див.: Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю. П. Лавров // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина друга. – К., 1999. – С. 414–419.

⁶⁹ Див.: Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Хейман С. / ; [пер. з англ.]. – К.: Основні цінності, 2000. – С. 188.

Антиукраїнські урядові утиски не випадково збіглися у часі із дедалі зростаючою великодержавною шовіністичною хвилею. З наміром утворення дієвої противаги українському суспільному рухові за сприяння властей, у тому числі жандармського відомства, в Наддніпрянській Україні значно розширюється мережа монархічно-чорносотенських організацій, які у своїй діяльності не зупинялися й перед погромами українських інституцій. Лише у Києві у 1912 р. діяло 34 подібних організацій⁷⁰. Завдання однієї з них – створеного у 1908 р. київського „Клубу російських націоналістів”, полягало у пропаганді російського націоналізму і боротьбі зі „шкідливими проявами космополітизму..., з польським натиском і українофільством”. Останнє явище, тобто – українофільство, розцінювалося як вкрай шкідливе і безпідставне. З цього приводу один з лідерів згаданої організації російських шовіністів висловив на сторінках газети „Киевлянин” наступну тезу: „Необхідно визнати, що ми проспали українофільський рух. Замість того, щоб боротися з ним, ми підсмювались над хлопманством. Тепер українофільство зросло так, що з ним вже необхідно рахуватись і боротися”⁷¹. Через це будь-яка активність українців викликала з їх боку не лише бурхливий протест, але й ставала черговим приводом висування перед властями вимог щодо ліквідації організованого руху українців.

Як квінтесенцію антиукраїнської політики можна назвати таємний донос полтавського губернатора Багговута (лютий 1914 р.) міністру внутрішніх справ Росії, у якому було запропоновано низку кардинальних заходів, які мали завдати суттєвого удару українському рухові. Серед них передбачалося посилити антиукраїнську пропаганду, переконуючи громадськість, що „Україна – лише окраїна Російської держави”, „правдиво” висвітлювати історію малоросійського народу з наміром доказати хибність тези щодо існування „українського

⁷⁰ Див.: Овсієнко О. Ф. Каральні органи царизму / О. Ф. Овсієнко // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина третя. – К., 1999. – С. 55.

⁷¹ Цит. за: Політична історія України: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / [Бондарев Є. О., Горбатенко В. П., Греченко В. А. та ін.; Танцюра В. І. (ред.)]. – К.: ВЦ „Академія”, 2001. – С.196.

народу”, нищити спроби „економічного сепаратизму українців”, проводити відповідну проросійську кадрову політику тощо⁷².

Дедалі відвертіше закликали до хрестового походу проти „мазепинства” проурядові засоби масової інформації. У друці широко тиражувалася офіційна точка зору щодо українського питання (як „інспірованого”, „штучного”), що мало формувати українофобську громадську думку з проблеми, слугувати моральною основою для репресій. Серед багатьох авторів, які не зупинялися перед відвертою фальсифікацією і дискредитацією українського національного руху, можна назвати С. Щеголева, який упродовж 1912–1914 рр. видав масовим тиражем низку книжок*, у яких оцінка українського національного руху зводилася до „взлелеянной матежными гетьманами идеи государственной измены”⁷³ **.

⁷² Див.: Овсієнко О. Ф. Названа праця. – С. 60.

* „Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма” (Київ, 1912); „Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи” (Київ, 1914). Якщо перша об’ємна книга носила здебільшого інформаційний характер, то наступна була подібна до політичного викривального документу. Про це свідчили і назви її розділів: „Поход украинства на державную Русь”, „Режиссеры и кредиторы украинства”, „Причины искусственности украинского языка”, „Лжестихийность украинства”, „Прусские марки” тощо. Відповідними були і пропозиції Щеголева до уряду щодо вирішення української проблеми – рішучий перехід до „самооборони” російської культури і державності, повернення до практики указів 1863, 1876 рр.

⁷³ Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / Щеголев С. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К⁰, 1914. – С.4.

** З висловленими думками перегукуються деякі сучасні російські видання, зокрема, перевидана у Москві у 1996 р. книга М. Ульянова з сумнозвісною назвою „Происхождение украинского сепаратизма”. У передмові книги зазначається, що це „єдина наукова праця у всій світовій історії, спеціально присвячена цій проблемі” (?!), вона „є приголомшливо сучасна”. Насправді, „її сучасність” полягала у брутальному висвітленні української історії та національного визвольного руху, який автор безпідставно зводив до сепаратизму окремих осіб. Чого варта вже перша сторінка названого твору: „За усі 300 років перебування у складі Російської Держави, Малоросія-Україна не була ні колонією, ні поневоленою народністю”, а щодо українського народу після 1654 р., то він начебто „ні про що так не мріяв, як про посилення цього підданства”. (Див.: Ульянов Н. И. Происхождение

Невипадково ці „твори” з боку лідерів українського громадсько-політичного руху кваліфікувалися як „політичний донос”⁷⁴. Численним нападам піддавалися й ідейні засади українського руху, зокрема федералізації і національної автономії, з погляду великодержавників не лише небажаних і некорисних українцям, а й взагалі нездійсненних⁷⁵. Російські шовіністи наголошували на тому, що цими заходами українофіли начебто намагалися наблизити Росію до „клаптикової” Австро-Угорщини, на той час ворожої до імперії Романових. Об’єктом для нищівної критики був не лише український народ, але і його найбільш яскраві представники, серед них – М.Грушевський, якому приписувалася провідна роль у витворенні „українського народу” і назви „Україна”. Наукові праці М. Грушевського кваліфі-

українського сепаратизма / Ульянов Н. И. – М.: Изд-во ИНДРИК, 1996. – С. V, 3, 60). Подібне „навантаження” носила й праця російського доктора філософії С. Лебедева („Русские идеи и русское дело. Национально-патриотическое движение в России в прошлом и настоящем”, Спб., 2007). Цей представник націонал-патріотичних сил Росії (за визначенням – симбіозу російського націоналізму і загальноросійського державного патріотизму) у сюжетах, присвячених Україні, дублював українофобські сентенції і фальсифіковані схеми своїх попередників початку ХХ ст., починаючи від спроб знівельювати національну ідентичність українців („великоросів і малоросів (українців) взагалі неможливо рахувати окремими етносами”), дискредитувати суть української національної ідеї („український націоналізм – або хвороба, або професія”), лідерів національно-визвольного руху („зрадники-одинаки, вся „національна ідея” яких зводилася лише до відділення України від Росії й приєднання її чи то до Швеції, чи то до Польщі, чи то до Німеччини”), аж до заперечення існування сучасної України як суверенної держави („вважати українську „незалежність” усталеною й незворотною немає підстав”, „Україна не відбулася ні як нація, ні як держава”, „питання не у тому – розпадеться чи Україна, а у тому, коли і як це відбудеться”) (Див.: Лебедев С. В. Русские идеи и русское дело. Национально-патриотическое движение в России в прошлом и настоящем / Лебедев С. В. – СПб.: Алетейя, 2007. – С. 526–537).

⁷⁴ Див.: Ефремов С. Благородный осведомитель (С.И.Щеголев „Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма”. Киев, 1912) / С. Ефремов // Украинская жизнь. – 1913. – № 2. – С. 85–98.

⁷⁵ Див.: Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / Щеголев С. Н. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К⁰, 1912. – С. 526, 537.

кувалися як „тенденційні переробки” російської історії, а вимоги вченого щодо вирішення українського питання і федеративного устрою Росії – як неприродні⁷⁶.

Таким чином, російська дійсність у переддень вибуху світового воєнного конфлікту – Першої світової війни не дозволяла сподіватися на позитивні зміни у національно-політичному становищі українського народу. На користь такого висновку свідчили як традиційний вектор розвитку політичної системи імперії у поєднанні з цілковитим ігноруванням українських інтересів, посиленням антиукраїнських утисків, так і доволі нерозвинутий і буквально „розчавлений” караючими органами самодержавства у роки політичної реакції українській суспільно-політичний рух. Симптоматично, що коли весною 1914 р. делегація від української громадськості звернулася до міністерства внутрішніх справ з своїми проблемами і пропозиціями, вона отримала коротку і чітку відповідь: прийшов час, щоб назавжди покінути з „сепаратизмом” і „мазепинством”⁷⁷. Останнє у черговий раз засвідчувало, що на ґрунті легітимізму і лояльності місця для вирішення українського питання, зміни статусу українського народу в Росії не існувало. Згадані проблеми могли бути зрушені лише в умовах кардинальної трансформації політичної системи Російської імперії, що в умовах тимчасової стабілізації самодержавного режиму після поразки революції 1905–1907 рр., вважалося малоімовірним. Через це подальшу долю підросійських українців лишалося пов’язувати або з черговою революцією (національним повстанням), або ж з виведенням проблеми статусу українців і України із суто російського контексту й залучення до лона європейських геополітичних процесів, у тому числі й ймовірним військовим конфліктом.

Історичне минуле українців Західної України також було пов’язане з іноземним поневоленням і втратою на багато століть власної державності. У X ст. українське Закарпаття було завойоване

⁷⁶ Див.: Стороженко А. В. Происхождение и сущность украинофильства: Доклад собранию членов Клуба русских националистов в Киеве, 17 ноября 1911 г. / Стороженко А. В. – Второе изд. – К.: Тип-я С.Кульженко, 1912. – С. 4, 43–45, 49, 52–55.

⁷⁷ Див.: Щербак М. Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX століття): Навч. посібник / М. Г. Щербак, Н. О. Щербак / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – С.42.

Угорщиною. Подібна доля, в умовах послаблення Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, спіткала згодом й Галичину і Буковину. На згаданих теренах відбувалися руйнівні процеси соціально-політичного гніту, іноземної колонізації, перш за все у містах, асиміляції корінного українського населення, відчуження його від участі в політико-адміністративному і господарському житті, розпорошення національної верхівки серед панівних націй, окатоличення, що упродовж століть, за оцінкою М. Грушевського призвело до загального занепаду українського народу, кинуло його на роздоріжжя наступних політичних подій як етнічну масу без національного обличчя, традицій і навіть без імені⁷⁸. Українське суспільство з неповною соціальною структурою, яке складалося головним чином із селянства й подібного до нього за соціальним статусом духовенства, опинилося перед перспективою остаточного розтоплення в інонаціональних загалах.

У такому стані, починаючи з XVI ст., західні українські землі увійшли до складу „клаптикової” Австрійської імперії, коли Габсбурги поширили свою владу на Угорське королівство у межі якого входило українське Закарпаття. На підставі першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) монархія отримала українські території (Галичина, частина Волині і Поділля), які разом із суміжними польськими землями утворили провінцію з назвою, не вживаною з XVI ст. – „Королівство Галичина і Лодомерія (Володимирія)”. У 1774 р. Габсбурги захоплюють Буковину, яка в якості Чернівецької округи певний час (1878–1849, 1860–1861 рр.) входила до складу Галичини.

На початку XX ст. за своєю чисельністю українці у 50-мільйонній Австрійській імперії, серед 25 народів, поступалися лише німцям, угорцям, чехам, полякам і „розвіяним” між різними адміністративними одиницями сербам і хорватам – відповідно 4-е місце (12,5% населення) у майже 28-мільйонній Австрії і 6-е (2,3% населення) серед 20,8 мільйонів в Угорщині. Згідно офіційних даних у 1910 р., українці нараховували 3,99 млн. осіб. В Галичині їх було понад 3,2 млн. (відповідно 39,9 % населення провінції, 62 % у Східній Галичині), 305 тис. в Буковині (38,4% населення краю, 65% у Північній Буковині) і 472 тис. в За-

⁷⁸ Див.: Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; [редкол.: П. С. Сохань (голова) на ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – С.3.

карпатті (понад 56% на етнічних землях)⁷⁹. Пануюче становище в імперії займали німці і угорці, які складали відповідно 35% населення її австрійської і до 50% угорської частин. Українські землі у складі імперії, цього досить хаотичного нагромадження малопов'язаних між собою спадкових і новопридбаних територій монархії, від початку перебували у якості далекої периферії. З них виділялася лише Галичина – основний ареал українства, найбільша за площею і найчисельніша провінція Австрії – понад чверті її території і 28% населення (1910 р.).

На відміну від Російської імперії, де українці складали чисельно переважаючий етнічний масив, на Заході компактно розташоване на своїх одвічних теренах українське населення внаслідок багатостолітнього бездержавного існування було штучно перетворене на малопомітну національну меншину. Ускладнювало ситуацію прилучення українців до домінуючих у регіонах інонаціональних загалів: в Галичині до поляків, Буковині – румун, Закарпатті – угорців, через що, займаючи переважно найнижчі соціальні шаблі суспільства, вони перебували під подвійним гнітом державно-бюрократичного апарату і національного визиску. Так, провідні польські громадсько-політичні сили Галичини розглядали українців як дезорієнтовану гілку польської нації, яка мала

⁷⁹ Див.: Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад / Трайнин И. П. – М.– Л: Изд-во АН СССР в Лгр., 1947. – С. – 109; Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. Волкова Ф. К., Грушевского М. С., Ковалевского М. М., Корша Ф. Е., Крымского А. Е., Туган-Барановского М. И., Шахматова А. А.]. – Т. II. – Петроград: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1916. – С. 410–411, 425; Історичні передумови возз'єднання українських земель / [Стеблій Ф. І., Ісаєвич Я. Д., Макарчук С. А. та ін.] ; АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1989. – С.308; Кубійович В. Міграційні процеси перед 1914 р. / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т. I. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 149; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.70, 74; Ботушанський В. М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900–1914 рр.) / Ботушанський В. М. – К.: Наукова думка, 1975. – С.110; Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Wasilewski L. – Krakow: Spółka nakładowa „Książka”, б.д. – S. 161.

остаточно злитися з нею. Подібна практика стосовно українців у напрямі їх поглинання провадилась угорцями в Закарпатті і румунами у Буковині. Відень же без особливого успіху намагався жити ідеї так званого „рутенства” („русинства”^{*}) – вдячного Габсбургам 3-мільйонного „галицько-руського” народу, окремішного від росіян і малоросів. „Визначалися” і його адміністративні і етнографічні кордони, які на Сході, по р. Збруч, відділяли Галичину від Подолі⁸⁰.

Включення галицько-буковинських земель до Габсбурзької монархії збіглося у часі зі зміною політичного режиму імперії – діями освіченого абсолютизму, низкою соціально-економічних реформ кінця XVIII ст., у тому числі скасування кріпацтва і заміни його панщиною, які спричинили до появи симптомів українського національного відродження. Потреба самозбереження і рівноваги імперської політичної системи призвела до того, що Відень у руслі зміцнення централізованої влади був змушений підтримати серед інших, так званих „селянських народів”, й українську громаду, скасувавши низку дискримінаційних положень, що існували за часів Речі Посполитої, зокрема, зрівнявши у правах греко-католицьку церкву з римо-католицькою тощо. Цими діями у Галичині була підведена риска понад 400-літнього польського панування. Сприяння ж Габсбургів у збереженні русинами-українцями своєї національної, релігійної і культурної ідентичності обумовило на майбутнє австролялістичну спрямованість національного громадсько-політичного руху⁸¹. Насправді ж йшлося не про зміну статусу українців, а використання Габсбургами їх досить незначного потенціалу для зміцнення урядового табору, спрямованого проти спільного ворога – національної феодальної аристократії.

* До кінця XIX ст. українці на західних землях називали себе „русинами”, а українську мову – руською.

⁸⁰ Див.: Драгоманов М. П. Русские в Галиции / М. П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Политические сочинения / [под ред. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. – Т.1. Центр и окраины. – М.: Тип-я Т-ва И.Д. Сытина, 1908. – С.293.

⁸¹ Див.: Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії з 26 ілюстраціями / Возняк М. – Львів: Вид-а спілка „Діло”, 1924. – С. 5–10; Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) / Охримович Ю. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1965. – С. 27.

Однак, австро-слов'янський союз (без поляків), що стосувалося й українців, носив нетривкий характер. Адже слов'янські піддані являли собою малорозвинуті народи („уламки національностей”), фактично „придатки” до німецької і угорської націй, через що монархія, враховуючи потенційну небезпеку слов'янського відродження (останнє передбачало й все помітніше „тяжіння до свого природного центру”, тобто позаавстрійського світу), прагнула законсервувати їх ущемлений статус⁸².

Як відомо, в Австрійській імперії національна проблематика, складаючи стрижень політичних відносин, мала характер більш „заплутаний” й „переплетений”, ніж в інших країнах Європи. Потреба самозбереження і рівноваги імперської політичної системи призвели до того, що у галузі внутрішньої, міжнаціональної політики держави провідним став принцип „Divide et impera” (з лат. – „поділяй і володарюй”), спрямований на розпалювання міжгрупової конкуренції і національного суперництва у регіонах, що відкривало для Відня зручну можливість для зміцнення централістських позицій. І якщо на початку XIX ст. монархія для досягнення своєї мети не зупинялася перед використанням силових методів, то у другій половині століття в умовах конституціоналізму провідним принципом урядової політики у галузі міжнаціональних відносин стала підтримка серед її, юридично рівних, народів „стану помірного невдоволення”⁸³, що не загрожувало німецькій гегемонії, але залишало за Віднем почесну місію верховного арбітра.

Повною мірою це торкалося українців, щодо яких австрійський уряд тривалий час не мав будь-якої „рутенсько-української політики”, трактуючи новопридбані Галичину і Буковину як польську і румунську територію⁸⁴. Причина цього

⁸² Див.: Енгельс Ф. Німеччина і панславізм / Ф. Енгельс // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. – Т.11. – К.: Держполітвидав, 1962. – С.202.

⁸³ Див.: Пристер Е. Краткая история Австрии / Пристер Е.; [сокр. пер. с нем. Н. М. Соболевой и др. Ред. и предисл. М. А. Полтавского] – М.: Иностранная литература, 1952. – С.427.

⁸⁴ Див.: Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Гнатюк В. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1916. – С.3; Возняк М. Назв. праця. – С.5; Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко: У 2 т. – Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – С.334.

полягала як у нехтуванні історичним минулим, так і у тому, що поява у складі імперії українців, за умов відсутності у них вищих соціальних станів, денаціоналізованого міщанства, відсторонення від провідних політичних процесів, відбулася майже непоміченою. Практично, українці продовжували „губитися” за іншими, більш сильними націями, через що українське питання мало для монархії відверто ситуативний характер, відіграючи роль інструменту у досягненні інтересів імперії у внутрішній і зовнішній сферах. Взагалі, парадокс становища українців в Австрійській імперії, на відміну від Росії, полягав у тому, що не Відню, але полякам, угорцям, румунам українство, в умовах денаціоналізації і поглинання в етнічних масивах останніх, мусило постійно доказувати про своє право на окремішне існування⁸⁵.

Ставлення Відня до українських підданих досить відверто було „озвучене” в одному з документів імперської канцелярії (1914 р.): „Від часу прилучення Галичини і Буковини до монархії і до сьогодення польський елемент користав з майже необмеженої влади над усіма іншими народностями, що населяли ці землі... Усі домагання пробудженого в пізніші часи русинського націоналізму супроти такого засилля поляків залишилися повністю нереалізованими...”. Це мало досить просте обґрунтування – нікого кращого, крім поляків, на роль урядовців знайти було неможливо, оскільки польський народ „мав давню культуру, впливову верхівку і велике землеволодіння...”⁸⁶. За влучним виразом М. Драгоманова, упродовж ХІХ ст. імперська бюрократія стосовно українців переймалася

⁸⁵ Див. детальніше: Яремчук В. Д. Австрійська цивілізаційна місія й українство / В. Д. Яремчук // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект / Збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім „Академперіодика” НАН України, 2004. – С.429–438.

⁸⁶ Цит. за: Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. Трофимович, Р. Романюк // Перша світова війна і слов'янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції: 14–15 травня 1998 року. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 26.

єдиною проблемою, яка полягала у тому, аби не допустити, щоб „східні тирольці”^{*} стали „східними венеціанцями”⁸⁷.

Вибух буржуазної революції 1848 р., яка призвела до кардинальних змін політичної системи Австрійської імперії, її інституційної, нормативно-регулятивної, культурно-ідеологічної підсистем, ліквідації панщини, встановлення конституційного устрою, призвів до того, що українство фактично вперше, хоча і у звуженому вигляді, отримало можливість прилучитися у якості суб’єкту до політичних відносин. Спираючись на легітимно-правові норми українська громада створює національні громадські і політичні інституції (починаючи з першого національно-представницького згромадження під назвою Головна руська рада /ГРР, засн. у 1848 р./), пресу, виборює своє парламентське представництво, розбудовує заклади освіти рідною мовою.

Як великий політичний успіх розцінювалася українцями їх присутність у австрійському парламенті у 1848 р., де із загальної чисельності у 383 депутата українське представництво з Галичини (до якої на той час входила і Буковина) отримало 37 мандатів. Під впливом європейських державотворчих ідей, небезпечної активізації польського національного руху, який розглядав Галичину як плацдарм до відновлення історичної Польщі, у практичну площину ГРР, українського депутатського корпусу увійшло домагання поділу Галичини й створення окремого українського коронного краю з центром у Львові, що мало покласти початок об’єднання усіх під-

* Справа полягала у тому, що за українцями після подій 1848–1849 рр., коли вони виступили на підтримку монархії, утвердилася назва „східні тирольці”, що походить від австрійської адміністративної одиниці Тироля з переважаючим італійським населенням, яке не виказувало сепаратистських тенденцій, а їх громадсько-політичний рух стосувався лише покращення умов життя у межах імперії. Назва ж „венеціанці” походить від Венеціанської республіки, яка з моменту входження до Австрії (кін. XVIII ст.), не зважаючи на надавані пільги чи жорстокі придушення повстань, залишалася на позиціях непримиримої політичної опозиції, намагаючись об’єднатися з іншими італійськими територіями.

⁸⁷ Див.: Драгоманов М. П. Русские в Галиции / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Политические сочинения / [под ред. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. – Т.1. Центр и окраины. – М.: Тип-я Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – С.293.

австрійських етнічних українських земель в одній адміністративній одиниці з власним сеймом⁸⁸. Українці мали бути зрівняні у правах з іншими націями в адміністративних установах, духовному житті, освіті. Однак згадані національні прагнення тривалий час не давали бажаних результатів. Всупереч волі українців у 1849 р. із складу Галичини була вилучена в окремий Коронний край Буковина. З наступом реакції, що супроводжувалося розпуском парламенту, скасуванням конституції український національний рух втрачає свою активність. У 1851 р. саморозпускається ГРР, а українські „під-австрійські” землі, поділені кордонами провінцій, дедали більше гублять зв'язки між собою. В умовах стабілізації політичного режиму незначний за потенційними можливостями український фактор ставав зайвим у якості партнера в проурядовому блоці, через що у майбутньому його місце зайняли більш впливові політичні суб'єкти.

Послаблення імперії у другій половині XIX ст., що поклато початок черговій трансформації політичного режиму, досить суперечливо позначилося на долі українців. На початку 70-х рр. XIX ст. відновлюється конституційний устрій, парламентаризм, відбувається процес розширення автономних прав Коронних країв. У 1867 р. країна вимушено перебудовується у дуалістичну монархію конфедеративного типу, яка складалась з окремих держав – Австрійського цесарства і Угорського королівства, поєднаних особою монарха. У 1868 р. була вперше використана її офіційна назва – Австро-Угорська монархія. Власне, між Австрією і Угорщиною була встановлена унія, яка була спрямована проти національно-визвольних рухів слов'янських народів. У державі не було загальної конституції і громадянства. У кожній з частин конфедерації діяли окремі уряди, двопалатні парламенти. Таким чином у 70-х рр. XIX ст. в Австро-Угорщині склався політико-адміністративний устрій, який з незначними змінами проіснував до 1918 р.

З того часу особливість становища українців в імперії полягала у тому, що вони входили до двох окремих і досить відмінних політичних

⁸⁸ Див.: Лозинський М. Поділ Галичини / Лозинський М. – Львів: З друкерні „Діла”, 1913. – С. 7, 9; Браття русини Оугерські! (От Головної Ради роскаго народа Галицкокого / В Львое дня 21-го ноябрю 1848 г. – Львов: б.в., 1848. – С. 1–4; Антонович М. Історія України [Текст]. Т.4. Нова доба / Антонович М. – Прага: Вид-во Ю. Тищенко, 1942. – С.72; Охримович Ю. Назв. праця. – С.37; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Нагаєвський І. – К.: Український письменник, 1993. – С.24.

систем монархії – австрійської і угорської. В Австрії, яка в умовах боротьби між централістськими і автономістськими тенденціями розвивалася у напрямі розширення місцевої автономії, українська (по собі досить локальна) проблема на фоні гострого протистояння німців, чехів і поляків, трактувалася здебільшого у контексті українсько-польського суперництва у Галичині й набагато менш інтенсивної національної конкуренції у Буковині, на яких вправно „грала” монархія, підтримуючи серед українського суспільства австролялістські настрої. В угорській частині імперії, де помітно виділявся угорсько-сербо-хорватський етнічно-політичний конфлікт, пригнічена українська меншина взагалі не бралася до уваги⁸⁹.

Про чергове розчленування всеукраїнського національного організму на окремі шматки, його наслідки звертав увагу І. Франко, зазначаючи, що українська спільнота входили до трьох державних організмів з відмінними політичними системами: Росії (Наддніпрянська Україна), Австрії (Галичина, Буковина) й Угорщини (Закарпаття). Це „розпорощення” між різними державами справляло суттєвий вплив на процеси формування української модерної політичної нації, розгортання боротьби за національне і політичне звільнення, адже український народ, позбавлений державної самостійності, мусів „на своєму організмі відчувати і в своїй життєвій програмі поєднувати та випробовувати різнорідні державні системи, займати певну позицію щодо різнорідних політичних напрямів, брати слово у різнорідних інституціях”⁹⁰.

Трансформація Австрії у двоцентрову державу відкрила новий період в історії імперії, коли вона увійшла у ситуацію перманентної внутрішньої кризи, викликаної передусім гострим міжнаціональним суперництвом. Поступки ж монархії, головним чином угорцям, полякам, згодом чехам у другій половині ХІХ ст., лише загострювали напругу, давши привід до актуалізації національних питань інших народів і викликавши у відповідь хвилю шовінізму з боку пануючих загалів. Згадані обставини в умовах

⁸⁹ Див.: Яремчук В. Процес модернізації української нації у складі Австро-Угорщини у ХІХ – початку ХХ ст. / В. Яремчук // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2004. / Сер. „Політологія і етнологія”. – Вип. 26. – С.109–110.

⁹⁰ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т. 41. – К.: „Наукова думка”, 1984. – С. 89.

конституціоналізму і досить розвинутих ліберальних свобод перетворювали імперію на „хвору людину”, яка все більше заглиблювалася у вир внутрішніх національно-політичних чвар⁹¹. І хоча у політичному житті Австро-Угорщини у другій половині XIX – початку XX ст. не бракувало реформістських планів щодо її модернізації, монархія, мало сподіваючись на якісь позитивні зміни, боролася за те, аби ситуація не погіршилася. Її зусилля мали оборонний характер, через що Габсбургам, за висловом А.Тейлор, „залишилося захищати лише власну труну”⁹².

Власне, Австрія складалася з 17 адміністративних одиниць – автономних у галузі місцевого самоврядування провінцій, у тому числі королівства Галичини і герцогства Буковини зі статусом коронних країв. Цей, за словами відомого політичного діяча Л. Цегельського, „державно-політичний дивогляд” (щось посереднє між „одноцільною державою” і „спільною державою”) ⁹³, нагадуючи певний урівноважений компроміс між централізмом і крайовою автономією, насправді був унітарною державою, де фактично втілювалася політика бюрократичного централізму. Коронні краї розглядалися не як самостійні адміністративно-державні утворення, а як невід’ємні складові єдиної австрійської держави, контрольовані імперською адміністрацією.

Практично внутрішній розвиток Австрії у національному і правовому вимірах зводився до постійної і все наростаючої за гостротою боротьби між намаганнями централістського зміцнення імперії (ідею сильної централізованої німецької Австрії сповідували передусім німецькі політичні сили) і федеративного переустрою, яку відстоювала слов’янська більшість країни. За згаданих обставин в ім’я збереження цілісності імперії монархія була вимушена йти на постійні компроміси і поступки полякам, чехам, а також „малим” народам, що стосувалося й українців⁹⁴.

⁹¹ Див.: Исламов Т. М. Империя Габсбургов. Становление и развитие. XVI–XIX вв. / Т. М. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С. 27–29; Айрапетов А. Г. Историческая судьба Австро-Венгрии / А. Г. Айрапетов // Вопросы истории. – 1999. – №1. – С.137–143.

⁹² Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Тейлор А. Дж. П.; [пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко]. – Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. – С.177.

⁹³ Див.: Цегельський Л. З австрійської України / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. – 1909. – Т.XLVIII. – Кн. XII. – С. 605.

⁹⁴ Див.: Яремчук В. Українці в політичній системі Австро-Угорщини (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / В. Яремчук // Наукові записки / Збірник. – К.: ШІЕНД, 2002. / Серія „Політологія і етнологія”. – Вип. 18. – С. 34–36.

Під впливом зазначених тенденцій був сформований і конституційний устрій Австрії, який складався з низки законодавчих актів, вершиною яких був Закон про загальні права громадян „Королівств і країв, представлених у Державній раді” (грудень 1867 р.). Відповідно до них в Австрії гарантувалися особисті свободи і права громадян, захищалися їх громадсько-політична самодіяльність (серед них свобода слова, зборів, громадських і політичних об’єднань), регламентувалися міжконфесійні стосунки. § 19 декларував національну рівність усіх народів у громадсько-політичній і соціальній сферах, їх непорушне право на збереження й розвиток своєї національності і мови⁹⁵. Однак, формально гарантовані конституцією права в умовах соціальної і національної нерівності були суттєво обмежені фактором можливості їх досягнення. Зокрема, в Австрії на законодавчому рівні не було визначено єдиної державної мови, через це німецька і надалі залишалася основною в органах центральної влади, армії, судочинстві, парламенті, адміністративному житті коронних країв, де винятком були Галичина (при номінальній рівності польської і української мов офіційною крайовою мовою стала перша), Далмація (сербо-хорватська), Богемія (чеська, німецька), Тіроль (німецька, італійська).

В умовах лібералізації політичного режиму імперії у листопаді 1867 р. були прийняті у пакеті „Закон про товариства”⁹⁶, політичні і громадські зібрання, які забезпечували громадянам Австрії реалізацію конституційних норм на практиці. Згадане законодавство поклало початок створенню громадських і політичних товариств (згодом партій), що відкривало легітимний шлях для відстоювання національних, соціальних і інших інтересів, прискорювало політичну структурування суспільства. На практиці, політичні об’єднання (у багатонаціональній Австрії вони наперед бачилися як національні) обмежувалися у своїй діяльності кордонами провінцій. У наступному, особливо з формуванням легітимних

⁹⁵ Див.: Монолатій І. Інтеграційний досвід національної політики Австро-Угорщини в Галичині (1867–1914 рр.) / І. Монолатій // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 323–324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.147.

⁹⁶ Див.: Gesetz und Verordnungen vom Jahre 1849 bis 1887. – Wien: Frud und Berlag der taiferling-töninglichen Bof und Etaatsqruderei, 1888. – P.238–244.

національних партійних систем, які стали інтегральною складовою політичної системи Австрії, регламентація партійної діяльності перетворилася здебільшого на формальність⁹⁷. Безпосередньо ж для українців Австрії, як і низці інших „малих” народів, проголошені конституцією буржуазно-демократичні свободи залишилися здебільшого фікцією. Українська меншина, практично вилучена з системи політичних відносин, в умовах монопольного володіння усіма сферами громадсько-політичного і економічного життя представниками більш сильних націй, і надалі залишалася приреченою на деградацію.

Це було відчутне, у першу чергу, досить обмеженою участю українців у політичних процесах як на рівні імперії, так і місцевих представницьких і адміністративних органах до яких кожна національна спільнота намагалася провести власних представників для захисту відповідних інтересів як соціальних груп, так і національних загальн у цілому. Сформовані ж упродовж останніх століть і частково модернізовані правові і адміністративні норми Австро-Угорщини, що регулювали політичні відносини, у тому числі принципи формування і функціонування законодавчих, виконавчих і судових органів влади, були підпорядковані захисту й реалізації інтересів правлячих національно-політичних еліт – німецько-угорської „пануючої” меншини, аристократії і великих землевласників, до яких українці не належали.

Повною мірою це стосувалося Віденського двопалатного парламенту (рейхсрат) – Державної Ради, який відновив свою діяльність у 1861 р. За весь час діяльності парламенту до верхньої палати пожиттєво входило дещо більше 10 представників українства, з них 6 галицьких греко-католицьких і один буковинський православний митрополитів. На початку ХХ ст. членами верхньої палати були митрополит А. Шептицький, поодинокі політичні діячі

⁹⁷ Див.: Горук А. Австрійське законодавство про громадські об'єднання та зібрання і його практичне застосування (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / А. Горук // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – С.372–376.

Ю. Романчук, О. Барвінський; професор І. Горбачевський – з Галичини і великий землевласник В. Федорович з Буковини⁹⁸.

Нижня палата парламенту (палата послів)^{*} починаючи з 1873 р. формувалася за рахунок куріальних виборів по IV нерівноправним куріям, які формувалися за станово-майновим принципом (85 депутатів від курії великих землевласників, 21 – від торгово-промислових палат, 118 – від міст, 129 – від сільських общин). Практично українці мали можливість балотуватися до парламенту лише по IV курії – від сільських общин. На відміну від попередніх, у цій курії вибори були двоступеневими, опосередкованими й гласними, що створювало поле для зловживань, використання адмінфактору, фальсифікацій виборчого процесу. Наслідком цього стало те, що сільська курія з українських теренів Галичини і Буковини давала до кінця XIX ст. депутатів переважно не селян, і не українців. У 1896 р. у парламенті Австрії була запроваджена V (загальна) курія (72 депутатів), що розширило доступ до парламенту різночинським прошаркам, робітництву, лівим партіям⁹⁹. Незважаючи на те, що в останньому десятилітті XIX ст. в Австрії був знижений виборчий ценз, переважна категорія населення – найнижчі оподатковані стани, жінки, військовослужбовці не отримали виборчих прав, які розповсюджувалися лише на 7,2% громадян. Для порівняння, у Франції виборчі права мали 27,1% громадян, Великобританії – 16,3%, Данії – 13,9%. Провінційні Галичина і Буковина згідно з виборчою квотою отримали доволі незначне парламентське представництво – у 78 і 11 мандатів відповідно.

⁹⁸ Див.: Плекан Ю. Українські депутати Австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.) / Ю. Плекан // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376–377. – С. 131; Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С. 46.

^{*} Загальна чисельність нижньої палати парламенту складала у 1861 р. 343 депутати. У 1873 р. вона була збільшена до 353, у 1896 р. – до 425, а у 1907 р. складала 516 депутатів.

⁹⁹ Див.: Полтавский М. А. История Австрии. Пути государственного и национального развития / Полтавский М. А. : [В 2 ч.]. Часть II. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. / Российская академия наук, Институт всеобщей истории – М.: б.и., 1992. – С.115.

Важливу роль у формуванні депутатського корпусу відігравав і фактор „виборчої геометрії” (територіальний розподіл виборчих округів), який надавав відчутних переваг більш сильним народам – німцям, полякам, чехам. Згадані соціально-національні „фільтри” надійно відсторонювали від вищого законодавчого органу як демократичні елементи, так і національні меншини, у тому числі й українців. Для обрання депутатом від I курії необхідно було лише 52 голоси, від IV курії – 8,7 тис., від V курії – майже 7 тис. голосів. Як наслідок, в Австрії найбільшою соціальною групою, представленою у парламенті, були великі землевласники, а національною – німці. Складаючи біля 33% населення країни, німці у 1867 р. мали 61,58% депутатського корпусу, у 1905 р. – 48,7%¹⁰⁰, що дозволяло нейтралізувати слов'янську більшість.

За згаданих обставин присутність українців у парламенті носила здебільшого формальний характер. У 1861 р. до парламенту потрапило лише 12 українців, у 1879 р. – троє. За результатами парламентських виборів 1885 р. представники українських громадсько-політичних сил Галичини отримали 4 мандати, у 1891 р. – 8¹⁰¹. Маніпулювання „виборчими технологіями”, використання адмінфактору і тиску на виборців призвело до того, що основними представниками з головного ареалу українства – Галичини стали майже виключно поляки. Щодо українців Буковини, то вони до кінця XIX ст. взагалі втратили парламентське представництво, відновивши його (одним мандатом) лише у 1890 р. На початку XX ст., згідно з результатами виборів 1900 р., українців Буковини у нижній палаті парламенту представляли два депутати (М. Василько, який на той час ще тримався москвофільської орієнтації, та народовець Є. Пігуляк,

¹⁰⁰ Див.: Субтельний О. Назв. праця. – С.277; Трайнин И. П. Назв. праця. – С.117–124.

¹⁰¹ Див.: Яремчук В. Д. Українці у складі Австро-Угорщини (друга половина XIX – початок XX ст.). Актуалізація українського питання та суперечливий процес його вирішення / В. Д. Яремчук // Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С.74.

що за політичними мотивами унеможливило співпрацю між ними)¹⁰². За висновком М. Драгоманова в австрійському парламенті, який залишався інструментом, спрямованим на захист соціально-національних привілеїв головним чином німців і поляків, а головне – „феодальної аристократії”, найбільш скривдженим поміж інших слов'янських народів Ціслейтанії виявився саме український народ¹⁰³.

Складовою згаданої ситуації, яка зберігалася до кінця XIX ст., тобто до моменту становлення українського партогенезу, була й внутрішня слабкість українського суспільства, переважно клерикальний і консервативний склад його тодішньої еліти, яка через ігнорування соціальної проблематики, зацикленості на власних вузькокорпоративних інтересах стрімко втрачала підтримку з боку народних мас. У свою чергу, нечисленне парламентське українське представництво, не маючи міцної суспільної підтримки, було позбавлене й відповідних важелів впливу на „високу” політику, урядові структури.

Сам же австрійський парламент „роздирали” гострі соціальні і національні протиріччя. „Правильним картелем” називав цю інституцію І. Франко, у якій національні клуби, виходячи із власної ваги, вели „торги” з іншими фракціями і урядом. Уряд відповідав їм тією ж монетою. Так чехи змогли добитися запровадження до адміністративного вжитку чеської мови, поділу Празького університету на чеський і німецький, поляки ж отримали збільшення компетенції крайового сейму тощо. За цих обставин звертатися до таких сентенцій, як мораль, „абстракційної „рівноправності народностей і інтересів”, намагатися змінити ситуацію вимогами і петиціями, як це робили українські парламентарії час від часу, було безрезультатним¹⁰⁴.

¹⁰² Див.: Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – С.135; Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С. 47.

¹⁰³ Див.: Драгоманов М. Всеобщее голосование и русины в Австрии / М. Драгоманов // Драгоманов М. Вибрані праці: [у 3 т., 4 кн.] / Редкол.: В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К.: Знання України, 2006. – Т.1. – Кн. 2. – С.214, 215.

¹⁰⁴ Див.: Франко І. Наше теперішнє положення / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. 1. – К.: „Наукова думка”, 1985. – С.307.

Щодо конституційної Угорщини, то її політичний режим, який і надалі залишався консервативним і нерозвинутим, вкрай негативним чином вплинув на долю українства. Королівство, де існувала єдина обмежена автономія Хорватії, розвивалося у напрямі зміцнення унітарної держави, що супроводжувалося політикою суцільної мадяризації. Прийняття Угорським парламентом у 1868 р. закону „Про національне рівноправ'я” прискорило денационалізацію національних меншин, адже його основна ідея, поряд з відкиданням принципів національної автономії чи федерації, полягала у висуненні постулату, що всі громадяни Угорщини складають одну неподільну угорську націю і є її рівноправними членами. Незважаючи на те, що § 26 закону давав право створювати громадські об'єднання – праобраз політичних партій, через складний механізм їх формалізації, існуючу низку дискримінаційних обмежень його застосування виявилось суттєво звуженом¹⁰⁵.

Починаючи з реформ, які проводилися в Угорщині у 80-х рр. XIX ст., з наміром зміцнення позицій угорської титульної нації, розпочинається навальний наступ на права національних меншин, практично їх вилучення із сфери адміністративного управління, суду, освіти. Обмежувалася (разом з поширеною практикою прямої заборони) національна преса і видавництва. Згідно із урядовим розпорядженням 1875 р. взагалі заборонялося створювати національні громадсько-політичні об'єднання, а також офіційно називати „національними” культурницькі організації. Згодом угорська мова, як обов'язкова, була запроваджена до адміністративних і освітніх установ усіх рівнів. Неблагонадійні особи, які були недостатньо віддані угорській національній ідеї мали звільнитися з державних посад. Ситуація у національній сфері ще більше загострилася на початку XX ст., коли Угорщину очолили радикальні націоналістичні сили, прибічники угорської державної ідеї (*Magyar állam észme*)¹⁰⁶.

Відтепер українська меншина Закарпаття знаходилася у найважчому становищі з усіх українських земель Австро-Угорщини, будучи практично відрізаною „не лише від головного стовбура

¹⁰⁵ Мандрик І. О. Проблеми відновлення державності Угорщини на першому етапі дуалізму (1867–1890 роки) / Мандрик І. О. ; Ужгородський державний університет. – Ужгород: ВАТ „Патент”, 1997. – С.76.

¹⁰⁶ Див.: Бочковский И. А. Венгерский труд по национальному вопросу / И. А. Бочковский // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С.127–130; Тейлор А. Дж. П. Назв. праця. – С. 211.

України–Руси, але також і від Галичини”¹⁰⁷. Прискорюється процес „вимивання” українського населення, яке до початку ХХ ст., у тому числі й з рахунок примусової мадяризації, скорочується на третину¹⁰⁸. Наслідком репресивної національної політики угорського уряду, нерозвиненості політичних свобод у королівстві стало те, що греко-католицька церква поряд з поодинокими громадськими об’єднаннями, на відміну від Галичини і Буковини, де на початку ХХ ст. розгорнули діяльність українські партійні системи, залишалася одинокою найдійовішою національною інституцією українців королівства. Згадані негативні тенденції призвели не лише до затримки у розвитку громадсько-політичного руху української громади Закарпаття, який зримо проявився лише у 20-х рр. ХХ ст., але й (у зв’язку з певною дезорієнтацією у питанні національної ідентичності) до його дроблення на окремі напрями – проросійський, проукраїнський і русинифільський¹⁰⁹.

Загалом, із запровадженням в Австрії, за визначенням М. Грушевського, „широкого провінційного самоврядування”¹¹⁰, становище українців лише ускладнилося. Боротьба за панування на регіональному рівні – Коронних краях, що являли собою переважно поліетнічні масиви, призвела до загострення національного протистояння, викликала намагання пануючих націй до поглинання національних меншин, до яких належали й українці.

Австро-угорська угода 1867 р. окрім закріплення монополії австрійців і угорців на політичну владу в обох частинах імперії, додатково „освячувала” й привілейоване становище польської аристократично-шляхетської верхівки, яка отримала карт-бланш на зверхність у Галичині, що, по суті, відкривало перспективу створення єдиної у світі польської автономії. Так звана „австро-польська

¹⁰⁷ Див.: Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. Волкова Ф. К., Грушевского М. С., Ковалевского М. М., Корша Ф. Е., Крымского А. Е., Туган-Барановского М. И., Шахматова А. А.]. – Т. II. – С. 421.

¹⁰⁸ Див.: Трайнин И. П. Назв. праця. – С. 239; Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. 2. – К.: „Наукова думка”, 1986. – С. 340–348.

¹⁰⁹ Див.: Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 1. – С. 454.

¹¹⁰ Див.: Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – С. 123.

спілка”, спрямована передусім проти українців, виконувала вкрай важливі, стратегічні функції, чого не в змозі були забезпечити лояльні українці. Завдяки наданню полякам привілеїв у малопривабливій Галичині Відень покінчив з небезпечним фактором „польської фронди” й отримав надійного союзника, особливо враховуючи реалії германізації чи русифікації поляків у Пруссії і Росії відповідно. Австро-польський політичний блок, який став основою консервативно-централістських сил імперії, надійно заволодів „контрольним пакетом” політичного життя в Австрії, у віденському парламенті. Згаданий союз посилювався й спільними геополітичними інтересами, спрямованими проти Росії¹¹¹. За цих обставин будь-які кроки монархії назустріч українцям (практично до 1918 р.), що могли підірвати австро-польський політичний блок, виглядали як малоймовірні. Водночас, прикордонне розташування Галичини, яка у будь-який момент могла перетворитися на терени австро-російського військового конфлікту, ймовірність використання „української карти” монархією Романових, примушували Відень робити кроки щодо применшення гостроти польсько-українського етнічного конфлікту, але не вирішення його у цілому.

За рахунок нової конфігурації розстановки політичних сил, не зважаючи на формальну рівність поляків і українців, у 70-х рр. XIX ст. Галичина за згодою Відня перетворюється з „німецької” на „польську” провінцію з особливим статусом¹¹². Відтепер галицький намісник призначався виключно з представників вищої польської аристократії. Державна адміністрація, судочинство, органи крайового і повітового самоуправління, освіти і культури практично монополізувалися поляками, які посилили дії, спрямовані на колонізацію і гальмування національного й соціального розвитку українців. Замість німецької у краї запроваджується польська урядова мова. Лише завдяки супротиву українських громадських сил українська мова, що теж мала статус крайової, знаходила звужену можливість використання у різних сферах життя, головним чином у галузі нижчої ланки освіти і національних інституціях.

¹¹¹ Див.: Бисмарк О. Мысли и воспоминания / О. Бисмарк ; [пер. с нем. под ред. проф. А. Ерусалимского]. В 3 т. – Т.2. – М.: Соцэкгиз, 1940. – С.213.

¹¹² Див.: Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції / М. Лозинський // Студії з поля суспільних наук і статистики / Статистична комісія НТШ. – Т.ІІІ. – Львів: Накладом НТШ, 1912. – С.50, 51.

Внаслідок такої політики українці були усунуті і з ланки крайового самоуправління – місцевого сейму, який отримав польсько-шляхетський характер і відтепер спрямовувався виключно на зміцнення польського домінування. При умовно однакових стартових позиціях українці у першій виборчій кампанії до Галицького сейму у 1861 р. змогли із загального числа у 150 мандатів вибороти майже третину – 46, до яких додалися постійні депутати (3 віриліста) з числа ієрархії греко-католицької церкви. Як виявилось, це був успіх, до якого українці не змогли наблизитися упродовж усього часу роботи Галицького сейму до 1914 р. У наступному, незважаючи на те, що українці претендували мінімум на 48 сеймових мандатів (у сільських виборчих округах з переважаючим українським населенням), внаслідок специфіки виборчого законодавства, застосування адмінресурсу їх присутність у сеймі невпинно зменшувалася, що не давало можливості використати цей представницький орган для захисту інтересів українців. У 1867 р. до сейму пройшли 38 українців, у 1877 р. – 14, у 1883 р. – 11, що позбавляло можливості український клуб провадити самостійну політику (для внесення сеймової заяви необхідно було 15 голосів). Лише у 1889 р. українці отримали у сеймі 16 мандатів¹¹³. Хоча традиційно у Галицькому сеймі віце-маршалком обирався українець, це аж ніяк не змінювало його „польського” характеру.

Сприятливі для поляків умови крайової автономії призвели до того, що навіть найпоміркованіші польські політичні сили, опонуючи до так званої „цивілізаційної місії” Польщі, сприймали Галичину як єдиний неподільний адміністративний організм, польський П’ємонт, від якого мала відродитися Польська Держава¹¹⁴. З цієї причини торпедувалися й будь-які урядові проекти щодо поділу Галичини за етнічною ознакою на польську і українську частини.

¹¹³ Див.: Мудрий М. Місцеве самоврядування Галичини в контексті українсько-польських взаємин (друга половина XIX століття) / М. Мудрий // Україна в минулому. Збірник статей. – Випуск 9. – Київ–Львів, 1996. – С. 77; Трайнин І. П. Назв. праця. – С.142; Витанович І. Галичина в 1860-их рр. / І. Витанович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 2. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.486.

¹¹⁴ Див.: *Формы национального движения в современных странах. Австро-Венгрия. Россия. Германия* / [Шпрингер Р., Василевский Л., Грушевский М. и др.] ; под ред. А.И. Кастелянского. – Спб.: Изд-е тов-ва „Общественная польза”, 1910. – С.142, 143; *Історичні передумови возз’єднання українських земель.* – С.353–354.

Щодо подальшої долі українців, то про це промовисто свідчили слова, приписувані одному з творців дуалістичної системи, міністру зовнішніх справ імперії графові Ф. Бейсту: „наскільки русини мають існувати, вирішить галицький сейм”¹¹⁵. Тобто, відтепер перспективи цивілізаційного поступу українців у провінції значною мірою ставали можливими лише за умови відмови поляків від частини набутих монопольних прав, що з плином часу посилювало латентне польсько-українське протистояння. Як відмічали дослідники на початку ХХ ст., для монархії польсько-український національний конфлікт за своєю вагою далеко поступався німецько-чеському, однак був важливіший за угорсько-хорватський. Водночас, не зважаючи на все зростаюче етнічне напруження, яке на початку ХХ ст. стало головним стрижнем суспільно-політичного життя в Галичині, поляки і українці перед небезпекою суміжної Росії не виявляли, на відміну від інших народів, передусім південних слов’ян, сепаратизму („ірреденти”)¹¹⁶.

Політична ситуація у Галичині ускладнювалася й присутністю чисельного єврейського населення, яке складало на початку ХХ ст. дещо більше 800 тис. осіб (у Східній Галичині – 660 тис. осіб¹¹⁷). Користуючись рівними громадянськими правами, євреї в Австрії, наближаючись за соціально-класовою структурою і суспільним статусом до панівних народів (так, на початку ХХ ст. у Східній Галичині євреї склали майже 40% зайнятих у промисловості, 74% у торгівлі, 27% на громадській службі, 49,3% інтелігентського середовища¹¹⁸), були позбавлені національно-політичних прав, тобто визнання їх як окремішньої національної спільноти. Згадана обставина використовувалася владними чинниками, коли через політичну доцільність єврейське населення при переписах залучалося до поляків чи німців, чим спотворювалася реальна етнічна картина провінції на користь некоректно сформованої польської більшості¹¹⁹. До того ж,

¹¹⁵ Цит. за: Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1. – С. 422.

¹¹⁶ Див.: Келен Р. Назв. праця. – С. 48, 49.

¹¹⁷ Див.: Погребинська І., Самарцев І. Назв. праця. – С. 12.

¹¹⁸ Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.66.

¹¹⁹ Див.: Грушевський М. К польско-украинским отношениям Галиции / М. Грушевський // Киевская Старина. – Т.ХС. – 1905. – Июль-август. – С.181, 182;

єврейське суспільство, яке також складало об'єкт соціального і національного визиску, традиційно дотримувалося проавстрійської і пропольської орієнтації („стороні сильнішого”, „сателіта поляків”)¹²⁰, що у наступному робило спільні українсько-єврейські дії переважно ситуативними. Згадана ситуація, особливо на фоні розвитку модерного індустріального суспільства, поширення у провінції інституційного громадсько-політичного життя, яке відбувалося за національною ознакою, давало підстави дослідникам стверджувати, що в Галичині наприкінці XIX ст. формувалися щонайменше три окремі громадянські суспільства – українське, польське, єврейське, що вело до національної замкнутості, посилення міжетнічної напруженості¹²¹. Щодо ж єврейського фактору, то незважаючи на існуючі в українському суспільстві антиєврейські настрої, особливо у селянському середовищі, пов'язані головним чином з конкуренцією у господарсько-економічній галузі, вони ніколи не доходили до юдофобії. На таких засадах перебували й українські громадсько-політичні інституції, які при будь-якій нагоді засвідчували про своє небажання до проявів антиєврейської політики¹²².

Перебіг подій у прикордонній Галичині був суттєво ускладнений поєднанням не лише внутрішніх, але й зовнішніх обставин.

Франко І. Число русинів в Австрії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 44. – Кн. 2. – К.: „Наукова думка”, 1985. – С. 519, 520.

¹²⁰ Див.: Głabiński S. Wspomnienia polityczne / Głabiński S. – Pelplin: Nakładem drukarni i księgarni SP. z O.O., 1959. – S.50, 51; Пахолків С. Українсько-єврейське співжиття в Галичині й конструювання національного / С. Пахолків ; [пер. з нім. Х. Николин] // Україна. Процеси націотворення / упор. А. Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С.219.

¹²¹ Див.: Ісаєвич Я. Східна Галичина в Монархії Габсбургів: українці і національні меншини / Я. Ісаєвич // Австрійсько-український огляд. – Відень. – 1997. – №4 (33). – С.71 (все: - С.68–72.)

¹²² Див.: Himka John-Paul. Ukrainian-Jewish antagonism in the Galician countryside during the late nineteenth century / John-Paul Himka // Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies, University of Alberta, 1981. – S.113, 147, 148;

Дашкевич Я.Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) / Я.Р. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 63–73.

На початку ХХ ст. провінція перетворилася на друге після Балкан джерело напруження між Австро-Угорщиною і Росією. Окрім геостратегічного суперництва це живилося й тією обставиною, що на зламі ХІХ–ХХ ст. Галичина стала місцем піднесення як польського, так і українського національних рухів, вектор спрямування яких головним чином спрямовувався проти Росії, що не могло не викликати з боку останньої відповідної ворожої реакції.

Через слабкість українського і румунського громадсько-політичних загалів Буковини, які склали три чверті населення, провінція, на відміну від інших національних районів Австрії, і надалі залишалася „німецькою”, у якій адміністративне управління, місцеве самоврядування тривалий час залишалося у руках німецької бюрократії, яке з часом було „розмите” представниками інших націй – румунів, євреїв, поляків, українців. Не зважаючи на існуючий статус трьох крайових мов – німецької, румунської і української, перша залишалася домінуючою в адміністративному вжитку¹²³.

Подібно до галицького буковинський (німецькомовний, а згодом німецько-румуномовний) сейм також відстоював інтереси місцевої еліти, яка складалася з вищих аристократичних станів і буржуазно-поміщицьких елементів – німців, румун, у меншій мірі поляків, єврейського середовища. У порівнянні з іншими провінціями розподіл місць між куріями у місцевому сеймі залишався найбільш консервативним. Так, якщо в області Форальберг представники селянської курії (від сільських громад) склали 70% депутатських місць, у Буковині ж – 38,7%, що в першу чергу „біло” по правах українців¹²⁴. Починаючи з першого скликання крайового сейму у 1861 р., який складався з 30 депутатів, українці нетривалий час виборювали у ньому чотири депутатські мандати¹²⁵. Український єпископ Є. Гакман був обраний маршалком сейму. У наступному

¹²³ Див.: Івасюк Г. Мультикультурність Буковини першої половини ХХ ст.: проблеми та тенденції / Г. Івасюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376–377. – С. 75–76.

¹²⁴ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С. 103, 112.

¹²⁵ Див.: Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 248, 250, 251.

українці втратили представництво у сеймі. Ситуація для української громади краю стала більш сприятливою наприкінці 80-х рр. ХІХ ст., коли центральний уряд, стривожений активізацією румунського соборницького руху, пов'язаного зі створення Румунської держави, почав більше уваги приділяти потребам української громади. Починаючи з 1890 р. українці відновили свою присутність у місцевому сеймі, яка до початку ХХ ст. стабільно складалася з п'яти депутатів-українців¹²⁶. Однак, нечисленне українське сеймове представництво, до якого входили ворожі течії народовців та москвофілів, не складало конкуренції провідним фракціям – румунській та німецько-єврейській, до яких ситуативно приєднувалися й представники від польсько-вірменського блоку.

У провінції, де місцеве громадсько-політичне життя української спільноти являло собою відлуння і набагато зменшену копію галицького, ситуація складалась для неї більш сприятливо. Справа полягала у відсутності в мультинаціональній Буковині (у якій нараховувалося 9 націй і принаймні 8 віросповідань¹²⁷) відчутної політичної переваги будь-якого етносу (німців, поляків, румунів, євреїв, українців), що унеможливлювало монополію на владу і в умовах конкурентної боротьби створювало сприятливі шанси для українців, як найчисельнішому етносу. До того ж, у краї не існувало національної ворожнечі (подібно до чесько-німецького чи польсько-українського протистояння в інших провінціях), що було відмінною рисою цього регіону. За свідченням відомого буковинського громадсько-політичного діяча, письменник Т. Галіпа, Буковина з історичної, етнографічної і політичної точки зору завжди мала „свою окрему амбіцію фігурувати як етнічно-територіальна одиниця”. Завдяки тому, що край був тривалий час відрізаний від суміжних українських теренів – Галичини (у складі Польщі), Закарпаття (у складі Угорщини), Бессарабії (у складі Росії), у ньому „утворилося почуття краєвої окремішності”, „виробився своєрідний локальний

¹²⁶ Див.: Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – С.156–158.

¹²⁷ Див.: Буковина: історичний нарис / [Добржанський О. В., Макар Ю. І., Масан О. М., Михайлина П. В.] ; під ред. С. С. Костишина, відп. ред. В. М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 82, 83.

патріотизм – „буковинізм”, який стосувався як українців, так і румун¹²⁸. Окрім регіонального патріотизму цей феномен, свого роду виняток для Австрії, включав у себе й високий рівень етнічної толерантності, які сповідували народи краю. Теза про відносно незначний рівень національного суперництва у багатомовній Буковині стала прописною в австрійській науці¹²⁹.

Згаданий історичний феномен був викликаний багатьма факторами. Передусім у провінції була відсутня різка відмінність між етнічними спільнотами за їхніми соціальними структурами, конфесіями, що підтримувалося шляхом балансування між запитамі і вимогами різних народів і регіональних еліт. Однак, окрім різноманітних міфів щодо особливості ментальності жителів Буковини в австрійську добу, це було викликано наслідком уповільнених урбаністичних процесів, периферійного становища регіону щодо загальноєвропейських індустріальних процесів. У свою чергу й політика Габсбургів у провінції, не зважаючи на прояви онімечування, була спрямована на запобігання розпалюванню міжетнічної конкуренції й розколу, культивування відповідного етнополітичного клімату, який би не створював проблем регіональній чи загальнодержавній безпеці. Практично, це була політика, заснована на принципах державного патерналізму, що сприймалася етнічними спільнотами краю і їх елітами, які, за відсутності тривалий час власних національно-політичних ідеалів, демонстрували свою лояльність правлячій династії¹³⁰. Натомість, фактор „буковинізму”, практично відсутнє явище антисемітизму¹³¹, перехрещення і взаємне

¹²⁸ Див.: Галіп Т. З моїх споминів: З молодечих літ / Т. Галіп // Буковинський журнал. – 1994. – Ч. 1–2. – С. 156, 157.

¹²⁹ Див.: Цольнер Е. Історія Австрії / Цольнер Е. ; [пер. з нім. Р. Дубасевич та ін.; наук. ред. В. Расевич. – Львів: Літопис, 2001. – С. 419.

¹³⁰ Див.: Монолатій І. Регіональні ідентичності в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини й Буковини 1867–1914 рр.) / І. Монолатій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 7–8 / Міністерство освіти і науки України: Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2007. – С. 292, 293.

¹³¹ Див.: Сергеева І. А. Архівна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / Сергеева І. А.; [редкол.: О. Онищенко, акад. НАН України (голова) та ін.]; Нац. акад. України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Центр

переплетіння соціальних і духовно-культурних інтересів основних етносів краю створювали сприятливі умови для пошуку їх лідерами суспільно-політичних компромісів, чим скористалася і місцева українська громада. Зокрема, не зважаючи на те, що українці краю і надалі представляли собою малорозвинутий організм з майже цілковитою відсутністю вищих соціальних станів, їм вдалося досягти у Буковині найвищої з усіх українських земель щільності національних громадсько-просвітніх інституцій (у 1914 р. у краї діяло 590 різноманітних українських товариств і установ¹³²).

Загалом, не зважаючи на певний поступ української спільноти у другій половині XIX ст., що головним чином стосувалося культурно-освітньої галузі, в Австрії її участь у політичних процесах, де головні ролі належали більш потужним акторам – німцям, полякам, чехам, залишалася значно обмеженою. Існуюча соціально-політична дискримінація, національне суперництво стали причиною вкрай низького представництва українців у владних структурах імперії. Вони практично повністю „випадали” з ланки вищого управління держави. Наприклад, до складу загальноімперських центральних органів управління і австрійського уряду у 1914 р. з 6293 осіб входило 25 українців (0,39%), які займали переважно технічні посади. Для порівняння: німців – 75%, чехів – 10,3%, поляків – 4,9%, угорців – 4,4%, румунів – 0,4%¹³³. Не кращою була ситуація і у провінціях. У зв'язку із постійними претензіями української сторони, у 1912 р. був проведений облік службовців-українців у державних органах Східної Галичини (тобто у 50 з 81 повітів краю), який засвідчив, що серед повітових голів було лише 5 українців і 6 окружних комісарів. У 1914 р. в Галичині на 300 високопоставлених урядових чиновників-поляків припадало тільки 25 українців¹³⁴. Подібною ситуація була і в Буковині у крайових

дослідж. історії і культури східноєвроп. єврейства. – К.: Дух і літера, 2006. – С. 47.

¹³² Див.: Жуковський А. Історія Буковини / Жуковський А. Частина друга: після 1774 р. – Чернівці: Видавнича спілка „Час”, 1993. – С.75.

¹³³ Див.: Трайнин И. П. Назв. праця. – С. 182.

¹³⁴ Див.: Макаруч С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / Макаруч С. А. – Львов: Вища школа, 1983. – С.86; Субтельний О. Назв. праця. – С.273.

установах якої у 1900 р. нараховувалося 169 українців-держслужбовців переважно невисоких рангів. Вони склали 9,2% їх загальної кількості, значно поступаючи представництву інших народів: німцям у 5,4 рази, румунам – у 1,2 рази, полякам (які за чисельністю поступалися українцям у десять разів) – у 1,44¹³⁵. Досить інформативними щодо участі національних загалів мультинаціональної Буковини в адміністративному житті були статистичні дані, наведені газетою „Буковина” у 1896 р. Серед службовців краю вільно володіли українською і румунською мовами 33% „політичних урядників”, 56% фінансової сфери і 60% залізничного транспорту¹³⁶. Зрозуміло, що весь інший сегмент припадав на німецькомовне чиновництво. Для порівняння: в Угорщині, не беручи автономну Хорватію, угорці склали 95% всіх чиновників королівства (92% на місцевому рівні), 96% суддів¹³⁷.

На початку ХХ ст. українці залишалися у поневоленому становищі і в господарсько-економічній сфері, яка була неодмінною складовою загального національного визиску. Так, основні сільсько-господарські угіддя Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, не говорячи про торгівлю, народжувану промисловість, знаходилися у руках переважно інонаціональних загалів – представників польської, угорської, румунської, єврейської національностей. Співвідношення великої земельної власності за національністю власників у Східній Галичині ілюструють, зокрема, матеріали російської окупаційної адміністрації 1914–1915 рр. На цій території з 715 маєтків 552 належали польським поміщикам, 139 – єврейським землевласникам і лише 36 – українцям. У Буковині на початку ХХ ст. серед 154 великих землевласників українці склали 3 особи, поляко-вірмени – 54, румуни – 46, євреї – 34. У Закарпатті серед

¹³⁵ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С.85; Попик С. Д. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / Попик С. Д. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.18.

¹³⁶ Див.: Гуйванюк Н. Комунікативні та соціолінгвістичні параметри толерантності у полікультурному середовищі Буковини / Н. Гуйванюк, Ю. Русак // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. Збірник наукових праць. – Чернівці: Букрек, 2006. – С. 382.

¹³⁷ Див.: Пристер Е. Назв. праця. – С.474.

великих землевласників українці мали частку у 0,75%, угорці – 62,1%, євреї – 18,9%, німці – 14,3%¹³⁸. З одного боку згадані реалії сприяли консолідації нації, зокрема, у вияві супротиву проти визискувачів, однак з іншого – брак власної української господарсько-фінансової верхівки стримувало розвиток інституційного життя національного організму, позбавляло його реальних важелів щодо впливу на політику держави у напрямі захисту інтересів українців. Адже з вітчизняної історії відомо, що досить істотна роль у цивілізаційному поступі нації належала як особистій участі, так і наданні суттєвої фінансово-матеріальної допомоги з боку шляхетського і підприємницького середовища. Однак в умовах, коли панівні класи були майже виключно не українські, гострого національного суперництва і „поглинання” українства годі було уявити якісь пожертви, чи допомогу на національну справу з боку польського поміщика, угорського барона, румунського боярина чи єврейського орендатора.

Ситуація ускладнювалася й тим, що українським теренам була відведена принизлива роль аграрно-сировинного придатку „спадкових земель” монархії. Лише потреби розвитку добувних і переробних галузей, транспорту, що потребували дешевої робочої сили, сприяло втягуванню українського населення у капіталістичні відносини. Однак, не зважаючи на помітні успіхи, зокрема, у перетворенні Галичини на один зі світових нафтодобувних центрів (III місце по видобутку нафти після США і Росії), українські землі і надалі залишалися відсталими сільськогосподарськими районами з переважаючим поміщицьким землеволодінням, неконкурентноспроможною економікою, що підтримувалося як економічними, так і політичними важелями. Загалом, на Галичину і Буковину на початку другого десятиліття ХХ ст., які складали 18,1% населення всієї імперії, припадала лише десята частина її національного доходу¹³⁹

¹³⁸ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С.83; Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С. 303, 304; Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від ХІХ ст. до 1920 / Шандор В. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. – С. 170.

¹³⁹ Див.: Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870–1914 : Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. „История” / [сост. П. И. Остриков, П. П. Вандель]. – М.: Высш. Школа, 1989. – С. 235.

Напівколоніальний статус стримував зростання продуктивних сил Галичини, Буковини і Закарпаття через що вони залишалися найменш розвинутими і жебракуючими в економічному відношенні регіонами не лише імперії, але й у Європі. Це призводило до консервації віджилих господарсько-економічних відносин, слабкої урбанізації, найнижчого рівня життя і найвищої надлишкової робочої сили в імперії, що ставало на заваді становлення повносегментованої української нації (на початок ХХ ст. її основні соціальні групи складало селянство, нечисленна інтелігенція, серед якої значний прошарок займало духовенство), її висхідного розвитку. Згадана ситуація суттєво відрізнялася від Наддніпрянської України, де капіталістична індустріалізація, яка хоча і не змінила у цілому хліборобського характеру української нації, однак сприяла зростанню новітніх класів – чисельного робітництва, національної буржуазії, інтелігенції, що зміцнювало загальний авторитет українського народу, його вагу не лише в економічному, але й громадському, за умов відсутності політичного, житті імперії.

Згідно статистичних даних, у 1900 р. серед української громади Галичини і Буковини до 94% були зайняті у сільському господарстві (для порівняння румунською – 90%, польською – 65,6%, чеською – 43,1%, німецькою – 33,5%), 2,5% у промисловості, 1,7% – торгівлі. Не зважаючи на те, що на початку другого десятиліття ХХ ст. у середовищі українського суспільства значно зріс сегмент робітничого класу (до 7,7%)¹⁴⁰, роль українців у галузі економіки залишалася незначною. У Східній Галичині і Буковині українці складали 17–18% серед зайнятих у промисловості, та і то переважно у якості робітників найнижчої кваліфікації. На теренах Закарпаття у сільському господарстві було задіяно 99% українців¹⁴¹.

¹⁴⁰ Див.: Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / Левинський В. ; [з передм. Л. Юркевича]. – К.: Друк-я Київської 2-ї Аргілі, 1914. – С.1; Історичні передумови воз'єднання українських земель. – С.308; Трайнин І. П. Назв. праця. – С.129; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С.81.

¹⁴¹ Див.: Яремчук В. Українське питання в контексті історичної долі Російської та Австро-Угорської імперій: пошук перспективи (ХІХ століття – лютий 1917, листопад 1918 року) / В. Яремчук // Суспільно-політичні

В абсолютних цифрах чисельність українського промислового робітничого класу виглядала досить непривабливо. Упродовж 1890–1910 рр. у Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті у всіх галузях господарства чисельність найманих робітників (у тому числі постійних і сезонних) зросла з 699 до 741 тис. чол., тобто складаючи менше 10% від загального числа населення. Цей показник був у декілька разів гіршим від індустріальних регіонів Австро-Угорщини. У самій же галузі ремісничко-заводської промисловості частка промислових робітників складала 49,7% і 57,3% відповідно, до того ж розсіяних переважно по невеликим підприємствам з декількома десятками робітників¹⁴². Низька концентрація робітничого класу, враховуючи й те, що у Західній Україні окрім Львова, Станіслава, Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, Чернівців так і не було створено жодного значного промислового центру, у наступному ускладнювало розвиток робітничого руху, його політичну організацію.

Згідно з підрахунками дослідників на початку ХХ ст. безпосередньо на виробництві, переробній промисловості, торгівлі і транспорті всієї Галичини працювало близько 200 тис. робітників, з них майже 140 тис. у східній частині краю. У Буковині ж у промисловості було задіяно біля 10,7 тис. робітників, з них понад 2/3 зосереджено у Північній Буковині. Повертаючись до вищезгаданих відсотків частки українців у середовищі промислового пролетаріату Східної Галичини і Північної Буковини, вони щонайменше (враховуючи недоліки австрійської статистики) склали

трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – С.81; Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках ХІХ ст. / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.124;

Ботушанський О. В. Зайнятість населення Буковини за національним складом (за переписом 1910 р.) / О. В. Ботушанський, Г. В. Чайка // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.5. – С.138, 140, 141, 142; Нариси з історії Північної Буковини / [Ботушанський В. М., Глуговський А. М., Гриценко І. А. та ін.]; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1980. – С. 148.

¹⁴² Див.: Мазурок О. С. Города западно-украинских земель эпохи империализма: Социально-экономический аспект / Мазурок О. С. – Львов: Світ, 1990. – С.82, 39.

до 30 тис. робітників, значно поступаючись за чисельністю у великих містах у Східній Галичині полякам і євреям, а у Північній Буковині – німцям і євреям. Враховуючи традиційні джерела формування і зростання робітничого класу (селянство, ремісництво, робітниче середовище) така ситуація пояснювалася не лише низьким освітнім рівнем українців, але й гострою національною конкуренцією, процесами денационалізації в інонаціональному міському середовищі. Українці чисельно помітно переважали у добувній і переробній промисловості, що носила здебільшого сезонний характер – серед робітників нафтової, озокеритної, лісової, соледобувної і солеварної промисловості¹⁴³. Перевага поляків серед промислового пролетаріату Галичини у наступному перетворилася у суттєву проблему для розгортання українського соціал-демократичного руху, який його польські конкуренти прагнули обмежити виключно сільськогосподарською сферою.

Проблемність у соціально-економічній сфері на українських теренах посилювалася й відповідною урядовою політикою, згідно з якою вони поряд з іншими слаборозвинутими регіонами, заселеними національними меншинами, виконували функцію донорів держави¹⁴⁴. У Галичині у порівнянні із Нижньою Австрією був у тричі більшим крайовий податок, однак асигнування на сфери культури, охорони здоров'я були у тричотири рази меншими. За рахунок подвійних стандартів у Львівській страховій окрузі існував один з найдовших робочих днів у 10–12 годин, а рівень зарплати залишався одним із найнижчих. У 1911 р. тут середня денна заробітна плата робітників складала 2,39 крони, проти Віденської округи – 3,99 крони, Празької – 2,99, Трієсту – 3,60. І це при тому, що ціни на промислові товари були іноді вищими від інших частин Австро-Угорщини. Подібне дискримінаційне співвідношення по оплаті

¹⁴³ Див.: Жерноклеєв О.С. Назв. праця. – С. 75–89.

¹⁴⁴ Див.: Франко І. Галичина в сьогорічній бюджеті державнім / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 44. – Кн. 1. – К.: „Наукова думка”, 1984. – С.335–338; Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – зняряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.) / В. С. Кульчицький // Питання теорії і практики радянського права / Львівський державний університет імені Івана Франка. – Вип. 4. – Львів, 1958. – С. 17–19.

праці зберігалося і у сільському господарстві¹⁴⁵. Становище сільськогосподарських робітників на ринку праці ускладнювалося й відсутністю щодо них австрійського соціального законодавства, що в умовах надлишкової робочої сили призводило до її непомірної дешевизни.

Ситуація ускладнювалася і тим, що серед українського селянства на початку ХХ ст. домінувало малоземелля. У Східній Галичині 94% господарств мали у своєму розпорядженні менше 10 га (у тому числі 43% до 2 га), через що майже половина з них не могла прожити з власних наділів. Не менш напруженою була ситуація у Буковині, де у 1902 р. господарства із земельними площами до 10 га становили 95,6% (у тому числі до 2 га – майже 60%). Загалом, за визначенням науковців, у Східній Галичині до бідняцьких господарств можна було зарахувати майже 80% селянських господарств, у Північній Буковині – 87%. Безземельним було кожне п'яте господарство. Подібні негативні співвідношення були характерні й для українського Закарпаття¹⁴⁶. Ситуація не покращилася з процесами обмеження великого землеволодіння (парцеляцією). Так, у Галичині за період 1852–1912 рр. частка поміщицького землеволодіння скоротилася з 44,2% до 37,8%. Однак, із цих земель українським селянам дісталось лише 38 тис. га, основний же масив – 237 тис. га з відомих національно-політичних чинників відійшов до польських колоністів¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Див.: Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / Осечинський В. К. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954. – С.28; Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні / Яворський М. – Том II. – Частина I. – Харків: Держвидав України, 1928. – С. 40–41.

¹⁴⁶ Див.: Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С.303; Курило В. М. Соціально-економічна характеристика і становище трудящих Буковини на початку ХХ ст. / В. М. Курило // *Минуле і сучасне Північної Буковини*. – 1973. – № 2. – С. 58, 59; *История Венгрии*. В 3 т. / [Авербух Р. А., Писарев Ю. А., Смирин М. М., Шушарин В. П.]; отв. ред. Т. М. Исламов / АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. – Т.2. – М.: Наука, 1972. – С.282, 348, 349, 351, 360; Кравець М. М. *Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст.* / Кравець М. М. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – С. 71, 72.

¹⁴⁷ Див.: Баран С. [Аграрний устрій зах. укр. земель] *За Австро-Угорщини* / С. Баран // *Енциклопедія українознавства*. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1046–1047.

Хронічне безземелля у поєднанні із вузькою базою малорозвинutoї промисловості, яка могла надати робочі місця лише кожному десятому вихідцю із західноукраїнського села¹⁴⁸, викликало за-гострення соціальних протиріч і болочу трудову еміграцію, яка набрала політичного резонансу. За неповних пів століття (70-і рр. XIX ст. – 1914 рр.) з Галичини, Буковини і Закарпаття тільки за океан виїхало 500 тис. українців, тобто понад 10 відсотків української людності „старого краю”¹⁴⁹. Згідно з офіційною статистикою на початку XX ст. українці склали 43,1% всіх емігрантів з Галичини, 21,8% з Буковини, 43% з Закарпаття, хоча насправді їх частка була більшою¹⁵⁰. Про рівень трудової еміграції з відсталих провінцій свідчила й поширена у польській історіографії думка, що „експорт людської праці став найважливішим артикулом у торгівельному балансі Галичини”¹⁵¹.

Еміграція поряд з продовжуваними процесами іноземної колонізації прискорювала „розмивання” українського автохтонного населення. Як свідчила статистика, що мала певні похибки, за період 1857–1910 рр. чисельність населення Східної Галичини зросла з 2,6 до 5,3 млн. осіб, але у силу згаданих причин питома вага ук-

¹⁴⁸ Див.: Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – Т. 9. – К.: ВД „Альтернативи”, 1999. – С.176.

¹⁴⁹ Див.: Зарубіжні українці / [Лещенко Л. О., Макар Ю. І. та ін.] ; кер. авт. кол. С. Ю. Лазерник. – К.: Вид-во „Україна”, 1991. – С.23–25; Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття: (Статистико-демографічне дослідження) / Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, Науково-методичний центр „Українська етнопедогогіка та українознавство”. – Львів: Світ, 1996. – С. 84–85; Бевз Т. Феномен української еміграції кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами Ю. Бачинського) / Т. Бевз, В. Яремчук // Наукові записки / Збірник. Вип. 18 – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.62; Кубійович В. Міграційні процеси перед 1914 р. / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.І. – Кн. 1. – С. 149.

¹⁵⁰ Див.: Трайнин І. П. Назв. праця. – С.133; Шандор В. Назв. праця. – С.171; Нариси історії Закарпаття. У 2-х т. Т.1 (з найдавніших часів до 1918 року) / [Балагурі Е., Бабидорич М., Ілько В., Поп І. та ін.] ; відп. ред. і керівн. авт. кол. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – С. 336.

¹⁵¹ Див.: Najdus W. Szkice z historii Galicji / Najdus W. – Т.І. Galicja w latach 1900–1904. – Б.м.: Książka i Wiedza, 1958. – S. 162.

раїнців зменшилась з 64,9% до 61,7%, поляків зросла з 21,8% до 25,0%, євреїв збільшилася до 12,4%. У Буковині за період 1890–1910 рр. українське населення зросло на 13%, але його вага серед загальної чисельності коронного краю зменшилася з 41,4% до 38,38%. У той же час, збільшився сегмент серед населення краю інших народів: румун – з 32,4% до 34,4%, поляків – з 3,7% до 4,6%. Майже незмінною залишилася частка єврейського населення (відповідно 12,8% і 12,86%), чисельно зменшилася німецька громада (з 9,3% до 8,1%). За аналогічних причин в адміністративних кордонах компактного розселення українців у Закарпатті за період 1900–1910 рр. їх частка зменшилася з 59,4% до 56%¹⁵². У подібних від'ємних пропорціях, незважаючи на абсолютне зростання, зменшувалася питома вага українців і серед міського населення на користь поляків, угорців, румун, євреїв тощо, складаючи загалом серед міського населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у 1910 р. дещо більше 27%. У столицях коронних країв на початку ХХ ст. українці займали частку: у Львові 18,6%, у Чернівцях – 19,2% населення¹⁵³.

Істотні проблеми переслідували українську громаду і у галузі культури і освіти. Наприклад, у 1902 р. асигнування на польські куль-

¹⁵² Див.: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Aus dem „Kronorinzenwerk“ des Erzherzogs Rudolf / hrsg. Von Christiane Zintzen, mit einem Geleitwort von Richard Swartz. – Wien–Köln–Weimar–Böhlau, 1999. – S. 187; Кубійович В. Галичина / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Т.1. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 170; Кубійович В. Буковина / В. Кубійович // Там само. – С.170; Кубійович В. Закарпаття / В. Кубійович // Там само. – С. 170, 171; Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський // Студії з поля суспільних наук і статистики / Статистична комісія НТШ. – Т.І. – Львів: З друкарні НТШ, 1909. – С.67; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С.70,74; Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття: (Статистико-демографічне дослідження) / Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. – С. 17–28.

¹⁵³ Див.: Мазурок О. С. Назв. праця. – С.100–101; Історичні передумови возз'єднання українських земель. – С.307; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С.71; Ungureanu C. Bucovina in perioada stapanirii austriece (1774–1918): aspecte etno-demografice si confesionale / Ungureanu C. ; Inst. de Istorie al ASM a R.Moldova. – Ch.: CIVITAS, 2003. – S.149.

турні потреби у Галичині склали 333 тис. крон проти 35,9 тис. крон¹⁵⁴ „українських”. У крайовому бюджеті 1904 р. субсидії Краківській академії наук склали 79 тис. крон, а на Наукове товариство ім. Шевченка, яке розгорнуло набагато масштабнішу видавничу діяльність, лише 10 тис. На підтримку польського театру виділялося 119 тис. крон, а на український – 18,5 тис., польських історичних пам’яток – 48 тис. крон, а на українські – нічого¹⁵⁵.

Не зважаючи на помітні успіхи, досягнуті на зламі ХІХ–ХХ ст. у галузі освіти, українці значно поступалися суміжним загалам за кількістю і якістю навчальних закладів рідною мовою, особливо середньої, повної відсутності її вищої ланки. На початку ХХ ст. у Галичині нараховувалося 3560 народних шкіл найнижчого ступеню (з них 71% українських). У ланці середньої освіти поряд із 50 польськими державними навчальними закладами існувало тільки 6 українських і 2 українсько-польські (утраквістичні) гімназії¹⁵⁶. В умовах гострої протидії Галицького сейму, заходами української громади було утворено 10 приватних українських гімназій. Станом на 1911/1912 навч. р. у Буковині діяли 216 українських початкових шкіл і 8 змішаних проти 177 румунських, 82 німецьких, 12 польських і 5 угорських. У ланці середньої освіти, яка продовжувала мати німецький характер, з 24 державних навчальних закладів українці мали лише 1 українську, 3 українсько-німецькі і 1 приватну українську гімназію¹⁵⁷. Як наслідок, письменні серед підавстрійських українців згідно з офіційними даними (1913 р.) склали 37,25%.

¹⁵⁴ Див.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Кугутяк М. – Івано-Франківськ: б.в., 1993. – С. 110.

¹⁵⁵ Див.: Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – С.78.

¹⁵⁶ Див.: Герасимович І. Шкільництво в Галичині в другій пол. ХІХ ст. і на поч. ХХ / І. Герасимович, О. Терлецький // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.929.

¹⁵⁷ Див.: Курляк І. Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ ст.): історико-педагогічний аспект / Курляк І. Є. ; наук. ред. Н. Г. Ничкало ; АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2000. – С. 19, 55.

У румунів цей показник складав 39%, поляків – 65%, німців – 96%, чехів – 96,6%. Незважаючи на численні вимоги українців до кінця існування Габсбурзької імперії не було розв'язане питання про утворення вищого українського навчального закладу. Існування низки українських кафедр у Львівському (21,7% українських студентів у 1911/1912 навч. р.) і Чернівецькому університетах (25% українських студентів у 1913/1914 навч. р.)¹⁵⁸ не змінювало їх відповідно польської і німецької спрямованості.

У Закарпатті, де українська меншина була позбавлена участі у політичних процесах, місцевому самоуправлінні „здобутки” на ниві освіти рідною мовою нагадували катастрофу. У добу австро-угорського дуалізму внаслідок застосування адміністративного тиску і прямого терору угорська мова стала домінуючою у галузі освіти. Упродовж 1874–1902 рр. у Закарпатті кількість державних українських шкіл зменшилася з 571 до декількох десятків „русько-угорських” шкіл¹⁵⁹. У 1914 р. їх, окрім невеликої кількості двомовних церковних шкіл, вже не залишилося жодної¹⁶⁰. До ланки середньої (єдина у Закарпатті учительська семінарія з навчанням українською мовою була ліквідована у 1879 р.) і вищої освіти українська мова не була допущена. Цілком закономірним був і

¹⁵⁸ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – С.82, 85; Сірополко С. Історія освіти в Україні [Текст] / Сірополко С. ; Український Вільний Університет (Мюнхен), Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 532; Осечинський В.К. Назв. праця. – С.48.

¹⁵⁹ Див.: Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі / Відп. ред. М.М.Олексюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 313–314; Штефан А. Закарпаття / А. Штефан // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.933.

¹⁶⁰ Див.: Полонська-Василенко Н. Назв. праця. – С. 339; Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи / [Кульчицький В. С., Настюк М. І., Ткач А. П. та ін.]. – Львів: Вища школа вид. при ЛДУ, 1985. – С.10; Штефан А. Закарпаття / А. Штефан // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.933.

наслідок: серед українських закарпатців читати і писати вміли біля 7% чоловіків і 4% жінок¹⁶¹.

Натомість, не зважаючи на істотні обмеження у політичній, економічній і культурній сферах, існування досить розвинутих громадянських свобод у Габсбурзькій імперії (на сприятливий фактор яких звертав увагу М. Драгоманов¹⁶²) відкривали перед українцями звужений простір для національної самореалізації, у тому числі й за рахунок створення національних громадських інституцій (культурно-просвітницьких, наукових, юнацько-спортивних, господарсько-фінансових тощо), що прискорювало загальні процеси національного відродження. Згадати хоча б галицьку „Просвіту” з її розгалуженими філіями, подібну до неї буковинську „Руську бесіду”. На всеукраїнську неофіційну академію наук перетворилося засноване у 1873 р. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. У межах Австро-Угорщини, не зважаючи на досить вузький ринок і низьку платоспроможність населення, невпинно зростало число українських періодичних видань, досягнувши напередодні Першої світової війни біля 80¹⁶³. Низка галицьких і буковинських часописів, серед яких виділялися „Діло”, „Народ”, „Буковина”, „Літературно-науковий вістник” отримали загальноукраїнське значення. Лише у Галичині діяло понад 30 українських

¹⁶¹ Див.: Сірополко С. Назв. праця. – С. 637; Гомоннай В. В. Школа та освіта Закарпаття / Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. ; Закарпатський ін-т методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. – Ужгород, 1997. – С. 21; Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі / [Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Кравець М. М., Маланчук В. Ю.] ; відп. ред. М. М. Олексюк. – Львів: Видво Львівського університету, 1968. – С. 313, 314.

¹⁶² Див.: Драгоманов М. до Павлика М. (1877 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. II (1876–1878). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1910. – С.270; Драгоманов М. П. Передне слово [до „Громади” 1878 р.] / Драгоманов М. П. // Драгоманов М.П. Вибране („... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри]. – К.: Либідь, 1991. – С. 305.

¹⁶³ Див.: Животко А. [Преса] 1905–1914 / А. Животко // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.990.

книжкових видавництв¹⁶⁴. Однак згадані досягнення на національній ниві були досить відносні і хиткі. Вони, поступаючись у якісних показниках суміжним національним загалам, були залежні від найменших політичних коливань у Відні, чи місцевої адміністрації і могли викликати захоплення і намір у наслідуванні хіба-що у Наддніпрянській Україні¹⁶⁵.

Не отримуючи дієвої підтримки з боку уряду, органів місцевого самоврядування, українська громада (інколи долаючи політику протекціонізму властей) намагалася вирішувати нагальні соціально-економічні проблеми власними силами. Подібно до інших слов'янських народів Австро-Угорщини у 70-х рр. XIX ст. в українському середовищі Галичини і Буковини виник доволі потужний національний господарський рух (ремісничі об'єднання, кооперативи, каси взаємодопомоги, споживчі спілки, кредитно-фінансові установи, недержавні страхові товариства, крамниці тощо), який, діючи під гаслом „свій до свого”, невдовзі став суттєвою підтримкою національного руху. Основне його спрямування полягало у сприянні вирішенню соціальних проблем, пов'язаних з аграрним перенаселенням, боротьбою з визиском і лихварським капіталом. Згадані події, що сприяли посиленню українського економічного елементу, загальним консолідаційним процесам українського суспільства, спричинили до деякого витіснення з ринку єврейського дрібного капіталу, але водночас загострили економічне суперництво з набагато більш потужними польськими, німецькими економічними структурами.

У цілому, на зламі XIX–XX ст. український народ у складі імперії Габсбургів (окрім деградуючої частини в Угорщині)

¹⁶⁴ Див.: Дорошенко В. Видавничий рух на Західних Землях до першої світової війни / В. Дорошенко, П. Зленко // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.974; Bericht über die Tätigkeit des statistischen Seminars an der Universität Wien im Wintersemester 1906/1907 (Statistische Monatschrift. Берно. 1908, том XXXIV, ст. 95–146) / [З. Кузеля] // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі: Записки НТШ). – 1911. – Т.СVI. – Кн. VI. – С. 231–235.

¹⁶⁵ Див.: Галичина, Буковина, Угорская Русь: с рисунками в тексте и картой Галичины, Буковины и Угорской Руси, исполненной в красках / [сост. сотрудуниками журнала „Украинская жизнь”]. – М.: Задруга, 1915. – 231 с.

розвивався у руслі „австрійського” інтернаціоналу, коли під впливом національно-визвольних рухів більш сильних акторів політичного життя відбувався процес демократизації політичного режиму певні дивіденди від чого чекали й на українську спільноту. Не зважаючи на згадане ущемлене становище, українці, що стосувалося виключно теренів Галичини і Буковини, відчували себе громадянами Габсбурзької імперії, де формально гарантувалися їх громадянські і національні права, існувала можливість для плекання політичної національної еліти, мати легітимне національне представництво у парламенті і місцевих сеймах, функціонування регіональних національних партійних систем. Ціла низка українських діячів Галичини і Буковини, серед них митрополит греко-католицької церкви А. Шептицький, Ю. Романчук, К. Левицький, М. Василько, С. Смаль-Стоцький і інші саме як представники українців входили до кола громадсько-політичної еліти держави, чиновників вищих класів, були удостоєні урядових нагород.

На початку ХХ ст. становище української громади Галичини й Буковини якісно відрізнялося від інших українських теренів, включаючи й ті, що входили до складу Росії. Певні перспективи національного поступу, у тому числі і в політичній сфері, відкривалися у зв'язку з очікуваною подальшою вимушеною еволюцією Австро-Угорщини, передусім її австрійської частини, у державу, побудовану на принципах федерації, що мало проводитися діями „зверху”¹⁶⁶. Існувала висока вірогідність й того, що дуалістична імперія могла трансформуватися у триалістичну – Австро-Угорсько-Чеську, чи навіть у четвірну конструкцію – Австро-Угро-Чехо-Галичину. За умови ж політичної емансипації інших „малих народів”, включаючи хорватів, сербів, українців, вона могла якщо не розпастися, то перетворитися на „союзну федеративну державу” з багатьма суб'єктами політичного поля¹⁶⁷. Певними проявами згаданих процесів можна назвати, наприклад, особисте послання імператора Франца Йосифа влітку 1912 р. до українського народу („апелъ

¹⁶⁶ Див.: Крип'якевич І. Всесвітня історія / Крип'якевич І. : У 3 кн. – Кн. 3. Найновіші часи. – К.: Либідь, 1995. – С.229, 230.

¹⁶⁷ Див.: Фісанов В. П. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду Першої світової війни / В. П. Фісанов // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Науково-дослідний центр буковинознавства, 1993. – Вип. 1. – С. 143, 144.

монарха”) у якому вперше на офіційному рівні замість традиційної назви „русини” („ruthenish”) був вжитий термін „українці”. Згадане послання з обіцянками вирішення нагальних прагнень українців було представлено мало чи не початком нової епохи українського суспільства в Австрії („державної безпосередності”)¹⁶⁸, хоча насправді йшлося не про кардинальну зміну статусу українського народу, а лише про окремі поступки, розтягнуті у часі*. Досить тривожним, виходячи з конфігурації геополітичної ситуації початку ХХ ст., було й очікування майбутньої великої європейської війни, через що українці Австро-Угорщини намагалися гарячково розбудовувати національні структури й зміцнювати свої позиції у всіх сферах життя.

Упродовж ХІХ – початку ХХ ст. український народ, переборюючи негативні зовнішні впливи, пройшов значний шлях цивілізаційного поступу від аморфної етнічної маси – малоросійства в Російській і русинства в Австрійській імперіях, призначення яких було стати ґрунтом для розвитку пануючих народів, до модерної політичної нації з власним політичним інтересом. Не зважаючи на істотну відмінність політичних режимів імперій, до яких входили роз’єднані кордонами українські загали, спільним наслідком тривалого бездержавного існування стало те, що вони були відтиснуті як державними чинниками, так і титульними народами на маргінеси суспільно-політичного і економічного життя. Найбільш загрозлива

¹⁶⁸ Див.: IGNOTUS. З австрійської України: деякі підрахунки / IGNOTUS // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т.LXII. – Кн. III. – С.561; IGNOTUS. З австрійської України: В сіті легенди / IGNOTUS // Літературно-науковий вістник. – Т.LXIII. – Кн. V. – 1913. – С.555.

* У роки Першої світової війни австрійський уряд був вимушений сприйняти вимоги українства щодо недоцільності використання термінів „Ruthenen” та „ruthenisch”, як офіційного імені українського народу в Австрії, і переходу до назв „Україна”, „українець”. Весною 1918 р., не зважаючи на супротив впливових політичних сил (поляків, угорців), які не бажали появи у межах імперії „нової національності”, на законодавчому рівні були затверджені згадані зміни про заміну етнічних назв. У 1921 р. з початком практичної інкорпорації Східної Галичини до Польщі, польська влада щодо означення корінних мешканців краю – українців, повертається до виключного вживання етноніму „русини”, „руські”.

ситуація (окрім традиційно – Закарпаття) склалася в Росії, де в умовах повного невизнання як етносу українці були приречені на суцільне російщення і асиміляцію. Посилення ж в Наддніпрянській Україні в останній чверті XIX ст. антиукраїнських утисків і репресій призвело до стагнації національного життя, що тривалий час звужувало його прояви майже виключно культурницькою сферою. Цілком іншою складалася ситуація у Західній Україні, що стосувалося Галичини й Буковини. У цьому регіоні українська громада і надалі, залишаючись переважно у якості об'єкту національної і соціально-економічної експлуатації, за рахунок існуючого конституційного поля, певного розвитку буржуазних свобод спромоглася стати суб'єктом політичного життя й отримати, хоча у звуженому плані, легітимні можливості для національного й соціального поступу. Водночас, нагальна потреба політичної самореалізації української нації висувала на порядок денний українства, національно-визвольного руху завдання вирішення українського питання у широкому розумінні слова, що і стало основним змістом політичних подій на зламі XIX–XX ст., у якому стрижневу роль відіграли політичні інституції новітнього часу – українські політичні партії, їх об'єднані структури у вигляді регіональних національних партійних систем.

2.2. Політичний етап національно-визвольного руху у Наддніпрянській Україні

Внаслідок понад двохсотлітнього перебування України у складі Росії, яке супроводжувалося процесами суцільної русифікації, обмеженнями у розвитку української культури та репресіями, український національний рух мав відносно сповільнені темпи розвитку. Ці обставини вкрай негативно позначилися і на процесі формування української політичної нації – перетворення етнічної маси у культурно і політично свідому національну спільноту. Лише в останньому десятиріччі XIX ст. український визвольний рух Наддніпрянської України (згідно із усталеною тріступеневою схемою М. Гроха – академічного /А/, культурницького /В/, політичного /С/ етапів) увійшов у вищу стадію свого розвитку. Як зазначав з цього приводу М. Грушевський, „з кінця дев'яностих років падіння культурництва стало явним”, молодше покоління українства, відвернувшись від „українофільства”, „повертає українству політичний характер”. Велику вагу у цій трансформації він пов'язував з появою новою політичної інституції – „партійними організаціями України”¹⁶⁹.

Поряд з тим, український національно-визвольний рух в силу свого „спізнілого” розвитку отримав обтяжуючу специфіку, яка полягала у тому, що, перейшовши до „фази С”, він ще не у повній мірі завершив попередній етап розвитку – „організаційно-культурницької” фази, через що тривалий час був вимушений знаходитися на проміжній ланці другого і третього етапів¹⁷⁰, характерними ознаками яких є поширення національної свідомості серед широких мас, їхньої соціально-національної мобілізації та інтеграції у національне суспільство, перехід до безпосередньої боротьби за політичне самовизначення. Втілення цих завдань було суттєво ускладнене тим, що українці на відміну від „великих” чи „старих” народів, скажімо, як поляків або фінів, належали до так званих „молодих”, недержавних народів з перерваними традиціями високої культури і державності.

¹⁶⁹ Див.: Грушевський М. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии / М. Грушевский // Украинский вестник. – 1906. – № 9. – С. 644.

¹⁷⁰ Див.: Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) / Кармазіна М. С. – К.: ІПіЕНД, 1998. – С.15.

Згадані реалії суттєво позначилися на формуванні ідеологічних засад українського національно-визвольного руху Наддніпрянської України, серцевину яких становило „українське питання” – як у вигляді постановки проблеми, так і шляхів його вирішення. Вперше цього питання торкнулося Кирило-Мефодіївського товариство з його ідеями національно-політичного визволення українського народу (“І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чу] Посполитою в союзі слов’янськiм”¹⁷¹), яке мало відбуватися у напрямі ліквідації політичного режиму Росії та створення демократичної федерації слов’янських республік.

Жорстокі репресії царизму призвели до значного зменшення радикалізації національного руху, коли у ньому на наступні десятиріччя превалювали культурницькі аспекти, пов’язуючи найближчі перспективи національного руху з національно-культурною автономією. Такий напрям знаходив розуміння і підтримку серед тодішньої української еліти, широких народних мас. У 80-х рр. XIX ст., йдучи у руслі кирило-мефодіївців, київська „Стара громада” сформулювала свою політичну програму з вимогою перетворення Росії на федерацію і надання Україні широкої автономії. З останньої третини XIX ст. на українство Наддніпрянської України посилюються ідейні впливи з боку української політичної еміграції, спочатку колонії М. Драгоманова, згодом – з боку пiдавстрійської Галичини. У 1878 р. у „Передньому слові” до Громади М. Драгоманов окреслив перспективи українського політичного руху в Російській імперії, коло його потенційних союзників. Перший сценарій (на його переконання цілком неможливий) був пов’язаний з повстанням українців проти Австрії та Росії, як це робили італійці за свою державну спільність за допомогою наполеонівської Франції. Більш ймовірним був наступний – внаслідок військової поразки однієї з імперій (швидше це мала бути значно слабкіша Австрійська – не найкращий варіант) об’єднатися українцям у великий етнічний масив при одній з держав і продовжити „спільну працю проти усякої неволі”. І, нарешті, більш прагматичний і доступний для українців варіант (тобто без повстання і кривавої війни) – це добиватися у межах тих держав, під котрими вони перебувають, „усякої громадянської волі за поміччю других пород, котрі теж

¹⁷¹ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т./ АН УРСР. Археограф. комісія та ін.: Упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – С.258.

піддані тим державам”¹⁷². Таким чином, вирішення національно-політичної проблеми українства передбачалася у межах існуючих держав на принципах федералізації та демократії (автономія та федерація вільних громад поряд з ліквідацією самодержавства, запровадження республіканського устрою, децентралізація, громадянське суспільство)¹⁷³.

Визнаючи ідеал самостійної України, у праці „Вольный Союз – Вільна Спілка, опыт украинской политическо-социальной программы” (1884 р.), яку можна назвати конституційним проектом М. Драгоманова, він, виходячи зі становища та інтересів української громади Наддніпрянської України, вказував на те, що відокремлення від інших російських областей в окрему державу (політичний сепаратизм) є справою не лише вкрай важкою, якщо неможливою, але за певних умов і непотрібною¹⁷⁴. З цими поглядами перегукувалися й думки демократичного середовища української еліти. Зокрема, Б. Грінченко зазначав, що „свідомі українські націоналістичні народолюбці”, бажаючи національного звільнення українського народу, будуть залишатися на прихильних позиціях до оновленої демократичної Росії, вважаючи Україну частиною російської держави за умови задоволення українських потреб¹⁷⁵.

На розвиток українського суспільно-політичного руху, формування його ідейних засад, що було притаманне й іншим недержавним народам, накладав суттєвий відбиток фактор так званого „дуалізму” (українського дуалізму). Тобто справа визволення бездержавного народу потребувала ліквідації двох вагомих складових визиску – соціального та національного. Закономірним стало

¹⁷² Див.: Драгоманов М. П. Передне слово [до „Громади” 1878 р.] / Драгоманов М. П. // Драгоманов М. П. Вибране („... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. – К.: Либідь, 1991. – С. 293–300.

¹⁷³ Там само. – С. 320, 321.

¹⁷⁴ Див.: Проект оснований устава украинского общества “Вольный Союз – Вільна Спілка” // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – С.268–276.

¹⁷⁵ Див.: Б. Д. Грінченко про три політичні сили в українському русі // Там само. – С.278.

й те, що українське суспільство Наддніпрянщини „з десятками мільйонів селян, двома десятками тисяч інтелігентів та кількома індивідуалами” сприйняло саме ту ідеологію, яка була близька селянству – соціалізм¹⁷⁶. Соціалістична ідеологія була пануючою й серед політично активної української інтелігенції, яка прагнула поєднати її з національною справою. „Я побачив, – зазначав з цього приводу у чернетках свого листування Д. Дорошенко, – що не може бути „свідомого українця” – не соціаліста, чи хоч не радикала, і що не можна принести добра Україні, не „працюючи” в якійсь соціал-революційній партії...”¹⁷⁷.

Виходячи з цього, а також специфіки політичного режиму самодержавства, першоосною українського національного руху в Російській імперії ще наприкінці XIX ст. було визнання примату первинності боротьби за соціальне звільнення (ліквідація існуючого політичного ладу переважно на соціалістичних засадах), яке мало відкрити шлях і для національного визволення – створення автономії, федерації чи самостійної держави. Згаданий підхід щодо інтеграції „соціального” та „національного” був заснований здебільшого на теоретико-методологічних засадах тодішніх представників політичного проводу українства, радикально налаштованої інтелігенції („тип революційного юнака”), представники якої, образно кажучи, тримали „Комуністичний маніфест” в одній кишені, а „Кобзар” – в іншій¹⁷⁸. Зауважимо, що український національний рух в Австро-Угорщині, виходячи з реалій досить високих стандартів політичних свобод, традицій національного легітимного руху, підходив до „української дилеми” у діаметрально інший спосіб. Спочатку підлягало вирішенню національне питання (ліквідація національного визиску), а згодом,

¹⁷⁶ Див.: Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – С.6.

¹⁷⁷ Цит. за: В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упорядн., авт. вступ. ст. і комент. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Поліграф. дільн. Інституту історії України НАНУ, 1996. – С.8.

¹⁷⁸ Див.: Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С.188, 189.

спираючись на здобутки першого етапу, мало вирішуватися питання і соціального визволення.

Ця суперечність в українському суспільному русі на зламі століть – про первинність між соціальним та національним була присутньою постійно. Так, широко відомою стала наприкінці XIX ст. полеміка між І. Франком та Л. Українкою як представниками суспільно-політичної еліти двох ареалів українства – півдавстрійського та підросійського щодо постановки українського питання та перспектив його вирішення. Згадана полеміка мала глибоко симптоматичний характер. Вона, як зазначали дослідники, засвідчила різючу відмінність у світоглядному змісті сприйняття російськими та європейськими (австрійськими) інтелектуалами української проблеми як такої, різні підходи до її вирішення і більше нагадувала „діалог двох культур”, коли диспутанти говорили „різними мовами”: з одного боку І. Франко, озброєний новітніми європейськими суспільними ідеями, практикою політичного життя Австро-Угорщини, з іншого – Л. Українка, вихована на традиціях визвольного руху Росії, російської культури, у тому числі і політичної¹⁷⁹.

Тобто на зламі століть різні історичні традиції та реалії існування українського народу у межах двох імперій з досить відмінними політичними системами сприяли і відповідному спрямуванню ідейно-теоретичних засад українського національного руху. Якщо у західному регіоні самовизначення української нації бачилося у межах європейської та світової спільнот, то у східному – переважно не виходило за межі оновленої демократичної Росії. Причина цього явища полягала у тому, що український суспільно-політичний рух Наддніпрянщини на зламі XIX–XX ст. перебував під потужним впливом російської політичної думки (передусім, як зазначав І. Мазепа – революційного народництва, згодом – ідей, які несла соціал-демократія¹⁸⁰). Найактивніші ж і найсвідоміші українці були виховані у дусі загальноросійських соціалістичних (російської інтерпретації марксизму) і ліберальних ідей, що стало наслідком

¹⁷⁹ Див.: Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Левенець Ю. А. – К.: СтилоС, 2001. – С.227, 228.

¹⁸⁰ Див.: Мазепа І. Підстави нашого відродження / Мазепа І. Частина перша. Причини нашої бездержавності. – Б. м.: Прометей, 1946. – С.7, 8.

попереднього періоду задавленості не лише національно-політичного, але й культурного життя, коли російська стихія заповняла будь-які прояви української самобутності¹⁸¹. Загалом, поєднання різноманітних факторів (серед них – малопотужність українського громадсько-політичного руху, невіра у спроможність втілення державотворчих ідей власними силами, традиційні впливи кирило-мефодіївців та ідей М. Драгоманова, а також надії на оновлену демократичну Росію, все-слов'янську федерацію, підтримку інших народів у боротьбі за соціальне й національне визволення) призвело до логічного результату, коли федералістсько-автономістські погляди стали домінуючими серед української інтелектуальної еліти.

Виходячи з цього, Наддніпрянська Україна упродовж XIX ст. вливала кращі інтелектуальні сили у загальноросійський революційний рух у надії на те, що соціальна революція призведе і до визволення українського народу. Зробивши ставку на революцію і сліпо повіривши доктрині марксизму, тисячі, переважно молодих, українців кидалися у революційний вир, гинули у безкомпромісній боротьбі з царизмом, одночасно послаблюючи і знекровлюючи український національний рух, у чому полягала його трагедія.

Поряд з тим, вже перші самостійні кроки „українського соціалізму” несподівано зустрілися з крайньою ворожістю з боку російського та польського (найближчих потенційних союзників) революційних рухів, про що пересвідчився М. Драгоманов вже у середині 80-х рр. XIX ст., опинившись у вирі російсько-польської політичної еміграції у Женеві. Головним аргументом з боку російського соціалістичного середовища у запереченні права українців на власний соціалістичний рух була, начебто, потреба у „єдності” зусиль усіх соціалістичних сил імперії у боротьбі проти самодержавства, що, у свою чергу, вимагало як „централізації” руху, так забезпечення „пануючих” позицій у цій боротьбі російський революціонерів. Польські ж соціалісти обґрунтовували своє прагнення до зверхності над українським рухом звичним постулатом польської „цивілізаційної місії”. За таких умов російські і польські соціалісти розцінювали спроби формування окремої української соціалістичної програми як послаб-

¹⁸¹ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – С.17.

лення єдиного соціалістичного табору – вияв „сепаратизму” та „націоналізму”¹⁸². Згаданий конфлікт призвів до появи наукової розвідки М. Драгоманова „Історична Польща і великоруська демократія” (Женева, 1881 р.), яка окрім теоретичних положень „громадівського соціалізму”, формулювання моделі „вільного союзу”, федеративно-громадівського устрою Росії, містила й аналіз суперечливих взаємостосунків українського національно-визвольного руху з російським та польським. Вияви в останніх устремлінь до „централістських ідей російської школи” або ж традицій „історичної Польщі” розцінювалися як небезпечні для українців¹⁸³. Про реакцію на перші практичні кроки українського соціалістичного руху свідчила й брошура, що вийшла у женецькому середовищі російських емігрантів в останньому десятиріччі XIX ст. („О безысходности украинского социализма в России”), яка піддавала сумніву український соціалістичний рух¹⁸⁴. Насправді ж за „принциповою” позицією російського і польського революційних рухів, яка щодо українського національно-визвольного руху базувалася на хибних ідеологічних стереотипах, крилося визнання тієї реальності, що згаданий самостійний і неконтрольований рух ніс реальну небезпеку – він міг „вибити” у них із-під ніг одну з найбільших територіальних баз у Центрально-Східній Європі¹⁸⁵.

Незважаючи на це, виникаючи упродовж останньої третини XIX ст. в Наддніпрянській Україні національні, здебільшого напівлегальні, різноманітні інституції – наукові, освітні, благодійні, громадські, які прискорювали процеси соціальної структуризації українського суспільства, сприяли національному „пробудженню” і

¹⁸² Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 420–436.

¹⁸³ Див.: Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия / Драгоманов М. – К.: Типо-литография М. Э. Заездного, 1917. – С. 133, 134, 138.

¹⁸⁴ Дорошенко Д. Украинская социал-демократия Д. Дорошенко // Украинский вестник. – 1906. – № 12. – С. 843–851.

¹⁸⁵ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Грицак Я. – К.: Критика, 2006. – С. 233.

відродженню. Діючи всупереч офіційним ідеологемам, вони формували „позаросійську ментальність”, яка обмежувала вплив державної російської монополії щодо національного та соціального вибору особистості та суспільства в цілому. Поступово відроджувалася й ідея української державності, посилювався, особливо на зламі XIX–XX ст., її вплив на свідомість, політичну організацію українського суспільства. Українство Наддніпрянської України підштовхувала до прагнення мати власну державність – повну або обмежену, відмова як державної машини Росії, так і її суспільства у праві українцям на окремішне існування зі своєю мовою, культурою, історією, традиціями, своєю політичною елітою, зрештою, зі своїм власним національним інтересом.

Наприкінці XIX століття, як зазначав Д. Дорошенко у Наддніпрянщині на громадську арену виступає „нове покоління українців”, вихованих на ідеях соціалізму, „безкопромислового українського націоналізму на широкій європейській основі” – українська інтелігенція, студентство, які прагнучи здобути для українського народу усю повноту національних і політичних прав, відтепер йшли „поруч із всеросійським визвольним рухом, але своїм окремим шляхом у рамках власних організацій”¹⁸⁶. Серед них – Братство Тарасівців, петербурзький Гурток українських соціалістів-федералістів „Гурток 13” (створ. у 1885 р., з яким пов’язується процес становлення українських есерів¹⁸⁷), рух „Молодої України”, які все активніше висували домагання не лише соціального та національного, але й політичного визволення українства. За деякими даними, у 80–90-х рр. XIX ст. у Наддніпрянській Україні було утворено близько 30 політичних гуртків та протопартійних структур, а на початку XX ст. діяло близько 100 нелегальних студентських спілок та громад¹⁸⁸. У нових умовах була вимушена

¹⁸⁶ Див.: Дорошенко Д. Нарис історії України / Дорошенко Д. – Т. II. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – С. 318; Дорошенко Д. Украинская социал-демократия Д. Дорошенко // Украинский вестник. – 1906. – № 12. – С. 843.

¹⁸⁷ Див.: Животко А. 50 років: До історії Української Партії Соціалістів-революціонерів / Животко А. – Прага: Вільна спілка, 1936. – С. 6.

¹⁸⁸ Див.: Пашков М. Формування системи громадських об’єднань в Україні, як атрибута латентної державності / М. Пашков // Політологічні читання. – 1992. – № 2. – С. 79.

еволюціонізувати й „Стара громада”, утворивши у 1897 р. більш політизовану Загальну українську безпартійну демократичну організацію, яка, будучи спробою утворення партії (Є. Чикаленко¹⁸⁹), в умовах політичної реакції не змогла перейти до активної суспільно-політичної діяльності. Наприкінці останнього десятиліття XIX ст. у Наддніпрянщині виникають протопартійні структури, які заклали фундамент для наступного національного партійного будівництва. Серед них, група „Українська соціал-демократія” (засн. 1896 р.) на чолі з І. Стешенком та Л. Українкою, „Група селянських робітників соціал-демократів Київської губернії” (засн. у др. пол. 90-х рр. XIX ст.) на чолі з М. Меленевським. Певним зразком для утворення перших українських соціал-демократичних груп, які розвивалися на власній основі, стали російські соціалістичні утворення, що діяли в Наддніпрянській Україні, а також соціалістичний рух у Галичині¹⁹⁰. Про це свідчила й Л. Українка, наголошуючи, що перші кроки українських наддніпрянських соціалістів відбувалися під плідним впливом галицьких радикалів („галицьких товаришів”)¹⁹¹. До речі, серед наддніпрянських соціалістів, що безумовно було виявом зневіри у власні спроможності щодо створення політичної партії, існували ідеї щодо поширення на терени підросійської України партійної мережі галицьких радикалів (УРП)¹⁹².

Як давав влучну оцінку першим українським соціал-демократичним групам М. Яворський, ці революційні елементи на відміну від тих, хто захоплювався загальноросійською течією, свідомо „одягали” революційний марксизм у „полтавську вишивану сорочку в протиставленні до російської косоворотки російських соціал-демократів”, враховуючи те, що вони ніяк не

¹⁸⁹ Див.: Чикаленко Є. Х. Зібрання творів. В 7 т. Т.1. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. Коментарі авторські. – К.: ТОВ компанія „РАДА”, 2003. – С.193.

¹⁹⁰ Див.: Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – С.9.

¹⁹¹ Див.: С. Д. [Леся Українка]. Оцінка Нарису Програми Української Партії Соціалістичної / С. Д. – Львів: Друкарня Уділова, 1901. – С.3–5.

¹⁹² Див.: Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка (II) / Ю. Лавріненко // Сучасність. – Мюнхен. – 1971. – Ч. 6. – С.66.

могли „позбутися великодержавної своєї зарозумілості супротив „малоросіян”¹⁹³. У свою чергу, в умовах деспотичного режиму, згадані гуртки були здебільшого „замкнуті” на своє середовище й не маючи змоги розгорнути широку агітаційно-пропагандистську діяльність, були, за висловом О. Лотоцького, „педагогічним ґрунтом”¹⁹⁴, на якому вирости у недалекому майбутньому політичні партії. А поки, що їхня діяльність часто зводилася до боротьби за „чистоту” ідеї, „нереальних, теоретичних суперечок на вузькогуртівському та особистісному ґрунті”¹⁹⁵.

У такому стані український суспільно-політичний рух увійшов у „партійну еру”, яка розпочалася у 1900 р. з утворенням заходами патріотично налаштованої інтелігенції перших українських соціалістичних партій Наддніпрянщини – Революційної української партії (РУП) та Української соціалістичної партії (УСП). Вони, у свою чергу, стали каталізаторами до наступного партійного структурування українського суспільства – утворення у 1902 р. національно-радикальної Української народної партії (УНП) та низки партій ліберально-демократичного спрямування – Української демократичної партії (УДП; створ. у 1904 р.), Української радикальної партії (УРП; створ. у 1905 р.) та Української демократично-радикальної партії (УДРП; створ. у 1905 р.). У першому десятиріччі ХХ ст. на базі неонародницьких груп виникли й організації українських есерів (УПСР).

Щодо проблеми української партійно-політичної структуризації, як відзначав І. Лисяк-Рудницький, починаючи з середини ХІХ ст. і аж до 1917 р. тягнувся безперервний ланцюг оформленого або неформленого організаційно національного руху, спрямованого на культурне і політичне відродження України, захист прав українців як відрубної нації. Однак цей рух „національно свідомого українства”, який не в силі був зупинити та придушити царат, внаслідок різних причин (зокрема придушенням царатом у зародку будь-яких проявів української суспільно-політичної активності,

¹⁹³ Див.: Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Вип. 3. В суперечах імперіалізму / Яворський М. – Харків: Держвидав України, 1925. – С.232.

¹⁹⁴ Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Частина перша. – Варшава, 1932. – С.158, 159, 166.

¹⁹⁵ Див.: Равич-Черкасский М. История коммунистической партии (б-ов) Украины / Равич-Черкасский М. – К.: Госиздат Украины, 1923. – С.11.

низького рівня легітимації українських політичних партій), об'єднав до моменту ліквідації династії Романових, на відміну від Західної України, незначну меншість українського суспільства, слабо проникаючи у його головне середовище – селянство, яке ще не встигло набратися „модерної національної свідомості” й залишалося політично аморфним¹⁹⁶.

Загалом, процес українського партогенезу у Наддніпрянській Україні, який розпочався на початку першого десятиріччя ХХ ст. мав певні специфічні риси, які створювали для нього, як самодостатнього суспільно-політичного явища, значні труднощі. Передусім, це пов'язувалося з політичним світоглядом тодішньої української еліти, який базувався на плюралістичному ідеологічному ґрунті, насиченому ідеями демократизму, лібералізму, націоналізму, соціалізму, що створювало проблему у створенні як потужного політичного в організаційному плані руху, так і виробленні всеохоплюючої стратегії національного руху. Так, ліберально-демократичні переконання підпорядковувалися соціальним та національним. У свою чергу, носії соціалістичних ідей намагалися поєднати їх з ідеями національного визволення власного народу, а ідейна платформа українських націоналістів була своєрідною сумішшю як націоналістичних, так і ліберально-демократичних, а часом й космополітичних ідей. Певні впливи на злам століть серед української еліти мали масони з їхніми ідеалами боротьби з абсолютизмом, за демократичні перетворення, розв'язання національного питання¹⁹⁷. Наслідком цього стало виникнення у Наддніпрянській Україні низки українських політичних партій, інколи

¹⁹⁶ Див.: Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої]. – К.: Основи, 1994. – С. 146, 147.

¹⁹⁷ Див.: Кармазіна М. С. Наддніпрянська Україна в умовах системної загальноросійської кризи / М. С. Кармазіна // Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – Т.1: На злам століть (кінець ХІХ – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – К.: Генеза, 2002. – С.127, 134, 135; Кармазіна М. С. Наддніпрянські українці на злам століть: їхнє становище в Російській імперії та артикуляція вимог // М. С. Кармазіна // Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С.48.

з досить близьким і нечітким ідеологічним спрямуванням, і через це організаційно малопотужних.

Суттєвий відбиток на процес утворення українських партій, що відбувався як складова загального процесу партогенезу Російської імперії, формування конфігурації багатопартійності, практики міжпартійних відносин, наклали незавершеність „великих” реформ 70-х рр. XIX ст., суперечливість внутрішньої політики самодержавства, у тому числі і у національній сфері, через що на зламі XIX–XX ст. у державі надзвичайно загострилася проблема прискорення темпів її розвитку, шляхів наступної модернізації у всіх сферах життя. Якщо у попередню добу в умовах слабо диференційованого російського суспільства, незначних проявів суспільно-політичної думки ці завдання залишалися виключно прерогативою держави, то у нових умовах зростання політичної свідомості, процесу самоідентифікації класів, соціальних та національних груп, безпорадності державно-бюрократичного механізму до інновацій, на цю роль все наполегливіше претендували ліберальні та радикальні кола, які виступали зі своїми моделями модернізації держави і суспільства.

Не випадково, що в умовах існуючого поліцейського політичного режиму найбільш активними в цій царині виявилися ліворадикальні – соціалістичні різного спрямування течії, які в умовах відсутності діалогу з владою, механізмів трансформації імперії відстоювали силовий шлях прогресивного руху. Політичний режим самодержавства наклав відбиток і на процес утворення партій в Російській імперії – першими в імперії почали створюватися партії соціалістичної орієнтації, згодом – ліберальної, і в останню чергу – консервативні. У свою чергу, консервативна модель діючого політичного режиму призвела до того, що більшість з політичних партій були вимушені діяти поза межами правового поля, що суттєво вплинуло не лише на їхню організаційну структуру, склад, чисельність, форми і методи діяльності, але ставало „одним з додаткових стимуляторів” міжпартійної і внутрішньопартійної боротьби¹⁹⁸. Повною мірою це стосувалося й українських партій, які в умовах постійних переслідувань з боку самодержавства діяли у максимально звуженому форматі.

¹⁹⁸ Див.: Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – С.9.

В умовах незавершеної капіталістичної трансформації процес партогенезу у Російській імперії, окрім певного „запізнення” у порівнянні з країнами Західної Європи, отримав низку специфічних рис, передусім у вигляді того, що партії, як правило, не спиралися на „чіткі, структуровані соціальні інтереси”. Надмірна ж вага у створенні політичних партій, як консолідуючого фактора, ідеології, їхня організаційна нестійкість, надмірний радикалізм, призвели до утворення загальноросійської багатопартійності („партійної системи Росії”), що остаточно сформувалася у роки першої російської революції 1905–1907 рр., яку характеризувала величезна питома вага „несистемних партій”, не лише опозиційних, але і ворожих до існуючого політичного режиму¹⁹⁹. Загальна ситуація у сфері партійного життя Російської імперії була загострена значною поляризацією політичних партій, а також потужним державним втручанням (як відповідного компенсатора), що полягало у підтримці проурядових партій і проведенні репресій проти „антидержавних партій” (соціалістичних, національних тощо). Зрозуміло, що окрім обмеження ролі партій у політичній системі, це нестримно вело до посилення їхньої загальної опозиційності, створення у партійному середовищі об’єднавчого „негативного консенсусу” щодо режиму самодержавства. Згадані умови, згідно із висновком російського дослідника С. Леонова, не лише позбавляли імперію можливості створення „стабільної, життєздатної партійної системи”, але й робило маловірогідним цивілізовану трансформацію „Росії до демократичної державності”²⁰⁰.

Специфіка функціонування українських партій у рамках української багатопартійності у Наддніпрянській Україні полягала у тому, що не зважаючи на левову перевагу серед її населення корінного етносу – українців, створення українських партій, розгортання їхньої діяльності відбувалася у складних умовах конкуренції з інонаціональними партіями, які зайняли пануючі позиції у суспільно-політичному житті регіону. Це стосувалося, зокрема, не лише національних політичних партій головних національних меншин Наддніпрянщини – єврейської та польської, які в силу відповідної мотивації, високої згуртованості своїх національних загальв

¹⁹⁹ Див.: Леонов С. В. Партийная система России (конец XIX в – 1917 год) / С. В. Леонов // Вопросы истории. – 1999. – №11–12. С.31, 35.

²⁰⁰ Див.: Леонов С. В. Партийная система России (конец XIX в – 1917 год) / С. В. Леонов // Вопросы истории. – 1999. – №11–12. С.36–41.

навколо власних національних ідеалів, відповідних ресурсів досить помітно відрізнялися за своєю організованістю та потужністю від українських партій. З іншого боку Наддніпрянська Україна стала одним з провідних центрів загальноросійських партій – соціалістичних (соціал-демократи та есери), ліберально-демократичних (кадети), а також крайніх право-монархічних політичних об'єднань. Не зважаючи на докорінні відмінності між російськими партіями різної ідейно-політичної орієнтації, усі вони, не говорячи вже про одіозну позицію „правих”, розглядали Україну як невід'ємну складову Російської імперії, що, у свою чергу, заперечувало як національно-визвольні прагнення українського народу, так і створювало суттєві перепони для налагодження дієвої співпраці між українськими та загальноросійськими партіями.

Загалом, у період 1905–1907 рр. в Наддніпрянській Україні діяло близько 20 політичних партій (соціалістичного, ліберально-демократичного, консервативно-монархічного спрямування, національні). Серед „не українських” виділялися загальноросійські партії – РСДРП (меншовицького та більшовицького напрямів), ПСР, кадети, право-консервативні та чорносотенські організації, які за своєю чисельністю, партійним ресурсам, впливам у суспільстві, значно переважали українські партії. Певне поширення в Наддніпрянщині отримали національні партії – Польська соціалістична партія, Білоруська соціалістична громада, різноманітні єврейські партії. Лише найпотужніша з останніх – Бунд підтримувала тісні стосунки з українськими партіями (соціал-демократами)²⁰¹.

Проблема полягала у тому, що російські політичні сили не бажали дійти до розуміння того, що національні рухи були об'єктивним відображенням і потребою розвитку кожної нації, ігноруючи й українське питання. Через це загальноросійські політичні партії усього спектру намагалися здебільшого позбавити український політичний рух національного змісту, ввести його у загальне річище загальноросійського (революційного або опозиційного) руху або й взагалі знищити.

Всеросійські соціалістичні партії – суперники-конкуренти РСДРП та ПСР, відтягуючи на себе значну частину активних членів

²⁰¹ Див.: Шморгун П. М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія / П. М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1992. Вип. 172. – С. 15–24.

української спільноти, традиційно будували свою діяльність на засадах централізації, на визнанні примату первинності вирішення соціального визволення. Своєю позицією, особливо ворожим ставленням до проявів „буржуазного націоналізму”, згадані партії, які на початку ХХ ст. суттєво впливали на спрямування суспільно-політичного руху в Наддніпрянщині, свідомо відсували малочисельні українські соціалістичні партії на узбіччя політичного життя. Незважаючи на те, що основні вимоги РСДРП та ПСР у галузі національного питання включали право націй на політичне самовизначення (аж до відокремлення), національно-територіальну автономію, федеративний устрій, фактично їхні практичні дії зводилися до відтворення Росії як унітарної соціалістичної держави. На початку ХХ ст. ці партії, не виходячи за межі ліберальної думки Росії другої половини ХІХ ст., визнавали, що правом на самовизначення могли скористатися лише дві „найкультурніші” й „найпідготовленіші нації”, створенням Фінляндії та Польщі. У ставленні до самостійного українського соціалістичного руху найбільш непримиренну позицію займала РСДРП. Так, якщо ПСР*, враховуючи малопотужність її структур на теренах Наддніпрянської України, була вимушена підтримувати зв'язки з групами місцевих українських есерів²⁰², то російські соціал-демократи, прагнучи об'єднати і очолити під своїм керівництвом багатонаціональний пролетаріат, бачили свою партію як єдино можливу у межах імперії, монолітну і централізовану марксистську партію, що практично заперечувало у праві українцям на „власний” соціалістичний рух.

„Українське питання” стало на початку ХХ ст. „ахіл-лесовою п'ятою” і російського лібералізму, який „теоретично” визнаючи за неросійськими народами право на збереження

* Незважаючи на те, що до організацій ПСР, особливо розташованих на теренах Наддніпрянської України входило багато українців, партія, як зазначали дослідники, практично „не помічала” „українського питання”, спрямовуючи свою активність виключно у русло загальноросійського визвольного процесу, соціального визволення (Див.: Волковинський В. Україна в орбіті есерівського тероризму на початку ХХ ст. / В. Волковинський // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Випуск VIII. – Київ: Інститут історії України, 2004. – С. 48).

²⁰² Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Бевз Т. – К.: ПІБЕНД, 1999. – С.30–32.

національної самобутності, неодноразово висловлював симпатії і до українців. Однак, висувачи демократичні гасла у галузі громадянських прав, ліберали у сфері національних відносин дотримувалися пануючих у російському суспільстві імперських позицій. Так, партія кадетів гармонізацію національних відносин в Росії вбачала у копіюванні досвіду вирішення національної проблеми „цивілізованим” шляхом на прикладі Західної Європи²⁰³. Однак, під тиском правих сил кадети відмовилися від гасла права націй на самовизначення, тез про федеративний устрій та національно-територіальну автономію. Їхня національна програма, основою якої був постулат „єдиної і неподільної Росії”, здебільшого зводилася до визнання місцевої автономії (самоврядування), винятком з чого могла стати Польща. Інші народи мали задовольнятися правом культурно-національного самовизначення. При цьому кадети підкреслювали, що питання автономії в Росії є передчасним, яке має поступово запроваджуватися після „політичного визволення”. Поряд з тим, прагнення кадетів щодо запровадження радикальних політичних і соціальних реформ, звернення, хоча й в урізаному вигляді, уваги до національного питання, формувало ґрунт для налагодження українсько-російського суспільного діалогу, в тому числі через українські ліберальні партії.

Значне поширення у Наддніпрянській Україні отримали загальноросійські консервативно-монархічні організації на чолі з „Союзом 17 октября”, які відстоювали ідеї незмінності існуючого політичного режиму, єдності й неподільності імперії. Великодержавна шовіністична пропаганда, антисемітизм, враховуючи відому єврейську „смуґу осілости”, призвели до того, що Наддніпрянська Україна у 1905–1907 рр. перетворилася на один з головних регіонів поширення шовіністичного чорносотенського руху. Відділи „Союза русского народа” існували у всіх українських губерніях, далеко переважаючи за чисельністю усі інші партії. Всього в Наддніпрянській Україні

²⁰³ Див.: Щербак Н. Дискусії про шляхи вирішення національного питання в Російській імперії на початку ХХ ст. / Н. Щербак // Наукові записки / Збірник. Вип. 18. – К.: ІПіЕНД, 2002.– С. 71.

ця організація об'єднувала понад 190 тис. осіб.²⁰⁴ Одним із завдань чорносотенського руху, який розгортався за сприяння влади, була боротьба проти українського політичного руху²⁰⁵.

Практично, українські політичні партії виявилися неспроможними „перекрити” суспільно-партійний простір Наддніпрянської України, який і надалі залишався одним із базових регіонів для загальноросійських партій. „Свій” сегмент (на Правобережній Україні) надійно контролювали польські та єврейські політичні партії. Згадані реалії, у поєднанні з традиціями національно-визвольного руху (як частини загальноросійського), існуючим феноменом „малоросійства”, суттєво вплинули на сферу міжпартійних відносин українських партій у рамках української багатопартійності, які виявилися цілком відмінними від подібної практики, яка склалася у Галичині та Буковині. Значний рівень поляризації українських партій, істотний крен у підході до „української дилеми” у напрямі „соціального”, призвело до того, що українські партії у своєму групуванні базувалися переважно на „соціально-класовому” принципі, намагаючись зміцнювати міжпартійні контакти передусім з однотипними партіями – із загальноросійськими та інонаціональними, що на практиці вело до порушення цілісності національної багатопартійності. Зважаючи на свою малопотужність та значну перевагу загальноросійських політичних сил, українські партії значною мірою були „розведені” „по горизонталі”, надаючи перевагу співробітництву з російськими партіями. Так, починаючи з свого виникнення РУП прагнула налагодити тісну співпрацю з РСДРП, українські есери – з ПСР, українські партії ліберального спрямування – через різні обставини були вимушені шукати підтримки у кадетів. Натомість, увага до посилення взаємодії у рамках власної української

²⁰⁴ Див.: Степанов С. Численность и состав чорносотенных союзов и организаций / С. Степанов // Политические партии России в период революции 1905–1907 гг.: Количественный анализ / Сборник статей. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1987. – С. 187; Киселев И. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (Количественный анализ) / И. Киселев, А. Корелин, В. Шелохаев // История СССР. – 1990. – №4. – С. 76, 87.

²⁰⁵ Див.: Овсієнко О. Ф. Каральні органи царизму / О. Ф. Овсієнко // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина третя. – К., 1999. – С. 55.

багатопартійності („по вертикалі”), між партіями, які базувалися на різних світоглядних засадах, незважаючи всю актуальність, у тому числі й нагальної необхідності вирішення „українського питання”, захисту інтересів не лише окремих соціальних страт, але й українського народу загалом, виявилася недостатньою. У свою чергу, й співробітництво українських партій з політичними партіями „поза українського” простору також не принесло відчутних результатів.

Колосальна перевага загальноросійських політичних партій з їхніми централізаторськими тенденціями у поєднанні з недостатнім рівнем національної свідомості українського суспільства призвело до того, що український партійно-політичний рух Наддніпрянської України був вимушений робити постійну корекцію своїх дій, прилаштовуючись до вимог „загальновизвольного” суспільно-політичного руху. Так, лідери українського політичного руху, як зазначали дослідники, намагалися зробити все, щоб „українське питання” не стало каменем спотикання на шляху демократичного оновлення багатонаціональної держави. Вони свідомо обмежували свої національні вимоги аби боротьба за права нації не перешкоджала класовій солідарності, загальнореволюційному рухові, спрямованому на знищення самодержавного режиму²⁰⁶. Реалії ж, коли безпосередня агітація за „самостійність” чи „сепаратизм” України не отримали достатньої підтримки, стали причиною еволюції більшості з українських партій Наддніпрянської України у національно-політичній сфері від „самостійництва” до більш поміркованого „автономізму”.

Це, зокрема, простежувалося у діяльності першої політичної партії в Наддніпрянщині – РУП, серед причин створення якої було визнання українською радикальною молоддю не лише відживаючого аполітичного українофільства, але й надмірного поширення російських впливів²⁰⁷, що зважаючи на нерозуміння або ж неприховані великодержавні прагнення йшло врозріз з ідеєю національного відродження. У брошурі „Самостійна Україна”, яка мала бути програмним документом партії, проголошувався примат

²⁰⁶ Див.: Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Хейман С. / ; [пер. з англ.]. – К.: Основні цінності, 2000. – С.166.

²⁰⁷ Див.: Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП) (1900–1905): Нарис з історії української соціалдемократичної партії / Дорошенко В. – Львів–Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921 р. – С.7, 8.

єдиної, неподільної, вільної, самостійної України від Карпат до Кавказу, що передбачало застосування й силових методів на шляху до власної державності²⁰⁸. На початку 1903 р. РУП у своєму офіційному органі (газета „Гасло”), відзначивши потребу модернізації першого програмного документу партії, враховуючи його недостатній рівень „соціалістичного світогляду”, вияви „націоналістичних тенденцій”, наголосила на тому, що засадничою ідеєю партії – ідеєю самостійної України, втілення якої бачилося шляхом „соціально-політичної революції”, „ми не потребуємо... зрікатися”²⁰⁹.

Однак, виходячи із несприятливої ситуації (суцільної русифікації міст, централізаторських тенденцій пануючої в соціалістичному таборі РСДРП, низького рівня національної свідомості українських мас), РУП була вимушена відійти від ідеї „самостійництва” на користь „національно-територіальної автономії” у складі оновленої демократичної Росії. Процес еволюції партії відбився у проекті програми, запропонованої Київською громадою РУП (1903 р.), яка була розроблена за зразком західноєвропейських соціалістичних партій (Ерфуртської програми німецької соціал-демократії). В умовах тиску з боку російських соціал-демократів, які безпідставно критикували РУП у проявах „буржуазно-націоналістичних тенденцій”, партія була змушена і надалі доводити свої революційні та інтернаціоналістські позиції.

Неможливість узгодження соціалістичних постулатів з національним ідеалом, вузькість соціальної бази та залежність від російських інтерпретацій марксизму призвели до того, що правонаступниця РУП – Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) зробила свідомий відхід від гасла національно-державної самостійності до національно-територіальної автономії. В своїй програмі (грудень 1905 р.) УСДРП пов’язала вирішення українського питання з встановленням в Росії республіканського ладу. У державно-національній сфері, виходячи з постулату права кожної нації на культурне і політичне самовизначення, ставилася вимога досягнення автономії України з окремою державною

²⁰⁸ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтінг, Фенікс, 1993. – С.29–40.

²⁰⁹ Див.: Від партії // Гасло. – 1903. – Ч.1. – С.1; Від редакції // Гасло. – 1903. – Ч.1. – С.4.

інституцією – Сеймом, якому мало належати законодавче право у внутрішніх справах на власній території, політичної та економічної децентралізації²¹⁰. Подібні автономістсько-федеративних засади відстоювали й гуртки українських есерів, які у першому-другому десятиріччі ХХ ст. вирішення „українського питання”, української державності традиційно бачили у діапазоні загальної децентралізації Російської імперії, автономії, втілення ідей „драгоманівської федералізації” суспільства. Поряд з цим, закордонні осередки УПСР під впливом українських партій Галичини переходять на самостійницькі позиції²¹¹.

Серед перших українських партій лише УСП, яка знаходилася під впливом польських соціалістів (ППС), мала розгалужені зв'язки з українськими соціалістичними партіями Галичини, а також національно-радикальна УНП, залишалися на самостійницьких позиціях. Так, УСП у своїй програмі („Нарис програми української партії соціалістичної”), яка була опублікована на сторінках партійного органу галицької УСДП тижневику „Воля” (1900 р.), враховуючи потрійний гніт українців (економічний, політичний, національний), закликала до революційного знищення політичного режиму самодержавства, що мало відбуватися „в братерському союзі зі соціалістичними партіями Польщі і Росії” й утворення демократичної української республіки²¹². Не стало випадковістю, що радикальні настанови УСП, у тому числі щодо самостійного українського соціалістичного руху, були схвально зустрінуті з боку соціалістичних кіл Наддніпрянської України та Галичини, однак викликали застереження з боку російських соціал-

²¹⁰ Див.: Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтінг, Фенікс, 1993. – С.96, 97.

²¹¹ Див.: Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР) : монографія / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.105–116, 127; Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / Висоцький О. Ю. ; Дніпропетровський держ. Фінансово-економічний ін-т. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 39.

²¹² Див.: Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки ХІХ – 20-і роки ХХ ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.86–89.

демократів, які, згідно із публікацією Л. Українки, категорично висловилися проти існування окремих національних фракцій у соціал-демократичному русі²¹³.

Незмінна позиція примату ідеї національної державності була підтверджена у програмі УНП (1906 р.), у якій, засновуючися на суміші соціалістичних та ліберальних цінностей, європейських гуманістичних традицій, проголошувалося провідне гасло – „Вільна невіддільна самостійна республіка – Україна робочих людей”. Разом з тим, складне і багатогранне суспільно-політичне життя (що бурхливо розвивалося у роки революції 1905–1907 рр.) позначилося й на її стратегічних програмних настановах, коли вона, прагнучи посилити взаємозв’язок з іншими партіями („ми підпираємо і автономні вимоги українських партій”) намагалася поєднати два напрями – „автономії” і „самостійності”, трактуючи їх як взаємопов’язані етапи досягнення повної державної суверенності українського народу. Спираючись на світовий досвід, партія передбачала, що, виходячи із власних інтересів, Україна може стати членом певної „добровільної федерації народів”, але тільки після того, як здобуде повну незалежність²¹⁴.

Подібні вимоги у національно-політичній сфері, суголосні українським партіям соціалістичної й радикально-національної спрямованості виголошували й партії ліберально-демократичного спрямування – УДП, УРП та їхня правонаступниця – УДРП. Так, УДП та УРП бачили шлях вирішення „українського питання”, національно-політичного звільнення українського народу шляхом тиску на уряд переважно конституційними методами, запровадження парламентаризму, демократизації суспільно-політичного ладу, децентралізації держави та утворення української автономії на чолі з власним сеймом. Продовжуючи напрацювання своїх попередниць, УДРП у своїй програмі (1905 р.) висунула вимогу перетворення Російської держави на „федерацію

²¹³ Див.: [Леся Українка]. Оцінка „Нарису програми української партії соціалістичної” [Леся Українка] // Воля. – 1901. – 15 мая. – С.5; С. Д. [Леся Українка]. Оцінка Нарису Програми Української Партії Соціалістичної / С. Д. – Львів: Друкарня Уділова, 1901. – С. 6–9, 5, 15.

²¹⁴ Див.: Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документи і матеріалів / [упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – С.20–22.

рівноправних автономних національно-територіальних одиниць”. Як данина часу, у програмі УДРП було наголошено, що партія є прибічницею соціалістичного ладу²¹⁵. Поряд з цим, з боку національно-демократичних партій у разі несприятливих умов порушувався й альтернативний шлях національно-політичного самовизначення України. Так, у брошурі УРП „Чого нам треба домагатися? Лист до селян” (1905 р.) у разі неможливості втілення автономного статусу у межах Росії висувалася перспектива відокремлення від Росії і створення власної „Демократичної (Народної) Республіки”²¹⁶.

Певну роль у цьому процесі відіграв і досвід галицьких політичних партій, який широко проникав на терени підросійської України, особливо у роки першої російської революції 1905–1907 рр. Про це свідчить і багатогранна діяльність в Російській імперії, починаючи з 1906 р., М. Грушевського, який, окреслюючи перспективи розвитку українського визвольного руху в Наддніпрянській Україні, вирішення „українського питання” (втілення принципу „широкого самоуправління національних територій”, „національно-територіальної автономії” як ланки до трансформації Російської держави у федерацію народів), у тому числі і через досягнення національно-територіальної автономії²¹⁷, виходив з реальних здобутків національного руху у Західній Україні (галицького Всеукраїнського П'ємонту).

У цілому, бачення „українського питання” у середовищі українських політичних партій, шляхи його розв'язання були подібні до постановки цього важливого питання й іншими народами Російської імперії. Аналізуючи програмні настанови деяких національних політичних партій, вбачається наступна закономірність: радикальність їхніх вимог залежала від взаємодії двох факторів: внутрішнього, що складався із рівня згуртованості нації, розвитку

²¹⁵ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмні і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.81–90.

²¹⁶ Цит. за: Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років: Монографія / Любовець О. М. – К., 2005. – С.45.

²¹⁷ Див.: Див.: Грушевський М. Национальный вопрос и автономия / М. Грушевський // Украинский вестник. – 1906. – №1. – С.16; Грушевський М. Украинский Пьемонт / М. Грушевський // Украинский вестник. – 1906. – №2. – С.104–108; Грушевський М. Наши требования / М. Грушевський // Украинский вестник. – 1906. – №5. – С.269.

національно-визвольного руху й зовнішнього – відповідної актуалізації проблеми у рамках усієї держави. На національні програми та гасла, які мали прагматичний характер і відповідали політичному моменту, накладали відбиток як традиції національного руху, так і конкретні реалії перебування національної спільноти у складі імперії, її статусу, участі у загальноросійському визвольному русі, відносин із загальноросійськими партіями.

Так, ППС, відчуваючи свою повну самодостатність, виступала за створення федеративної держави (незалежної від Росії) у рамках колишньої Речі Посполитої до якої б добровільно на федеративних засадах мали увійти Польща, Литва, Латвія, Білорусія та Україна. Під впливом польських соціалістів литовські соціал-демократи вбачали вирішення національного питання шляхом створення самостійної Литовської республіки, яка, як незалежна держава, могла увійти до федеративного союзу новоутворених держав на західних теренах Росії. Поряд з тим, польські соціал-демократи, інтегровані до структур РСДРП (СДКПіЛ), які не мали суттєвих впливів на теренах Королівства Польського, вважали, що відновлення незалежної Польщі було не лише нереальним, але й ворожим стосовно вимог класової боротьби та принципу інтернаціоналізму. Через це вони були прибічниками вирішення „польського питання” шляхом отримання повної автономії у рамках демократичної Росії. Серед єврейських політичних партій щодо національного питання також існував спектр політичних доктрин: від сіоністського руху до запровадження національно-культурної автономії у межах Російської імперії. Значними серед єврейства були і впливи так званих асиміляторів, які не знайшовши для себе місця у єврейському національному русі, вливалися до загальноросійських опозиційних партій²¹⁸.

Фактор „відкритості” українського суспільно-політичного простору, особливо в умовах зовнішніх впливів більш потужних політичних сил, досить швидко приніс свої негативні наслідки, коли українська багатопартійність почала втрачати своїх суб'єктів. Перша така втрата була пов'язана з УСРП, коли партія наприкінці

²¹⁸ Див: Россия в начале XX века / под ред. акад. А. Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф, 2002. – С.421, 422; Клейнер І. Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання: Вселюдськість у шатах націоналізму / Клейнер І. – Київ–Торонто–Едмонтон / Канадський Інститут Українських Студій, 1995. – С.36.

1903 р. вийшла зі складу РУП (об'єднання ресурсів партій тривало усього декілька місяців) і незабаром „розчинилася” у лоні ППС. Впливи з боку РСДРП прискорили кризові явища і у середовищі РУП, які завершилися розколом партії наприкінці 1904 р., виокремленням з неї значної кількості активістів, прибічників об'єднання з російськими соціал-демократами, які утворили нову партійну структуру – „Українська Соціал-Демократія”. На початку 1905 р. ця група під назвою „Український соціал-демократичний союз Спілка” (Дал – „Спілка”) увійшов до складу меншовицького крила РСДРП на засадах обласної організації.

У такому становищі українська багатопартійність Наддніпрянської України увійшла у першу російську революцію 1905–1907 рр. У цей час найбільш помітними суб'єктами національного суспільно-політичного життя було вузьке коло політичних партій, яке вичерпувалося українськими ліберально-демократичними силами – УДП, УРП – згодом УДРП, соціал-демократами – РУП (з грудня 1905 р. – УСДРП) та „Спілкою”. Остання, як відомо, увійшовши до складу РСДРП, практично втратила ознаки української партії*. Інші партії – УНП, групи УПСР та анархістів були або маловпливовими, або ж знаходилися у стадії формування²¹⁹.

Загалом, процес українського партогенезу, формування національної багатопартійності виявився незавершеним. Окрім згаданих українських партій соціалістичного та ліберально-демократичного спрямування у Наддніпрянській Україні інші течії не отримали розвитку й не змогли створити своїх партій. Це стосувалося як крайніх „лівих” – анархістів, так і представників „правих” угруповань, серед яких були поширені монархічні та

* З приводу цього варта уваги точка зору, висловлена одним з лідерів галицької УСДП Л. Ганкевичем до В. Левинського (грудень 1905 р.), який у „розколі” РУП не бачав проблеми („історія розколу недовга”). Натомість, він високо оцінював високу активність „Спілки” у боротьбі з царизмом, а через це її організаційне становлення визнавав як цілком „раціональне” (Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 387. Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч (1880–1953). – Оп. 1. – Спр.43. – Арк.10.).

²¹⁹ Див.: Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / З портретами / Дорошенко В. – Відень: Накладом „Союза визволення України”, 1916. – С.68; Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок / Висоцький О. Ю. – К.: Основні цінності, 2004. – С.60–62.

консервативні погляди. Незважаючи на те, що серед останньої течії, до якої входили представники поміщиків, чиновництва, купецтва, духовенства ще напередодні революції 1905–1907 рр. набула поширення українська ідея, їхня розпорошеність та недостатня організованість, але, головним чином, „відлякуюча” активізація українських лівих партій, які несли загрозу станово-класовим інтересам, вона залишалися осторонь від національного руху. Більше того, як зазначав Д. Дорошенко, замість того, щоб „прилучитися до українського національно-автономічного руху й, зайнявши в ньому певне місце, зрівноважувати крайні соціальні змагання лівіших елементів, українське панство остаточно зв’язало свою долю з всеросійською реакцією та централізмом”, перейшовши до співпраці з правомонархічними і чорносотенськими партіями²²⁰, зокрема, „Союзом русского народа”.

Поряд з тим, наслідки тривалого періоду „гуртківщини”, загальної задавленості українського суспільства, низького рівня національної свідомості та політичної культури призвели до того, що українські партії ліберального та соціалістичного напрямів, хоча і несли у своїх програмах консолідуючі гасла демократії, соціалізму, автономії України, виявилися неспроможними до утворення потужного національно-політичного блоку. Посилену увагу становленню української багатопартійності у Наддніпрянській Україні звертали громадсько-політичні сили Західної України. Вже на початковому етапі революції, зокрема у провідній галицькій газеті „Діло” з’явилася серія публікацій, які присвячувалися утворенню й першим крокам наддніпрянських українських партій. Аналізуючи програмні положення РУП, УНП, УДП, УРП, західноукраїнські автори, враховуючи досвід партійного життя Галичини, робили вмотивований висновок про початок якісного нового етапу українського політичного руху у Наддніпрянській Україні. Враховуючи, що всі згадані українські партії вбачали своїм політичним ідеалом „самоврядування українського народу як нації” у межах України, це, на їхнє переконання, незважаючи на існуючі різні підходи щодо трактування державно-політичного устрою майбутньої української держави (як несуттєві), не мало створювати перешкод для їхнього

²²⁰ Див.: Дорошенко Д. Нарис історії України / Дорошенко Д. – Т. II. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – С.320.

об'єднання у єдину політичну силу для спільного відстоювання національно-політичних прав українства²²¹.

Однак, високий рівень конфліктності, який існував як у суспільстві, так і у партійному житті, прагнення партійних лідерів будь-що дотримуватися власних ідейно-програмних настанов (а при спробі – нав'язати їх суперникам), призвело до зворотного результату, коли малопотужні українські партії у роки революції не реалізували свого потенціалу й, опинившись у ролі гостро конкуруючих суперників, практично не змогли створити конкуренції на власній етнічній території загальноросійським партіям*

Згідно з оцінкою І. Стешенка, українські партії упродовж першого року революції робили лише перші кроки у напрямі політичної організації української нації, діючи у складних умовах опору самодержавного режиму, недостатнього рівня національної свідомості суспільства, браку політичних активістів. На його переконання у 1905 р. український політичний рух займав „у „концерті” загальнополітичного руху по Росії” відчутно слабкі позиції, перебуваючи „майже на останньому місці”²²². У той же час, перспективи розгортання революційних процесів, стрімка й неконтрольована владою демократизація суспільно-політичного життя, зародження української періодичної преси тощо, відкривали перед українським політичним рухом нові перспективи, якими необхідно було скористатися.

²²¹ Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. / Михальський І. С. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С.171.

* Згідно з деякими даними українські партії у 1905–1907 рр. мали наступну чисельність: „Спілка” – біля 4 тис. членів, УСДРП – 3–6 тис. членів, УДРП – декілька сотень активних членів, достеменно визначення чисельності партії „не видається можливим”. Поряд з цим, українські партії значно поступалися у своїх впливах у суспільстві, зокрема російським соціал-демократам, місцеві організації яких у Наддніпрянській Україні нараховували біля 10 тис. членів (меншовики), 4,5–7 тис. членів (більшовики) (Див.: Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / Єкельчик С. – К.: КІС, 2010. – С.123, 124; Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: „колективний портрет” (кінець XIX – початок XX століття) / Іваницька С. Г. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – С.129.)

²²² Див.: Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік / І. Стешенко // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С. 98.

Незважаючи на розуміння цих реалій, ситуація у середовищі української багатопартійності залишалася напруженою, а взаємини між партіями і надалі межували з гостро-конфліктними. У зв'язку з цим, увагу викликає характеристика українських партій доби революції, яку здійснив С. Петлюра. Навіть враховуючи її суб'єктивність, вона підтверджувала крайню поляризацію української багатопартійності й не містила жодних сентенцій щодо ймовірності зближення її крайніх полюсів: УСДРП – партія, яка очолювала „українські трудящі маси”; УДРП – партія, навколо якої єдналася буржуазна інтелігенція; УНП – „партія українських націоналістів”, УПСР – зародок партії, навколо якого об'єднувалася частина „буржуазної соціалістичної інтелігенції”²²³. За оцінкою С. Єфремова, українська багатопартійність 1900–1907 рр. складалася з головних трьох „гравців” – РУП–УСДРП, УНП, що знаходилися на крайніх флангах, та УДРП, яка займала центристське становище між ними. Поряд з цим автор давав влучний висновок, що жодну з названих партій „не можна вважати за виразницю і заступницю інтересів величезної більшості українського трудящого люду, що складається переважно з трудящого дрібного селянства – „хліборобів”²²⁴. З усіх українських партій в особливому становищі опинилася УНП, яка піддавалася гострій критиці як з боку ліберального, так і соціал-демократичного таборів, які звинувачували її у шовінізмі і націоналізмі, відсутності соціалістичної платформи²²⁵. Незважаючи на такі „характеристики” згідно з інформацією багатотомного меншовицького видання „Общественное движение в России в начале XX-го века”, гасло незалежної Української держави, як віддаленого політичного ідеалу, не заважало УНП у роки революції проводити спільні дії з російськими, польськими та єврейськими політичними партіями²²⁶.

²²³ Див.: Петлюра С. З українського життя в минулому році / С. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 55, 56.

²²⁴ Єфремов С. З громадського життя на Україні / Єфремов С. – К.: Вік, 1909. – С.58.

²²⁵ Див.: Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП) (1900–1905): Нарис з історії української соціалдемократичної партії / Дорошенко В. – Львів–Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921 р. – С.11.

²²⁶ Див.: Общественное движение в России в начале XX-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т.Ш. – Кн. 5. Партии – их

У роки революції 1905–1907 рр. найбільш помітною у політичному житті Наддніпрянської України виявилася УДРП. Згідно із оцінками П. Христюка, партія, хоча і мала свої вади у тактичних питаннях, однак „ніколи не впадала „в крайності”, завжди високо тримала прапор „демократизму” та „поступовості”, а разом з тим і ніколи не „зраджувала” „українські національні інтереси”²²⁷. Подібну точку зору, особливо щодо ролі партії у консолідаційних процесах, налагодження міжпартійної співпраці висловлювали й сучасні дослідники. Так, С. Іваницька відзначала, що незважаючи на критику своїх опонентів (соціал-демократів – як недостатньо національно-виразних і патріотичних; УНП – занадто нетолератної щодо національних меншин та схильної до екстремізму), саме з УДРП були пов’язані у роки революції найбільш активні пошуки союзників у національному політичному соціумі на платформі спільної боротьби за набуття українським народом політичних і культурних прав, забезпечення конституційних гарантій вільного національного розвитку²²⁸, нарешті, досягнення автономного статусу Україною.

Однією з перших спроб консолідації національних партійно-політичних сил став міжпартійний з’їзд представників УДП, УРП та УНП, який відбувся у червні 1905 р. у Полтаві. На обговорення з’їзду були винесені головні проблеми, які мали стати спільним завданням українських партій: справа автономії України, а також формування спільної програми дій. З’їзд ухвалив спільну платформу, яка полягала у залученні ресурсів партій до боротьби за утвердження в Російській імперії конституційного ладу, запровадження загального виборчого права, а також встановлення політичної національно-територіальної автономії України з власним сеймом у Києві. В організаційному плані ці рішення мали бути підкріплені оприлюдненням у російській пресі платформи українських партій („Чого ми бажаємо”), створенням спільного друкованого органу, а

состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1914. – С.302, 303.

²²⁷ Див.: Христюк П. 1905 рік на Україні / Христюк П. – Х.: Держвидав України, 1925. – С.181.

²²⁸ Див.: Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: „колективний портрет” (кінець XIX – початок XX століття) / Іваницька С. Г. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – С.152, 153.

також вищої міжпартійної координуючої інституції – Народного комітету. Було вирішено також скликати наступний міжпартійний з'їзд восени 1905 р.²²⁹ Всеукраїнським з'їздом також була прийнята Декларація, призначена для виголошення на з'їзді земських та міських діячів (Москва, липень 1905 р.) делегатами-українцями. У Декларації, базуючись на історико-правовому, економічному та національно-правовому праві містилася вимога „**щоби Україна увійшла в російську державу як автономна на основах федерації**”²³⁰. Однак, незважаючи на певний розголос червневого 1905 р. міжпартійного з'їзду, вияви схвального ставлення до нього з боку соціалістичного табору – РУП, процес утворення міжпартійного блоку не отримав продовження.

Безрезультатно завершилися і наступні переговори, які відбулися у вересні 1905 р. у Києві, до яких були причетні лідери УРП, УНП та РУП (Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Міхновський, В. Винниченко та ін.). Їхньою метою було досягнути порозуміння між українськими партіями або ж зробити таку спробу, щоб „коли вже не працювати разом, то бодай один одному не шкодити”. Однак, як виявилось, незважаючи на нагальну необхідність у пошуках порозуміння, лідери політичних партій, у тому числі й через особисті амбіції, не змогли дійти згоди відносно спільної платформи²³¹.

Невдалими були і спроби щодо порозуміння між лідерами українських партій і під час Жовтневого всеросійського політичного страйку 1905 р. Так, у жовтні 1905 р. у приміщенні Київського університету за ініціативи РУП, як згадував С. Єфремов, відбувся перший політичний „український мітинг”, куди були запрошені й представники інших партій – УРП та УНП. Однак силами організаторів мітинг з обговорення поточного моменту перетворився на арену гострої критики своїх конкурентів, звинувачених у

²²⁹ Див.: Всеукраїнський з'їзд в Росії // Діло. – 1905. – 13 (26) липня. – С.1; Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – С.20, 21.

²³⁰ Правно-державний меморіал України на з'їзді земців в Москві з 18/ VII с. р. // Діло. – 1905. – 13 (26) серпня. – С. 1–2.

²³¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф.317. Єфремов С. О. – Спр. 55. – Арк.196, 197.

„буржуазності” та „шовінізмі”, що максимально загостило стосунки між партіями²³². Про консолідацію українських партій, навіть, організаційне об'єднання УДП, РУП та УНП, як сповіщала газета „Хлібороб”, йшлося й на зборах громадськості та представників українських партій у Петербурзі (жовтень 1905 р.), що мало відбутися на ґрунті спільного національного інтересу – демократизації політичного життя, досягнення політичного суверенітету України²³³.

Загалом, згадані спроби українських партій на хвилі піднесення революції у 1905 р. налагодити спільні дії не принесли відчутних результатів, через що у Наддніпрянській Україні головне становище зайняли різноманітні російські партії, витіснивши, як українські, так і єврейські та польські політичні структури, на марґінеси суспільно-політичного життя. З усіх українських партій прагнення до утворення загальнонаціонального демократичного центру проявляли лише УДП та УРП. Силами ліберальних партій наприкінці 1905 р. у деяких містах – Одесі, Києві, Харкові, Петербурзі було проведено низку масових зборів, на яких, окрім закликів щодо об'єднання прогресивних сил в ім'я „знесення поліцейсько-самовластного державного режиму”, широко актуалізувалася й проблема національно-територіальної автономії України²³⁴.

Підводячи підсумок першому року російської революції, у грудні 1905 р. М. Грушевський був вимушений визнати доволі незначні здобутки українського політичного руху на шляху до соціального і національного визволення, значний розрив між очікуваннями та результатами. Не виявив він „прогресу” і у такій важливій царині, як популяризація української ідеї серед народних мас, прогресивної інтелігенції. На його переконання революційні події все більше набували деструктивного характеру. З одного боку поглиблювали політичну кризу хаотичні дії царського уряду, з іншого – „кілька опозиційних чи революційних течій, які сходяться

²³² Там само. – Арк.198–201.

²³³ Див.: Петербурзьке українське віче // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня. – С. 1–2.

²³⁴ Див.: Два первых украинских веча в Одессе // Народное дело. – 1906. – №1. – 1 января. – С. 4–12; Про автономію // Хлібороб. – 1905. – 20 грудня. – С.1–2; Зібранне української інтелігенції // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С.133.

лише в своїм поборованні старого режиму, а зрештою розходяться все більше, або менше в своїх цілях і напрямках, і се перехрещення течій, збільшуючи деструкційну енергію, дає дуже мало конкретного”²³⁵. У цих умовах, на його переконання залишалося одне – напружити зусилля українців „різних напрямів і поглядів”, знайти компромісну консолідовану позицію у відстоюванні національних інтересів. Одним з таких об’єднуючих постулатів мала стати вимога територіально-національної автономії України у складі демократичної федеративної Росії. У першу чергу це стосувалося українських партій, перед якими М. Грушевський висунув нагальне завдання створення „як не формального, то морального союзу всіх українських партій і напрямів”, що розцінювалося як їхній елементарний обов’язок перед українським народом. Перед загрозою втрати зв’язку з українським народом, українські політичні партії усіх напрямів мали „не боротися між собою, а більше звернути енергію на ті чинники, які загрожують самому існуванню або успішному розвоєві українського народу...”²³⁶. Актуальність закликів М. Грушевського до системних дій українських партій була цілком зрозумілою, однак на шляху реалізації цих завдань знаходилися непереборні перешкоди, які виявив і перший досвід участі українства у парламентському процесі.

Українські політичні партії – РУП–УСДРП, „Спілка”, УНП, УДП, УРП ще упродовж 1905 р., коли лише формувалися підходи до російської виборчої системи, виявили бажання стати виразниками інтересів українського суспільства у вищому законодавчому органі Російської імперії*. Як зазначав В. Головченко, запровадження мажор-

²³⁵ Грушевський М. З бжучої хвилі / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. I. – С. 143.

²³⁶ Там само. – С.150, 151.

* Особливо важливим у цей час було використання досвіду парламентської діяльності, який опанували українські партії Австрії, особливо у Галичині. Через це на зламі 1905–1906 рр. в українських громадсько-політичних виданнях Наддніпрянщини (Наприклад: М. Л. Листи з Галичини: Виборча реформа до австрійського парламенту і український народ в Галичині (Кінець) / Л. М. // Громадська думка. – 1906. – 21 січня. – С.1–2.) увага була прикута до парламентської діяльності українців, їхньої боротьби за запровадження загального виборчого права, яке стало в Австрії наприкінці 1905 р. провідною політичною проблемою. Серед існуючих друкованих видань виділявся львівський „Літературно-науковий вістник” у якому регулярно вміщувалися кореспонденції згаданої тематики, порушувалася тема

ритарної виборчої моделі у поєднанні з недосконалою системою виборів, низьким рівнем політичної культури і національної свідомості українського суспільства вимагало від них консолідованих дій, принаймні, у двох напрямках: забезпечення єдності всіх українських громадсько-політичних об'єднань, а також досягнення угоди з ідеологічно близькими політичними партіями інших націй (передусім панівними), виступивши у ролі їхнього молодшого партнера²³⁷. На практиці виявилось, що у думській тактиці (як і у позапарламентській сфері загалом) українські партії дотримувалися саме другого напрямку.

Скликання Державної Думи створило нову ситуацію у розвитку суспільно-політичних подій імперії. Найбільш помірковані політичні сили пов'язували з новим законодавчим органом початок діалогу з самодержавством та суттєві трансформаційні процеси у всіх галузях життя. Значно активізувалися й недержавні народи, які вперше отримали можливість через Думу публічно і легітимно заявити про свої національні прагнення. Вже наприкінці 1905 р. з боку найбільш помітних національних загальв імперії були оприлюднені національні програми, які стали потужними важелями у суспільній мобілізації, зокрема польські громадсько-політичні сили актуалізували вимогу національно-територіальної автономії Царства Польського, єврейські – культурно-національної автономії. Щодо українського руху, то, окрім вищезгаданої Декларації червневого 1905 р. міжпартійного з'їзду, такої загальнонаціональної програми не було виголошено.

Як відомо, з вибухом революції соціалістичні та опозиційні демократичні партії Росії були прибічниками ідеї скликання все-народних Установчих зборів (Собору), завдання яких полягало у розробці та прийнятті нового демократичного законодавства. Однак, внаслідок наступного перебігу подій, зокрема оприлюднення Маніфесту 17 Жовтня та вимушеного проголошення самодержавством наміру скликання законодавчої Державної Думи, загальноросійський революційно-опозиційний табір виявився роз'єднаним на прибічників та противників обмеженого парламентського процесу.

консолідованих дій усіх українських партій різного ідейного спрямування у парламентській і непарламентській сферах.

²³⁷ Див.: Головченко В. Дещо повчальне з історичного досвіду передвиборчої боротьби в Україні / В. Головченко // Вибір. – 1997. – № 3–4. – С.102.

Дотичні процеси відбувалися і в Наддніпрянщині. Так, у середовищі УДП, УРП (а після їхнього об'єднання і УДРП) також вирували гострі дискусії з приводу ставлення до І Державної Думи. Врешті-решт перемогла прагматична точка зору у напрямі відмови від бойкоту виборів й бажання використати законодавчий орган для артикуляції українських вимог. У той же час, така думська тактика українських демократів не знайшла підтримки з боку інших українських партій – соціал-демократів та есерів²³⁸. Так, РУП–УСДРП та „Спілка”, солідаризуючись з позицією РСДРП, не бажаючи йти на компроміс з самодержавством, бойкотували вибори, переймаючися ідеєю продовження революції та скликання все-народних Установчих зборів на основі загального виборчого права. Таким чином, в умовах розколу національного партійно-політичного табору, пасивних дій УНП, яка залишалася малопотужним чинником, помітну роль у виборах до І Думи відіграли лише національні ліберально-демократичні сили, які взяли на себе провідну роль у консолідації суспільства на цьому вирішальному відтинку історії.

Враховуючи недостатній ресурс УДП та УРП наприкінці 1905 р. обидві партії у зв'язку з виборами до І Державної Думи об'єдналися у єдину УДРП. З наміром консолідації українських партійно-політичних сил грудневий 1905 р. з'їзд УДРП запропонував скликати Всеукраїнський з'їзд („без різниці партій”) „для обміркування спільних справ”, передусім у культурно-освітній галузі. Для посилення зв'язків з російським опозиційно-демократичним рухом, ознайомлення російської громадськості з прагненнями українців від радикальних демократів були обрані делегати на з'їзд поневолених народів, який мав відбутися у грудні 1905 р. у Петербурзі. Делегати мали доручення довести на цьому форумі точку зору УДРП щодо встановлення автономного ладу в Україні, перетворення Росії у федерацію народів²³⁹.

Програма УДРП була побудована на засадах парламентаризму. Її ж вимоги у напрямі національно-територіальної політичної автономії України з власною Українською народною радою, вирішення аграрного та робітничого питань, створювали підґрунтя

²³⁸ Див.: Віктор П. Політичні партії і Дума / Віктор П. // Громадська думка. – 1906. – 24 лютого. – С.1–2.

²³⁹ Див.: Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / Донченко С. П. – Дніпродзержинськ: Видавн. відд. ДДТУ, 2004. – С.67.

для налагодження співробітництва з іншими українськими партіями – УСДРП та УНП. Все ж, незважаючи на актуалізацію проблеми консолідації українських партійно-політичних сил, заклики демократів, серед них й редакції першої української газети „Хлібороб”, стосовно того, щоб усі українські партії приєдналися „до спільної боротьби за автономію рідного краю”²⁴⁰, вони виявилися нереалізованими. Поряд з цим, оприлюднена партійно-політична платформа УДРП невдовзі дала змогу партії дістати підтримку не лише з боку українського електорату під час виборів до І Думи, але й набути союзників в особі російських лібералів – кадетів, деяких національних громадсько-політичних об’єднань.

В умовах бойкоту виборів до І Державної Думи, розгорнутої лівими політичними партіями, з усіх українських партій організовано у виборчому марафоні взяла участь лише УДРП, яка, розуміючи усю примарність обрання до парламенту „свідомих українців та представників від українських партій”, була вимушена блокуватися з іншими політичними силами. Так, УДРП вдалося у деяких містах Наддніпрянщини (Київ, Одеса, Чернігів, Полтава, Херсон) увійти до виборчих блоків з кадетами, польськими та єврейськими партіями, у яких вона відстоювала свою передвиборчу платформу – „заведення автономного ладу для України”, вирішення аграрного питання (через українську народну раду), запровадження робітничого законодавства, українізація освіти, демократизація політичного режиму в Росії”²⁴¹.

Однак, згадане співробітництво через міжпартійну конкуренцію, вузьку організаційну мережу УДРП виявилось обмеженим і не принесло бажаних здобутків. Із всього арсеналу міжпартійних блокових стосунків за амплітудою – провідна, рівноправна, другорядна, формальна, українські радикальні демократи займали скоріше всього передостанню позицію – другорядної партії, що, у свою чергу, прогнозувало і відповідний результат. Щодо кадетів, то вони стали єдиною з ліберальних сил Росії, яка пішла на співробітництво з УДРП, але спільні дії партій отримали відверто локальний характер, не набувши ознак „централізованого спів-

²⁴⁰ Див.: З’їзд Української радикально-демократичної партії // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня. – С.3.

²⁴¹ Див.: Від Полтавської громади Української Демократичної Партії (радикально-демократичної) // Рідний край. – 1906. – 31 марта. – С.1–2.

робітництва”, оскільки кадети не сприймали ідеї автономії України. Лише найбільш слабкі Катеринославська та Полтавська губернські організації кадетів уклали угоду про співпрацю з УДРП на основі „принципу федерації і вимог автономії України”²⁴². Характерно, що УНП була проти створення таких міжнаціональних блоків²⁴³. У деяких містах, зокрема у Чернігові, українські кандидати пройшли до Думи за списками кадетів. У Катеринославі демократичні національні партії не змогли дійти до згоди й утворити спільний виборчий блок, що дало змогу потрапити до Думи представникам правих сил²⁴⁴. У цілому, внаслідок норм виборчого законодавства, нелегітимного становища малопотужних українських партій, як зазначав Д. Дорошенко, вибори на терені України відбувалися головним чином „під прапорами загальноросійських партій”²⁴⁵, через що до складу I Думи потрапили лише поодинокі представники українських партій, основну ж масу дали представники кадетів, безпартійних, частково правих політичних сил.

Складні суспільно-політичні умови, у яких відбувалися вибори, організаційні прорахунки призвели до того, що I Дума (діяла з 27.IV. по 8.VII. 1906 р.), яка мала складатися з понад 500 депутатів, розпочала свою діяльність у складі 478²⁴⁶. За партійною ознакою вона виявилася ліберально-кадетською. За

²⁴² Див.: Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / Донченко С. П. – Дніпродзержинськ: Видавн. відд. ДДТУ, 2004. – С.67.

²⁴³ Див.: Boshyk Y. Between Socialiam and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917 / Y. Boshyk // Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. – Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies University of Alberta, 1981. – S. 184.

²⁴⁴ Див.: Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – Январь. – С.12, 13; Белоусенко О. Украинское национальное представительство / О. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1916. – № 4–5. – С.12; Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.8.

²⁴⁵ Див.: Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – Январь. – С.11.

²⁴⁶ Див.: Национальный вопрос в Государственных Думах России: опыт законотворчества / В. Ю. Зорин, А. Аманжолова, С. В. Кулешов (Предисловие Г. А. Селезнева). – М.: Информационно-издательское агентство „Русский мир”, 1999. – С.71, 73.

деякими узагальнюючими даними, враховуючи і певну ротацію депутатів, кадети становили найбільший масив депутатського корпусу – 32–34%, трудовики – 19–23%, безпартійні – 20–23%, автономісти – 14%, представники правоконсервативних партій – 8,4%, соціал-демократи – 3,5%²⁴⁷.

З 9 українських губерній згідно із квотою було обрано 102 депутати. За свідченням О. Лотоцького, депутатами з Наддніпрянщини стали 63 українці²⁴⁸ (друге за чисельністю національне представництво після росіян – близько 270 депутатів²⁴⁹), а також росіяни, поляки, євреї, один німець-колоніст. За соціальним зрізом (враховуючи недосконалість джерельної бази та певну соціальну ротацію депутатів) з України найбільшу соціальну групу депутатів складали селяни – 40–42, великі землевласники – 21–24, представники інтелігенції – 25–26, робітники – 6–8 депутатів²⁵⁰.

У першому російському парламенті було представлено 17 національностей Росії. Згадана обставина призвела до такого явища, небажаного для самодержавства, як структурування депутатського корпусу не лише за соціально-партійною, але й національною належністю. Серед національних фракцій, які спочатку мали характер аморфних угруповань, виділялися своєю консолідацією Польське коло (33 депутати – 6,9%)²⁵¹, мусульманська, литовська, естонська, єврейська групи.

²⁴⁷ Див.: Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Лось Ф. Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – С.379; Шаццлло К. Первая государственная Дума / К. Шаццлло // Отечественная история. – 1996. – №4. – С. 63.

²⁴⁸ Див.: Обзоратель [Лотоцкий А]. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе / Обзоратель // Украинский вестник. – 1906. – № 10. – С. 728.

²⁴⁹ Див.: Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад / Каппелер А; [пер. с нем. С. Червонная]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С.251–253.

²⁵⁰ Див.: Аронсон З. Первая Государственная Дума / Аронсон З. – М.: Б. в., 1906. – С.14–110; Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Лось Ф. Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – С.379.

²⁵¹ Див.: Сидельников С. Образование и деятельность первой Государственной Думы / Сидельников С. – М.: Изд-во Московского университета, 1962. – С.196.

Скликання російського парламенту, з яким українство пов'язувало особливі надії, призвело до того, що українські громадсько-політичні сили ще задовго до відкриття сесії Державної Думи, за прикладом українського парламентського представництва Австро-Угорщини, висунули вимогу щодо утворення української національної фракції. Головну роль у цьому процесі відіграла УДРП. Напередодні початку роботи Державної Думи партія провела з'їзд (квітень 1906 р.), на якому було прийнято рішення (у тому числі й за рахунок залучення створеної під її егідою громадської організації – петербурзького Українського клубу) надати максимальну допомогу депутатам, утворити національну фракцію. З'їздом була розроблена відповідна інструкція для українських депутатів, до якої увійшла скорочена програма УДРП. У законотворчій діяльності фракція мала спрямовувати зусилля на захист інтересів українського народу. Вже тоді розпочалася підготовка до складання статуту української національно-територіальної автономії²⁵². У руслі цього пропонувалося видрукувати і поширити в Україні „старі проекти української автономії” (серед них – березневі 1654 р. Статті Б. Хмельницького, Гадяцький трактат 1658 р., Конституція П. Орлика 1710 р., Проект статуту українського товариства „Вільний Союз – Вільна Спілка” М. Драгоманова та інші²⁵³).

Згадані заходи привели до того, що у травні 1906 р. у I Думі була утворена українська фракція (її поширені назви – Українська парламентська громада, Українська трудова громада, Громада), яка, на переконання дослідників, розгортала свою діяльність на програмних засадах УДРП²⁵⁴. Значну роль у формалізації української фракції відіграв М. Грушевський, якому небезпідставно приписувалася роль одного з організаторів цієї акції²⁵⁵. Причина повільної формалізації фракції полягала не лише у різноманітному соціальному та партійному

²⁵² Див.: Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. I. – Январт. – С. 13, 14.

²⁵³ Див.: З закордонної України // Діло. – 1906. – 3 (16) травня. – С. 1.

²⁵⁴ Див.: Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік) / Стрілець В. В. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – С. 38.

²⁵⁵ Див.: Рент О. П. Українці в Державній Думі Російської імперії / О. П. Рент // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України, 2009. – Випуск XVI. – С. 320.

складі депутатського корпусу з України, незначної кількості „свідомих українців”²⁵⁶, але й у тому, що фракційне структурування у Думі спочатку відбувалося за соціально-партійною належністю. Через це більшість з інтелігентського середовища депутатів з Наддніпрянщини приєдналася до опозиційних кіл парламенту – кадетів та групи „демократичних реформ”; з селянства, основна маса якого була безпартійною, приєдналася до трудовиків, автономістів, частково до кадетів; з робітників – до соціал-демократів.

Основу Української думської громади, яку очолив І. Шраг (УДРП), склали представники від українських партії – четверо від УДРП, двоє – від УНП (селяни). Серед активістів було чимало кадетів, безпартійних селян. Невдовзі чисельність фракції була доведена до 44 депутатів. Членом фракції став і один робітник соціал-демократ*. Вже у наступному місяці після утворення фракції, на переконання М. Грушевського, їй вдалося спрямувати свою діяльність у напрямі відстоювання корінних національно-політичних інтересів усього українського суспільства. Поряд з тим, незважаючи на певний оптимізм („дотепер записалося до сього

²⁵⁶ Див.: Русов А. После распушения Думы / А. Русов // Украинский вестник. – 1906. – № 9. – С.629; Жук А. Російська Державна Дума й Україна (3 нагоди десятилітньої річниці існування Думи). III. Закон про вибори до Думи / А. Жук // Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник СВУ). – 1916. – Ч. 118. – С.639.

* Партійний склад української фракції з різних причин до кінця не визначений. Це пояснювалося як ротацією її складу, подвійним фракційним членством, так і тим, що тодішні оглядачі діяльності Громади (М. Грушевський, В. Доманицький, О. Лотоцький, В. Піснячевський, В. Шемет та ін.) здебільшого оцінювали її діяльність у неперсоніфікованому вигляді, приділяючи увагу лише її провідним діячам. Не останню роль у цьому відіграли й політичні умови, коли депутати не бажали афішувати свою належність до опозиційного руху чи політичної партії. Далеко не завжди партійну приналежність депутатів висвітлювали й різноманітні статистичні збірники (Наприклад: Аронсон З. Первая Государственная Дума / Аронсон З. – М: Б. в., 1906. – 110, II с.) За підрахунками В. Доморослого, склад української фракції у I Державній Думі за партійною належністю був наступним: кадети – 15 депутатів, трудовики – 8, УДРП – 4, УНП – 2, соціал-демократи – 1, прогресисти – 1, демократичні реформатори – 1 (Доморослий В. I. Діяльність української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906–1907 рр.) : дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 / Доморослий Валентин Іванович. – К., 1994. – Арк. 44, 45, 196, 197.).

українського клубу 44 членів – число показне, якого не надіялися певно найгарячіші оптимісти, і воно ще безперечно, може зрости”), він зазначав, що фракція являла поки що парламентську групу, але не „солідарний парламентарний клуб”, актуалізуючи проблему її консолідації навколо спільної політичної програми „бодай в питаннях національних і політичних”²⁵⁷. До безперечних здобутків української фракції належало те, що вона спромоглася завдяки впливам УДРП, М. Грушевського розробити Декларацію про автономію України²⁵⁸, яка містила вимоги запровадження національно-територіальної автономії, федеративного устрою Росії, скликання українського сейму з законодавчими функціями, обраного на основі загального виборчого права. Декларацію планувалося внести на розгляд І Думи від імені української фракції, однак, передчасний розпуск Думи став на заваді цим планам.

Під час роботи І Державної Думи зусиллями активістів Українського клубу, УДРП було засновано орган Української думської громади – російськомовний тижневик „Украинский вестник”*, який містив інформацію, що стосувалася не лише практичної діяльності української фракції, але й численні публіцистичні статті з пропаганди „українського питання”, ідеї автономії України. Хоча у ІІ Державній Думі радикал-демократи не отримали мандатів, під їхнім

²⁵⁷ Див.: Грушевський М. Російська дума і національне питання / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIV. – Кн. VI. – С. 589, 590.

²⁵⁸ Див.: Рафальський О. О. Переяславський договір України з Росією 1654 року: Ретроспективний аналіз / Рафальський О. О. [Національна академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень]. – К.: Генеза, 2004. – С.95.

* Незважаючи на постійний брак коштів, редакція журналу продовжила його видання і після припинення роботи І Державної Думи, плануючи довести його до початку 1907 р. Однак, через несприятливі фінансові та політичні умови видання журналу припинилося у вересні 1906 р. На початку 1907 р., зважаючи на нагальну потребу, активістами Українського клубу було вирішено не лише технічну справу з налагодженням виходу газети „Рідна справа (Вісти з Думи)”, але й провести значну роботу по збору необхідних коштів, до якої були залучені українські громадські сили з усієї Наддніпрянської України (Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф.182. Громашевський В. – Спр. 241. – Арк. 1–2 зв.).

впливом перебував новий орган української фракції – газета „Рідна справа – Вісти з Думи” (згодом – „Рідна справа – Думські вісти”).

Окрім налагодження видавничої справи Український клуб сприяв й ідейно-організаційному зміцненню української фракції. Силами його активістів вирішувалися не лише побутово-технічні питання українських депутатів, але й велася підготовка текстів доповідей і думських внесень, резолюцій фракції, налагоджувалися зв'язки між депутатами і виборцями. Неодноразово спільно з фракцією проводилися і „публічні з'їздания”²⁵⁹. Члени Клубу входили до складу деяких комісій фракції²⁶⁰.

Незважаючи на те, що Українська думська громада виявилася однією з найчисельніших серед національних фракцій Думи (9,2% її складу), через її неконсолідованість, несприятливі зовнішні обставини вона не змогла використати всі свої ресурси. Негативним чином на діяльність фракції вплинула як слаба внутрішня дисципліна, „розпорошеність” депутатів по інших фракціям, так і гостра міжпартійна боротьба, яка розгорнулася у її середовищі між прибічниками УДРП та УСДРП. Так, УДРП, яка прагнула створити об'єднуючий політичний центр українського політичного руху на основі демократичної всеукраїнської ідеї, була недалекою від намірів перетворення думської фракції на партійну організацію, пов'язану з УДРП. Натомість, УСДРП (її петербурзький осередок), діючи солідарно з російськими соціал-демократами, розглядала єдину парламентську національну організацію як „буржуазну”, прагнучи до її рішучого класово-соціального розмежування на окремій утворення, залучення селянських депутатів до загально-російських фракцій трудовиків, соціал-демократів чи утворення української „трудової” групи²⁶¹.

Будучи солідарною з думською тактикою РСДРП, яка висунула завдання об'єднання усіх парламентських „революційно-

²⁵⁹ Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.12, 13; Русова С. Український політичний клуб в Петербурзі / С. Русова // Громадська думка. – 1906. – № 20. – 24 січня. – С. 1–2.

²⁶⁰ Див.: Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ–1920 р.: історіографія: Монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур – Київ–Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – С.72, 73.

²⁶¹ Див.: Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – Янврь. – С.18.

демократичних” сил у боротьбі з головним політичним конкурентом – кадетами, а далі – використати думську кризу для рішучого виступу проти самодержавства²⁶², УСДРП розгорнула войовничі виступи у пресі, спрямовані на дискредитацію керівництва української фракції, її автономістських гасел („панська автономія”), наполягаючи на неприпустимості будь-якого зближення з „власною буржуазією”²⁶³. Свою позицію українські соціал-демократи активно проводили й на загальних зборах фракції, засіданнях Українського клубу.

Логічним продовженням цієї ворожнечі стало те, що вже у червні 1906 р. українська фракція, не маючи змоги нейтралізувати міжпартійної конкуренції, „увійшла” у період кризи*. З наміром поживалення діяльності виношувалися плани зміни організаційної структури фракції, посилення її внутрішньої дисципліни. На чергу дня було поставлене й питання підготовки соціально-економічної програми, у якій мала бути чітко висловлена позиція фракції з одного з провідних питань І Думи – аграрного.

У середині червня 1906 р. відбулися установчі збори фракції у новому форматі – так звані „перші установчі збори нової партії”, які намітили трансформацію Громади у партійну структуру. Збори прийняли рішення вийти зі складу інших думських структур і зосередити свою увагу на роботі української фракції. Передбачалося її зміцнення за рахунок безпосереднього залучення до неї українців з „лівого” крила кадетів та трудовиків. Був підготовлений проект аграрної програми, який невдовзі був виголошений з трибуни Думи. В основі програми проглядалися вимоги УДРП, яка, на відміну від проектів кадетів та трудовиків, пов’язувала успіх вирішення

²⁶² Див.: Революция 1905–1907 гг. в России: Документы и материалы. Второй период революции. 1906–1907 годы. Январь–апрель.– Кн.1. – Ч.1.: Москва: Изд-во академии наук СССР, 1957. – С.26–30.

²⁶³ Див.: К. Не-я (К. А.). Дещо про націоналізм та соціалізм / К. Не-я (К. А.) // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С.91, 93; Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.13, 14.

* Значною мірою криза була пов’язана з активізацією дій УСДРП, якій вдалося „вивести” зі складу фракції декілька депутатів-селян. Про це з тривогою сповіщав у листі до М. Грушевського один з лідерів петербурзького Українського клубу О. Русов – „Щось та недобре з нашою Українською фракцією” (Див.: Катренко А. М. Олександр Олександрович Русов / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – К.: Нора-прінт, 1998. – С.37).

аграрного питання із запровадженням національно-територіальної автономії України²⁶⁴.

Враховуючи переважаючі настрої у середовищі Української думської громади, особливо серед селян, спішно скликана на початку липня 1906 р. нарада УДРП передбачала утворення „парламентської фракції української демократично-радикальної партії”, яка, ймовірно, могла об'єднати понад 40 депутатів²⁶⁵. Однак, цей процес через несподіваний розпуск 8 липня 1906 р. І Державної Думи не знайшов свого продовження. І хоча українському депутатському представництву не вдалося реалізувати своїх задумів, його діяльність мала епохальне значення. За висновком В. Дорошенка створення Української думської громади, її виступи на захист прав українського народу промовисто засвідчило, що Росія являла собою „державу національностей”, про існування багатомільйонного українського народу з його відчуттям власних національних інтересів, про бажання й прагнення боротися за національне звільнення²⁶⁶.

Припинення діяльності І Державної Думи отримало доволі несподіване продовження. Понад 200 колишніх депутатів на знак протесту провели у Виборзі екстрену нараду, на якій 9 липня 1906 р. була прийнята відозва до громадян Росії („Виборзький протест”) із закликом розпочати акцію громадянської непокори (не платити державних податків, зривати рекрутський набір до армії тощо). За свідченнями О. Лотоцького, заяву підписали 187 колишніх депутатів, з них 47 з України²⁶⁷, належних як до Української Громади, так і інших депутатських груп – кадетів, трудовиків, соціал-демократів. Серед них такі відомі діячі, як І. Шраг, П. Чижевський,

²⁶⁴ Див.: В. П. Збори української парламентської групи / В. П. // Громадська думка. – 1906. – 20 червня. – С.2; Шемет В. Промова посла В. М. Шемета в Державній Думі про земельну справу / В. Шемет // Рідний край. – 1906. – 16 червня. – С. 11–12; Українські парламентські збори // Рідний край. – 1906. – 23 червня. – С.12.

²⁶⁵ Див.: В справі заснування української парламентської групи // Громадська думка. – 1906. – 9 липня. – С.1.

²⁶⁶ Див.: Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / З портретами / Дорошенко В. – Відень: Накладом „Союза визволення України”, 1916. – С.64.

²⁶⁷ Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.11; Обозреватель [А. Лотоцький]. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе / Обозреватель // Украинский вестник. – 1906. – № 10. – С.730.

В. Шемет, Ф. Штейнгель, Т. Локоть, М. Гредескул (віце-президент І Думи), М. Ковалевський, А. Вязлов та інші, що окрім кількомісячного ув'язнення позбавило права досвідчених політиків балотуватися до наступної Думи.

Незважаючи на перший нетривкий парламентський досвід, українські партії не винесли відповідних уроків. Це виявили наступні вибори до II Думи, коли вони і надалі виявилися розмежованими ідейно-політичними суперечками. В умовах численних закликів, які лунали в українській пресі щодо необхідності створення єдиного національного виборчого міжпартійного блоку (УДРП, УНП, УСДРП), метою якого було б спільно виступити проти реакції та зробити все, „щоб обрати до другої Думи Державної справжніх заступників інтересів народних”, створення інтегруючої загальної програми національного і соціального визволення²⁶⁸, вони виявилися безрезультатними.

Питанню участі УДРП у виборах до II Держаної Думи був присвячений жовтневий 1906 р. з'їзд партії. Прийнята з'їздом виборча платформа передбачала проведення низки кардинальних змін у політичному і соціально-економічному житті країни. Серед них – встановлення відповідального перед Думою уряду, політичної амністії, націоналізації освіти в Україні, запровадження загального виборчого права тощо. Провідними вимогами партії було запровадження автономного статусу України та розв'язання аграрного питання на основі програми УДРП²⁶⁹. У передвиборчий період партія висунула завдання створення, окрім власних партійних виборчих комітетів, виборчих блоків з усіма політичними партіями, які займали позицію не правіше від кадетів, що було широко продубльовано в українській пресі²⁷⁰.

²⁶⁸ Див.: Грушевський М. Після думи / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXV. – Кн. VIII. – С. 334; Л. Ж. Що нам треба робити? (Лист українського демократа до своїх однодумців) / Л. Ж. // Рідний край. – 1906. – 29 липня. – С.11–13; Нові вибори до Державної Думи і українські партії // Рада. – 1906. – 20 жовтня. – С.1.

²⁶⁹ Див.: Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік) / Стрілець В. В. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – С.38.

²⁷⁰ Див.: Вартовий П. [Б. Грінченко]. З українського життя / Вартовий // Нова громада. – 1906. – №11. – С.116; З життя партій // Рада. – 1906. – 14 лис-

У виданнях, близьких до УДРП, відслідковувалася інформація щодо підготовки до виборів й інших політичних сил, зокрема, російських. Напередодні виборів тижневик „Рідний край” інформував про передвиборчий з'їзд кадетської партії, підготовку до виборів Народно-соціалістичної партії, меншовицького крила РСДРП, підтримуючи їхні прагнення щодо об'єднання широкої коаліції демократичних сил перед загрозою „правих” партій²⁷¹. Поряд з тим, деякі публікації, які торкалися УСДРП, лише констатували або невизначеність партії з питання міжпартійного співробітництва, або ж її крайню ворожість до буржуазних партій²⁷².

В одному з оглядів, який присвячувався підготовці до виборів, Б. Грінченко, наголошуючи на небезпечній активності у Наддніпрянській Україні чорносотенських політичних сил, був вимушений визнати повну безпорадність української сторони дати їм належну відсіч. Ті ж розрізнені матеріали, які з'являлися у пресі щодо виборчих заходів українських партій, були досить невідрадними: „З них не можна собі уявити ніякої картини нашої передвиборчої політичної роботи. Вона єсть, але яка: Велика? Мала? Систематизована і скрізь, чи виявляється тільки де-не-де? Нічого цього сказати не можна, а через те й трудно догадуватися про те, які результати будуть за для нас мати вибори”²⁷³.

Як результат, у середовищі українських політичних партій напередодні виборів так і не було сформульовано об'єднуючої платформи, не говорячи про будь-які тактичні домовленості у проведенні виборчої кампанії. Через це УДРП пов'язувала свій успіх у виборах зі спільними діями з кадетами та єврейськими політичними партіями. Ворогуючі між собою УСДРП та „Спілка” у виборах діяли згідно з настановами РСДРП, тактики „лівого блоку”, що передбачало спільні дії лише з місцевими організаціями російських соціал-демократів та Бунду²⁷⁴. У деяких виборчих

топада. – С.2; 3 життя партій / Постанова Ради української радикально-демократичної партії // Рідний край. – 1906. – 11 грудня. – С.8.

²⁷¹ Див.: 3 життя партій // Рідний край. – 1906. – 11 грудня. – С.8–9.

²⁷² Див.: 3 життя партій // Рідний край. – 1906. – 4 листопада. – С.10; Про блоки // Рада. – 1906. – 17 грудня. – С.1.

²⁷³ Вартовий П. [Б. Грінченко]. 3 українського життя / Вартовий // Нова громада. – 1906. – №12. – С.147.

²⁷⁴ Див.: Непролетарские партии России: Урок истории / [ред. кол.: К. В. Гусев и др.; под общ. ред. И. И. Минца]. – М.: Мысль, 1984. – С.64.

округах кандидати від УСДРП та УНДП були конкурентами²⁷⁵. Виборча активність УНП пройшла повз увагу преси.

Наслідком неузгоджених дій українських партій стало те, що до II Думи (20.02.–2.06.2007 р.), у якій відбулося значне „полівіння” депутатського корпусу, з України було обрано значну кількість „правих”. Загалом, з 102 депутатів праві отримали 27 мандатів, октябристи – 7, кадети – 10, трудовики – 40, соціал-демократи – 10, есери – 2, та інші²⁷⁶. До II Думи, окрім численого представництва від „Спілки”, поодинокого від УСДРП, не потрапили представники УДРП та УНП. Ці обставини вплинули на формування національної фракції – „Української трудової громади” (Громади), чисельністю у 47 депутатів (її очолив чернігівський депутат, лікар за фахом М. Рубіс), у якій потужну групу склали трудовики та соціал-демократи²⁷⁷.

Незважаючи на відсутність мандатів в УДРП, значне коло українських депутатів знаходилося під її впливом, а, як відзначали оглядачі, „громада другої думи навіть в основу своєї програми мало не цілком поклала програму сієї партії”²⁷⁸. Про це свідчило й те, що фракцією, подібно до Декларації, оприлюдненій у I Думі, були сформульовані завдання, серцевиною яких, поряд з проведенням демократичних реформ у політичній та соціально-економічній сферах, було забезпечення автономії України.

У той же час, різноманітний за партійною ознакою склад думської Громади призвів до накопичення конфліктної ситуації, який був суттєво посилений за рахунок партійного втручання. Так, уже на початку роботи II Думи (березень–травень 1907 р.) українські партії провели свої з’їзди, на яких вагоме місце було приділене українській парламентській фракції. І якщо УДРП та УНП у цілому підтримали її дії та наголосили на потребі зміцнення консолідованих дій українства у Думі, УСДРП,

²⁷⁵ Див.: Д. Д-ко [Д. Дорошенко]. З українського життя / Д. Д-ко // Україна. – 1907. – Т.І. – Февраль. – С.98, 99.

²⁷⁶ Див.: Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Лось Ф. Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – С.387, 388.

²⁷⁷ Див.: Чижевський П. Група українських послів в Думі / П. Чижевський // Рідний край. – 1907. – 31 березня. – С.2–3.

²⁷⁸ Див.: Матушевський Ф. З українського життя / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т.XXXIX. – Кн. VII–IX. – С.137.

солідаризуючись з позицією РСДРП (щодо використання законодавчого органу в умовах спаду революції для зміцнення впливів партії на робітничий клас і селянство, посилення ізоляції кадетів), виходячи з примату класових інтересів, прагнула до її розвалу, визнаючи за неприпустиме участь у її діяльності соціал-демократів²⁷⁹. Згадана радикальна позиція УСДРП була із занепокоєнням зустрінута в українському демократичному таборі. Різко проти неї висловився навіть один з лідерів українських есерів М. Залізник*, назвавши її виявом крайньої ортодоксії та абсурду²⁸⁰. Виконуючи ці настанови, діячі петербурзької групи УСДРП неодноразово були присутні на засіданнях української фракції з метою відтягнути її „лівий” фланг до фракцій соціал-демократів чи трудовиків²⁸¹. УСДРП прагнула й до створення власної фракції у Думі, намагаючись залучити до неї ліве крило українських депутатів. З цього приводу силами петербурзької групи УСДРП було розпочато

²⁷⁹ Див.: Матушевський Ф. Матушевський Ф. З українського життя / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII–IX. – С. 128–136; Третій черговий з’їзд УСДРП // Земля і воля. – 1907. – 25 мая. – С. 2, 3; Калмакан И. К. Идея Учредительного собрания в программных и теоретических документах всероссийских и украинских политических партий (1905–1918): Монография / И. К. Калмакан, Т. Н. Чернега-Сердюкова. – О.: АстроПринт, 2000. – С. 45–55.

* Публічний виступ М. Залізняка поклав початок гострій теоретичній дискусії на сторінках української преси до якої залучився один з лідерів УСДРП М. Порш (Див.: Порш М. Українська трудова громада і останній з’їзд української соціально-демократії / М. Порш // Рада. – 1907. – 27 квітня. – С. 1–2; Залізник М. Відповідь д. Поршу / М. Залізник // Рада. – 1907. – 3 травня. – С. 1.). Давши можливість висловитися опонентам, які „теоретизували” навколо проблеми ставлення до української фракції через призму класових інтересів, редакція „Ради” вважала за потрібне підкреслити свій погляд на проблему, який полягав у висловлюванні підтримки українському парламентському представництву, яке мало об’єднати „всіх поступових – демократичних українських послів” (Див.: Ред. // Рада. – 1907. – 3 травня. – С. 1.).

²⁸⁰ Див.: Залізник М. З приводу постанови останнього з’їзду у.с.д. / М. Залізник // Рада. – 1907. – 18 квітня. – С. 1.

²⁸¹ Див.: К. Не-я. Чого ждять от Думи / К. Не-я // Наша Дума. – 1907. – 22 марта. – С. 1.

видання газети „Наша Дума”, однак справа завершилася безрезультатно²⁸².

За згаданих умов українська фракція розпочала трансформування у партійну групу, близьку до російських трудовиків. Наприкінці травня 1907 р. на загальних зборах було прийняте рішення про вихід її членів з інших думських об’єднань та переформатування національного парламентського представництва на засадах партійної дисципліни. З приводу цього фракція видала відозву „Від Української Думської Громади”, у якій був висловлений намір боротися за автономію України, розширення політичних свобод тощо. До речі, лідери української фракції визнали, що до виходу з групи російських трудовиків й остаточного усамостійнення української Громади їх спонукали рішення останніх з’їздів УДРП та УНП²⁸³. Щодо процесу внутрішньої консолідації української фракції, з боку головних українських партій оцінки виявилися діаметрально протилежними. Так, з боку УСДРП (С. Петлюра) Українська трудова громада – „народницько-буржуазна” визнавалася як абсолютно далека від інтересів українського робітничого класу²⁸⁴, натомість УДРП схвально відреагувала на створення „трудової фракції”. Це засвідчив і черговий з’їзд УДРП (травень 1907 р.) на якому було ухвалено рішення про зміну назви партії на „Українську трудову партію”, зміну програми і тактики²⁸⁵.

Однак, і на цей раз неочікуваний розгін II Думи не дав можливості українському структуруванню у парламенті дійти до

²⁸² Див.: Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / З портретами / Дорошенко В. – Відень: Накладом „Союза визволення України”, 1916. – С.68; Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина друга. – Варшава, 1933. – С.317.

²⁸³ Див.: Матушевський Ф. Українська громада в другій державній думі / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С.97.

²⁸⁴ Див.: Петлюра С. З українського життя в минулому році / С. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передмови О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 56.

²⁸⁵ Див.: З’їзд української демократично-радикальної партії // Рідна справа–Думські вісти. – 1907. – 20 мая. – С.4.

завершення. Новий виборчий закон від 3 червня 1907 р., який позбавив виборчих прав значні маси селянства та робітників, поклав початок політичним репресіям й остаточно вилучив українські партії не лише з парламентського процесу, але й з легітимно-правового поля Російської імперії. У III та IV Державних Думах, до яких не потрапив жодний представник від українських партій, депутатський корпус з Наддніпрянської України, що представляв переважно консервативно-реакційні кола, так і не спромігся до створення окремої української фракції.

Як виявилося, українські партії не скористалися досвідом, набутим у роки революції, у тому числі й щодо створення єдиного партійно-національного блоку. Про значну проблемність (практично неможливість налагодження міжпартійної співпраці) засвідчили й з'їди українських партій (УДРП, УНП, УСДРП), які відбулися у першій половині 1907 р., до порядку денного яких були внесені питання щодо взаємин з іншими партіями. Виявилося, що УДРП галузь міжпартійного співробітництва пов'язувала головним чином із загальноросійським простором. Так, на своєму з'їзді, надавши великого значення плідним контактам з кадетами, на порядок денний було висунуте завдання налагодження більш тісної взаємодії з ще більш лівими – загальноросійською партією Народних соціалістів. Передбачалося, що партії можуть дійти згоди у спільних питаннях, особливо у національному. Подібної спрямованості посилення зв'язку із загальноросійським революційним рухом дотримувалася і УСДРП. Наміри зближення українських соціал-демократів з РСДРП, яка і надалі продовжувала ігнорувати „українське питання”, викликало, у свою чергу, рішучий протест з боку УНП. Хоча у цей партія у черговий раз актуалізувала необхідність посилення співпраці між українськими партіями, враховуючи її „націоналістичний” характер, ці заклики не отримали підтримки з боку інших партій²⁸⁶.

Влучну оцінку українській багатопартійності ще наприкінці 1906 р., яка цілком залишалася дієвою і на завершальному

²⁸⁶ Див.: Матушевський Ф. З українського життя / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII–IX. – С. 129, 134, 135.

етапі революції, дав М. Грушевський: „Українці зісталися при давнім гуртківстві, розбиті на атоми і не числячи ся з вагою моменту, повели атомістичну роботу. ...лівіші, особливо соціал-демократичні та соціал-революційні течії поставили свою партійність вище від спільних національних інтересів, відхрещуючися від усякої спільності з буржуазними кругами, дарма, що власними силами не могли вибороти признання для своїх національних постулатів навіть у російських сопартійників, а своїм абсентеїзмом ослаблювали національні постулати, ставлені українськими поступовими групами іншої партійної марки”. Як підкреслював М. Грушевський причиною цього „розбиття”, „гуртківства” були не лише ідейно-політичні відмінності партій, але й особисті амбіції їхніх лідерів, викликані бажанням „бути першим на хуторі, ніж другим в Римі...”²⁸⁷

Початок політичної реакції у Російській імперії досить швидко призвів до майже повного руйнування українського партійного життя у Наддніпрянській Україні. Певну активність змогли проявити лідери соціалістичного табору (УСДРП, групи УПСР) лише за кордоном. У 1908 р. припинила свою діяльність одна з найпотужніших партій – „Спілка”. УДРП була вимушена трансформуватися у громадсько-політичне об’єднання – Товариство українських поступовців (ТУП), яке у роки політичної реакції, спираючись на певну підтримку з боку загально-російських ліберально-демократичних сил, спорадично проявляла активність у справі захисту національних і громадянських прав українського народу, порушуючи при нагоді проблеми демократизації суспільного життя, автономії України. Різко зменшилася радикалізація українського суспільно-політичного руху. В умовах переслідування й руйнування партійних структур активісти українських політичних партій були вимушені перенести свою діяльність до громадської, культурної та науково-видавничої сфер.

Царська імперія на той час ще здавалася безмірно могутньою у порівнянні з малопотужними і розпорощеними ук-

²⁸⁷ Див.: Грушевський М. Перша річниця російської конституції / М. Грушевський / Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXVI. – Кн. XI. – С. 330.

раїнськими силами. До такої невтішної оцінки схилялися і лідери українського політичного руху Наддніпрянської України, чітко розуміючи, що за умов стабільної ситуації влада не буде й розмовляти про українську „національну справу”. Про це вказував, зокрема у 1913 р. С. Петлюра, наголошуючи, що „нас зрозуміють”, „з нами почнуть рахуватися” тільки тоді, коли самі українці зрозуміють, що головне завдання не у виправданні своїх цілей перед російським суспільством, чи у збиранні аргументів, щоб воно переконалося у праві українців на самовизначення²⁸⁸. Однак, через несприятливі умови, український політичний рух, політичні партії Наддніпрянської України змогли повернутися до активних дій у справі національного і соціального визволення українства лише з вибухом Першої світової війни.

²⁸⁸ Див.: Петлюра С. О переоценке / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С.6.

2.3. Український суспільно-політичний рух у Галичині та Буковині

В Австро-Угорській імперії проблема єдності українських громадсько-політичних сил у боротьбі за національне та соціальне визволення завжди була актуальною. Причина цього полягала не лише у помітному відставанні української громади у своєму цивілізаційному поступі, але й у тому, що їй постійно доводилося переборювати спротив існуючої системи державного автократизму, конкуренції суміжних народів, власного розколотого стану. Вибух буржуазних революцій 1848 р. остаточно вивів із середньовічного заціпеніння і зробив потужний поштовх до початку українського національного відродження в Австрійській імперії. Зародження перших організаційних форм, вироблення ідейних засад українського національного руху відбувалося на фоні подій, коли уся Західна Європа була охоплена гаслом революційних рухів, спрямованих на національне визволення й єднання суцільних етнічних масивів, за скинення чужоземного гноблення та суверенність кожного народу на його рідній землі.

Створена у травні 1848 р. у Львові перша національна представницька громадсько-політична організація – Головна руська рада (ГРР) на чолі з єпископом Г. Яхимовичем, не зважаючи на переважання вірнопідданих настроїв, задекларувала, що вона представляє народ – рутенів, австрійських русинів, який сповідує греко-католицький обряд, окремішний від поляків та великоросів і є частиною одного 15-мільйонного українського народу („частина народу малоросійського”), що проживає по обидва боки кордону від верхньої Тиси в Угорщині до нижнього Дону і Кубані у Росії²⁸⁹.

Разом з тим, не зважаючи на проголошення єдності галицько-буковинського громадянства щодо національно-духовної соборності з Великою Україною, перші кроки національного руху засвідчили про існування у його середовищі різновекторних, інколи діаметрально протилежних напрямів. Згідно із класифікацією, яку здійснив учасник революційних подій о. В. Подолинським („Слово

²⁸⁹ Див.: Драгоманов М. П. Литературно-общественные партии в Галиции / Драгоманов М. П. // Драгоманов М. П. Политические сочинения [под ред. проф. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. – Т.1. Центр и окраины. – М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – С.421.

перестороги”, 1848 р.) провідним серед них був австролялістичний, очолюваний переважно церковною ієрархією. Набагато менше було прибічників польсько-українського порозуміння. Перші кроки робив проросійський (у наступному московфільський) табір. І на решті – український-самостійницький напрям, який пов’язував національний поступ з незалежною Україною²⁹⁰.

З наступом політичної реакції на початку 60-х рр. XIX ст. український національний рух, гублячи орієнтири, розпадається на ворогуючі між собою уламки – народовців та русофілів (московфілів)²⁹¹. Незважаючи на внутрішні суперечки, дії двох галицьких протопартійних об’єднань, які займали консервативно-клерикальні позиції та засвідчували відверту австролялістичність, зводилася до боротьби на захист національної окремішності русинів-українців від поляків та вузьких корпоративних інтересів тодішньої української еліти, далекої від соціальної проблематики.

Згадані громадсько-політичні угруповання (згодом трансформовані у московфільську „Руську Раду” та народовецьку „Народну Раду”) виконували роль політичних партій, особливо, що стосувалося парламентської сфери (опрацювання програм, відбір кандидатів, участь у виборах, що супроводжувалося агітаційною діяльністю тощо). До кінця XIX ст. московфіли і народовці залишалися малопотужними, слабо пов’язаними з широкими масами українського суспільства, а через це у політичній сфері їхня діяльність характеризувалася І. Франком як безплідна, „неминуха при їх політичній безсильності”. Відсутність важелів „вибороти що-будь парламентарною дорогою”, обмежувало їхню активність (у вигляді майже виключно „внесенням петицій”) переважно культурно-освітньою сферою²⁹².

²⁹⁰ Див.: Подолинський В. Слово перестороги / Подолинський В. [Сяник, 1848 р.; Ф. І. Стеблій (вст. сл., примітки і пер. з польськ., упоряд.], – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2001. – С.55.

²⁹¹ Див.: Сухий О. М. Від русофільства до московфільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / Сухий О. М. – Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С.71.

²⁹² Див.: Франко І. Організація демократичної партії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п’ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 522, 523; Франко І. Політичні сторонництва в Галичині /

Об'єднуючим фактором українського суспільно-політичного руху Галичини і Буковини цього періоду, його течій, а згодом і політичних партій стала ідея національного визволення, все більш настирливого артикулювання ідеї української автономії у складі Австро-Угорщини. Однак, суттєвою проблемою, яка розмежовувала національний рух була роздвоєність національної ідентичності (подібно до „свідомих українців” та „малоросів” у Наддніпрянській Україні) по лінії народовців та москвофілів, що у наступному склало суттєву проблему на етапі формування і діяльності західно-українських партій.

Під впливом новітніх європейських ідеологічних доктрин, громадівського руху з Наддніпрянської України* наприкінці ХІХ ст., згідно з усталеною періодизацією, український національно-визвольний рух у Галичині та Буковині увійшов у вищу – політичну стадію. Процес становлення новітнього суспільно-політичного руху, формування національної багатопартійності відбувалося у Західній Україні з істотною відмінністю від Наддніпрянської України, що було обумовлено низкою причин. Існуючі політичні свободи, конституційний устрій, легітимізація „українського питання” створювали умови для політичної соціалізації українського суспільства, що призвело до іншого рівня взаємовідносин українського суспільного організму і політичної системи, відсутності гострого антагонізму між ними. Свою роль у цьому процесі відіграла й суспільна еліта, вихована у традиціях австро-люлялізму. Якщо у Наддніпрянській Україні національно-організуючу роль, в умовах майже повної денационалізації колишнього козацько-старшинського стану та духовенства, з середини ХІХ ст. почала відігравати різночинська інтелігенція з її радикально-демократичними настроями, то у Західній Україні провід національного руху

Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п'ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 546.

* Наддніпрянські українці прагнули скористатися сприятливими умовами конституційно-правового поля Австро-Угорщини й створити, за аналогом італійського визвольного руху, спільними діями східних і західних українців „всеукраїнський П'ємонт” у Галичині. Як стверджував О. Барвінський, одним з ініціаторів цієї ідеї виступив В. Антонович (Див.: Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / О. Барвінський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі: Записки НТШ). – Т. СХІІ–СХІІІ. – 1925. – С. 3.).

тривалий час знаходився у руках просякнutoї клерикалізмом поміркованої народовсько-москвофільської верхівки. „Модернізація” керівництва українського суспільно-політичного руху (дослідники наводять чотиричленну схему його очільників, пов’язану з наступними періодами – „попівський”, „професорський”, „адвокатський”, „різночинський”²⁹³), завершилася в останній чверті XIX ст., коли до проводу остаточно приходить світська інтелігенція. У той же час, клерикальні сили і надалі залишалися помітним фактором у національному русі, активно співробітничавши з ліберально-демократичним табором²⁹⁴.

Становлення в останньому десятиріччі XIX ст. української багатопартійності у Галичині, згодом у Буковині, було прискорене потужними чинниками, які створили ґрунт для створення масових політичних партій. Зокрема, це стосувалося правової інституалізації політичних партій, яка в австрійській частині Австро-Угорщини була урегульована законами „Про право громадян створювати громадські об’єднання” (його другий розділ унормовував також функціонування політичних партій)* і „Про право громадян на громадські зібрання” (1867 р.), що прискорило політизацію етнічних рухів. Згадані дії, окрім принципового вирішення проблеми політико-правового і інституційного забезпечення політичної участі громадян, призвело до запровадження практики узгодження інтересів між суспільством і державою (у тому числі через політичні

²⁹³ Див.: Андрухів І. Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Обл. асоціац. мол. істориків, 1996. – С.3.

²⁹⁴ Див.: Ісаєвич Я. Східна Галичина в Монархії Габсбургів: українці і національні меншини / Я. Ісаєвич // Австрійсько-український огляд. – Відень. – 1997. – №4 (33). – С.70; Химка І.-П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина I / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С.219.

* Незважаючи на спрощені норми державної реєстрації, низка обмежуючих положень законодавства була спрямована на створення партій переважно у рамках окремих провінцій. У більш сприятливих умовах (щодо реалізації політичних функцій) опинялися партії, які мали парламентський статус, що визначало прагнення політичних партій Австрії у його отриманні.

партії), створювало додаткові можливості для гармонізації інтересів різних складових політичної системи держави.

Відповідний вплив на процес партогенезу (особливо лівого спрямування) відіграли утворення у 1889 р. II Інтернаціоналу, розгортання діяльності німецької та австрійської соціал-демократичних партій, завершення дії Закону проти анархістів (1890 р.), реформа парламентської виборчої системи в Австрії у 1896 р., яка запровадила елементи загального виборчого права до віденського парламенту.

Значну роль у розвитку українського суспільства, його партійного структурування відіграло утвердження в Австро-Угорщині конституціоналізму та парламентаризму, що докорінним чином (у порівнянні з Росією) демократизувало політичні умови буття української нації, перетворюючи її суб'єктів з підданих середньовічного типу на співносіїв влади, виносячи українську націю у контекст європейських процесів. Як зазначали дослідники з проблеми, австрійська конституційна система, запроваджена у 70-х рр. XIX ст., попри свою недосконалість, відкрила народам імперії формально рівні засади до здобутків (як і до проблем) європейської демократії, стимулюючи, а подекуди й просто змушуючи слабших до прискороного розвитку, аби зрівнятися з політично сильнішими²⁹⁵. Повною мірою це стосувалося парламентської (та позапарламентської) сфери, яка зосереджувалася у віденському парламенті та галицькому і буковинському сеймах, до роботи у яких залучалися українці ще задовго до створення масових політичних партій. Практику парламентаризму громадсько-політичні об'єднання москвофілів та народовців доцільно розглядали як базову частину своєї суспільно-політичної діяльності, яка була не лише потужним мобілізаційним чинником, пов'язаним з пропагандою програмних положень, залученням прибічників тощо, але й (чи не єдиною) можливістю через запровадження національно-спрямованого законодавства створення сприятливих умов для цивілізаційного поступу українства.

Враховуючи бездержавне становище українського народу, національне та соціальне пригнічення, малочисельне депутатське представництво усіх рівнів було вимушене не тільки захищати інтереси певних класів та суспільних груп, але й напружувати

²⁹⁵ Див.: Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Аркуша О. [НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича]. – Львів, 1996. – С.3.

зусилля (здебільшого ставити на порядок денний проблеми) у відстоюванні загальних інтересів української нації. При цьому українському депутатському корпусу доводилося „просувати” і відстоювати свої вимоги, переборюючи опір як державно-бюрократичної машини, так і суміжних народів-конкурентів. Через це, як у „протопартійний”, так і „партійний” періоди, український суспільно-політичний рух Західної України був спрямований на збільшення українського представництва у парламенті, крайових сеймах, що, однак, унеможливлювалося через недосконалу виборчу систему, яка надійно захищала „титульні народи” Австрії. Тому, починаючи з 70-х рр. XIX ст., що було згодом підхоплене усіма українськими партіями Галичини і Буковини, на чергу дня суспільно-політичного руху, у руслі програми ГРР зразка 1848 р., висувався комплекс завдань, які могли докорінно змінити долю українства у Габсбурзькій імперії – утворення національно-територіальної автономії (український коронний край), запровадження демократичного виборчого законодавства, яке могло забезпечити права українців, які завжди складали абсолютну більшість на власних етнічних землях.

Залучення українства Західної України до парламентаризму об'єктивно призвело до створення ситуації, коли український депутатський корпус не лише віддзеркалював вагу політичних сил у суспільстві (на зламі XIX–XX ст. – політичних партій), але й за рахунок свого статусу отримав значний вплив на їхнє формування та подальшу еволюцію. Існуюче правове поле, парламентаризм (включаючи діючий різновид мажоритарної виборчої системи), що респондується з висновками М. Дюверже²⁹⁶, не лише впливали, як відповідний каталізатор, на появу українських партій, але й загальну конфігурацію національної багатопартійності, висуваючи на чільне місце центристсько-ліберальні партії й відсторонюючи на другорядні позиції партії лівого спектру.

Упродовж 70-80-х рр. XIX ст. у Галичині за рахунок поширення праць теоретиків соціалізму, серед них, окрім „ортодоксального марксизму” – Ф. Лассаля, К. Каутського, Г. Плеханова, були закладені ідейні підвалини соціал-демократичного руху

²⁹⁶ Див.: Дюверже М. Политические партии / Дюверже М. [пер. с франц.]. Изд. 3-е. – М.: Академический Проект; Королев, Парадигма. – 2005. – С.22, 256.

західноєвропейського типу²⁹⁷, орієнтованого в умовах конституціоналізму на ненасильницький шлях досягнення перемоги соціалістичного устрою за рахунок використання широкого арсеналу легітимних, парламентських методів політичної боротьби. У 80-х рр. XIX ст. значну роль у пробудженні у Галичині робітничого руху відіграли впливи з Наддніпрянської України, передусім таких діячів, як М. Зібер, О. Терлецький, особливо М. Драгоманов. Однак, створені у незначному колі української молоді соціалістичні осередки (які за оцінкою І. Франка відіграли важливу роль у „європеїзації галицької Русі”²⁹⁸) були „нейтралізовані” як діями силових структур Австрії, так і рішучим супротивом консервативних москвофілів та народовців, що перешкодило процесу організаційного оформлення української соціалістичної партії. Власне, „український соціалізм” у Галичині, як зазначав Дж. Химка, „зустрівся” з істотними труднощами. Враховуючи недостатню соціальну базу („класового опертя”), він був занадто слабкий, щоб бути незалежним інституалізованим рухом. Це висувало перед ним потребу співпраці з найбільш близькими за спрямуванням суспільно-політичними рухами – як з польським соціалістичним рухом, так і українськими народовцями, що у свою чергу супроводжувалося вимушеними компромісами, поступками – „національними інтересами”, або „соціальним радикалізмом”²⁹⁹.

В останньому десятилітті XIX ст. у Галичині, руйнуючи попередню біполярну „протопартійну систему” народовців і москвофілів, розпочинається процес утворення новітніх українських політичних партій. Першою наприкінці 1890 р. у Львові утворюється Русько-українська радикальна партія (далі – Українська радикальна партія; УРП). Як відзначали дослідники, назва новоутвореної партії –

²⁹⁷ Див.: Грицак Я. Й. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Й. Грицак // Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С.71–110.

²⁹⁸ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Франко І. – Львів: Українсько-руська видавнича спілка, 1910. – С.239.

²⁹⁹ Див.: Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Химка Д. – К.: Основні цінності, 2002. – 327 с.; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Нагаєвський І. – К.: Український письменник, 1994. – С.135, 139, 140, 144.

„русько-українська” засвідчувала намір її засновників виступити у захисті не лише півдавстрійських українців, але й українців Наддніпрянської України, що передбачало налагодження спільних дій західної і східної гілок українства³⁰⁰. Визначну роль у її створенні відіграли І. Франко та М. Павлик. Перебуваючи у фарватері драгоманівських доктрин, партія, займала проміжне спрямування між західноєвропейським марксизмом та російським народництвом. Значною мірою програма партії була споріднена з програмою Французької соціалістичної партії, враховуючи те, що вона єдина з західноєвропейських соціалістичних партій приділила увагу аграрному питанню.

У політичній сфері УРП, прагнучи стати захисником інтересів українського селянства і робітництва („усвідомлюючи останніх не тільки як робітників, але й як Русинів”³⁰¹), парламентською силою, визначила реформістський шлях до зміни існуючого ладу „згідно із здобутками наукового соціалізму”. Як першочергові кроки, були висунуті завдання домагатися демократизації політичної системи Австрії шляхом запровадження загального виборчого права, розвитку крайової автономії, забезпечення вільного розвитку українського народу у всіх сферах³⁰². За влучним виразом П. Феденка, поява УРП розворушила „сонне” громадське життя галицьких українців, істотно зміцнивши український рух, наситивши його сучасними соціальними та державницькими ідеями³⁰³. З початку виникнення УРП почала активно застосовувати нові форми діяльності, зокрема, масові народні віча, демонстрації. На чергу ставилося й питання (як вища форму протесту) – проведення страйків. Через декілька років УРП набуває статусу парламентської партії – у 1895 р. її три представники отримали мандати у галицькому сеймі, у 1897 р. – два потрапили до віденського парламенту. Вага згаданих досягнень партії була пов’язана з тим, як відмічав Г. Біндер, що в умовах цензового парламентаризму „голов-

³⁰⁰ Див.: Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Сухий О. М. – 2-е вид., доп. – Львів: Вид-во Львівського нац-го ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – С.47.

³⁰¹ Див.: II-й з’їзд радикалів // Народ. – 1891. – Ч.20, 21. – С.267.

³⁰² Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.8–11.

³⁰³ Див.: Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – С.42.

ними акторами на колективній політичній сцені” Галичини тривалий час виступали саме парламентські фракції та преса³⁰⁴. Роль партій у позапарламентській сфері, у першу чергу це стосувалося українських, які мали обмежені ресурси, ще залишалася незначною, не виходячи за межі вузького кола членів партії та її прибічників.

Необхідно зауважити, що як напередодні створення, так і у перші роки існування УРП, у лоні партії тривали складні процеси, що стосувалися не лише пошуків союзників, так і кристалізації її ідейно-програмної позиції. Так, одним з перспективних напрямів діяльності УРП стала співпраця з громадськими колами Наддніпрянської України. Поширюючи свої партійні видання (журнал „Народ”, додаток до журналу „Из России и для России”, газета „Хлібороб”) УРП прагнула розгорнути пропагандистську діяльність у середовищі наддніпрянців (Київ, Одеса та інші міста), інформуючи про радикальний рух, суспільно-політичні події у Галичині. Від громадських угруповань Наддніпрянської України УРП отримувала й вкрай необхідну фінансову підтримку, яка стала на низку років базовою для її видавничої діяльності. За свідченням одного з кур’єрів УРП, який декілька разів відвідав Наддніпрянщину, Р. Яросевича, у майбутньому депутата австрійського парламенту, він отримав на початку 90-х рр. XIX ст. лише від соціал-революційного гуртка М. Ковалевського декілька тисяч рублів на „агітаційний фонд партії”³⁰⁵. Однак, цей напрям, спрямований на пошук контактів з „російськими кружками, котрі в Росії ведуть боротьбу проти уряду”³⁰⁶, не знайшов свого продовження. Впливи УРП у Наддніпрянській Україні виявилися обмеженими і не вийшли за межі кола радикально налаштованих українських осередків, переважно „молодих” драгоманівців. Негативним чином зустріли „Народ” представники Старої Громади. Як наводив з цього

³⁰⁴ Див.: Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині / Г. Біндер ; [пер. з нім. Р. Дубасевич] // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – Ч.8. – С. 152.

³⁰⁵ Див.: Яросевич Р. До споминів д-ра Ів. Франка про Мик. Ковалевського / Р. Яросевич // Літературно-науковий вістник. – Київ–Львів. – Т. XLII. – Кн. IV. – С. 171.

³⁰⁶ Див.: Яросевич Р. По з’їзді / Р. Яросевич // Народ. – 1891. – Ч. 20, 21. – С. 265.

приводу слова В. Антоновича М. Павлик у листуванні до М. Драгоманова, „на Україні він їм псує діло” своєю гостро соціальною тематикою³⁰⁷. „Підливало масло у вогонь” і те, що радикали, виступаючи проти народовців, начебто підривали авторитет Старої громади.

Лондонська народницька організація „Товариство приятелів російської свободи”, яку очолював відомий революційний діяч, українець за походженням С. Степняк-Кравчинський зустрівся з появу УРП з великим піднесенням. У своїй газеті окрім короткої інформації щодо історії національно-визвольного руху у Західній Україні, обумовленості появи УРП (яка вперше на відміну від народовців та москвофілів зосередила увагу на соціальній проблематиці трудящих), російські революціонери схвально охарактеризували програму радикалів, позитивно висловилися й щодо використання УРП легальних методів діяльності. Окрім цього висловлювалася надія, що УРП, як якісно нова політична організація, діюча у конституційних умовах, могла стати осередком для прогресивних та демократичних елементів не лише Галичини, але й Російської імперії³⁰⁸. Партія налагодила зв'язки з женевською групою „Визволення праці” на чолі з Г. Плехановим, „Союзом російських соціал-демократів”, київським „Союзом боротьби за визволення робітничого класу”, приймала активну участь у поширенні і транспортуванні революційної літератури російських соціал-демократів³⁰⁹. У наступному, ця практика співпраці з загальноросійським соціал-демократичним рухом (РСДРП) перейшла до галицьких соціал-демократів. Однак через напружені стосунки між СДРПА та РСДРП, наростання конфлікту між російськими соціал-демократами та українським соціалістичним рухом (РУП, УСДРП), який все наполегливіше характеризувався ними як „буржуазно-націоналістичний”, ці контакти,

³⁰⁷ Див.: Павлик М. до Драгоманова М. 11.01.1891 р. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. VI. – Чернівці: 3 друкарні „Руської Ради”, 1910. – С.105, 106.

³⁰⁸ Див.: Надійна партія // Народ. – 1891. – Ч.4. – С.61.

³⁰⁹ Див.: Франко Іван: Документи і матеріали. 1856–1965. – К.: Наукова думка, 1966. – С.211; Тучапский П. Из пережитого: Десяностые годы / Тучапский П. – Одесса: Госиздат Украины, 1923. – С.32.

носячи обмежений характер, на початку ХХ ст. взагалі були припинені³¹⁰.

Враховуючи соціалістичне та антиклерикальне спрямування, УРП мала ворожі стосунки з існуючими на той час єдиними українськими громадсько-політичними згуртованнями народівців та москвофілів. Про це свідчили і рішення II з'їзду партії (1891 р.), на якому було прийняте рішення не вступати у зв'язки з жодною з політичних партій, окрім соціал-демократичного спрямування³¹¹. Партія бачилася одним із її засновників – І. Франком як між-національна загальнокрайова класова організація. Ще за декілька років перед утворенням УРП він передбачав, що за рахунок отримання парламентського статусу, здобуття потужного депутатського корпусу на рівні парламенту та сейму, „хлопська радикальна партія” буде спроможною покінчити з польсько-українським національним конфліктом, пануванням польської олігархії³¹². Власне, створення УРП було новою спробою формування українськими соціалістами інтернаціональної, побудованої на федералістських засадах (з окремими українською, польською та єврейською секціями) партії, підготовка до створення якої велася у 1878–1881 рр. однак закінчилася невдачею³¹³. Як відзначав з цього приводу Я. Грицак, на початку політичної

³¹⁰ Див.: Див.: Волянук М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні / М. Волянук, В. Маланчук. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – С.63, 78, 79; Волянук М. М. Ленінська „Искра” в Галичині / Волянук М. М. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1959. – С.12–32.

³¹¹ Див.: Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. / Кравець М. М. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – С.212.

³¹² Див.: Франко І. Організація демократичної партії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 517–523; Франко І. Відрубність Галичини / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 460, 461.

³¹³ Див.: Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 428; Hornowa E. *Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895* / Hornowa E. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich. – *Wydawnictwo*, 1968. – S.34–36, 63, 64.

діяльності І. Франко „будував” не українську націю, а „русько-польсько-єврейську громаду” – союз робітників і „поступової” інтелігенції усіх трьох народів Галичини, спрямований проти пануючих класів тих самих національностей³¹⁴.

Згідно цих встанов на І з'їзді УРП був присутній лідер польської соціал-демократії Галичини І. Дашинський, до складу партії увійшла низка поляків. Позитивно, на відміну від народовців і москвофілів, появу нової партії зустріли польські демократичні сили Галичини³¹⁵. Починаючи з перших громадсько-політичних заходів (присвячених актуалізації проблеми загального виборчого права) радикали проводили спільно з Галицькою робітничою партією (вона складалася з польського, українського та єврейського робітництва), громадськими організаціями лівого спектру³¹⁶, а згодом з новоутвореною Соціал-демократичною партією Галичини (СДПГ). Однак, в умовах посилення польсько-українського протистояння, що охопило і партійне життя, УРП була вимушена зробити вибір (у тому числі через наростання конфліктності у взаємовідносинах з польськими соціал-демократами та людовцями) й посилити взаємодію з українськими громадсько-політичними силами. До речі, про цілком означений „вододіл”, який відбувся між українськими і польськими соціалістами, був вимушений визнати й М. Драгоманов, який на початку 1895 р. писав М. Павлику: „справу незалежності наших селян од польських організацій неперемінно поставте ребром”, „хай русини заводять свою соц.-демокр. [соціал-демократію – Я. В.]”³¹⁷.

Перші взаємини УРП з іншими українськими політичними структурами виявилися досить складними, адже вони відбувалися в умовах чергової спроби польсько-українського „примирення” – так званої „нової ери” (1890 р.), скріпленої угодою між народовцями

³¹⁴ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Грицак Я. – К.: Критика, 2006. – С.238.

³¹⁵ Див.: Hornowa E. *Українські obóz postepowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895* / Hornowa E. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich. – Wydawnictwo, 1968. – S.107–109.

³¹⁶ Див.: Павлик М. Загальне голосоване в Галичині / М. Павлик // Народ. – 1891. – Ч.1. – С. 13–15.

³¹⁷ Драгоманов М. до Павлика М. (3/15.III.95) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.218.

(які прагнули очолити український суспільно-політичний рух) та польською крайовою адміністрацією. Останнє, окрім позиції офіційного Відня, збіглося й з прагненнями польського політичного табору Галичини (спрямованими на посилення розколу між народовцями та москвофілами*), надніпрянських громадівців³¹⁸. Згідно з оцінками, які давали відомі політичні діячі Галичини – К. Левицький, Є. Олесницький, „нова ера” створила реальну загрозу українському суспільно-політичному руху провінції³¹⁹, й незважаючи на те, що невдовзі від неї відмовилися її учасники, викликала „розбиття солідарності й сили руської опозиції”³²⁰, загострила боротьбу у середовищі українського політичного табору, що продовжувалося аж до початку ХХ ст., коли залишки народовці („новокурсників”) остаточно відійшли від „українсько-польської” спілки³²¹.

Згадані кризові явища українського суспільно-політичного руху Галичини отримали різновекторну оцінку з боку галицького та буковинського політичного проводу. Так, якщо лідери національного руху Галичини у цілому підтримували ідею переходу

* На початку 1890 р. у руслі консолідації національного руху відбувався процес формування народовецько-москвофільського блоку. Основою його політичної програми мало бути втілення гасла ГРР зразка 1848 р. з вимогою поділу краю на дві частини згідно з етнографічним принципом, створення галицько-буковинської політичної української автономії, що привернуло увагу до проблеми німецьких та польських політиків. Через непорозуміння, які виникли серед лідерів народовців і москвофілів щодо „провідної ідеї” національного руху, створення політичного блоку не відбулося (Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. – С.233.

³¹⁸ Див.: Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Чорновол І. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – С.126.

³¹⁹ Див.: Левицький К. Юліан Романчук // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.53–55.

³²⁰ Див.: Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький [передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами]. – Стрий: „Щедрик”, 2007. – С.179–190.

³²¹ Див.: Чорновол І. Тягар прагматизму або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновол // Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. – Нью-Йорк–Київ: Смолоскип, 2004. – С.17–19.

українського суспільно-політичного руху до опозиції щодо пануючого польського політичного табору (хоча це і була суперечлива комбінація – народовці, москвофіли, УРП), то громадсько-політичні діячі Буковини, які не перебували у полі гострого міжнаціонального конфлікту, розцінювали це як прояв необачності. Зокрема, опозиційні дії галицьких українців піддав осуду С. Смаль-Стоцький у своїй розвідці „Політика реальна” (1896 р.), яка на переконання сучасних дослідників В. Даниленка та О. Добржанського, стала відповідною програмою дій буковинського народовства практично до Першої світової війни. С. Смаль-Стоцький доходив висновку, що будь-які опозиційні виступи українців могли нести загрозу „паросткам національного життя”, наполягаючи на доцільності і надалі проводити щодо провінційної влади лояльну політику, користатися усіма можливостями, які надавала австрійська конституція, для легітимного українського руху і лише у майбутньому ставити на порядок денний питання про перехід до опозиції. Зрозуміло, що згадана публікація викликала переважно негативну реакцію з боку суспільно-політичних угруповань Галичини³²².

З проголошенням „нової ери” активно втрутилася у події УРП, намагаючись знайти своє місце у конфлікті інтересів (спочатку групуючись з москвофілами). В умовах краху політики українсько-польського „примирення” за ініціативою радикалів (ці заходи УРП, які стосувалися переговорного процесу з народовцями та москвофілами були розпочаті ще у 1891 р.³²³) на початку 1894 р. у Львові була скликана спільна нарада за участі 120 представників від УРП, обох напрямів народовців (прибічників і противників „нової ери”) та москвофілів, на якій була зроблена (практично перша!) спроба створення єдиного блоку національних громадсько-політичних сил Галичини³²⁴. Однак, під час формування програми („Проект спільної основи для консолідації Русинів в Галичині”), яка

³²² Див.: Даниленко В. М. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. – Київ–Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – С.84–90.

³²³ Див.: Павлик М. до Драгоманова М. 24.III.1891 р. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. VI. – Чернівці: З друкарні „Руської Ради”, 1910. – С.140.

³²⁴ Див.: Зъезд мужевъ доверія // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.51–55.

мала стосуватися головних принципів національно-політичного розвитку українства (у цьому процесі, зокрема, взяли участь М. Драгоманов та І. Франко), виявилось, що народовці та москвофіли були не в змозі перебороти внутрішні суперечки й залучитися до спільної політичної роботи.

У зв'язку з цим варто навести головні ідеї, сформульовані І. Франком від імені УРП у напрямі консолідації українських громадсько-політичних сил Галичини. Партійний проект, який базувався на практичних напрацюваннях демократичних рухів Австрії, включав у себе комплекс заходів у політичній та соціально-економічній сферах (у тому числі запровадження загального виборчого права), втілення яких мало забезпечити українцям рівноправне становище поряд з іншими народами імперії. Предметними у напрямі „консолідації всіх сил руських”, були завдання, що стосувалися організаційних форм міжпартійної угоди. І. Франком було запропоновано створити міжпартійну політичну інституцію, яка мала відповідати загальним інтересам: „щоб усі Русини, всі товариства і партії по мірі своїх сил згідно і однодушно працювали...”³²⁵. Таким чином йшлося не про ситуативну угоду, але довготривалу коаліцію рівноправних і незалежних партій, об'єднаних спільною програмою, що мало призвести до формалізації національної багатопартійності, обриси якої уявляв І. Франко вже у середині 90-х рр. XIX ст. Ним же було запропоновано й утворити міжпартійний колегіальний керівний орган – виконавчий комітет, який мав координувати дії трьох українських партій та запобігати партійним розбіжностям, вирішувати конфлікти. Ця пропозиція стосувалася й українського депутатського корпусу у галицькому сеймі, який мав сконсолідуватися на основі міжпартійної програми у єдиний клуб, що мало призвести до більш успішного відстоювання національних справ перед супротивниками.

Наслідки „розпорошення” українських суспільно-політичних сил далися взнаки вже під час виборчих кампаній, які відбулися в останньому десятиріччі XIX ст., тобто у момент формування української багатопартійності краю. Так, в умовах консолідованих

³²⁵ Франко Ів. до Павлика М. (Коло 28.III.1894) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.63; Проект Ів. Франка // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.73.

дій польського політичного табору, українські громадсько-політичні сили Галичини під час сеймових виборів 1895 р. (на відміну від виборів 1889 р., коли діяв спільний народовсько-москвофільський виборчий комітет) утворили три конкуруючі між собою виборчі комітети: „Руський незалежний комітет” з кола народовців-незалежних на чолі з Ю. Романчуком з яким співробітничала УРП; „Всенародний руський комітет” москвофілів; „Головний комітет” народовців-угодовців на чолі з О. Барвінським. І якщо два перших виборчі комітети, займаючи антипольські позиції, виступали консолідовано, узгоджено ведучи виборчу агітацію та висуваючи кандидатів, то „Головний комітет” з прибічників „нової ери”, спираючись на підтримку польської адміністрації краю, висунув кандидатів проти обох попередніх виборчих комітетів, що особливо загострило ситуацію у середовищі народовців³²⁶. На відміну від попередніх виборів, коли влада виразно не протегувала жодній із українських сторін (москвофіли, народовці), вибори 1895 р. зробили прецедент, що продовжилося й на початку ХХ ст. – відтепер поляки дотримувалися тактики не тільки загального протистояння, але й руйнування українського політичного табору з середини („ruścić gusina na gusina”)³²⁷, намагаючись підтримати пропольські сили (спочатку це були народовці, згодом – москвофіли). Згідно із результатами сеймових виборів, які відбувалися в умовах урядового терору та тиску на виборців (що вже стало звичною практикою для Галичини), українська сторона отримала лише 15 мандатів: 12 мандатів отримали народовці, прибічники О. Барвінського, 3 мандати отримала УРП. Народовці-незалежні та москвофіли взагалі втратили своє представництво у сеймі³²⁸, відновивши його вже на початку ХХ ст.

У цих обставинах, прагнучи закріпити виборчий успіх, у середовищі народовської групи на чолі з О. Барвінським у 1896 р. було ут-

³²⁶ Див.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – I Частина (1860–1890) / Олесницький Є. – Львів: Накладом видавничої спілки „Діло”, 1935. – С.231; Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – II Частина (1890–1897) / Олесницький Є. – Львів: Накладом видавничої спілки „Діло”, 1935. – С.81, 82.

³²⁷ Див.: Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Аркуша О. [НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича]. – Львів, 1996. – С.69, 103–116, 154, 155.

³²⁸ Див.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Кугутяк М. – Івано-Франківськ: Б. в., 1993. – С.90, 91.

ворено помірковано-консервативну партію – Католицький русько-народний союз (КРНС; з 1911 р. – Християнсько-суспільний союз; ХСС). Прагнучи дотримуватися австроляляльного курсу й розраховуючи на сприяння з боку польського політичного табору, що відкривало перед КРНС реальні перспективи стати головною українською суспільно-політичною силою провінції, О. Барвінський тривалий час актуалізував точку зору щодо недоцільності переходу українців, як політично слабкого елемента, до тактики жорсткої опозиції, однак, допускав її застосування у майбутньому („досвід інших народів в Австрії учити, що справді опозицією можна добитися своїх прав, але тоді коли та опозиція має силу, коли опозиція має за собою численні маси незалежних і свідомих верств народу”³²⁹). Незважаючи на те, що партія підтримувала основні гасла, які виходили з українського партійно-політичного табору, через її намагання будь-що дотримуватися дискредитованої польсько-української політичної спілки, вона знаходилася під постійним тиском з боку інших українських партій (до чого додався й фактор гострих конкурентних стосунків між напрямками народівців – Ю. Романчука /„незалежних”/ та О. Барвінського /„новокурсники”/)³³⁰, що прагнули „вилучити” її як самостійного суб’єкта з політичного поля. Втративши на початку ХХ ст. свій парламентський статус КРНС–ХСС перетворилася на маргінальну політичну силу, яка змогла втримати певні впливи лише серед незначного кола інтелігенції та духовенства.

У парламентські вибори 1897 р. українські громадсько-політичні сили Галичини знову увійшли в умови гострої конкуренції і боротьби між собою. Крайова польська адміністрація максимально сприяла під час виборів найбільш близькій силі – учорашнім прибічникам „нової ери” – КРНС, спрямувавши адміністративні зусилля, які доходили до відвертого терору (згадані вибори увійшли в історію як „криваві баденівські вибори”) проти українських радикалів. Окремим блоком взяли участь у виборах народівці,

³²⁹ Цит. за: Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. – Вип. 38. – С. 135.

³³⁰ Див.: Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Аркуша О. [НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича]. – Львів, 1996. – С.83, 84.

прибличники Ю. Романчука та москвофілів. Свою неконструктивну роль відіграли й українські соціал-демократи, які ще остаточно не виділилися з лона УРП й знаходилися напередодні створення власної партії, адже під час виборів вони агітували за кандидатів від польської соціал-демократії, які були виставлені проти українських радикалів. Внаслідок виборів до парламенту потрапило десять українців: шість від КРНС, двоє від блоку народовців-москвофілів та двоє від УРП³³¹. Окрім малочисельності депутатського корпусу, присутність у ньому двох протилежних напрямів народовців (на чолі з О. Барвінським та Ю. Романчуком) робили його малодієвим.

Поряд з тим, чи не єдиним здобутком „нової ери”, яка остаточно завершилася наприкінці XIX ст. стало те, що вона закарбувала собою визнання австрійським урядом (чи не вперше) та польським політичним табором (остаточно) про існування у політичному просторі Австрії українського суспільно-політичного табору, поки що малопотужного, але на який необхідно було зважати. Останні події засвідчили і хибність тактики наддніпрянських громадівців, які виявили нерозуміння місцевого ґрунту, специфіки польсько-українських відносин у Галичині (польська домінація, спрямована на продовження національно-соціальної експлуатації українців), цілком відмінних від Наддніпрянської України (обидва поневолені народи).

Поряд з тим, як аналізував події останнього десятиріччя XIX ст. у Галичині очевидець подій М. Грушевський, який розпочав викладацьку діяльність у Львівському університеті у 1894 р., „боротьба і конкуренція напрямів надзвичайно оживила галицьке життя”. Значну роль у цьому на його переконання відіграла УРП, яка серйозно вплинула передусім на народовців, не дала їм можливості „пересуватися на право”, й сприяла насиченню їхньої діяльності соціально-політичним змістом, перетворенню малоактивних до тих пір громадсько-політичних інституцій у політичні партії³³².

Значною подією у суспільно-політичному житті українців став IV з'їзд УРП (грудень 1895 р.) на якому програма партії була

³³¹ Див.: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Кугутяк М. – Івано-Франківськ: Б. в., 1993. – С.92.

³³² Див.: Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – Київ–Відень: Дніпросоюз, 1919. – С.523, 524.

доповнена положенням про необхідність повної політичної самостійності українського народу, першим кроком досягнення якої мало бути утворення окремої української політичної території у складі Австрії (з українських частин Галичини та Буковини із найширшою автономією). Ці програмні вимоги значною мірою були запроваджені під тиском молодого крила радикалів, які вже тривалий час пропагували ідеї перетворення австрійської держави з «одноцільно централістської» у федерацію автономних національних держав, де мало бути забезпечене й «право державне руській нації» з найширшою політичною автономією (на кшталт відносин Австрії і Угорщини), з власним урядом і законодавством³³³. У подальшому, враховуючи наростаючу потужність українського політичного руху, у програмі УРП, ухваленій у 1904 р., були включені вимоги перетворення австрійської держави на федерацію народів. Замість існуючих коронних країв мали бути утворені за етнічною ознакою національні (для українців – Галицько-Буковинська) адміністративні утворення з повною політичною автономією³³⁴.

Згадані програмні нововведення, починаючи з 1895 р., не лише підвели ризику попередньому етапу розвитку УРП, яка розраховуючи на потужність українсько-польських соціалістичних сил, принципово заперечувала ідею щодо поділу Галичини за етнічною ознакою³³⁵, але й відкривала можливість для налагодження співпраці з іншими українськими суспільно-політичними формаціями. Програмний постулат національно-територіальної автономії, що дозволяв вирішити українське питання у рамках, звичних й для інших недержавних народів імперії, створював дієве поле для налагодження консолідованих дій українських партій Галичини. Однак у цю царину у черговий раз втрутилися не лише тактичні розбіжності українських партій та політичних угруповань, але й ідеологічні, які і надалі ставали на заваді системних дій

³³³ Будзиновський В. Матеріали до ревізії програми русько-української радикальної партії. III. / В. Будзиновський, І. Гриневецький // Народ. – 1891. – Ч.9. – С.155–159.

³³⁴ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.14.

³³⁵ Див.: Данилович С. Уваги з провінції по з'їзді наших нотаблів. Допись із Коломиї / С. Данилович // Народ. – 1890. – Ч.8 – С. 105–108.

українського політичного руху. Зокрема народовці та москвофіли через свої друковані органи (газети „Діло”, „Галичанин”) відреагували на програмні державотворчі заклики УРП критикою, звинувачуючи їх у „неясності” і „непослідовності”, що начебто було на зваді налагодженню контактів з іншими партіями³³⁶.

Незважаючи на ці перші оцінки, залучення до програми УРП стратегічного гасла політичної самостійності українського народу, утворення української національно-територіальної автономії отримало значний вплив на усе галицьке середовище, включаючи і народовців та москвофілів, які були вимушені визначитися з цього питання. З 1895 р., як підкреслював В. Дорошенко, окрім радикалів постулат самостійності підхоплює українська соціал-демократія, що у наступному стає її провідним гаслом³³⁷. Постулат державної самостійності, принаймні на рівні програмного (як і вимога створення українського коронного краю), став провідним і для КРНС.

Реальний вплив на практику українського партогенезу Галичини справили відцентрові процеси, які відбувалися у середовищі УРП. Поряд з найвпливовішою групою „більшості” на чолі з І. Франком та М. Павликом, під впливом марксистських ідей відбувалося формування соціал-демократичного угруповання (серед них – Ю. Бачинський, Р. Яросевич, В. Старосольський, М. Ганкевич, С. Вітик), яке прагнуло перетворити партію на складову загальноавстрійської соціал-демократичної партії. Нарешті, у лоні партії розвинувся і третій напрям, який прагнув трансформувати УРП, яка знаходилася у „лівому” політичному спектрі, у значно ширшу політичну організацію, яка була б спроможною захищати демократичні цінності усього українського суспільства, тобто з'єднати радикалів з поступовим народом. До цієї групи належали особи, яким згодом судилося стати визначними діячами суспільно-політичного руху Галичини – В. Будзиновський, О. Колесса, Є. Левицький, В. Охримович, Л. Цегельський та інші.

³³⁶ Див.: Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Бегей І. – К.: Основні цінності, 2001. – С.188.

³³⁷ Див.: Дорошенко В. Значіння „України ingredient” в історії розвитку української національної свідомості / В. Дорошенко // Бачинський Ю. Україна ingredient / Бачинський Ю. – Берлін: Вид-во української молоді, 1924. – С.ХІ.

Безпосереднім наслідком згаданих процесів стало утворення у 1899 р. (як автономної частини СДРПА, однієї з її національних секцій) Української соціал-демократичної партії (УСДП), на чолі якої тривалий час знаходилися М. Ганкевич, С. Вітик, Р. Ярославич. У своїх програмних документах партія заявила, що намагатиметься „забезпечити національну волю цілому своєму народові з тією метою, щоб з'єднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів як рівноправний член”. Українська держава розглядалася як „вільна держава українського люду, українська республіка”³³⁸.

Це була досить радикальна позиція (соборність, національна самостійність), що виходила за межі програми СДРПА, ухваленої на Брюнському з'їзді (1899 р.), у якій не було зафіксовано терміну „права націй на самовизначення”, але суть якої зводилася до прагнення перебудови Австрії („демократичного союзу націй”) на засадах самоврядних національних областей (національно-територіальної автономії)³³⁹. У практичній діяльності УСДП, подібно до інших українських партій виступала за рівноправність українців поряд з іншими націями, реформування імперії у напрямі федералізму, поділу Галичини та утворення української адміністративної одиниці. Поширенню впливів партії заважала обмежена кількість українських робітників й те, що вона тривалий час була вимушена триматися „опіки” польської соціал-демократії Галичини, складаючи її секцію (М. Ганкевич та С. Вітик одночасно були активними діячами ППСД), що у контексті загострення латентного польсько-українського протистояння шкодило її організаційному становленню, захисту програмних положень³⁴⁰. Значним успіхом УСДП, який зміцнив її як суб'єкта партійного життя Галичини, стало набуття нею парламентського статусу у 1907 р. На початку ХХ ст. УСДП розпочала активне

³³⁸ Див.: Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтінг, Фенікс, 1993. – С.28.

³³⁹ Див.: Дебати по національному вопросу на Брюнском партийтаге („Интернациональная социалдемократия и борьба национальностей в Австрии”) / Перевод с немецкого П. А. Гуревича / Вместо предисловия: Ратнер М. Б. Эволюция социалистической мысли в национальном вопросе. – Киев–Петербург: Книгоиздательство „СЕРП”, 1906. – С.28, 79.

³⁴⁰ Див.: Бегей І. І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи: монографія / Бегей І. І. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – С.59.

співробітництво з наддніпрянськими РУП та УСДРП, у тому числі з такими відомими діячами, як В. Винниченком, Л. Юркевичем, Д. Донцовим, М. Поршем, С. Петлюрою.

Наприкінці 1899 р. створюється Українська національно-демократична партія (УНДП), яка належала до центристського спектру. До її складу увійшла переважна більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком, К. Левицьким, а також праве крило радикалів. У своїй програмі УНДП, подібно до програмних вимог інших українських партій, проголосила досягнення соборності як своє стратегічне політичне завдання („остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в **одноцільний національний організм**”³⁴¹). Як першочергові заходи, партією була висунута вимога створення у руслі конституційного процесу української галицько-буковинської провінції з якнайширшою автономією у законодавстві і адміністрації. Велику увагу у програмі (а згодом і у практичній діяльності) УНДП приділила питанню зміцненню ролі українців у політичній системі, впливів „на законодавство і адміністрацію в державі, краю, повіті і громаді”. Щодо Російської імперії, партією було висунуто прагнення перетворення її на «конституційно-федералістичну» державу.

До створення партії був безпосередньо причетний М. Грушевський, якого було обрано до Президії УНДП. Однак, через декілька місяців він, принципово не погоджуючись з вузькорегіональною спрямованістю партії, увійшов у гострий конфлікт з її проводом. Як про це писав М. Мочульський, „тут справді була на думці велика річ – витягти політичний віз галицьких українців з малого обійстя на широке українське поле, і коли це не вдалося, і Грушевський і Франко відійшли і не взяли участі у дальшому процесі цієї формації нової національно-демократичної партії”³⁴². На початку 1900 р. М. Грушевський склав з себе „обов'язки члена тіснішого і ширшого комітета” партії, що не

³⁴¹ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.23.

³⁴² Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916 / М. Мочульський // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / під ред. акад. М. Грушевського. – Кн.3. – К.: Держвидав України, 1928. – С.243.

завадило йому приймати активну участь у суспільно-політичному житті, зокрема, підтримувати контакти з головою української парламентської фракції Ю. Романчуком і бути у курсі останніх політичних подій³⁴³.

З утворенням у 1900 р. у середовищі розгалуженого москвофільського руху у Галичині політичної партії – Руська народна партія (Русская народная партия; РНП) на чолі з Г. Марковим, процес українського партогенезу у Галичині був в основному завершений. Новоутворена партія у національно-політичній сфері продовжила традиційну тактику москвофільської течії щодо цілковитого злиття під австрійських українців з великоросами. Москвофіли виступали прибічниками запровадження загального виборчого права, однак свої акції у цьому напрямі проводили самостійно. На початку ХХ ст. в умовах утвердження в українському суспільстві національної свідомості, урядових репресій РНП втратила свої впливи і перебувала у стані перманентної кризи. Її виявом став остаточний розкол у 1909 р. політичного москвофільства на два угруповання („старокурсників” та „новокурсників”), які різнилися між собою більшим чи меншим виявом симпатій до Росії. Ситуативна взаємодія москвофілів з українськими партіями у рамках парламенту та галицького сейму продовжувалася, принаймні, до 1907 р., після чого вони, що було наочно продемонстроване під час парламентських (1907 р.) та сеймових (1908 р.) виборів перейшли до тактики тісної співпраці з польською адміністрацією краю. З цього часу остаточно відносини москвофілів з українським партійно-політичним блоком перетворилися на відверто ворожі³⁴⁴.

На початку ХХ ст. УНДП, маючи широку партійну мережу та найчисельніше від українців депутатське представництво стала найпотужнішою українською партією регіону. Займаючи центристсько-ліберальні позиції, УНДП постійно виявляла наміри до консолідації українського суспільно-політичного руху, утворення

³⁴³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 382. Романчук Юліан (1842–1932), політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст. – Оп. I. – Спр. 22. – Арк. 2, 5.

³⁴⁴ Див.: Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Андрусак М. – Львів: Видання Товариства „Просвіта”, 1935. – С.50–52; Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.350.

широкого національного фронту з метою „осягнення національних ідеалів”, що передбачало як розробку об'єднуючої стратегії, так і подолання партійної роз'єднаності. УНДП широко застосовувала у своїх виданнях „ліву ідею”, однак рішуче заперечувала проти ортодоксального марксизму³⁴⁵. Політична диференціація та структування в українському національно-політичному русі Галичини на зламі XIX–XX ст. призвела до утворення сталої дихотомії – ліберально-центристської УНДП та опозиційних до неї (не менш гостро опонуючих між собою) лівих партій – УРП та УСДП, які і зайняли основні позиції у суспільно-політичному просторі українців Галичини. На значній „дистанції” від них знаходилися маргінальні КРНС та москвофіли.

Якщо УНДП у своїй національно-політичній програмі, ставлячи за основу „національне” перед „соціальним”, не бачила потреби у зміні існуючого суспільного ладу, але його демократизації, то її опоненти лівого спрямування – радикали та соціал-демократи вбачали у капіталістичному ладі перепону на шляху до вільної України. Незважаючи на це, відсутність значних розбіжностей у тактиці партій, особливо щодо соціального та національного поступу української нації (що доводилося виборювати у напруженій боротьбі з більш потужним польським партійно-політичним табором), створювали сприятливі умови до налагодження спільних дій у парламентській та непарламентській сферах. Один з перших оцінку реальної української багатопартійності, як відображення соціально-класового поділу українського суспільства, дав Ю. Бачинський. Він стверджував, що поневолене становище українців буде неодмінно їх штовхати до гуртування „в одну спільну відпорну силу”. Це, у свою чергу, передбачало відсторонення на другий план різниць „інтересів класово-партійних”, але висування на перший план примату загальнонаціональних інтересів³⁴⁶.

³⁴⁵ Див.: Шаповал Ю. Г. Часопис „Діло” (1880–1939 рр.): історія, проблеми, люди. III. „Рости, Рідна Мово, і будь нам щитом...” (1903–1918 рр.) / Ю. Г. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 8, 14; Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – С. 47.

³⁴⁶ Див.: Бачинський Ю. Гльосси / До статті д. Юродивого „Слово правди о наших політичних партіях” / Ю. Бачинський // Будучність. – 1899. – Ч. 9–10. – С. 11.

Спільною для згаданих партій, окрім великої уваги до соціально-економічної сфери, став стратегічний напрям, спрямований на утворення національно-територіальної автономії (з української частини Галичини та Буковини) у складі федеративної Австрії. Про Угорську Русь питання не ставилося в практичну площину аж до 1918 р. Відносно Наддніпрянської України українські партії – УНДП, УРП, УСДП питання політичного самовизначення українців розглядали здебільшого через призму її відриву від Російської імперії, що викликало постійну стурбованість з боку російських урядових кіл³⁴⁷.

Згадані національно-політичні гасла, прагнення у легітимно-правовий спосіб запровадити їх у життя цілковито залежали від спроможностей українського суспільного організму. Адже не зважаючи на стрімкий розвиток української нації за попередні декілька десятиріч, вона, при майже повній відсутності впливу у політичній та фінансово-господарській сферах, продовжувала поступатися іншим націям. Необхідно було зважати й на особливості менталітету українського середовища, національного характеру, сформованих століттями боротьби з чужоземним поневоленням, коли відчуття і усвідомлення національної залежності, породжувало не лише потребу у боротьбі за визволення, а й у звуженому плані, шукало шляхи до національного збереження, вимушеного компромісу. Саме завдяки цим якостям на підавстрійських землях упродовж попередніх століть було збережене українське етнографічне середовище, національна свідомість, культурні традиції, незвичайна енергія відродження і поступу, які давали себе знати при найменшій можливості їх проявити. Ці причини, на переконання М. Грушевського, витворили у регіоні певну національну традицію, тип славного „упертого Русина”, з рисами мученика, але не героя, досить відмінних від Наддніпрянської України із її схильністю до радикальних, протестних дій. Поряд з тим, він відзначав, що на початку ХХ ст. ця консервативність, переважання пасивного опору були чи не єдино-можливою раціональною тактикою національного руху³⁴⁸.

Загалом, головне спрямування українських партій Галичини у національно-політичній сфері не виходило за межі загальних

³⁴⁷ ЦДІА України у Києві. – Ф.274. – Оп.5. – Спр. 142. – Арк.25.

³⁴⁸ Див.: Грушевський М. Малі діла // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.59, 60, 64.

суспільно-політичних процесів Австро-Угорщини, її австрійської частини, яка, за висновком очевидця подій – І. Крип'якевича, на початку ХХ ст. знаходилася напередодні зміни політичного устрою, перебудови держави на принципах федерації народів, що мало проводитися діями „зверху”³⁴⁹. Подібні горизонти бачення вирішення національного питання наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. були притаманні й іншим недержавним народам імперії. Поряд із бажанням відродження самостійної Польщі, провідні польські політичні сили виступали за подальше розширення автономії Галичини під власною зверхністю. Чехи, прагнули до об'єднання земель корони св. Вацлава, які мала увійти третім рівноправним партнером до дуалістичної монархії. Досить маловірогідну ідею триалізму (Австрія-Угорщина-південні слов'яни) підтримували сербо-хорватські громадсько-політичні сили. Серед народів Угорського королівства, хорватів, словаків та інших, тактика вирішення національного питання коливалася у межах отримання національно-територіальної автономії у рамках Угорщини, або ж як суб'єкта всієї імперії.

Під впливом громадсько-політичного руху Галичини, Наддніпрянської України на початку ХХ ст. відбувається становлення української багатопартійності у Буковині, яка за своїм спектром нагадувала галицьку (за деякими визначеннями – „унікальна копія” галицької політики)³⁵⁰. Стабільна суспільно-політична ситуація, відсутність гострих соціальних і міжнаціональних конфліктів, налагодження каналів зв'язку між владою і українським суспільством, що дозволяло виявляти і, принаймні, ставити на порядок денний нагальні питання місцевої української громади, створило у Буковині своєрідну ситуацію, як зазначав О. Добржанський, коли „українці прагнули вирішувати свої проблем виключно у рамках конституції”³⁵¹, що, у свою чергу, знімало гостроту проблеми щодо створення такої суспільно-політичної інституції, як „політична партія”. У „допартійний” період український суспільно-політичний рух, який уособлювався

³⁴⁹ Див.: Крип'якевич І. Всесвітня історія / І. Крип'якевич : У 3 кн. – Кн. 3. Найновіші часи. – К.: Либідь, 1995. – С.229, 230.

³⁵⁰ Див.: Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ ст. / Єкельчик С. – К.: КІС, 2010. – С.117.

³⁵¹ Див.: Добржанський О. Буковинська крайова влада і українці в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть / О. Добржанський // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2002. – Вип. 18.– С. 59.

з конкуруючими народовцями та москвофілами, у відстоюванні легітимними засобами національних інтересів, не виходив за межі соціально-економічної та культурної сфери, захисту буковинської церкви від румунізації.

Певною мірою процес українського партогенезу у Буковині, перетворення народовців та москвофілів у повноцінні політичні партії, був затриманий за рахунок створеної за ініціативи М. Василька³⁵² разом з лідерами румунської Селянсько-демократичної партії А. Ончулом та єврейського демократичного руху Б. Штраухером у 1903 р. фракції у буковинському сеймі – „Вільнодумного союзу”, до якої окрім українців увійшли представники демократичного крила депутатського корпусу від румунів, німців та євреїв, що дало змогу подолати попередню перевагу консервативного румунського боярства. Практично, це була міжнаціональна політична інституція, яка в організаційному плані нагадувала федерацію національних сеймових фракцій з колегіальним керівництвом. „Вільнодумним союзом” була ініційована низка прогресивних політичних та соціально-економічних реформ, що суттєвим чином вплинуло на гармонізацію національних відносин у краї. Зокрема, йшлося про запровадження загального і рівного виборчого права до сейму, втілення ідеї щодо національно-культурної автономії для всіх народів Буковини, створення національних курій у сеймі та адміністративних установах, усунення політичних привілеїв для окремих верств суспільства, розвитку освіти, підвищення добробуту населення тощо.

Про стан суспільно-політичного життя українства у Буковині, його перспектив (відповідну програму) наочно змалювала стаття з газети „Буковина” („Наші партії”), яка була передрукована у львівській газеті „Діло” наприкінці 1903 р. Як зазначалося у публікації, „у нас, Русинів на Буковині, немає партій – існує лише одна поступова партія вільнодумних” (тобто „Вільнодумний союз”), створення якого розцінювалося як „значний крок вперед в нашій політичній життє”. Саме з цією демократичною інституцією редакція „Буковини” пов’язувала процес актуалізації та вирішення

³⁵² Див.: Добржанський О. Політична діяльність М.Василька в 1902–1914 рр. / О. Добржанський // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т.6. – С.251–256.

нагальних політичних та економічних проблем регіону, що сприяло й поступу українців. Сам же „Вільнодумний союз” розглядався як міжнародна демократична партія – „... поступова партія, що складається з репрезентантів різних народностей, „Вільнодумний союз” являється оборонцем демократичних домагань взагалі всіх народностей на Буковині”. У зв’язку з цим народовський табір прагнув об’єднати навколо „Вільнодумного союзу” усе українство (особливо широкі маси селянства та інтелігенції), українські громадські інституції (читальні, товариства „Січ”). Висувалося й головне завдання – завдати на наступних сеймових виборах спільними зусиллями чергову поразку консервативним силам – „Отсе в головних рисах теперішні задачі не партій, а партії Русинів разом з другими поступовими елементами на Буковині на чолі з „Вільнодумним союзом”³⁵³.

Згідно з політичною угодою, яку уклали представники українських, румунських, німецьких та єврейських демократичних сил³⁵⁴, „Вільнодумний союз” упевнено провів сеймові вибори, які відбулися у 1904 р., отримавши переконливу перемогу над своїми політичними опонентами (18 мандатів – проти 13 від політичних опонентів з кола консервативних румунських та польсько-вірменських сил). До сейму було уперше обрано шість українців, усі представники народовського табору, що свідчило про остаточний крах москвофільства у краї. З цього часу українці постійно займали у сеймі посаду заступника (віце-маршалка).

Незважаючи на піднесення інтернаціональних демократичних сил у Буковині, наростаюча конкуренція за впливи у провінції, загострення українсько-румунських стосунків призвели вже у 1905 р. до руйнування „Вільнодумного союзу”, що, у свою чергу, стало каталізатором стрімкої партійної структуризації українського суспільства, актуалізованою необхідністю отримання дієвого інструменту участі українців у парламентському процесі. Цей час, який прийшов на зміну допартійного етапу, „Вільнодумного союзу”, М. Лозинський назвав третьою добою „української політики” у Буковині³⁵⁵.

³⁵³ Див.: Політична програма буковинських Русинів // Діло / Додаток Ч.273 і 274 „Діла”. – 1903. – 4(17) грудня. – С.1.

³⁵⁴ Див.: Enciclopedia partidelor politice din România (1862–1994) / Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. – București: Edita Mediaprint, 1995. – S.144.

³⁵⁵ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.352.

Виникнення політичних партій в українському середовищі Буковини було викликane не лише об'єктивними передумовами, пов'язаними з подальшим загостренням класової і національної боротьби, ускладненням політичного життя, посиленням диференціації і поляризації інтересів різних соціальних і національних груп, але й впливами більш розвинутого українського суспільно-політичного життя у Галичині, піднесенням національного руху в Наддніпрянській Україні, викликаного російською революцією 1905–1907 рр. Не останню роль у цьому відіграла й румунська партійна структуризація, яка відбулася декількома роками раніше.

Конфігурація української багатопартійності цієї невеликої провінції, яка в основному сформувалася у період 1905–1907 рр., виявилася доволі складною, складаючи чотири окремі напрями. Постійні трансформаційні процеси супроводжували політичні інституції, які виокремилися з народовської течії. Так, утворена наприкінці 1905 р. політична партія – Національна рада русинів на Буковині (1905–1907 рр.), поклала початок наступним політичним утворенням – Українська поступова партія (1908–1910 рр.), Руська Рада (1909–1912 рр.), УНДП (з 1913 р.), Українська народна партія (з 1913 р.). Радикалів, які виокремилися як „ліва течія” з Національної ради русинів на Буковині, представляла Українська радикальна партія Буковини (УРП), яка була організаційно формалізована у 1907 р. Партійний орган радикалів – газета „Громадянин” певний час, через пасивність народовського напрямку, стала найвпливовішою газетою серед українців провінції³⁵⁶. У 1907 р. утворюється Українська соціал-демократична партія Буковини. Її особливістю було те, що вона одночасно вважалася автономною складовою як регіональної багатонаціональної Соціал-демократичної партії Буковини (СДПБ, створ. у 1896 р.), так і УСДП Галичини. Окремо від українських партій діяв москвофільський напрям, у середовищі якого було формально утворено Русско-народную партію, яка не виходила за межі громадсько-політичної організації й у політичній сфері не відіграла помітної ролі. Не маючи можливості зміцнити свої позиції в українському суспільстві, москвофіли (типово до подібної політичної течії у Галичині) неодноразово „групувалися” з румунськими та вірмено-польськими консервативними силами, що спрямовувалося проти українських партій.

³⁵⁶ Див.: Брицький П. Письменник Теодор Галіп – громадський діяч і дипломат / П. Брицький // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – Т.9. – С.99.

Найпотужнішими серед українських політичних інституцій були партії, які представляли народовський напрям, починаючи з „Національної ради” – „національних демократів”^{*} (серед її лідерів такі відомі політичні діячі, як В. Филипович, М. Василько, С. Смаль-Стоцький, О. Попович), які займали ліберально-центристські позиції. В опозиції до національних демократів, враховуючи їхні відверто австроляляльні настрої, пасивні кроки щодо формулювання і відстоювання інтересів українського суспільства у політичній і соціально-економічній сферах, знаходилися місцеві партії лівого спектру – УРП, особливо соціал-демократи, для яких (подібно до галицької УСДП) керівним принципом партійної діяльності стало інтернаціональне гасло „Пролетарі усіх країн, єднайтеся!”. У початковий період українського партогенезу у Буковині до нього була прикута посилена увага з боку українських партій Галичини, що знайшло своє унаочнення у постійних рубриках їхніх видань (національних демократів – газета „Діло”, радикалів – газета „Громадський голос”, соціал-демократів – газета „Воля”). Ці видання стали головним джерелом про партійно-політичне життя Буковини й для Наддніпрянської України³⁵⁷.

Українська багатопартійність у Буковині як за своєю структурою, так і формами діяльності її складових – політичних партій (спрямування на співробітництво з політично владою, втілення партійних настанов виключно реформістськими, легітимними заходами) була тотожною з галицькою. Зважаючи на свою спорідненість, програми українських партій Буковини були суголосними з основними ідейно-політичними настановами галицьких партій, зокрема у національно-політичній сфері містили вимоги створення української національно-територіальної автономії у складі Галичини і Буковини. У місцевому житті буковинські партії висували доцільні гасла національно-культурної автономії, поділу буковинської православної церкви на дві дієцезії – українську та румунську, вирішення нагальних соціальних питань українства. Про своєрідну

^{*} Більш поширеними були неофіційні назви партії – „національно-демократична” або „народно-демократична”. Наддніпрянські автори, зокрема Д. Дорошенко, відносно неї вживали назву – „народна партія”. Д. Дорошенко не обґрунтовано визнавав провідну роль у партії „посла до парламенту” М. Василька (Див.: Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році // Україна. – 1907. – Т.І. – Февраль. – С.93).

³⁵⁷ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.352.

трансформацію свідчила програма Української поступової партії (1908 р.), яка на відміну від попередниці, замість терміну „русини” оперувала термінами „Україна–українці” (подібно до самоназви „нашого народу” в Російській імперії і Галичині)³⁵⁸.

Враховуючи відсутність гострих міжетнічних конфліктів, становлення української багатопартійності у Буковині та її розвиток відбувався з певною інерцією і далеко меншими масштабами, ніж у Галичині. Істотними її рисами аж до 1914 р. залишалася нестійкість партійних утворень, що стосувалося передусім народовського напрямку, який супроводжували „численні пертурбації та внутрішні суперечки”³⁵⁹. Конфліктний потенціал міжпартійних відносин, що посилювався гомогенною електоральною базою партій, призвів до гострої міжпартійної конкуренції, що часто нагадувала зведення особистих рахунків з політичними супротивниками, у якій більш потужні національні демократи прагнули позбавитися від своїх лівих конкурентів (радикалів та соціал-демократів), як активних учасників суспільно-політичних процесів. Свою негативну роль у розгортанні партійного життя („українська партійна диференціація була тільки формальна і не мала тривких основ”³⁶⁰) відіграв постійний брак ресурсів, що позбавляло партії можливості здійснювати свою діяльність на регулярній основі.

На небезпечний фактор розмежувань у середовищі українських партій Буковини (так званого вузькокорпоративного „партійництва”) у свій час звертав увагу О. Попович. Ця боротьба, спрямована на „витіснення” політичних конкурентів, на його переконання шкодила загальнонаціональній справі: „Відсутність політичної організації роз’єднала українську інтелігенцію, а народна маса не проявляла ніякого політичного життя: вона спала від одних виборів

³⁵⁸ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.295, 303.

³⁵⁹ Див.: Буковина: історичний нарис / [Добржанський О. В., Макар Ю. І., Масан О. М., Михайлина П. В.] ; під ред. С. С. Костишина, відп. ред. В. М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.179.

³⁶⁰ Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 258 с.

до других сном блаженних”³⁶¹. Особливо актуальною проблема роз'єднаності українських партій Буковини робило й те, що інші політичні партії краю – румунські, німецькі, єврейські, польські у політичному процесі все ж таки знаходили точки порозуміння, часто звернуті саме проти українства, „звуження” їхньої участі у політичному і парламентському процесі.

Своєрідністю Буковини стало й те, що часто функції політичних партій „підміняли” парламентсько-сеймові фракції, окремі депутати. Наростаюча бюрократизація партійного життя (меншою мірою це торкнулося лівих партій – радикалів та соціал-демократів), що проглядалося вже у перші роки існування української багатопартійності, коли партії часто нагадували „клуби активістів”, згуртованих навколо своїх лідерів (зокрема, М. Василька, С. Смаль-Стоцького), „виборчі комітети”, ставала на заваді налагодження дієвого зв'язку з широкими масами суспільства. У краї, навіть, створилася своєрідна ситуація, коли суспільно-політичний простір Буковини знаходився під контролем окремих політичних діячів – депутатів парламенту та сейму, які часто змінювали партійну ідентифікацію. За твердженням науковців, М. Василько виступав у якості неофіційного „міністра закордонних справ” буковинських українців, проводячи самостійну політику у кулуарах віденського парламенту та уряду. С. Смаль-Стоцький (будучи тривалий час заступником голови сейму – 1904–1910 рр., членом правління численних громадських українських інституцій господарського і освітнього напрямів) „відав” внутрішніми буковинськими справами³⁶². Поряд з тим, достатньо існувало й свідчень, згідно з якими М. Василько завдяки вольовим (авторитарним) рисам характеру, особистим зв'язкам у верхніх ешелонах влади Австрії, фінансовим спроможностям, на початку ХХ ст. став одноособовим лідером буковинського політичного руху, впливаючи на всі національні інституції краю³⁶³.

³⁶¹ Попович О. Відродження Буковини (Спомини) / Попович О. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1933. – С.85.

³⁶² Див.: Нариси з історії Північної Буковини / [Ботушанський В. М., Глуговський А. М., Гриценко І. А. та ін.]. ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1980. – С.186.

³⁶³ Див.: Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 320.

Коло спільних дій українських партій, в умовах відсутності гостро-конфліктної ситуації у сфері суспільно-політичного життя, зводилося до окремих акцій, зокрема, під час проведення народних віч напередодні запровадження загального виборчого права (1905–1906 рр.), створення міжпартійних виборчих блоків, співпраці на рівні депутатських фракцій, чим справа і вичерпувалася. Надаючи належне українським політичним інституціям Буковини у цивілізаційному поступі українського суспільства краю, О. Добржанський з цього приводу був вимушений визнати, що українські партії до вибуху Першої світової війни мали лише „певні успіхи в згуртуванні народних мас, відстоюванні соціально-економічних, політичних та культурних потреб краю”³⁶⁴.

Українським партіям доводилося будувати роботу у складних умовах конкуренції, яку складала місцеві осередки загальноавстрійських партій (серед них – Німецька ліберальна партія, Німецька християнсько-соціальна партія, СДПБ), численні румунські партії. На крайовому рівні головним супротивником української багатопартійності був румунський партійно-політичний табір, особливо партії, належні до консервативно-клерикального напрямку, які, вважаючи Буковину румунським краєм, проводили політику у виключно румунських інтересах – виступали за розширення автономії Буковини під румунською зверхністю, зміцнення позицій румунської громади у всіх сферах життя тощо³⁶⁵. Наростаюче румуно-українське етнічне протистояння, яке торкалося й політичної сфери, перетворювало стосунки українських і румунських партій на конфліктні, конкуруючі, через що окремі контакти у міжпартійних взаєминах відбувалися з партіями, належних до демократичного середовища – румунською Демократичною партією, румунською секцією СДПБ тощо.

Враховуючи те, що українські партії у Буковині виникли із певним запізненням, міжпартійна взаємодія між галицькими та буковинськими партіями почала розвиватися лише у період 1905–

³⁶⁴ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.326–327.

³⁶⁵ Див.: Добржанський О. Українське і румунське національне відродження на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 135.

1907 рр. У той же час, початок спільним діям галицьких та буковинських українців у політичній сфері був покладений у 1899 р., коли до парламенту було обрано М. Василька. Його високі якості, як політика, зв'язки у „верхніх ешелонах” влади, сприяли істотному зміцненню галицько-буковинського парламентського представництва. Як про це відмічав К. Левицький, з моменту обрання до парламенту М. Василько проявив себе як досвідчений політик, який прагнув відстоювати не лише інтереси українського населення Буковини, але й суміжної Галичини, що зразу винесло його на вістря української парламентської політики. Своїми виступами щодо захисту політичних та соціальних прав українства в Австрії, своєю тісною співпрацею з українською фракцією Галичини він поклав початок створення галицько-буковинського українського блоку у парламенті³⁶⁶. Зокрема, у 1901 р. М. Василько разом з іншими депутатами з Галичини вніс низку внесень, що стосувалися нагальних соціально-економічних та політичних питань українців Галичини та Буковини (серед них – розширення українського представництва в органах адміністрації та освіти, проблема фальшування галицьких сеймових виборів 1901 р.*, розширення сфери вживання української мови, захисту прав українського студентства Львівського університету тощо). Знаковим виявився виступ М. Василька у парламенті на засіданні делегацій австрійського та угорського парламентів у грудні 1903 р. з приводу дебатів, присвячених трансформації політичної системи країни. Відкинувши пропозиції щодо перебудови Австрії у федерацію історичних автономних країв, він, приковуючи увагу до українських теренів Галичини та Буковини, висунув домагання щодо утвердження принципу автономії народів („рівноуправнених національних округів”), що було з піднесенням зустрінуте депутатами від слов'янських народів, а у

³⁶⁶ Див.: Левицький К. Микола Василько // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.126, 127.

* В умовах жорсткої конкуренції з польським політичним табором, українці у 1901 р. не змогли покращити своє представництво у галицькому сеймі ні кількісно, ні якісно. До сейму було обрано 15 українців різноманітної політичної ідентифікації, 14 з них увійшли до української фракції „Руський клуб” (серед них – шість представників від УНДП, шість – від москвофілів, один – від УСДП) (Див.: Лозинський М. З австрійської України. Вибори до галицького сойму / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLII. – Кн. IV. – С. 189.).

наступному стало й об'єднуючим гаслом українського галицько-буковинського депутатського корпусу³⁶⁷.

Потужним чинником, який робив визначальний вплив на розвиток українського громадсько-політичного руху в австрійській частині Австро-Угорщини, став латентний польсько-український етнічний конфлікт у Галичині, який на зламі ХІХ–ХХ ст., коли уперше за останні декілька століть виникла ситуація, яка вела до порушення польської домінації у краї, набув рис гострого політичного протистояння. Як зазначав з цього приводу Я. Грицак, польсько-українське протистояння відтепер набрало ознак боротьби двох структурованих суспільств, з своїми партіями та національними доктринами, нагадуючи „характер неоголошеної війни”³⁶⁸. Польсько-українське суперництво, яке набуло крайніх форм, було поширене на місцевий сейм та віденський парламент, що у певні моменти робило його явищем політичного життя усієї Австрії.

Згадані обставини призвели до того, що у провінції у практиці міжпартійного групування на перше місце вийшов „національно-політичний” фактор (тобто – по „вертикалі”, у рамках національних партійно-політичних таборів, що охоплювали партії різного спрямування), який відтіснив інший – „соціально-класовий” (по „горизонталі”, що передбачав співробітництво однотипних партій різної національної належності). Упродовж 1890–1907 рр. у Галичині було утворено 14 політичних партій³⁶⁹ – українських, польських, єврейських*. У класичному визначенні найбільш „прогресивними” були

³⁶⁷ Див.: Василько Миколай. Посольская деятельность в державной раде и в краевом сейме в роках 1901–1903. / Беседы, интерpellации й внесення, в додатку бесед в делегациях з р. 1901, 1903 и 1904, як також пару статей в рожных справах (З портретом посла). – Черновцы: З друкарни тов. „Руской Ради” под зарядом Ивана Захарко, 1904. – С.612–615.

³⁶⁸ Див.: Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: Навч. посібник / Грицак Я. Й. – К.: Генеза, 1996. – С.80.

³⁶⁹ Див.: Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині / Г. Біндер ; [пер. з нім. Р. Дубасевич] // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – Ч.8. – С. 150.

* Поява, починаючи з останнього десятиріччя ХІХ ст. єврейських політичних партій, практично не змінила гострого біполярного проти-

соціал-демократи, радикали, людовці, Польська народна партія, УНДП, польська Національно-демократична партія (національні демократи, ендеки, вшехполяки). Крайні праві позиції займали польські консерватори – станьчики та подоляки. Однак гостре розмежування по національним партійно-політичним таборам – польському (пануючому, формування якого тривало два десятиліття) та українському, вносило суттєві корективи у згадану класифікацію, коли найбільш шовіністичні сили провінції, спрямовані передусім проти українців, очолили на початку ХХ ст. польські національні демократи.

В Галичині ендеки отримали найбільш сприятливий ґрунт для своєї діяльності, розглядаючи провінцію як польський П'ємонт у справі відбудови „історичної Польщі”. Представник демократичного польського середовища В. Фельдман зазначав, що у Галичині ендеки провадили політику національної консолідації та агресивної експансії польських національних інтересів, все більше наближаючись до консервативно-шляхетських кіл. Прагнучи зміцнити автономний статус Галичини, як виключно польського коронного краю, ендеки щодо єврейського населення прагнули проводити політику їхньої асиміляції. Ще більш рішучі дії передбачалися відносно українців, які мали підлягати повному підкоренню³⁷⁰. Українці не визнавалися як самостійний, окремішний народ („Niema Rusi, jest tylko Polska albo Moskwa”), а їхня активність у суспільно-політичному житті трактувалася не інакше, як небезпека для відродження Речі Посполитої³⁷¹. Про регулювання стосунків між поляками і українцями навіть і не йшлося. Відверту й лаконічну точку зору щодо польсько-українського дискурсу мав один з лідерів ендеків – професор університету С. Гломбінський: він був цілком „безпредметним і безцільним”³⁷². Не випадково, що вже у першій своїй

стояння у провінції. Не зважаючи на примат єврейських національних та соціальних інтересів, єврейські політичні партії різних сегментів були вимушені підтримувати більш потужний – польський партійно-політичний блок.

³⁷⁰ Див.: Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906 / Feldman W. – Tom drugi. – Kraków: Spółka nakładowa „Książka”, 1907. – S.192, 193, 197–202.

³⁷¹ Див.: Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Красівський О. – К.: ІПіЕНД, 2008. – С.102.

³⁷² Див.: Głabiński S. Wspomnienia polityczne / Głabiński S. – Pelplin: Nakładem drukarni i księgarni SP. z O.O., 1959. – S.40, 41.

промові у віденському парламенті (1902 р.) він звинуватив українців у державному сепаратизмі, закликавши уряд та імператора зашкодити цим намірам. Зрозуміло, що згадана заява („донос”) була вкрай емоційно-негативно зустрінута з боку галицько-буковинського українського депутатського корпусу³⁷³.

Наслідком такої політики, як зазначав М. Лозинський, стала рішуча зміна характеру польсько-українських відносин у Галичині. У минулому залишилися приклади спільної боротьби польського і українського демократичного середовища проти олігархії, які ще донедавна створювали перспективу перед польським демократичним рухом у „союзи з українськими політичними партіями” у поваленні шляхетсько-консервативного правління і початку відродження краю на демократичних засадах³⁷⁴. Завдяки діям ендеків, які перетворилися на „найреакційніше політичне угруповання в Галичині”, провідним гаслом польської політики у Східній Галичині став захист польського „*stanu posiadania*”, який отримав характер тотального протистояння з українцями. Ці заходи, які проводилися під шовіністичним гаслом „*Zadnych ustępstw narodowych dla Ukraińców!*”, поширювалися не лише на суспільно-політичну сферу, але й релігійну, культурно-освітню, господарську, що мало підірвати позиції українства на власних етнічних теренах Східної Галичини. Відтепер „польсько-українське зближення” могло торкатися лише дріб’язкових концесій українцям, переважно у мовно-освітній галузі, однак ні у якому разі не кардинальних зрушень, зокрема, запровадження загального виборчого права чи аграрної реформи³⁷⁵.

Попри весь негатив, згаданий польський політичний фактор відіграв роль потужного чинника, який сприяв посиленню моно-

³⁷³ Див.: Назарук О. Про вшехполяків, їх історію, теорію і тайну організацію / Назарук О. – Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. – С.35, 36.

³⁷⁴ Див.: Лозинський М. З австрійської України: Польсько-українські відносини і соймові вибори / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т.ХІ. – Кн. ІІ. – С. 417.

³⁷⁵ Див.: Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Wasilewski L. – Krakow: Spółka nakładowa „Książka”, б. д. – S.170, 171, 176; Najdus W. Podłoże ruchu burżuazyjno-demokratycznego w Galicji w przededniu rewolucji 1905–1907 roku / W. Najdus // Przegląd historyczny. – Warszawa. – Tom XLVI. – Zeszyt 1–2. – 1955. – S.64; Najdus W. Szkice z historii Galicji / Najdus W. – T.I. Galicja w latach 1900–1904. – Б.м.: Książka i Wiedza, 1958. – S.80, 81.

літності української багатопартійності регіону. З цього приводу М. Голубець зробив влучний висновок, який полягав у тому, що своєю виразно ворожою позицією щодо українців ендеки виявилися „куди кориснішим противником, аніж „союзниками” українців були польські ліберали й соціалісти”. Своєю політикою тотального протистояння українцям у Східній Галичині вони призвели до сподіваної реакції з боку поміркованого й лояльного українського суспільно-політичного організму – „його отверезіння й консолідації”, „вони насторожили українську чуйність і оберегли український елемент від деморалізації”³⁷⁶. В українському політичному лексиконі Галичини вже у 90-х рр. XIX ст., тобто у процесі національного партогенезу, з'явився термін „консолідація”, який позначав тенденцію, спрямовану до згуртування усіх напрямів організованого українського руху навколо спільних завдань, які висувало життя у процесі національного відродження: „З тих пір ідея консолідації національних політичних течій стала однією з констант у розвитку українського руху, а водночас важливим вимірником його зрілості і потуги”³⁷⁷.

Наростаюча „монолітність” польського партійно-політичного блоку, яка особливо проявлялася під час виборчих кампаній, нестримно вела й до звуження контактів між українськими та польськими партіями, які знаходилися в однаковому соціально-класовому сегменті. У першу чергу, це торкнулося польських лібералів, згодом Польського сторонництва людового (селянської партії)³⁷⁸. Незважаючи на те, що з останнього десятиріччя XIX ст. польський і український соціал-демократичні рухи розвивалися

³⁷⁶ Див.: Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів / Голубець М. – Т. II. – Київ: Глобус, 1993. – С. 276.

³⁷⁷ Див.: Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси: проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини. 1919–1939 рр. / М. Швагуляк // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина II / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С. 92.

³⁷⁸ Див. детальніше: Яремчук В. Польські політичні партії та українське питання в Галичині (кінець XIX – 1914 р.) / В. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – №3 (47). – С. 130–140.

окремо³⁷⁹, все більше тяжіючи до лона власної національної багатопартійності, ППСД, практично єдина з польських партій, продовжувала не лише висловлювати підтримку українському суспільно-політичному руху (у справі селянських страйків, утворення українського університету, реформи виборчого законодавства до парламенту і сейму, потреб розвитку культурно-освітньої галузі тощо), але й проводити спільні акції з УСДП (масові демонстрації, виступи у пресі, співробітництво у рамках парламенту). „Наша братня партія”³⁸⁰, так характеризували своїх колег на початку ХХ ст. українські соціал-демократи.

Першою значною акцією, що об’єднала усі українські партії, стала їхня активна участь у селянських страйках, які прокотилися у Східній Галичині у 1902 р. Страйки, які були виявом гострого трудового і національного конфлікту між українським селянством та польськими поміщиками, охопивши біля 200 тис. селян, стали найбільшими у Європі. Вкрай негативну позицію щодо згаданих подій займав польський партійно-політичний табір, який розцінював вибух трудового конфлікту як замах на „польське володіння”. Окрім звинувачень українських партій у підбурюванні селянства на „протиправні дії”, з їхнього боку висловлювалися заяви про недопустимість будь-яких поступок українцям у Східній Галичині³⁸¹. Поряд з цим, перед урядом висувалися рішучі вимоги силою придушити „селянський бунт”. За таких обставин участь українських партій у конфлікті була конче необхідна.

Найбільшу активність у справі створення страйкових селянських комітетів, організованого проведення страйкових акцій, розгортання агітаційної кампанії у пресі проявила УРП, яка мала усталені й налагоджені контакти з селянськими масами. Активна участь у страйках відіграла значну роль й у перетворенні у само-

³⁷⁹ Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.110.

³⁸⁰ Див.: Конгрес польської партії соціально-демократичної // Воля. – 1900. – 15 липня. – С.5.

³⁸¹ Див.: Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття: (1902–1914) / Михальський Ю. – Львів: Каменяр, 2002. – С.69, 70.

стійного суб'єкта політичного життя найслабшої з українських партій – УСДП, початку втілення нею (хоча й без особливого успіху зважаючи на її обмежені впливи) програмної настанови щодо створення політичного робітничо-селянського блоку. Партія стала організатором багатьох селянських зборів, відіграла одну з провідних ролей у розгортанні агітаційної підтримки страйкарів. За рахунок її активістів було видруковано накладом у 20 тис. примірників брошуру одного з лідерів УСДП С. Вітика „Як поступати під час страйку?”³⁸². Участь у страйковій боротьбі вперше призвела й до створення ситуації, коли УСДП офіційно визнала про тактичне зближення з провідною („буржуазною”) українською партією – УНДП³⁸³. Варте уваги й русло у яке (подібно до інших партій) спрямовувало страйковий рух селянства УСДП. Не відкидаючи класового підґрунтя конфлікту між експлуатованими і експлуататорами, партія прагнула надати йому легітимної і організованої форми. Про це свідчила й відозва УСДП, яка вийшла у розпал страйкового руху влітку 1902 р. з наступним закликком – „Теперішня боротьба мужиків за висшу платню робітничу, за коротший час робочий є боротьбою наскрізь культурною; вона несвідомих у великій ще мірі рабів варварського нинішнього ладу суспільного перетворить в самосвідомих, вольних горожан”³⁸⁴.

Безпосередня участь у селянському страйку стала першою значною акцією й для поміркованої УНДП, яка певний час намагалася вирішити трудовий конфлікт у звичний спосіб переговорного процесу з урядом. Окрім партійних активістів в агітаційній діяльності під час страйку приймали участь й поодинокі українські депутати від УНДП. Згідно з оцінками М. Лозинського, організований виступ українського селянства у 1902 р. став наслідком тривалої агітаційної діяльності УРП, національним демократам, які спиралися на набагато більші партійні ресурси, залишалось, лише „очолити” його³⁸⁵. Черговий з'їзд партії (грудень 1902 р.) ухвалив спеціальне рішення про перехід до

³⁸² Див.: Лозинський М. Рільничий страйк у Східній Галичині / М. Лозинський // Гасло. – 1902. – Ч.9–10. – С.18.

³⁸³ Див.: Б. н. // Воля. – 1903. – С.3–4.

³⁸⁴ Відозва // Воля. – 1902. – 1 серпня. – С.2.

³⁸⁵ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.346.

політики „масової самооборони”, рішучої опозиції проти галицько-польської адміністрації, „проти піддержуючого її центрального уряду”, про надання активної підтримки страйкуючим робітникам³⁸⁶. Однак, цей радикальний напрям, враховуючи давні традиції австрополялізму, консервативності національної верхівки для УНДП не міг бути тривалим. Згодом, К. Левицький, описуючи події 1902 р. у своїй відомій роботі „Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914” зазначив: „Народна (національно-демократична) партія взяла у **свої руки керму нашої політики – від сього часу...**”³⁸⁷ Ця реалія невдовзі була підтверджена успіхом партії на парламентських і сеймових виборах.

За згаданих обставин, навіть, КРНС, який традиційно намагався не напружувати стосунки з урядом, польською шляхтою, був вимушений утриматися від занадто критичних оцінок страйкової боротьби, прагнучи легітимного полагодження конфлікту. З українського партійно-політичного табору лише москвофіли, що зближувало їхні позиції з польськими партіями (а одночасно вело й до політичного блокування з ними), виступили з осудом економічних страйків українських селян, аргументуючи свою позицію тим, що це „соціалістичний посів”, що вони передчасні і недоречні³⁸⁸.

Певним „заключним акордом” українського селянського страйку у Східній Галичині, що остаточно надало йому все-австрійського звучання, стало порушення цієї проблеми у жовтні 1902 р. нечисленним українським депутатським корпусом у віденському парламенті. У кількадечних дебатах, до яких було залучено й прем’єр-міністра Австрії, які згодом були надруковані окремою брошурою³⁸⁹, консолідовану позицію, спрямовану на захист інтересів селянства (а в цілому – досягнення рівноправного становища українців Східної Галичини), викриття зловживань з боку польських поміщиків та органів крайової влади займали не лише

³⁸⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. – С.374.

³⁸⁷ Там само. – С.375.

³⁸⁸ Див.: Najdus W. Szkice z historii Galicji / Najdus W. – T.I. Galicja w latach 1900–1904. – Б.м.: Książka i Wiedza, 1958. – S.273.

³⁸⁹ Див.: Промови Русских Послів. – Львів: б.в., 1902. – 202, IV с.

діячі українських партій, серед них – лідери парламентського представництва від Галичини (Ю. Романчук) і Буковини (М. Василько), але й представник від москвофілів. Наслідком спільної акції галицько-буковинського парламентського представництва стала ухвала палати послів парламенту провести слідство у справі сільськогосподарського страйку.

Загалом, участь українських партій у селянських страйках 1902 р., окрім надання цілеспрямованості і системності цій тривалій акції, актуалізації аграрної проблеми Східної Галичини на рівні парламенту і уряду, відкрило й нову сторінку у діяльності самих партій, пов'язану з активними і наступальними кроками у суспільно-політичному житті, сприяло згуртуванню української багатопартійності. За рахунок своєї принципової позиції у підтримці вимог селянства, українські партії отримали велику популярність з боку широких кіл українського суспільства, що було з успіхом використано у наступному, зокрема під час виборчих кампаній до парламенту і сейму.

У цілому комплексі завдань, спрямованих на захист українства у політичній, соціально-економічній та культурній сферах, однією з проблем, яка об'єднала свідоме українське громадянство, практично усі українські політичні партії стало й „університетське питання”, яке виникнувши у 70-х рр. XIX ст., згодом перетворилося у серйозну політичну проблему, одну із стрижневих у польсько-українському протистоянні. Суть питання полягало у зміцненні прав українців у Львівському університеті, яке згодом (враховуючи практику заснування слов'янських університетів в Австрії) було трансформоване у вимогу створення українського університету Львові. Зрозуміло, що утворення українського університету мало стати не лише видатною подією у межах Габсбурзької імперії, а й всього українства, важливим етапом на шляху суспільного поступу української нації. До вибуху Першої світової війни „університетське питання”, яке стало спільною справою усіх українських партій (УНДП, УРП, УСДП, КРНС, а також москвофілів), постійно порушувалося як перед урядом, у парламенті, галицькому сеймі, так і непарламентській сфері³⁹⁰.

³⁹⁰ Див. детальніше: Яремчук В. Університетське питання – один з консолідуючих факторів у діяльності українських політичних партій

Наступний період, незважаючи на заходи уряду, крайової адміністрації щодо зменшення рівня протистояння між польськими та українськими партійно-політичними таборами, воно продовжувалося і надалі. До чергового напруження у польсько-українських стосунках призвело проведення у Львові влітку 1903 р. всепольського „національного з'їзду”, у якому взяли участь польські партії з Австро-Угорщини, Німеччини, Російської імперії. На всепольському форумі було ухвалене рішення об'єднати усі польські політичні напрями навколо консолідуючої ідеї польської соборності і державності (насправді прихованої ідеї „історичної Польщі”), основою для якої мала стати неподільна Галичина (польський П'ємонт)³⁹¹. У свою чергу, ці плани, цілковито заперечуючи будь-яку українську автономію, прагнули вилучити з державотворчого процесу українців³⁹².

У відповідь на небезпечну польську активність у серпні 1903 р. у Львові була проведена нарада усіх українських депутатів австрійського парламенту, Галицького та Буковинського сеймів („Перший загальний з'їзд українських послів”), тобто усіх галицьких українських партій та буковинського народовського руху, на якому була обговорена політична ситуація та накреслені завдання для українського парламентсько-сеймового представництва. Варто зауваги те, що під час обговорення порядку денного з'їзду з боку буковинського представництва пролунала заява про відсутність проблем у стосунках з крайовою владою (ніяких „некорисних” дій), що суттєво різнилося від ситуації у Галичині³⁹³. За результатами з'їзду була оприлюднена „Заява руских послів”, у якій порушувалися важливі проблеми українців Галичини і Буковини. У

Західної України / В. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 39. – С.77–91.

³⁹¹ Див.: Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині / Ю. Михальський // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.) / [ред. колегія: П. Федорчак – відп. редактор, М. Генік, М. Кугутяк та ін.]. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 109–112.

³⁹² Див.: Кос А. Польський „з'їзд народовий” / А. Кос // Діло. – 1903. – 19 червня. – С.1; Кос А. Польський „з'їзд народовий” / А. Кос // Діло. – 1903. – 20 червня. – С.1.

³⁹³ Див.: З'їзд руских послів // Діло. – 1903. – 17 серпня. – С.1.

політичній сфері були висунуті домагання запровадження загального виборчого права, трансформації державного організму Австрії „на основах автономії народів”, що мало бути здійснене заходами парламенту та уряду³⁹⁴. Українська депутація відвідала з офіційними візитами імперського намісника Галичини, а також маршалка сейму під час яких отримала запевнення у дотриманні рівності і законності у трактуванні українства. Згадана акція, що вже стало традицією для Галичини, знайшла підтримку суспільства у вигляді масових віч і зборів, як прокотилися по всій Східній Галичині.

Однак, як виявилось, згадані дії не принесли будь-яких результатів ні на рівні провінції, ні у Відні. Про це свідчило й те, що наприкінці 1903 р. прем'єр-міністр Австрії Кербер у своїй промові у парламенті лише побіжно торкнувся української проблеми, зазначивши, що висловлювані на різних рівнях скарги українців щодо свого становища у Галичині є безпідставними і їм належить підкорятися місцевому сейму³⁹⁵. Згадана промова прем'єр-міністра прозвучала немов вирок (щось подібне запропонувати, скажімо чехам, уряд не міг ризикнути), однак відображала реальне становище українців у суспільно-політичних відносинах Австрії. У 1904 р. у Львові було скликано другий з'їзд парламентських та сеймових депутатів з Галичини та Буковини, який у загальній формі підтвердив позицію на консолідацію усіх українських політичних сил, засудив пропольську політику уряду й закликав до активізації боротьби на парламентському полі.

Під час чергової ескалації польсько-українського конфлікту у галицькому сеймі (жовтень 1903 р.), коли Польське коло прагнуло у черговий раз проігнорувати фінансування українських культурно-освітніх інституцій краю, українські депутати уперше голосною обструкцією почали зривати засідання сейму і, навіть, демонстративно склали депутатські повноваження. Протестні дії українських депутатів знайшли широку підтримку серед української громадськості, які окрім схвалення їхнього рішучого кроку, виносили домагання, захисту політичних і національних прав українців, запровадження демокра-

³⁹⁴ Див.: Заява руских послів // Діло. – 1903. – 20 серпня. – С. 1.

³⁹⁵ Див.: Міністер д-р Кербер до Русинів // Воля. – 1903. – 1 грудня. – С. 1–2; Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в Австро-Угорській імперії / Ю. Плекан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 76, 77.

тичного загального виборчого права до сейму, поділу Галичини на Західну та Східну з власними адміністративними органами, українізації Львівського університету, захисту українських прав у соціально-економічному житті та освіті³⁹⁶.

У цих складних умовах українські партії Галичини активізували свої дії у напрямі вирішення такої важливої проблеми, як запровадження загального виборчого права до віденського парламенту. Перші енергійні кроки у цій сфері були здійснені парламентським представництвом наприкінці 1903 р., коли лідер галицької фракції Ю. Романчук виступив з пропозицією негайного утворення комісії з підготовки реформи виборчого законодавства. Комісія мала складатися з 37 депутатів, до якої пропорційно, згідно частки до всього населення Австрії, мали увійти представники усіх народів Австрії (німці – 13, чехи – 8, поляки – 6, українці – 5, словінці – 2, інші – по одному). Про вагу української ініціативи свідчило те, що окрім українських депутатів від Галичини та Буковини (серед них – Ю. Романчук, О. Барвінський, М. Василько), заяву підписали й відомі діячі партійно-політичних організацій інших народів Австрії, зокрема, від СДРПА, ППСД, сіоністів, румунських демократів³⁹⁷. Однак, згадані ініціативи, які походили від демократичного середовища, що могли достеменно змінити конфігурацію парламенту, зустріли рішучий опір не лише з боку консервативних німецьких партій, але й польських, які, розуміючи перспективу втрати Східної Галичини (з переважаючим українським електоратом) робили спроби запобігти запровадженню виборчої реформи. З боку польського партійно-політичного середовища (включаючи і лівого спрямування), посилаючись на фактор польської „цивілізованої місії”, обґрунтовувалася позиція, що українцям у парламенті достатньо представництва у діапазоні від однієї п’ятої до третини.

З метою здійснення тиску на політичну владу наприкінці 1905 р. у Львові заходами УНДП був створений Народний комітет у справі виборчої реформи. Окрім постійного порушення проблеми виборчої реформи у 1905–1906 рр. у стінах парламенту, у Галичині для усіх

³⁹⁶ Див.: Сецесія ! // Діло. – 1903. – 30 жовтня. – С.1; Вічевик. 3 народних віч і зборів / Вічевик // Діло. – 1903. – 18 грудня. – С.1–2.

³⁹⁷ Див.: Рада Державна // Діло. – 1903. – 5 грудня. – С.2.

українських партій стала звичною практика взаємної підтримки або спільного проведення масових віч (як писав про це Д. Дорошенко, „забувши на деякий час партійні суперечки”³⁹⁸), на яких ухвалювалися рішення з домаганням запровадження загального виборчого права, створення умов, які б унеможливили порушення виборчого процесу. Намагаючись вплинути на конфігурацію нової виборчої системи, українські партії застосовували як парламентські методи діяльності, актуалізуючи проблему через українську фракцію, так і масовими вічевими акціями, публікаціями у пресі. На початковому етапі одностайну позицію домагалися реформи виборчого законодавства на основі 4-членної форми (загальне, рівне, безпосереднє, при таємному волевиявленні) виявили УНДП, УРП, УСДП. Наприкінці 1905 р. до цього процесу приєднався КРНС, а враховуючи суспільні настрої – і галицькі москвофіли, хоча вони не відзначилися активними діями. Головне прагнення українських партій полягало не лише у зламі існуючої системи, коли до парламенту від Галичини (28% населення країни) за квотою потрапляло дещо більше 18% депутатського корпусу, але й у зміні національного представництва від провінції. Через це Ю. Романчуком (листопад 1905 р.) було запропоновано на розгляд парламенту внесення (вперше для Австрії!) щодо створення окремих єврейських виборчих округів, що, у свою чергу, мало забезпечити й виборчі права українців.

На підтримку цих вимог українськими партіями вже наприкінці 1905 р. було проведено у Східній Галичині біля 100 великих народних віч (не враховуючи дрібних у селянських громадах). Особлива увага на них була спрямована на недопущення „змови” польської політичної верхівки з урядом (зокрема, по питанню територіального розміщення виборчих округів), що могло призвести до порушення виборчих прав українців. Враховуючи вагу питання, в українському середовищі навіть висувалася ідея проведення протестного політичного загального селянського страйку. У вічевому русі найбільшу роль відіграла потужна УНДП, яка проводила їх під гаслами австролялізму й очікуючи від офіційного Відня сприяння українській стороні³⁹⁹. На підтримку вимог

³⁹⁸ Див.: Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році // Україна. – 1907. – Т. I. – Февраль. – С. 86.

³⁹⁹ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. I. – С. 174–180.

українського парламентського представництва у питанні виборчої реформи, силами українських партій Галичини у лютому 1906 р. у Львові було проведене масове віче, у якому взяли участь понад 40 тис. українців з усіх теренів Східної Галичини. Враховуючи вагу моменту, подібний масовий мітинг влаштували у місті й москвофіли, прилучившись до загальноукраїнського руху у боротьбі за демократичну виборчу реформу.

Однак, як виявилось, активність українського парламентського представництва, українських партій Галичини у цьому напрямі була „непоміченою” з боку всеавстрійського руху за запровадження загального виборчого права, який став незворотнім з вибухом російської революції 1905–1907 рр. Парламентом була проігнорована й пропозиція Ю. Романчука (початок 1906 р.) щодо запровадження у виборчому законі замість „територіальних” – „національних” виборчих округів. Натомість, запропонований урядом на початку 1906 р. проект виборчої реформи у черговий раз засвідчив подвійні стандарти Габсбурзької імперії, яка прагнула захищати інтереси німецької меншини та вищих соціальних прошарків, у тому числі свого партнера – польські політичні сили у Галичині.

Варто зазначити, що у Буковині рух за виборчу реформу (через відсутність протестних настроїв) не отримав такої гострої форми, як у Галичині. Разом з тим, у краї також прокотилася хвиля масових народних віч на підтримку запровадження загального виборчого права, яка розцінювалася як дієвий інструмент забезпечення конституційних прав місцевої української громади. Через незавершеність процесу українського партогенезу, у провінції у цей час проявляли активність лише українські національні демократи, які все частіше, у тому числі і у справі координації дій у боротьбі за справедливе запровадження виборчої реформи, нав’язували контакти з політичними партіями Галичини, зокрема, взявши участь у міжпартійній нараді з проблеми, яка відбулася у Львові у травні 1906 р.⁴⁰⁰.

⁴⁰⁰ Див.: Добржанський О. В. Українські народовські партії на Буковині у 1905–1914 рр. / О. В. Добржанський // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Науково-дослідний центр буковинознавства, 1993. – Вип.1. – С. 135.

Вплинути на ситуацію малопотужній українській галицькій фракції („Руський клуб”), яка складалася з різнополярних складових – УНДП, КРНС та москвофілів, було не під силу. Не вдалося провести у першій половині 1906 р. і міжпартійного з’їзду українських партій. Згідно з урядовим проектом, нова виборча реформа, збільшивши загальну квоту у парламенті від Галичини до 102 депутатів, за рахунок відповідної „нарізки” виборчих округів могла запропонувати українцям лише 28 мандатів. Усі інші мали відійти до польського і єврейського представництва. Навіть у Східній Галичині з її переважаючим населенням поляки мали отримати 30 мандатів, що штучно зводило українців до якості національної меншини. У Буковині українці мали задовольнитися 5 мандатами⁴⁰¹. Саме у такій конфігурації новий виборчий закон і був затверджений парламентом у грудні 1906 р. За цих обставин українському партійно-політичному табору Галичини і Буковини залишалось лише розпочати підготовку до парламентських виборів, які мали відкрити перед українськими партіями нові горизонти діяльності – парламентську еру у „народному парламенті”.

⁴⁰¹ Див.: Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році // Україна. – 1907. – Т.І. – Февраль. – С.86.

РОЗДІЛ 3.

Процеси функціонування української багатопартійності у Західній Україні у передвоєнний період

Демократична виборча реформа та вибори до вищого законодавчого органу Австрії у 1907 р. р., який отримав неофіційну назу – „народного парламенту”, стали важливою віхою у розвитку політичного руху українців Західної України. Ці події, як зазначав з цього приводу довголітній керманіч провідної галицької УНДП К. Левицький, відкрили новий період визвольних змагань українців, який завершився у 1914 р. з початком Першої світової війни¹. Загалом виборча кампанія українських партій характеризувалася консолідованою тактикою, яка була спрямована на отримання максимальної чисельності українських мандатів до парламенту та уникнення міжпартійної конкуренції. У Галичині у передвиборчий період найбільшу активність проявила УНДП, яка висунула своїх кандидатів у всіх українських округах Східної Галичини, а також у деяких змішаних. У погодженні з національними демократами проводила виборчу кампанію УРП. УСДП йшла на вибори у політичному блоці з польськими соціал-демократами. Найслабшою, як за ресурсами, так і авторитетом кандидатів, з українських партій виявилася КРНС через що вона під час виборчого марафону була вимушена знімати своїх висуваних на користь інших українських партій.

Осторонь від українських партій проводили виборчу кампанію москвофіли, які здебільшого були налаштовані до блокування з польськими силами. Однак, навіть залучення польського політичного фактора, виявилася занадто слабким для москвофілів, які отримали на виборах до парламенту незначну підтримку виборців, що переконливо свідчило про їхнє кризове становище, втрату підтримки серед суспільства². Поряд з тим, деякі автори мали підстави стверджувати, що мінімальний виборчий успіх москвофілів у Галичині був викликаний гостротою українсько-польського протистояння, через що виборці віддавали

¹ Див.: Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. / Левицький К. Друга частина. – Львів: Діло, 1937. – С.3.

² Див.: Упадок москвофільства // Діло. – 1907. – 5 червня. – С.2.

свої голоси на користь москвофілів, щоб перемогу не здобув „вшехпольський кандидат”³.

Окрім співпраці у рамках національної багатопартійності, українські партії (УНДП, УРП) напередодні виборів увійшли у контакт з єврейськими сіоністськими силами, які уперше взяли участь у парламентських виборах під гаслами, близькими до українських – „національної окремішності”. Основою політичної угоди була взаємна користь: українці зобов’язувалися підтримати у багатомандатних округах висуванців від сіоністів (на противагу полякам), ті ж – мали підтримати прагнення українців щодо запровадження виборчої реформи до галицького сейму⁴. Зрозуміло, що згадані ініціативи української сторони зустріли негативну реакцію з боку крайової імперської адміністрації.

Парламентські вибори, як і передбачалося, принесли значний успіх українцям Галичини і Буковини, коли вони уперше за останнє півстоліття кардинальним чином збільшили своє представництво у нижній палаті парламенту до 32 мандатів (4-а позиція за чисельністю серед національних представництв після німців /231 депутатів/, чехів /107/ та поляків /80/)⁵. Найбільший виборчий успіх на виборах у Галичині здобула УНДП (71% голосів відданих за український політичний табір, тобто без москвофілів) – 17 депутатських мандатів, УРП (21% голосів) отримала 3 мандати, УСДП (8% голосів) – 2 мандати. Москвофіли отримали п’ять депутатських мандатів⁶. Парламентський успіх УСДП (у 1907 р. під час довиборів до галицького сейму українські соціал-демократи отримали один сеймовий мандат) значно зміцнили позиції партії, прискоривши остаточне виокремлення її з лона ППСД.

³ Петлюра С. З життя Австрійської України: Українські послы в Віденському парламенті / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т.IV. – Кн. 1. – С.5.

⁴ Див.: Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.251.

⁵ Див.: Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Сухий О. М. – 2-е вид., доп. – Львів: Вид-во Львівського нац-го ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – С.128.

⁶ Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.291.

У Галичині українські громадсько-політичні сили отримали майже 100% виборчий результат. У 10 двомандатних виборчих округах Східної Галичини українці отримали 10 мандатів, поляки ж, втративши традиційну монополію на „польські голоси”, отримали лише 8, євреї-сіоністи – 2. У 18 „чисто” українських одномандатних виборчих округах, розташованих у сільській місцевості з переважачим українським населенням, українці у гострій конкурентній боротьбі втратили один мандат, який дістався польським політичним силам. Не стало випадковістю, що з Буковини, де на той момент ще тривав процес організаційного становлення радикальної та соціал-демократичної партій, усі п’ять депутатських мандатів здобули національні демократи.

На значний „прорив” у політичному житті підвастрійських українців, що зафіксували й європейські та російські видання, звертали постійну увагу й українські громадсько-політичні сили Наддніпрянської України, вміщуючи, наскільки дозволяла цензура, репортажі про участь українців у парламентському процесі. Серед них є сенс (у контексті проблеми багатопартійності) виділити аналітичну статтю С. Петлюри (кінець 1907 р.), у якій надавалася виняткова роль участі українців у законодавчому органі, пов’язуючи його з ефективним інструментом у справі „організації народних сил, для... національного освідомлення і національної „сплоченності”. Надаючи належне соціально-класовій диференціації українського суспільства, різноманітній ідейно-політичній спрямованості українських парламентських партій, він наголошував на нових мотивах (до того часу непритаманних самій УСДРП щодо парламентського процесу у Російській імперії). Виявилось, що у новому парламенті українські галицько-буковинські партії мали складати відповідний іспит не лише на вірність окремим соціальним групам, яких представляли, але й засвідчити „глибину своєї прихильності... в обороні прав своєї нації...”. Тобто, у даному разі йшлося про необхідність налагодження тісної співпраці усіх українських партій, яких об’єднувала одна спільна мета – захист української спільноти: „...коли в питаннях парламентської тактики, в питаннях соціальних реформ між українськими політичними партіями може бути велика різниця і провалля, може бути незгода і суперечність, то в питанню національному всі вони примушені будуть часто йти поруч, допомагаючи одна одній та підтримуючи одне одного. Від консолідаційних виступів українського представництва в парламенті в значній мірі залежатиме і успіх самої національної справи серед широких мас української людності

Австрії, а також і успіх національного усвідомлювання цих мас та їх політичної організації⁷. Тобто, у своїй статті С. Петлюра порушував вкрай важливу проблему, закликаючи українські партії підавстрійської України до тісної співпраці і єдності (що практично стало нормою для українських партій Галичини і Буковини, особливо у парламентській сфері), саме того, що українські партії Наддніпрянської України не використали у роки революції 1905–1907 рр.

Напередодні відкриття першої сесії віденського парламенту (червень 1907 р.) за ініціативи лідера галицької УНДП Ю. Романчука була скликана нарада усіх українських депутатів з метою створення єдиного парламентського клубу. У ході переговорів вдалося домовитися з п'ятьма галицькими москвофілами (на ґрунті визнання „малоруського народу”) щодо їхнього приєднання до єдиної галицько-буковинської фракції, яка спочатку об'єднала 30 депутатів*. Позиція українських лідерів щодо цього компромісу з москвофілами (серед них – Ю. Романчук, М. Василько) обґрунтувалася тим, що цими заходами передбачалося нейтралізувати їхні негативні впливи. До того ж велику вагу мав й фактор чисельності фракції, що мало збільшити її впливи у парламенті та переговорах з урядом. Насправді ж досягнення угоди у рамках парламенту між українськими партіями та москвофілами (вельми недовговічної) став останнім прикладом консолідації з москвофільським табором. Тактичне зближення двох антиподів українського руху позначилося й на назві об'єднаної фракції – „Русько-український клуб”. З критикою щодо неприродності складу фракції виступила впливова галицька газета „Діло”, М. Грушевський, який вважав, що ук-

⁷ Див.: Петлюра С. З життя Австрійської України: Українські послы в Віденському парламенті / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т.IV. – Кн. 1. – С.2, 3.

* Два українські соціал-демократи С. Вітик та Я. Остапчук вступили (на правах національної групи) до загальноавстрійської фракції соціал-демократії. Варто звернути увагу на соціально-професійний склад української фракції, до якої входили 13 адвокатів, 6 викладачів університетів та середніх шкіл, 4 священики, 2 судді, 2 редактори, 1 службовець крайового рівня, декілька селян і великих землевласників. За деякими оцінками, це була єдина фракція у парламенті з таким насиченням фахових і підготовлених до парламентської діяльності депутатів (Див.: Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – С.141, 142.).

раїнська фракція (Український клуб) мала чітко заманіфестувати свою національну приналежність, стати форумом єдності і солідарності австрійського й підросійського українства⁸.

Проти приєднання до української фракції москвофілів виступив й орган москвофілів – газета „Галичанин”, розцінюючи дії цих депутатів як зраду „русской народной идеи”. Посилили суперечності в українській фракції й наступні скандальні дії з боку москвофільських депутатів, які намагалися виголошувати свої промови російською мовою, тобто мовою, яка офіційно не належала до кола „крайових мов” Австрії, що викликало протест як з боку керівництва нижньої палати парламенту, так і українських депутатів.

Остаточно справа була розв’язана у наступному місяці після початку роботи парламенту (липень 1907 р.), коли згідно із рішенням чергового з’їзду москвофілів, вони залишили українську парламентську фракцію („клуб руських сепаратистів”)⁹. Відтепер галицько-буковинська фракція, яка отримала назву – „Український парламентський клуб”, нараховував 25 депутатів, які за партійною належністю розподілялися наступним чином: 17 національних демократів з Галичини, 5 національних демократів з Буковини та 3 представники галицької УРП. Головою фракції було обрано Ю. Романчука (УНДП), його заступниками – К. Левицького (УНДП, Галичина) та М. Василька (національний демократ, Буковина). Хоча до складу керуючого органу фракції увійшов представник радикалів (Л. Бачинський), однак її спрямування цілком визначалося у вузькому колі партійного керівництва національних демократів.

Від імені української фракції у червні 1907 р., тобто через декілька днів після початку роботи парламенту, за прикладом чеської фракції* (вимогою відновлення політичних прав чеських територій св. Вацлава чеські депутати з 1879 р. розпочинали кожна

⁸ Див.: Грушевський М. Геть з рутенством ! / М. Грушевський // Діло. – 1907. – 22 н. с. червня. – С.1–2.

⁹ Див.: Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Андрусак М. – Львів: Видання Товариства „Просвіта”, 1935. – С.50, 51.

Левицький К. Юліан Романчук у новому парламенті // Левицький К. Українські політики: силвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – С.26, 27.

* Подібні політичні заяви вперше у 1907 р. у парламенті виголосили хорватські та сербські депутати.

каденцію парламенту) була виголошена „Декларація руських (українських) послів до державної ради у Відні в справі правно-державного становиська руського (українського) народу в Галичині і Буковині”. Документ являв собою національно-політичну програму, яка у кінцевому рахунку була спрямована на досягнення повної національної незалежності без огляду на інтереси держав, які панують над українським народом („незалежність всього українського народу на всім просторі української землі”¹⁰). Важливим етапом досягнення цієї мети мало бути утворення національно-територіальної автономії українського народу в Австрії, тобто об’єднання у межах однієї провінції українських етнічних частин Галичини та Буковини. Згаданий документ, який містив вкрай негативне ставлення до польського володарювання у Галичині й відверто звинувачував австрійський уряд у співучасті гноблення українців, підписала українська фракція у повному складі, навіть її москвофільська частина. З подібною заявою-вимогою у парламенті виступив і лідер буковинських парламентаріїв М. Василько, наголосивши на бажанні українського народу відтворити давню Галицько-Волинську державу у вигляді Галицько-Буковинської української автономії у складі Австрії¹¹. Враховуючи важливість згаданої політичної Декларації, її зміст було доведено й до українців Наддніпрянської України через київську газету „Рада”¹².

Об’єднаною фракцією була оприлюднена й програма Українського клубу, до якої увійшли програмні настанови українських партій Галичини і Буковини, серед них – запровадження загального виборчого права до галицького сейму, досягнення рівноправного становища українців поряд з іншими народами, демократичне вирішення аграрного питання, робітниче законодавство, скорочення податків, заснування українського університету у Львові тощо¹³. Окремо від УРП були висунуті додаткові вимоги, що стосувалися запровадження виборчого права для жінок,

¹⁰ Див.: Правно-державне застереження // Діло. – 1907. – 22 н. с. червня. – С.1.

¹¹ Див.: Nistor I. Istoria Bucovinei / Edite si studio bio-bibliografic de Stelian Neagoe / Nistor I. – Bucuresti: Humanitas, 1991. – S.310.

¹² Див.: Лозинський М. Перший виступ українських послів в австрійським парламенті / М. Лозинський // Рада. – 1907. – 13 червня. – С.1.

¹³ Див.: Левицький К. Перший рік парламенту загального голосовання (1907–1908) / Левицький К. – Львів: Друкарня Народна, 1908. – С.5, 6.

скорочення військової служби, „примусове відчуження землі на користь безземельних” та інші. На посилення своєї позиції керівництво фракції оприлюднило заяву, що у випадку антиукраїнської урядової політики вона має намір перейти до крайньої опозиції¹⁴.

Загалом, партійно-політична конфігурація віденського парламенту складалася для українців далеко не найкращим чином. „Народний парламент” (його нижня палата), який складався з 514 депутатів, які представляли 36 політичних партій, являв собою громіздку, слабо-структуровану конструкцію. Більшість депутатів була об’єднана у рамках національних фракцій і лише соціал-демократи, відображаючи федеративний принцип побудови СДРПА, створили загальноавстрійську парламентську фракцію. Як відзначав з цього приводу німецький дослідник Р. Келен, поєднання у парламенті різнорідних та поляризованих відносин за соціально-політичними та національними складовими давало прогнозований результат – „картину безприкладного парламентарного розбиття”¹⁵.

За своєю чисельністю українська фракція займала шосту позицію, значно поступаючись парламентським лідерам (об’єднання німецьких, чеських та польських право-клерикальних партій – 96 депутатів, соціал-демократи – 87, Чеський клуб – 83, Польське Коло (традиційна назва польської фракції) – 54, Німецький національний союз – 47)¹⁶. Вже перша сесія „народного парламенту” засвідчила, що українському представництву не вдалося стати у ньому помітною політичною силою, тим бажаним важелем, який би схиляв

¹⁴ Див.: Лозинський М. Українське представництво в Австрії / М. Лозинський // Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С.170; Левицький К. Юліан Романчук у новому парламенті // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – С.26–29.

¹⁵ Келен Р. Австро-Угорщина / Р. Келен ; [пер. з нім. В. Б.]. // Шляхи. – Львів. – 1917. – Ч. 1–2. – С. 45–53.

¹⁶ Див.: Полтавский М. А. История Австрии. Пути государственного и национального развития / Полтавский М. А. : [В 2 ч.]. Часть II. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. / Российская академия наук, Институт всеобщей истории – М.: б. и., 1992. – С.192; Д. Д. Українські послі в австрійському парламенті (Кінець) / Д. Д. // Рідний край. – 1907. – 18 грудня. – С.10.

ваги терезів між урядовим табором та опозицією. Українці подібно до інших національних фракцій і надалі залишалися переважно у ролі „статистів” при урядовій більшості. Не зважаючи на голосні заяви в обороні національних прав, практичні дії українського парламентського корпусу були вимушені мати здебільшого ситуативний характер. Причина цього полягала як у відсутності надійних союзників серед інших парламентських фракцій, які мали власні інтереси, так і принципах формування більшості (за соціально-політичною та національною ознаками), що часто суперечили один одному й вело до послаблення парламенту у цілому. Хоча Український клуб і не справляв суттєвих перешкод для уряду, переважно існуючи як фактор „присутності”, з боку „великої” австрійської політики він оцінювався здебільшого негативно, як фактор, що порушував „німецький характер австрійського парламенту”, тобто був зайвим, небажаним¹⁷.

Поява у законодавчому органі потужної соціал-демократичної фракції через небезпеку „лівого повороту” призвела до створення ситуативної більшості, основу якої склав блок німецько-польсько-чеських консервативно-клерикальних сил до яких приєдналися німецькі ліберали. Традиційне протистояння між українцями і поляками примушувало їх знаходитися в опозиції. Щодо ж самої опозиції, то її основу складали дві найбільші фракції – об’єднана соціал-демократична і українська галицько-буковинська, а також менші групи – польські лодовці, чеські радикальні групи, сіоністи, декілька німецьких прогресивних депутатів тощо. Враховуючи цю ситуацію, урядова більшість, в ім’я консолідації своїх рядів, прагнула не втручатися у внутрішню проблематику Галичини, а у польсько-українському конфлікті займала позицію Польського Кола. СДРПА, переймаючись робітничим питанням, практично обходила стороною такі важливі для українства Галичини проблеми як аграрне та національне.

Про основне спрямування політичних сил парламенту, далеких від українських прагнень, засвідчили вже перші засідання парламенту. Так, наприклад, різкою відмовою відреагувала консервативна більшість парламенту на внесену соціал-демократами пропозицію, підтриману й українською фракцією, щодо запровадження загального виборчого права до крайових сеймів. Блокованою з боку консервативно-клерикальних сил виявилася й винесена на обго-

¹⁷ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXIX. – Кн. VIII– IX. – С. 408.

ворення парламенту Українським клубом проблема зловживань під час парламентських виборів у Галичині. У цих дебатах на стороні української фракції виступили лише поодинокі представники опозиції – від соціал-демократів, німецьких та чеських депутатів, сіоністів. У той же час, під час обговорення питання, у відповідь на шовіністичні випадки з боку Польського Кола, австрійський парламент став свідком ще не баченого дійства – виступи польських опонентів були перервані співом українських депутатів пісень „Ще не вмерла Україна!”, „Не пора москалеві й ляхові служити”, що стало першою із значимих протестних маніфестацій українського депутатського корпусу у „народному парламенті”¹⁸.

Цей своєрідний вид протесту отримав своє продовження. Враховуючи, що вимоги українського парламентського представництва отримали підтримку з боку опозиційних депутатів, що вже на початку роботи парламенту могло створити серйозні проблеми для його функціонування, австрійський уряд чи не вперше був вимушений не лише визнати на офіційному рівні про існування „українського питання”, але й, починаючи з липня 1907 р., розпочати переговори з керівництвом української фракції у напрямі виявлення й вирішення української проблематики. Заключний етап переговорів керівництва Українського клубу з прем'єр-міністром М. Беком, до яких був залучений й імперський намісник Галичини А. Потоцький, відбувся у жовтні 1907 р. з відкриттям осінньої сесії парламенту. Серед низки порушених питань, що стосувалися політичної, соціально-економічної сфер, з боку представників влади українській стороні були висловлені обіцянки (практично вперше на такому рівні і у такому обсязі!) щодо досягнення українцями рівноправного становища з поляками у всіх ланках життя, що передбачало розв'язання наступних першочергових завдань: сприяння у вирішенні ближчим часом питання виборчої реформи до галицького сейму, зміцнення позицій українців (а також сфери вживання української мови) в адміністративному житті провінції і країни в цілому, відкриття нових навчальних українськомовних закладів освіти та початок підготовки до заснування українського університету, надання субсидій українським фінансовим та культурницьким

¹⁸ Див.: Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXIX. – Кн. VIII– IX. – С. 398–403; Лозинський М. Галицькі вибори перед австрійським парламентом / М. Лозинський // Рада. – 1907. – 1 липня. – С. 1.

інституціям (Просвіта, Народний Дім) тощо¹⁹. Враховуючи існуючу напругу у польсько-українському середовищі ці переговори, до яких була залучена й президія Польського Кола відбувалися певний час у таємниці.

Враховуючи обсяг „зобов'язань”, які брав на себе уряд, у тому числі й обіцянки щодо сприяння у „прозорості” під час наступних виборів до галицького сейму, з яким українська сторона пов'язувала ухвалення у його стінах нової виборчої реформи, досягнуті домовленості розглядалися українською стороною як вельми важливі досягнення. Через це, у відповідності до досягнутих угод, керівництво Українського клубу, у свою чергу, взяло на себе зобов'язання упродовж року утримуватися від виявів опозиційності й не приймати участі у зривах роботи парламенту²⁰.

Суттєва зміна тактики Українського клубу, що розходилася з її програмою, була критично зустрінута з боку українських громадсько-політичних сил, у тому числі й з боку національних демократів (редакції газети „Діло”, Народного Комітету УНДП), які вимагали від депутатського корпусу дотримуватися принципової позиції, спрямованої на зміну загальної системи щодо становища українців, а не окремих поступок. На грудневому 1907 р. з'їзді УНДП відповідну заяву про суперечливі дії українських послів виголосив М. Грушевський. Однак, виходячи з виняткової ваги питання – обіцянок офіційного Відня щодо впливу і посередництва у проведенні крайової виборчої реформи, з'їзд національних демократів підтримав тактику депутатів – „вижидаючого становища до правительства” і тільки у разі порушення домовленостей перейти парламентському представництву до „можливо найострішої тактики”²¹.

На практиці ж доволі нечіткі обіцянки уряду мали незначні шанси бути реалізованими у повному обсязі. З одного боку, не зважаючи на консультації з Польським Колом, згадані домовленості викликали гострий демарш польських політичних сил Галичини, що

¹⁹ Див.: Левицький К. Перший рік парламенту загального голосовання (1907–1908) / Левицький К. – Львів: Друкарня Народна, 1908. – С.12, 13.

²⁰ Див.: Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський цісарські намісники Галичини 1903–1913 / Демкович-Добрянський М. – Рим, 1987. – С. 18.

²¹ Див.: Грушевський М. Два роки галицької політики // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.21–26.

привело до стрімкої ескалації польсько-української напруженості у провінції, мобілізації польського політичного табору у напрямі недопущення зміни існуючого стану польсько-українських відносин. На розвиток подій, у свою чергу, необхідно було вважати й офіційному Відню, адже справа торкалася стратегічних імперських інтересів, діючої „австро-польської згоди”, яка вже тривалий час давала німецьким політичним силам можливість не лише утримувати більшість у парламенті, але й тримати під контролем австро-чеський політичний конфлікт.

За згаданих умов, коли український провід продовжував перебувати в умовах певної „ейфорії”, сподіваючись на підтримку уряду, ситуація стрімко наближалася до зриву згаданих домовленостей. Як і слід було очікувати, не зважаючи на запевнення уряду у дотриманні законності і „прозорості”, вибори до галицького сейму (за висловом М. Лозинського – „виборча комедія”²²), які відбулися весною 1908 р., проходили в умовах численних порушень виборчого законодавства, консолідованих дій місцевої адміністрації на чолі з А. Потоцьким та польського політичного табору, спрямованих проти українців. З метою розколу українського табору польські партії підтримали на виборах галицьких москвофілів. У результаті, до нового сейму, з яким українці пов’язували великі надії, пройшло лише 12 представників від українських партій, які створивши „Українсько-руський сеймовий клуб” (8 депутатів від УНДП, 3 – від УРП, 1 – безпартійний²³) мусили протистояти Польському Колу та його союзнику – москвофільській фракції з 8 депутатів, що у принципі унеможливило здійснення виборчої реформи. Наслідком невдалих виборів, які викликали в українському суспільстві розпач і обурення, став політичний замах М. Січинського (українського соціал-демократа) на намісника Галичини А. Потоцького 12 квітня 1908 р., що значно загострило польсько-українське протистояння в Галичині.

Згадана ситуація викликала значне занепокоєння у Відні. Адже в умовах польсько-українського конфлікту, напружених відносин з Російською імперією у балканській політиці, галицькі події могли розвиватися у некерованому напрямі. Через це новий

²² Лозинський М. З австрійської України. Вибори до галицького сойму / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLII. – Кн. IV. – С. 185.

²³ Там само. – С. 186.

намісник Галичини М. Бобжинський напружував зусилля щодо оздоровлення ситуації. Цьому сприяла і позиція української політичної верхівки, яка не зважаючи на черговий приклад збанкрутілих надій на Відень обрала шлях діалогу з владою. Лідери українського політичного проводу, передусім це стосувалос національних демократів, докладали усіх зусиль для того, щоб не поглиблювати напруження. Вже через декілька днів після замаху голова української парламентської фракції Ю. Романчук виголосив заяву у якій засудив трагічну політичну акцію, однак визнав, що причиною цієї виняткової події стала існуюча у Галичині система політичних відносин, гніт та сваволя місцевої адміністрації, що призвело до небезпечного рівня „роздражнення народу”²⁴. Влітку 1908 р. розпочалися таємні переговори між лідерами галицько-буковинських українців К. Левицьким та М. Васильком і польськими політичними силами. У руслі „зближення” мав бути розроблений всеохоплюючий план українсько-польської угоди, однак через непоступливу позицію останніх він не отримав продовження²⁵.

І хоча з початком роботи першої сесії галицького сейму у 1908 р. українська фракція, як підкреслював М. Грушевський, „на подив уряду і полякам”²⁶, виявила „культурність” і „джентльменство”, що виглядало дисонансом з настроями українського суспільства, однак ці пасивні дії не принесли бажаних наслідків ні у справі налагодження польсько-українських „порозуміння”, а також у сфері підготовки до виборчої реформи. Польська більшість сейму, який розпочав свою роботу у другій половині 1908 р., незважаючи на намагання імперського намісника М. Бобжинського знизити рівень польсько-української напруги, призначення митрополита А. Шептицького заступником сеймового маршалка (голови), не лише з ворожістю сприйняла пропозиції української фракції вважати сейм перехідною інституцією, призначення якої мало полягати

²⁴ Див.: Левицький К. Юліан Романчук у новому парламенті // Левицький К. Українські політики: силъвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – С.31.

²⁵ Див.: Аркуша О. Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку ХХ століття / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2005. – Випуск 39–40. – С.192.

²⁶ Див.: Грушевський М. Два роки галицької політики // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.29, 31.

у якнайшвидшому прийнятті нової виборчої реформи, але й спромоглися „втягнути” українських послів до прийняття деяких анти-українських рішень, зокрема, примусивши їх проголосувати за визнання у сеймі однієї офіційної мови – польської.

Подібну тактику поступок, особливо в умовах невдалої спроби утворення опозиційного міжфракційного об'єднання „Слов'янської єдноти” (1908 р.), демонструвало й українське парламентське представництво, що було розцінено М. Грушевським як відсутність чіткої позиції та намагання будь-що бути належним до урядового блоку. Саме це, на його переконання, й стало вирішальним у тому, що українські депутати підтримали у 1908 р. анексію Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини, і таким чином відступили від принципу самовизначення націй, посприявши політиці „онімечування” слов'янських народів.

Незважаючи на ці критичні закиди, черговий з'їзд УНДП (грудень 1908 р.), на якому висловлювалася критика суперечливих дій національних демократів, схвалив тактику партійного представництва як у парламенті, так і у сеймі²⁷. Поряд з тим, грудневий 1908 р. з'їзд УРП засудив угодовську тактику керівництва УНДП, наполягаючи на переході до „найгострішої опозиції”. З'їзд наголосив, що при ігноруванні цієї вимоги національними демократами, радикали можуть зважитися до крайнього кроку – створити у парламенті та сеймі окремі фракції УРП²⁸.

Наприкінці першого десятиріччя ХХ ст. українські парламентарі були втягнуті у чергову невдалу акцію, запропоновану Польським Колом, яке прагнуло звести проблему польсько-українського „порозуміння” у Галичині до заснування українського університету. Однак, як виявилось, прагнення польської сторони полягало у „переведенні” проблеми із загальноавстрійського контексту, яке воно набуло під час протестних акцій українців, у ранг „місцевої”, провінційної проблеми, що мало знайти реалізацію під польською зверхністю. Наступні невдалі переговори, які

²⁷ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С.505.

²⁸ Див.: Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.293.

здебільшого зводилися до розширення української присутності у Львівському університету або ж взагалі перетворення його на повністю „польськомовний” (з невизначеним терміном щодо утворення українського університету) вже у 1910 р. завело проблему у глухий кут²⁹. Таким чином, в обмін на видимість спільної праці польських і українських політичних сил у рамках парламенту та галицького сейму, рішучий момент для натиску на польське правління в провінції був втрачений, що на практиці означало консервацію польського панування в Галичині.

Загалом, у першому десятиріччі ХХ ст. український національний рух в Австро-Угорщині, після значного піднесення попередньої доби, відомого, зокрема, як становленням у Галичині всеукраїнського духовного П'ємонту, значно знизив свої „оберти”. Намагання ж максимально використати парламентську практику, здобутки „органічної праці” (за польською аналогією), коли австроляльній політичний провід українства спрямовував свою активність на пошуки порозуміння і компромісів з центральною та місцевою владою, що виглядало дисонансом у порівнянні з попереднім періодом.

Причин появи нової „поведінки” у діяльності українських політичних партій було декілька. Передусім, це була поразка революції 1905–1907 рр. в Російській імперії, що сприяло зміцненню поглядів щодо непорушності усталеної системи політичних відносин у Європі. З іншого боку, як зазначав М. Грушевський, лібералізація політичного режиму в Австро-Угорщині, запровадження загального виборчого права, призвели до зміни стратегії, яку вже тривалий час намагалося проводити помірковане крило українського політикуму, що опинилося у полоні власних ілюзій щодо початку „нової ери” у розвитку українців, „перелому” урядової політики, політичних течій у Відні, які б у нових обставинах намагалися шукати опори в Галичині не у поляків, але у „політично дозрілих” українцях³⁰. Передчасні ж розрахунки національного

²⁹ Див.: Качмар В. М. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Качмар В. М. / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – С.79–81.

³⁰ Див.: Грушевський М. Під нинішню хвилю // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.10–12.

проводу, передусім лідерів УНДП, щодо зарахування українців до „державницького елемента”³¹, що, начебто, відкривало близькі перспективи у вирішенні національно-політичних та соціальних проблем українства винятково у рамках конституційного процесу, передбачало й відповідну тактику, позбавлену будь-якого радикалізму та опозиційності, спрямовану на порозуміння з Віднем та польським керівництвом Галичини.

Свою роль відіграло й те, що остаточно домінуюче становище в українській багатопартійності Галичини і Буковини зайняли помірковані й австроляльно налаштовані національно-демократичні партії, які через свої розгалужені партійні структури, пресу, парламентсько-сеймове представництво визначали напрям „політики” українства – далекий від радикалізму, однак близький до „органічної праці”. У відповідності до цих настроїв відбувається згортання політичної спрямованості національного руху, його основна вага переноситься до парламенту та сеймів через які головним чином і відбувалася артикуляція суспільних прагнень. Українські партії все більше перетворюються на партії парламентського типу, активізуючи роботу в масах здебільшого під час виборчих кампаній. У першому десятилітті ХХ ст. відбуваються суттєві зміни і в „інструментарії” національного руху – переходу від протестно-вічевих акцій до реформістського напрямку „реальної політики”, „органічної праці” на загальноімперському та регіональному рівнях, політичних компромісів.

Як зазначали дослідники (Р. Томчук, О. Добржанський)³² „згортання” радикальних настроїв відбувалося і у лоні радикальних партій Галичини та Буковини. Останнє пов’язувалося як зі зміною керівництва партій, до якого вливалися освічені верстви суспільства, що надавали перевагу „більш культурним методам” політичної діяльності, так і залучення партій до парламентської діяль-

³¹ Див.: IGNOTUS. З австрійської України: деякі підрахунки / IGNOTUS // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т.LXII. – Кн. III. – С.557–558; IGNOTUS. З австрійської України: В сити легенди / IGNOTUS // Літературно-науковий вістник. – Т.LXIII. – Кн. V. – 1913. – С.553, 554.

³² Див.: Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.322; Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.317.

ності, посилення рівня взаємодії з національними демократами, що призводило до зміну формату їхньої діяльності.

Неспроможність витримати українськими партіями у парламенті опозиційну тактику, що відбувалося на фоні напруженого польсько-українського конфлікту, негативним чином вплинуло і на саму українську фракцію, її єдність, коли у 1909 р. з неї вийшли буковинські депутати, утворивши окремий „Буковинський клуб” (фракцію) на чолі з М. Васильком. Головна причина розколу фракції полягала у різних підходах до парламентської тактики галицьких і буковинських політичних сил. Так, якщо галицькі депутати намагалися, особливо в умовах „виборчого провалу” сеймових виборів 1908 р., непоступливості вимогам українців Польського Кола, дотримуватися опозиційного курсу, то лідер буковинських національних демократів М. Василько головний акцент у „високій політиці” робив на тактиці угод, компромісів, таємних домовленостей на особистісному рівні, вважаючи, що саме такі дії (далекі від виявів опозиційності) мають принести більше користі³³. Незважаючи на існування окремих галицько-буковинських парламентських фракцій вони у принципових питаннях намагалися діяти узгоджено, підтримуючи одна одну. Зокрема, це стосувалося актуалізації запровадження виборчої реформи до галицького сейму, заснування українського університету у Галичині, соціально спрямованого законодавства тощо.

Хитання у тактиці, яку виявляли українські партії, головним чином УНДП, у парламенті у 1907–1911 рр., від якої суспільство чекало більш рішучих дій, давало підстави М. Грушевському охарактеризувати її, як „сумну історію блукань нашої парламентарної політики по бездорожжях опортунізму”, а захоплення „малими ділами” у вузьких рамках „органічної праці” – „дідівське убожество галицької політики”³⁴. Серед різноманітних причин, які посилювали кризу національного політичного руху, не давали можливості скористатися перевагами парламентаризму, М. Грушевський виділив

³³ Див.: Добржанський О. Від Є. Гакмана до М. Василька. Українські депутати від Буковини в австрійській Державній Раді (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці / Гол. ред. В. А. Смолій: У 2-х ч. – Ч.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С.61.

³⁴ Див.: Грушевський М. Малі діла // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.58.

найбільш суттєву – зростаючу розбіжність між радикалізованим українським громадянством та тодішнім національним проводом. На його переконання, українські депутати через свою „відірваність” від громадського контролю, брак довіри у власні сили були неспроможні витримати політичну лінію, яку диктувало їм українське суспільство і тому все більше схилилися до компромісу з владою, що у кінцевому рахунку підривало і гальмувало опозиційну енергію національного громадсько-політичного руху³⁵.

Аналізуючи ж істотні коливання у тактиці галицького українського політикуму, зміни щодо пріоритетів громадсько-політичного руху, М. Грушевський доходив висновку, що на початку ХХ ст. національний рух Галичини увійшов у якісно новий етап – так звану „фінансово-економічну еру”. Справа у тому, що на зламі ХІХ–ХХ ст. у галузі господарського життя силами української громади був зроблений суттєвий прорив, однак цей процес, на якому позначилися як внутрішні, так і зовнішні впливи, був далеко не однозначним. Надмірне форсування фінансово-економічної сфери, якій українською політичною елітою Галичини надавалося виняткового значення, вело до „втискування” українського національного руху у вузькі рамки співпраці з польськими пануючими чинниками. Перспективи ж такої „співпраці”, враховуючи латентний польсько-український конфлікт, могли торкатися лише окремих, декоративних поступок.

Більше того, М. Грушевський був переконаний у тому, що за згаданим напрямом суспільного руху, досягнення якого передбачалося ціною „пасивності чи податливості” у політичній сфері, проглядався польський сценарій („данаїська рецепта”)³⁶. Ця думка обґрунтовувалася суперечливим досвідом польсько-української угоди 1890 р. „забутим” в перші роки ХХ ст., коли український національний рух було скеровано поляками з культурницького, який стрімко розвинувся наприкінці ХІХ ст., до економічного напрямку. Причина цього крилася у тому, що культурно-освітні українські домагання були занадто тісно пов’язані з політичним чинником. Тому на початку ХХ ст. поляки прагнули схилити український національний рух до менш небезпечного для себе напрямку – економічно-господарського. Таким чином,

³⁵ Див.: Грушевський М. Під нинішню хвилю // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.6.

³⁶ Див.: Грушевський М. Ера фінансово-економічна // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.80–85.

перспективи національного руху на ближчу перспективу „губилися” і заступалися національними кооперативами, спілками, позичковими касами, банками тощо. Цей суцільний напрям на початку ХХ ст. переривався лише спорадично під час виборів, боротьби за демократизацію виборчого права тощо.

М. Грушевський помітив й новий феномен в українському національному русі – комерціалізацію громадсько-політичних відносин. Передусім, йшлося про те, що господарсько-економічна сфера почала робити відчуту конкуренцію українським культурним і політичним інституціям, перетягуючи до себе кадри активістів, де вони, у якості адміністраторів, отримували змогу за „патріотичну” працю отримувати сталий заробіток. Цей процес „комерціалізації” національного суспільного і партійного життя, у свою чергу, створював труднощі у підборі кадрів, які б безкорисливо працювали для освіти, культурного розвитку, науки, національного і політичного „освідомлення” народу³⁷. Ним було розкрито й внутрішній механізм формування ієрархії українського політичного олімпу: „Сили і впливи нинішніх провідників нашого національного правительства виросли і угрунтувалися, власне, пануванням в економічних і фінансових інституціях”. Тримаючи ж у руках кермо центральних фінансових і економічних інституцій, тодішня українська еліта все більше зміцнювала економічно (не ідейно!) армію залежних від себе. У даному випадку це був більш ніж прозорий натяк на керівника УНДП – К. Левицького, який входив до керівництва провідних українських фінансово-господарських товариств. Таким чином, з розвитком на зламі ХІХ–ХХ ст. у Галичині національних господарсько-фінансових структур відбувався й процес формування української політичної олігархії, яка в силу своїх інтересів „відвертала” і відмежовувала народні маси від великої політики, контролю над діями парламентських і сеймових депутатів, які прагнули монополювати встановлювати правила української політики³⁸.

До честі К. Левицького він у своїй ґрунтовній роботі „Історія політичної думки галицьких українців” не оминув гострої критики, спрямованої М. Грушевським, хоча і опосередковано, але проти нього: „представлено українських послів соймових і парламентарних, як також управу національно-демократичної партії наче злочинців, що запродалися Полякам, та паралізують стихійний

³⁷ Там само. – С.80.

³⁸ Там само. – С.81, 82.

порив народу до волі... Чи отся метода була оправдана...»³⁹. Поряд з цим, у своїй вищезгаданій роботі К. Левицький не зміг висловити будь-яких сентенцій на користь успішної діяльності українських політичних сил (УНДП) на зламі I–II десятиліття, у тому числі й у парламентській каденції 1907–1911 рр., на яку покладалися великі надії. Єдина знакова подія, яка відбулася цього часу у парламенті – це обрання у 1910 р. Ю. Романчука віце-спікером нижньої палати парламенту, що значно зміцнило політичні позиції українства.

Лише під тиском значно радикалізованого суспільства, лівих українських партій наприкінці першого десятиліття XX ст. відбувається значне поживалення активності українського національного руху, що було пов'язане головним чином з боротьбою за ухвалення нового виборчого законодавства до галицького сейму. Починаючи з осінньої сесії сейму 1909 р. (і практично до кінця каденції) його робота через відмову Польського Кола розпочати розгляд законопроектів, що стосувалися виборчої реформи, відбувалася в умовах постійного силового тиску нечисленної української фракції („української обструкції”), зриву сесійних засідань, що унеможливило його нормальне функціонування. На підтримку рішучих дій українських партій у галицькому сеймі проводили спільні акції й український депутатський корпус віденського парламенту. Так, у Львові у лютому 1910 р. відбулося під головуванням митрополита А. Шептицького спільна конференція українських депутатів парламенту з Галичини та Буковини, яка окрім уваги до виборчої реформи ухвалила резолюцію щодо створення галицько-буковинської національно-територіальної автономії. В умовах повної стагнації роботи галицького сейму у листопаді 1910 р. у Львові на запрошення відбулася конференція лідерів УНДП, УРП та УСДП. Міжпартійною комісією була одноголосно схвалена резолюція у справі виборчої реформи, яка вимагала гарантування українцям провінції мінімум 31% мандатів. Окрім цього, виносилися домагання створення у сеймі двох національних курій, застосування

³⁹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С.598–599.

права „вето” у найважливіших справах, що у черговий раз було проігноровано польською стороною⁴⁰.

У безкомпромісній боротьбі за виборчу реформу українські депутати отримували солідарну підтримку з боку українських соціал-демократів, які окрім виступів у пресі, приймали участь у проведенні масових віч і демонстрацій (інколи вони відбувалися за участі УРП, ППСД), що проводилися і перед будинком сейму у Львові⁴¹. Разом з тим, УСДП досить негативно ставилася до „поміркованих” вимог українських парламентських та сеймових депутатів, які відстоювали право на гарантування третини мандатів сейму для українців. Ці дії українські соціал-демократи, які вимагали запровадження нового виборчого законодавства, яке б забезпечувало пропорційну участь у законодавчому органі корінних народів краю, характеризували як непослідовні, як небажання йти на крайні радикальні кроки у захисті прав українського народу Галичини. Тому українське сеймове представництво, себто УНДП та УРП, вони залучали до „наших політичних противників”⁴². На початку 1912 р. УСДП провела декілька масових протестних мітингів на яких виносила заклики перейти від „угодовської” тактики переговорів до рішучої всенародної боротьби за запровадження демократичної виборчої реформи („тільки гнів народа повалить сей галицький поліцейський режим, ...тільки буря народного гніву і обурення отворить нам брами людового сейму”)⁴³.

Влітку 1911 р. в Австрії відбулися останні вибори до віденського парламенту. Враховуючи міжпартійну конкуренцію, у Галичині українські партії вступили у виборчу боротьбу як окремі політичні сили, звертаючи (при потребі) свою увагу на спільну відсіч польським чи москвофільським кандидатам. Із 28 можливих мандатів, які можливо було отримати у Східній Галичині, українські

⁴⁰ Див.: Tomczyk R. *Galicysjka Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914* / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.306, 313.

⁴¹ Див.: Жерноклеєв О. С. *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)* / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.379, 380.

⁴² Див.: *По польсько-українських угодових переговорах // Вперед. – 1911. – 31 грудня. – С.3; Соїм // Вперед. – 1912. – 12 січня. – С.1.*

⁴³ *Українське робітництво столиці краю і виборча реформа до соїму // Вперед. – 1912. – 8 лютого. – С.2.*

політичні партії отримали 24 (18 парламентських мандатів здобула УНДП, 5 – УРП, 1 – УСДП). Депутатами стали й два москвофіли.

Незважаючи на латентну кризу у лоні народовського табору Буковини, значною мірою викликану протистоянням на особистісному рівні таких відомих громадсько-політичних діячів як М. Василько та С. Смаль-Стоцький (що у свою чергу відбивало боротьбу між прибічниками і противниками буковинської „автохтонної течії”), яка набула особливо загострених форм на зламі I–II десятиріччя ХХ ст. під час „гарячкового” створення однотипних партій-конкурентів народовського напрямку, українські політичні партії лівого сегменту – радикали та соціал-демократи через свою малопотужність не могли створити їм будь-якої конкуренції. Повною мірою це виявилось й під час виборів до австрійського парламенту. Враховуючи розташування виборчих округів, наближених до національного кадастру, через відсутність „зовнішньої” конкуренції, українські партії у боротьбі за електорат змагалися між собою за п’ять мандатів, які й отримали. У Буковині вони засвідчили колосальну перевагу народовського табору, коли з великим відривом перемогу отримали п’ять представників від українських національних демократів⁴⁴.

Декількома місяцями до того значною подією у житті українських партій Буковини стали сеймові крайові вибори, які відбулися на початку 1911 р. і підтвердили приблизне розташування політичних сил у провінції. Враховуючи умови нового демократичного виборчого закону, ухваленого у 1909 р., який передбачав застосування національного кадастру, його результати були заздалегідь прогнозовані. Із 17 мандатів, визначених для українців, найбільшого на той час питомого представництва українців у законодавчому органі в Австрії, 15 отримала Руська Рада (національні демократи), 1 – УРП, 1 – УСДП⁴⁵. Вперше депутатом сейму було обрано лідера місцевої УСДП М. Гаврищука, однак роль соціал-демократів у суспільно-політичному житті провінції і надалі,

⁴⁴ Див.: Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С.48, 49.

⁴⁵ Див.: Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С.358.

враховуючи нечисленність і розпорошеність робітничого класу, залишалася незначною.

У липні 1911 р. у новоскликаному парламенті за ініціативою УНДП відбулася нарада українських депутатів парламенту у справі створення єдиної галицько-буковинської фракції – „одноцілого українського парламентарного клубу”. Враховуючи застереження, яке висловив лідер галицької УРП М. Лагодинський, щодо необхідності збереження партійної окремішності у парламенті, було прийняте компромісне рішення утворити „Союз українських парламентарних послів” (Український парламентський союз) у складі напередодні створених фракцій – галицьких УНДП та УРП, а також буковинських національних демократів, які отримували статус автономних груп. Головою об'єднаної фракції було обрано К. Левицького (галицький національний демократ), заступниками – М. Василька (буковинський національний демократ), Т. Окуневського (галицький національний демократ), М. Лагодинського (лідер галицької УРП). У роботі спільної української фракції брав участь й соціал-демократ С. Вітик, який вступив до складу соціал-демократичної фракції. Метою об'єднаної фракції було визнано спільну парламентську діяльність усіх депутатів у справах, які Союз визнає за важливі та спільні⁴⁶. З відкриттям сесії парламенту від імені української фракції була виголошена (подібна до відповідної заяви 1907 р.) правно-державна декларація, у якій у черговий раз актуалізувалося питання про утворення галицько-буковинської української національно-територіальної автономії.

Згідно з оприлюдненою програмою Український парламентський союз окрім висування низки законопроектів у соціально-економічній, національній та культурних сферах, у тому числі і у питаннях аграрному та робітничому, акцентував увагу на таких головних проблемах, як проведенні виборчої реформи до галицького сейму, заснуванні українського університету тощо.

Упродовж декількох довоєнних років представники українських партій, беручи частку у законодавчому процесі у віденському парламенті, постійно порушували нагальні питання, що стосувалися захисту політичних прав українства Галичини і Буковини.

⁴⁶ Див.: Левицький К. Д-р Микола Лагодинський // Левицький К. Українські політики: силвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – С.82.

Звичною практикою для керівництва Українського парламентського союзу стали й офіційні аудієнції з урядом. Під час каденції парламенту українським парламентаріям вдалося уперше наблизитися до вирішення провідних проблем, які вже низку років були на стрижні політичного руху українства. Зокрема, це стосувалося проблеми українського університету, до вирішення якої докладали зусиль представники, практично, усіх українських парламентських партій. Окрім звичних парламентських внесень на початку другого десятиліття ХХ ст. українські парламентарії, що було пов'язано з особою М. Василька, намагалися дати хід справі й за рахунок використання особистих зв'язків, маючи зустрічі і переговори з найвищими посадовими особами імперії. Наштовхнувшись на відверте ігнорування та навмисне затягування вирішення питання українські парламентарії Галичини та Буковини у своїх спільних діях вдавалися й до крайніх заходів – зриву (обструкції) роботи парламенту. Так, у 1912 р., у час найбільшого загострення університетської проблеми, М. Василько започаткував обструкцію, виголошуючи промову у бюджетній комісії понад 6 годин. З подібними обструкційними промовами виступали Т. Окуневський, К. Левицький. Своєрідним рекордом став майже 14 годинний виступ Л. Бачинського, що врешті зірвало роботу парламентської комісії⁴⁷. Згадана позиція українського парламентського клубу, примусивши уряд втрутитися у події, нарешті зрушила справу з „мертвої точки”.

Наприкінці 1912 р., що підвело ризик багаторічним переговорам, українські та польські політичні сили за участі віденського уряду досягли домовленості в університетській справі, згідно із якою український університет мав бути заснований законодавчим актом не пізніше 1916 р. Зрозуміло, що згадані домовленості не вирішували цілком університетське питання, однак слушно розцінювалася українською стороною як значний крок на шляху її вирішення. Заснування університету мало епохальне значення для усього українського народу. Це був вияв визнання як самого існування багатомільйонного народу, так і його домагань на шляху цивілізаційного поступу. Була зрозуміла з цього приводу і негативна

⁴⁷ Див.: Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С. 49.

позиція Петербурга, який розцінив згадані події як ворожий акт щодо Російської імперії, що могло стати приводом до війни („casus belli”)⁴⁸.

Наразі, „університетське питання” стало одним з останніх спільних акцій галицько-буковинського парламентського представництва. Наприкінці 1912 р. через наростання напруженості у парламентському середовищі, небажання більш поміркованих буковинських депутатів переходити до рішучої опозиції, призвело до розпаду Українського парламентського союзу, що підтинало загальноукраїнські політичні сили у парламенті. Саме у цей час свого піку досягло і протистояння на особистісному рівні між М. Васильком та С. Смаль-Стоцьким, що у кінцевому рахунку призвело до виходу останнього з буковинської парламентської фракції і приєднання до галицьких депутатів. Кінець непорозумінням між галицькими та буковинськими парламентаріями поклала Перша світова війна, яка потребувала їх консолідованих дій⁴⁹.

Небезпечне загострення польсько-українського протистояння, тиск офіційного Відня у напрямі вирішення етнічного конфлікту у Галичині викликав значні зміни у польському політичному таборі провінції. У 1912 р. остаточно у політичному житті Галичини провід у польському таборі захопив так званий „намісницький” блок, передусім польські консерватори та людовці, які з прагматичних міркувань активізували курс на польсько-українське примирення⁵⁰.

Підписання ж імператором Австро-Угорщини закону про призначення на червень-липень 1913 р. виборів до галицького сейму з одночасним призначенням (уперше без погодження з Польським Колом) нового намісника В. Коритовського створили набагато сприятливіші умови для українських партій у напрямі завершення довготривалої боротьби за ухвалення виборчої реформи. Саме під таким гаслом і вступили українські партії Галичини у виборчу боротьбу. Останні в історії вибори до галицького сейму вперше

⁴⁸ Див.: Андрусишин Б. Україна в роки Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.). – С.18.

⁴⁹ Див.: Жуковський А. Історія Буковини. Частина друга після 1774 р. / Жуковський А. – Чернівці: Видавнича спілка „Час”, 1993. – С.56.

⁵⁰ Див.: Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / Калакура О. Я. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.

відбувалися без масових заворушень, істотних порушень виборчого законодавства, що дозволило українським партіям, які консолидовано взяли участь у виборах, істотно зміцнити свої позиції у сеймі. Депутатами сейму стали 23 представники від УНДП (майже 80% голосів, відданих за українських кандидатів), 6 – УРП, 1 – безпартійний та двоє москвофілів⁵¹, що розглядалося українськими силами як безумовний успіх. Вже на перших зборах українських депутатів, на якому було утворено Український сеймовий клуб (у складі усіх представників від УНДП та УРП, а також одного москвофіла) були ухвалені резолюції з вимогою якнайшвидшого ухвалення сеймової виборчої реформи. Незважаючи на те, що ці вимоги були доведені до імперського намісника та австрійського уряду, обговорення у сеймовій комісії виборчої реформи було перенесено на осінню сесію сейму.

Однак, і восени 1913 р. українські депутати зустрілися з непоступливою позицією Польського Кола через що були вимушені у черговий раз перервати переговори й перенести свої активні дії до Відня. Українські парламентарії галицьких фракцій УНДП та УРП, починаючи з жовтня 1913 р., розпочали акції по блокуванню сесійних засідань парламенту, які знову актуалізували сеймову виборчу реформу у масштабах Австрії. Дії українського корпусу знайшли підтримку серед словінських, чеських депутатів, а також польських людовців. І лише отримавши підтримку верхньої палати парламенту, українські парламентські фракції наприкінці грудня 1913 р. припинили обструкцію⁵². У насиченому подіями грудні 1913 р. український політичний провід отримав можливість порушити проблему сеймової виборчої реформи не лише перед урядом, але й на аудієнції з імператором Австро-Угорщини. У грудні 1913 р. у Львові відбулися чергові з'їди українських партій – УНДП та УРП на яких, враховуючи загальне напруження суспільно-політичної ситуації в Галичині, окрім університетської та сеймової

⁵¹ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С.657.

⁵² Див.: Українська репрезентація і правительство // „Діло” і „Нове Слово”. – 1913. – Ч.3. – 31 грудня. – С.1–2.

проблеми, виносилися вимоги запровадження української національно-територіальної автономії⁵³.

Лише у лютому 1914 р. галицьким сеймом під тиском уряду, українських суспільно-політичних сил Галичини, нарешті була схвалена компромісна виборча система до крайового сейму, яка, подібно до парламентського стандарту, запроваджувала елементи загального виборчого права. Українцям із загальної чисельності 228 депутатів, до складу яких автоматично зараховувався ректор українського університету, гарантувалися 62 мандати (27,2 %), низка посад у комісіях та крайових установах. Була отримана згода на заснування у Львові українського університету.

Прийняття нової більш демократичної виборчої реформи було доволі суперечливо сприйняте українським суспільством – від ейфорії, до гострої критики. Найбільш радикальні національні сили засудили чергову польсько-українську „згоду” (на кшталт сумнівної „нової ери” 1890 р.⁵⁴), яка, на їхнє переконання, і надалі носила антиукраїнський характер, адже виборча реформа штучно закріплювала становище, коли українці ставали меншістю на власній етнічній території Східної Галичини. Українським поміркованим провідом ця подія розцінювалася як значний успіх, перший крок до поділу Галичини на відрубні польську й українську частини та утворення у майбутньому „**політичної автономії українського народу**”⁵⁵.

Зрозуміло, що причина останніх досить значних успіхів, досягнутих українцями у Галичині, полягала не лише у консолідованому тиску українських політичних сил на владу. Значною мірою тут були задіяні й зовнішньополітичні фактори. Зокрема, як відмічав депутат парламенту Є. Олесницький, згадане зміцнення позицій українців у суспільно-політичному житті було пов'язане з фактором

⁵³ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1927. – С.679.

⁵⁴ Див.: Свенціцький І. Доба великих можливостей (З приводу „Листування Івана Франка і Михайла Драгоманова 1877–1895 р.” / І. Свенціцький // Нові шляхи. – Львів. – 1917. – Ч.1. – С.120.

⁵⁵ Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914 рр. На підставі споминів та документів. – Ч.1. – С.687.

сусідньої Наддніпрянської України, інакше б „віденський уряд зовсім не рахувався б з домаганнями галичан, не зважав би на тих три мільйони українців, що живуть в Австрії”⁵⁶. І дійсно, незважаючи на збільшення українського представництва в органах влади, австрійському парламенті, галицькому та буковинському сеймах та пов’язані з цим нові, але досить непевні перспективи, ціла низка вимог української громади, що стосувалися встановлення реальної рівності з іншими націями, засад національного самоуправління, вирішення нагальних соціально-економічних проблем не були досягнуті. Єдине, на що був спроможний уряд – давати обіцянки, які не гарантували втілення національних домагань у майбутньому.

Зростання міжнародної напруженості на початку ХХ ст., що ймовірно мало призвести до військового конфлікту та кардинальних геополітичних змін у Європі, примусила українські політичні сили Австрії заздалегідь визначитися із проблеми вибору політичного табору. Напередодні війни серед української громадськості проглядалися три напрями політичної орієнтації. Провідний – австроляльний, спрямований на досягнення національно-територіальної автономії у вигляді українського коронного краю, самостійницький та москвофільський. Два останні напрями викликали занепокоєння з боку властей. Адже окрім москвофілів, які сповідували приєднання до Російської імперії, найбільш радикальні українські сили Галичини та Буковини пропагували об’єднання 30-ти мільйонів „рутенів-малоросів” по обидва боки кордону у самостійну державу, що на думку силових структур, складало небезпеку для внутрішнього порядку і суперечило державним інтересам Австрії⁵⁷.

У руслі цього цілком логічним виглядало рішення міжпартійної наради представників УНДП, УРП та УСДП (на нараді були присутні представники обох опонуючих напрямів

⁵⁶ Цит. за: Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в Австро-Угорській імперії / Ю. Плекан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 80.

⁵⁷ Див.: Попик С. Д. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / Попик С. Д. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.35.

українських соціал-деократів – „централістського” та „автономістського”), яка відбулася 7 грудня 1912 р. у Львові, „з огляду на добро і будучність українського народу по обох боках кордону, на случай оружного конфлікту між Австрією і Росією, ціла українська суспільність **однозгідно і рішучо стане по стороні Австрії, а проти російської імперії як найбільшого ворога України**”⁵⁸. Наведена позиція щодо політичної орієнтації знайшла підтвердження на грудневих з’їздах 1912 р. галицьких партій – УНДП, УРП та ХСС. Через декілька днів після згаданої міжпартійної наради* галицьких партій їхня позиція щодо політичної орієнтації на випадок війни була підтримана й народовецьким табором Буковини, що знайшло вияв у розлогій передовій статті „У важній хвилі”, надрукованій у газеті „Нова Буковина”⁵⁹. „Коли ж і укр. соціал-демократія та Українці з Буковини через свої партійні інстанції заявили те саме, – як зазначав з цього приводу Л. Цегельський, – так можна сказати, що вся укр. суспільність Галичини і Буковини без різниці партійних і суспільно-культурних відтінків станула виразно на становищі резолюції з’їзду укр. нотаблів з 7 грудня...”⁶⁰. На

⁵⁸ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С. 634.

* Позиція УСДП щодо кінцевої мети українського народу у можливій війні виявилася набагато радикальнішою від інших партій. Під час наради 7 грудня 1912 р. представники обох напрямів соціал-демократії на перше місце висували примат „політичної незалежності”, критикуючи надмірний лоялізм українського політичного проводу щодо монархії Габсбургів. Значною мірою завдяки активності УСДП більшістю голосів наради було відкинута підготовлена від УНДП резолюція як таку, що містила надмірні „невільничі чувства для цісаря і Австрії”. У результаті було ухвалено комунікат, у якому зазначалося, що уся галицько-українська суспільність у разі збройного конфлікту з Російською імперією виступить на боці Австрії (Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.433.).

⁵⁹ Див.: У важній хвилі // Нова Буковина. – 1912. – 11 грудня. – С.1.

⁶⁰ Цегельський Л. Місяць з’їздів та резолюцій / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. LXI. Кн. II. – С.386.

відміну від інших українських партій буковинська СДПУ на V з'їзді української соціал-демократії Галичини і Буковини (березень 1914 р.) закликала не пов'язувати надмірні надії у визволенні українського народу на Австро-Угорщину, а покладатися виключно на власні сили („Народ український самий себе визволить власними силами і самий здобуде свою незалежність і поставить демократичну республіку України”)⁶¹. Однак, ця резолюція не отримала підтримки з'їзду.

Політична орієнтація українського суспільства Галичини і Буковини, провідних українських партій була далекою від консерватизму чи обмеженості. Адже до світової війни, не лише український, але й інші народи, значно сильніші і амбітніші, як, скажімо, угорський, чеський, чи польський, з різних причин не ставили рішуче питання про відокремлення від Австрії. Бездержавні народи Австро-Угорщини на початку ХХ ст. займали оборонські позиції, прагнучи до збереження її цілісності. „Австрійська орієнтація”, яка панувала серед основного загалу української спільноти, громадян держави, де були формально декларовані їхні громадянські і національні права перед небезпекою російської інвазії виглядала прагматично та умотивовано. З переможною війною українці пов'язували докорінну зміну політичної системи Австро-Угорщини, її демократизацію, процес звільнення від польського і російського панування, вирішення національного питання у всеукраїнському масштабі. Щодо майбутнього визволеної з-під Росії Наддніпрянської України, то воно бачилося досить нечітко, переважно у створенні української держави, пов'язаної в будь-який спосіб з династією Габсбургів. У даному разі, тут окрім прагнення перенести власний суспільно-політичний досвід, з його досить обмеженими автономістськими обряями, у Східну Україну, відчутно проглядалася спроба українських політиків реанімувати німецько-прусську доктрину О. Бісмарка 80-х рр. ХІХ ст. щодо „Київського королівства” і таким чином бути

⁶¹ Див.: Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.325.

причетними до великої європейської політики⁶². Значною мірою така тактика була ризикованою, адже не враховувала численних факторів європейської геополітики, куди, власне, „українське питання”, абсолютно не знане, увійшло досить випадково.

За цих обставин українській громаді Австрії в умовах загострення міждержавних протиріч у Європі, загрози перед ймовірною агресією з боку Російської імперії залишалось гарячково розбудувати національне життя, розширювати мережу освітніх і культурницьких закладів, фінансово-господарських товариств, молодіжного спортивно-військового руху.

⁶² Див.: Яремчук В. Ідея „Київського королівства” О. Бісмарка та її наслідки / В. Яремчук // Діалог. – 2000. – № 1. – С.89–91.

РОЗДІЛ 4.

Українська багатопартійність Східної і Західної України в умовах Першої світової війни

4.1. Суспільно-політичні сили Наддніпрянської України: на шляху від розколу до консолідації на засадах усвідомлення національно-політичного інтересу

Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала однією з переломних подій світової історії. Особливо болісним був удар, завданий нею по тих народах, які опинилися у зоні зіткнення геостратегічних інтересів і армій воюючих коаліцій – Антанти та Центральних держав. Серед них були й українці, які були приречені на те, щоб поза своєї волі опинитися у вирі кривавого протистояння. Трагічності ситуації додавало те, що у складі ворожих армій (4,5 млн. в Росії та 250 тис. в Австро-Угорщині) українці були вимушені приймати участь у братовбивчій війні. Світова війна у Європі отримала риси гострого етнічного конфлікту. Її активні учасники намагалися приєднати до своїх територій землі, що знаходилися на порубіжжі. Недержавні ж народи, включаючи й українців, пов'язували військовий конфлікт зі зміною свого національно-державного статусу в амплітуді від автономних засад до повної суверенності. Зрозуміло, що успішна реалізація цих намірів залежала від поєднання сприятливих обставин, як внутрішнього характеру – державотворчих потенцій політичних націй, консолідованої єдності національних партійних систем, вдало обраної стратегії руху, так і зовнішніх, пов'язаних з наслідками військового конфлікту.

Перетворення українських земель на епіцентр континентального військового конфлікту висунуло перед українськими політичними силами Наддніпрянської України завдання розробки нової стратегії національного руху, консолідації національного табору. Однак, на початковому етапі війни, у яку українське суспільство Наддніпрянської України увійшло практично неготовим, в умовах „паралічу” національного організованого руху, який являв собою розрізнені, слабо пов'язані між собою „уламки” (навіть

напередодні революційних подій 1917 р. в Наддніпрянщині виявляли ознаки організаційної діяльності лише ТУП та УСДРП¹), пошук найбільш оптимальної тактики призвів до розколу національного суспільно-політичного табору, започаткувавши новий етап затяжної внутрішньої кризи ледь жевріючого українського суспільно-політичного руху. Значним чином ситуація ускладнювалася тією обставиною, що національний рух у всіх його проявах, українські політичні партії (як антисистемні) були вилучені з правового поля політичної системи Російської імперії, що негативним чином впливало на процес самоорганізації національних громадсько-політичних сил, звужувало можливості для маневру.

З приводу питання орієнтації в умовах війни громадсько-політична еліта, партійне середовище українців поділилися на гостро опонуючі між собою напрями, спрямування яких яскраво (однак і досить схематично) окреслив у праці „Відродження нації” В. Винниченко – „на руську ласку, на німецький штик і на себе”². До першого табору один з лідерів Української революції зараховував український загаль, що занадто глибоко зрісся з „життям руських”, до другого – українців, які свідомо з „двох лих” обирали „культурніше, корисніше лихо для українського народу”. І, нарешті, до третьої, найпочеснішої орієнтації – не російської, й не німецької, а української, орієнтації „на себе, на свої сили, на рятунок своїми власними усилями, усилями своїх працюючих мас”, він зараховував переважно соціалістичні течії³.

Реальне життя було набагато складніше. Провідні позиції серед української громади Наддніпрянської України, її громадсько-політичної еліти займав „оборонський напрям”, який уособлювався передусім з ТУП. Це було вимушеною (через відсутність реального вибору), „зовнішньою” оболонкою позиціонування українських ліберально-демократичних сил. Насправді ж, як характеризував ситуацію Є. Чикаленко, у середовищі ТУП на початку війни вирували

¹ Див.: Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років: Монографія / Любовець О. М. – К., 2005. – С.18, 19.

² Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Винниченко В. – Частина I / Репринтне відтворення видання 1920 року / відп. за вип. Н. П. Ганник. – К.: Політвидав України, 1990. – С.39.

³ Там само. – С. 39–41.

настрої від „пораженчества” до „російського патріотизму”, що відображало загальний стан розгубленості і невизначеності. Через це, вже на перших зборах ради ТУП, які відбулися невдовзі після початку війни, було прийняте компромісне рішення, що організація буде займати нейтральну позицію⁴. Остаточно питання позиціонування мало бути вирішене на з’їзді ТУП, який передбачалося скликати якнайшвидше, але в умовах воєнного стану, антиукраїнських репресій цього здійснити не вдалося.

Прагнучи попередити очікувані антиукраїнські акції самодержавства, наприкінці липня 1914 р. за погодженням ТУП у московському журналі „Украинская жизнь” була розміщена російськомовна декларація (у вигляді статті-відозви, автором якої був соціал-демократ С. Петлюра) „Війна і українці”. У документі, посилаючись на традиції українського суспільно-політичного руху, спростовувалися інсинуації щодо „так званої австрійської орієнтації” й окрім висловлювання підтримки царському уряду містилися заклики до українців виконати свій громадянський обов’язок. Разом з тим, у відозві висловлювалися й обережні сподівання, що лояльні українці (це стосувалося й півавстрійських українців, які на той момент вже перебували у зоні російської окупації) поряд з іншими недержавними народами, мають право розраховувати у „відродженій Росії” на вирішення „українського питання” й надання їм після війни „відповідних прав”. У відозві давалася толерантна оцінка проавстрійській позиції „галицьких українських політиків”^{*} (нагадаємо, що під час свого побуту у Львові С. Петлюра був особисто знайомий з багатьма діячами галицьких українських партій, у першу чергу з УСДП), наголошуючи на тому, що вони „під впливом української громадської думки з Росії проводили межу між природним для них австрофільством та прагненнями

⁴ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т.1. – С. 428.

* У свою чергу відозва „Війна і українці”, як і спрямування українського поміркованого середовища, викликали критику з боку політичних сил Галичини. Зокрема, це стосувалося виявів надмірної лояльності до режиму, пасивності, спроб порозуміння з російськими ліберальними колами (Див.: Що діється на Україні... Російська Україна і теперішня війна // Діло. – 1915. – 5 червня. – С.3).

російських українців”⁵. Подібна передовиця, просякнута лоялістськими настроями, була надрукована й у київській газеті „Рада”. У наступному ліберально-демократичне середовище українців, пов’язане з ТУП, усе відчутніше засвідчувало свої опозиційні настрої.

Базуючись на приматі „українського інтересу” оборонську позицію (враховуючи, що перемога блоку Центральних держав мала призвести до чергового розчленування українських земель, посилення польської експансії, натомість, перемога Росії могла призвести до об’єднання усіх українських земель) займав і лідер УНП М. Міхновський. У зв’язку ж з масовими репресіями проти українців на „визволених” теренах півдавстрійської України, брутальними методами по викоріненню „мазепинщини”, нищенням національного інституційного життя в Галичині та Буковині, УНП вже у 1914 р. рішуче відмовилася від тактики підтримки Росії й заявила про свій перехід до втілення гасла повної сепарації України від імперії Романових. Передбачалося розпочати дії на користь Німеччини та Австро-Угорщини, включаючи диверсійно-партизанські методи боротьби⁶. Однак, через відсутність необхідної організаційної партійної мережі, підтримки консервативно-самостійницького табору у суспільстві ці плани виявилися далекими від втілення.

Безкомпромісну „пронімецьку” та „проавстрійську” позицію у війні (враховуючи, що у межах Росії цей напрям міг існувати лише у латентному, нерозвинутому стані) займала українська політична еміграція, зосереджена переважно на теренах Австро-Угорщини. Спираючись на довоєнні теоретичні та організаційні напрацювання 4 серпня 1914 р. у Львові було утворено безпартійне політичне представництво – Союз визволення України (СВУ), який

⁵ Див.: Петлюра С. Війна і українці / С. Петлюра // Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки XIX – 20-і роки XX ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.193–196.

⁶ Див.: Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово / Турченко Ф. Г. – К.: Генеза, 2006. – С.199–201; Турченко Ф. Перша світова війна і геополітичний дискурс Миколи Міхновського / Ф. Турченко // Студії з історії Української революції 1917–1920 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В. Ф. Верстюк. НАН України. Інститут історії України. –К.: Інститут історії України, 2011. – С.18.

сформувався з представників переважно лівих політичних партій, колишніх активних членів УСДРП, „Спілки”, УПСР. До кола ядра Союзу увійшли Д. Донцов (перший голова СВУ), В. Дорошенко, А. Жук, А. Залізник, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський та ін.

Мотиви створення СВУ через багато років пояснював В. Дорошенко: „на Наддніпрянщині українство з вибухом війни зникло з поверхні землі й не могло навіть знаку про себе подати, мусила в його імені заговорити політична еміграція, яка складалася з членів політичних партій, що діяли на батьківщині”⁷. Враховуючи ж крайню ворожість у стосунках між політичним режимом й українським суспільно-політичним рухом, відсутність будь-яких спроб самодержавства щодо їхньої гармонізації, згаданий напрям прагнув втілення національної ідеї в Наддніпрянській Україні (розглядаючи її як цивілізаційну проблему, дотичну до історії всієї Європи) шляхом узгодження інтересів головних військових супротивників Росії з Українською державністю, її місцем у майбутній геостратегічній європейській архітектоніці. Національно-політичною платформою Союзу, який самочинно взяв на себе представництво політичних та економічних інтересів Великої України перед Центральними державами та усім світом, була визначена державна самостійність Наддніпрянської України, що, як наголошував О. Субтельний, стало першим офіційним проголошенням цієї ідеї у новітню добу⁸.

Виходячи з геополітичної ситуації та сподіваючись на підтримку абсолютистських режимів Німеччини та Австро-Угорщини, СВУ задекларував про намір створення самостійної монархічної*

⁷ Цит. за: Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С.18.

⁸ Див.: Субтельний О. Україна: історія / Субтельний О.; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – С.298.

* У даному разі, як наголошували діячі СВУ, пов’язані із соціалістичним рухом, це був вимушений тактичний крок, адже про підтримку їхніх прагнень щодо утворення Української республіки годі було сподіватися від монархій Австро-Угорщини і Німеччини (Див.: Див.: Жук А. Союз визволення України / А. Жук // Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 370; Возняк М. Українська державність / Возняк М. – Відень: З друкарні Адольфа Гольцавзена у Відні, 1918. – С.124, 125; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Патер І. ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2000. – С.82).

Української держави, побудованої на демократичних засадах. Згадане завдання передбачалося досягнути шляхом військової поразки Російської імперії, що і було відображено у його відозвах – „До українського народу в Росії”, „До громадської думки Європи”, а також програмній платформі „Наша платформа” (серпень–вересень 1914 р.). Їхня суть, а також зміст переговорного процесу з урядами Австро-Угорщини та Німеччини свідчив, що СБУ прагнув до встановлення у Наддніпрянській Україні відносин, далеких від звичної військової окупації (запровадження загального виборчого права, скликання національного парламенту, „нових форм громадського і державного життя” та ін.⁹), що реально мало вести до утворення національної державної суверенності.

Незважаючи на суттєву допомогу у розгортанні діяльності з боку Австро-Угорщини та Німеччини, лідерам СБУ до кінця війни так і не вдалося отримати від Центральних держав офіційного підтвердження щодо підтримки створення Української держави, що свідчило про їхнє більш ніж прохолодне ставлення до державотворчих прагнень українців, у тому числі і як до союзника. У кращому випадку йшлося про втілення довоєнних планів щодо розчленування Російської імперії і створення маріонеткової буферної держави без суттєвої ролі у цьому процесі самих українців¹⁰. У цих умовах, а також через несприятливу ситуацію на фронтах, СБУ не вдалося приступити до задекларованого наміру творення української державності, що мало відбуватися у тилу Центральних держав (скликання національного конгресу як тимчасового органу для формування державно-правової організації українських земель, радикальної земельної реформи тощо). Відсутність такої можливості призвела до того, що головна діяльність СБУ була присвячена як справі представництва „української справи”, передусім перед урядами Австро-Угорщини і Німеччини, її популяризації у європейських державах і США, пропаганді української ідеї серед українського суспільства, у середовищі українських військовополонених. Як відзначали сучасні дослідники, саме за рахунок СБУ,

⁹ Див.: Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С.470–473.

¹⁰ Див.: Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – С.215–216, 228–229.

його активної дипломатичної й пропагандистсько-видавничої діяльності (у воюючих та нейтральних країнах Європи, Америки) об'єднаний український рух вже на початку Першої світової війни вийшов на якісно новий етап свого розвитку – осмислення й сприйняття „українського питання” у загальноєвропейському міжнародному контексті, актуалізації ідеї державної самостійності України. Відтепер, з моменту появи у європейському політичному дискурсі ідеї „Вільної України”, її вже неможливо було оголосити вигадкою купки сепаратистів – „мазепинців”¹¹. Забігаючи наперед зазначимо, що хоча у 1917 р. з початком Української революції у Великій Україні СВУ рішуче змінив тактику, закликаючи до негайного припинення імперіалістичної війни й встановлення миру, історія закарбувала цю організацію саме як проавстрійську та пронимецьку з досить суперечливою позицією.

Складна ситуація існувала у лоні третього напрямку орієнтації політично активного українства (відмінної від „оборонців” та „сепаратистів”) – орієнтації на власні сили „працюючих мас” проти визискувачів. У даному випадку йшлося про соціалістичні сили, які розглядали війну як каталізатор загострення суперечностей російського царизму, що мало створити сприятливі умови для розгортання боротьби за соціальне і національне визволення.

Щодо українських соціалістичних партій цієї доби, то вони переживали один з найскладніших періодів своєї діяльності. Наслідком попередньої доби політичної реакції стало те, що вони знаходилися у стані організаційного занепаду, їх роздирали внутрішні суперечності. Як зазначав ще декілька десятиліть тому І. Курас¹², з позицією якого солідаризувалися сучасні українські дослідники¹³, розкол на три вищезазначені напрями орієнтації під час війни відбувся і у лоні УСДРП. Більша її частина (рупором якої був

¹¹ Див.: Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С.198.

¹² Див.: Курас І. Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії. – С.63–68.

¹³ Див.: Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Солдатенко В. Ф. – К.: Світогляд, 2005. – С.41–43; Ветров Р. І. Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900–1925 рр.) / Р. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ–Дніпродзержинськ: Поліграфіст, 2001. – С.43–44.

московський журнал „Украинская жизнь”) була прийнята „оборонськими” настроями. Інша, разом з вихідцями з „Спілки” увійшла до згаданого „сепаратистського” СВУ. Соціал-демократи на чолі з В. Винниченком та закордонний осередок УСДРП на чолі з Л. Юркевичем (Женева) займали серединну позицію. Відстоюючи чистоту класових принципів, ідею безкомпромісної революційної боротьби проти самодержавства вони, базуючись на засадах „інтернаціонального соціалізму”, рішуче відмежовувалися як від русофілів-оборонців, так і СВУ¹⁴. У наступному В. Винниченко, прагнучи якнайповніше використати можливості легальних форм діяльності у Росії, надав перевагу співробітництву з „Украинской жизнью”. Згаданий напрям, близький за своїм спрямуванням до РСДРП(б), що знайшло своє відображення у листівці УСДРП „Війна і українська соціал-демократія” (1915 р.), займаючи антимілітаристичну позицію, прагнув розгорнути боротьбу проти „внутрішнього ворога” – ліквідувати царизм й завоювання автономії України¹⁵.

Позиціонування УСДРП знайшло адекватну оцінку з боку силових відомств Росії. Тактика українських соціал-демократів щодо війни була ними охарактеризована як цілком вільна від „оборонства” і взагалі всіляких зобов’язань щодо Російської імперії¹⁶, тобто ворожа. Поряд з цим, варто підкреслити, що зазначений В. Винниченком напрям „української орієнтації”, окрім вияву ворожості до існуючої політичної системи Росії, займав чітко виражений антинімецький характер, що, у свою чергу „знімало” з порядку денного УСДРП проблему налагодження контактів з „сепаратистсько” налаштованою наддніпрянською політичною еміграцією, галицько-буковинською УСДП.

На початку війни у складному становищі перебувала й УПСР, яка являла собою окремі, слабо пов’язані гуртки, що діяли у

¹⁴ Див.: Феденко П. Український рух у ХХ столітті / Феденко П. – Лондон: Наше слово, 1959. – С.99; Курас І. Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні / Курас І. Ф. – К.: Наукова думка, 1978. – С.103.

¹⁵ Див.: Война и украинская социал-демократия // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець ХІХ ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.508–513.

¹⁶ Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 102. Департамент полиции Министерства внутренних дел. – Оп. 253. – Д. 24. – Л.14 об.

найбільших містах Наддніпрянської України, адміністративно-політичних центрах Росії. Організаційна роз'єднаність, відсутність надійного зв'язку призвели й до відсутності консолідованої позиції у ставленні до війни. Організаційний центр партії – Головна Рада УПСР (Закордонна група УПСР на чолі з М. Залізнякам), який вже тривалий час перебував в еміграції, знаходився під впливом галицько-українських політичних партій, що і визначило його перехід на „самостійницькі” позиції¹⁷. У свою чергу, вияви ворожого ставлення до Росії з боку есерів-політемігрантів, що поєднувалося з лояльністю до Австро-Угорщини, створювало для них сприятливі можливості не лише для розгортання діяльності на її теренах, але й отримання значної підтримки на початку війни. Однак, впливи керуючого органу, внаслідок своєї ізольованості, на діяльність есерівських груп в Наддніпрянській Україні були обмеженими. Це виявилось й у тому, що окрім спільного ставлення організацій УПСР до військового конфлікту, який розглядався як засіб до руйнації політичної системи Росії („побіда Росії в теперішній війні принесла би тільки значне погіршення для української справи”, „через погром Росії до Вільної України!”¹⁸), закордонні й наддніпрянські організації по різному будували свою тактику, по різному бачили й перспективи національно-державного будівництва – в амплітуді від ідеї повної самостійності до втілення автономно-федеративного принципу.

Ця невизначна позиція (у наступному узагальнена у деяких брошурах М. Залізняка („Українці, Росія й війна” /1915 р./, „Самостійна Україна – несоціалістичне гасло?” /1915 р./ та ін.) була визначена у низці відозв Головної Ради УПСР – „До селян”, „До української інтелігенції в Росії”, „До робітників” та інших, які закликали із зброєю виступити проти „московського самодержавства”, пов'язуючи з його воєнною поразкою, переможне проведення „загальноросійської революції народів Росії”, „національної революції українського народу” й створення самостійної України – „Самостійна, ні від кого незалежна Україна,

¹⁷ Див.: Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок / Висоцький О. Ю. – К.: Основні цінності, 2004. – С.63.

¹⁸ Див.: Михайленко М. Національне питання в Росії й війна / Михайленко М. – Б.в.: Видання Головної Ради Партії Українських Соціалістів-Революціонерів”, 1914. – С.13, 16.

Україна без хлопа й без пана... – ось наша ціль!”¹⁹. У деяких виданнях Головної Ради УПСР був занадто помітний „австро-німецький” слід, адже у них містилися прямі заклики до сприяння у війні блоку Центральних держав. Зокрема, у брошурі М. Михайленка „Національне питання в Росії й війна”, у руслі настанов СВУ українському суспільству пропонувалися дві прийнятні національно-державницькі перспективи: мінімальна, що передбачала у випадку відриву від Росії частини Наддніпрянської України її прилучення до Галичини й створення національної „державної організації” – окремого автономного українського краю з власним сеймом у складі Габсбурзької монархії; максимальна – створення за сприяння Австро-Угорщини і Німеччини української держави у формі повної самостійності, самостійного третього члена австро-угорської монархії або ж іншої форми „самостійного державного життя”²⁰.

Цілковито інакше виглядала справа в Наддніпрянській Україні, де основна маса есерівських організацій не виходила за автономно-федералістські межі, маючи переконання, що вирішення „українського питання” можливе лише за умови спільної боротьби проти самодержавства разом з усіма іншими революційними силами Росії. Зрозуміло, що зазначена позиція відкривала можливість для широкого співробітництва як з українськими партіями, які підтримували автономно-федералістську ідею, так і загальноросійськими революційними партіями. Про настрої, які вирували у середовищі наддніпрянських есерів, зокрема подільської групи, що співпрацювала з ТУП, згадував один з відомих діячів партії, ідеолог-теоретик Н. Григоріїв. На його переконання есери бажали воєнної поразки Росії, вважали це єдино можливим шляхом визволення поневолених народів на її руїнах, однак при цьому вони не виявляли симпатій щодо Центральних держав²¹.

¹⁹ Див.: Животко А. 50 років: До історії Української Партії Соціалістів-революціонерів / Животко А. – Прага: Вільна спілка, 1936. – С.9, 10; Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР) : монографія / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.129, 130, 538–543.

²⁰ Див.: Михайленко М. Назв. праця. – С.15, 16.

²¹ Див.: Григоріїв Н. Спогади Руїнника. Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату / Григоріїв Н. – Львів, 1938. – С.9.

Варто зауважити, що подібні процеси, пов'язані з вибором орієнтації, які поєднували як консолідацію, так і крайнє розмежування й ворожнечу, торкнулися й багатопартійності у загальноросійському масштабі. З вибухом війни найгарячішу підтримку царизму, його стратегічним намірам виявили у першу чергу загальноросійські консервативно-чорносотенські (прагнучи на патріотичному злеті вийти із затяжної кризи) та ліберальні партії, належні до урядового табору. Стрімка еволюція торкнулася ідеології й тактики кадетів, які з традиційного пацифізму перейшли на оборонсько-патріотичні позиції з гаслом „Війна до переможного кінця!”, втілення ідеї „Великої Росії”. На відміну від загальноросійських партій, у середовищі національних партій у цей час поширення, особливо серед мусульманських народів, отримали сепаратистські настрої.

У розколотому стані знаходилися партії соціалістичного сегменту серед яких набули поширення „інтернаціоналістський”, „соціал-патріотичний” та „оборонський” напрями. Крайній, найбільш радикальний фланг займала РСДРП(б), яка у своєму Манифесті (листопад 1914 р.) сформулювала ключову формулу – „перетворення сучасної імперіалістичної війни у громадянську”, „поразки власного уряду”. Поряд із характеристикою імперіалістичної війни, як такої, що мала на меті послабити революційний рух пролетаріату, роз'єднати його національні загони, відволікти від „громадянської війни проти буржуазії як „своєї” країни, так і „чужих” країн”, Манифест висував завдання перед революційною соціал-демократією Європи створення „республіканських Сполучених Штатів Європи”. У Росії, враховуючи її відсталість, передбачалося внаслідок перемоги буржуазно-демократичної революції встановлення демократичної республіки „при повній рівноправності і самовизначенні всіх націй”²² (при цьому механізм протікання національно-державницьких процесів не було конкретизовано). Зрозуміло, що ця позиція, у якій згадувалася й Україна

²² Див.: Манифест ЦК РСДРП об империалистической войне. Берн, ноябрь 1914 г.: Война и российская социал-демократия // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., доп. и испр. – Т. 1: 1898–1917. – М.: Политиздат, 1983. – С.461–467.

(яка потерпала у жорстоких лабетах царизму), імпонувала українським партіям.

Враховуючи майже повне згортання діяльності на теренах Наддніпрянщини єврейських політичних партій, все більшу увагу привертав до себе польський партійно-політичний табір, який стосовно „українського питання” все відвертіше займав роль супротивника. Базуючись на своїй суб’єктності у політичних відносинах у Росії, а згодом і на міжнародній арені, поляки у роки війни з метою отримання найбільшого зиску (створення Польської держави у вигляді автономії чи повної суверенності) досить успішно маневрували між Антантою та блоком Центральних держав, використовуючи широкий спектр інструментів – від компромісів до тиску. Набагато вищий ступінь внутрішньої консолідації польського суспільства, потужна, у тому числі й за рахунок парламентських партій, польська партійна система, створювали, у порівнянні з українцями, значно кращі перспективи для втілення цих завдань. Поряд з тим, незважаючи на переважаючі лояльні настрої щодо Росії, на початку війни, враховуючи плани її учасників, які не виходили за межі чергового перерозподілу польських земель, польський політичний табір також знаходився у розколотому становищі, пошуках оптимальної орієнтації.

Остаточне позиціонування підросійських поляків було прискоренне серпневим 1914 р. Маніфестом верховного головнокомандуючого російською армією великого князя Миколи Миколайовича у якому проголошувався намір після переможної війни завершити процес об’єднання польських земель колишньої Речі Посполитої й надати Польському Королівству автономії у складі Росії. Згаданими діями російська влада, враховуючи складну геополітичну ситуацію, прагнула перехопити ініціативу у розігруванні „польської карти”, нейтралізувати польський сепаратизм. Нова сторінка у стосунках між владою і польським суспільним організмом, обіцянки майбутніх політичних переваг призвело до того, що у середовищі провідного „оборонського” табору, який очолювали польські консервативні кола і парламентські партії, наприкінці 1914 р. у Варшаві було утворено Польський національний комітет (ПНК; Komitet Narodowy Polski), який одноставно висловив позицію всілякого сприяння царизму*.

* Звужені умови до національної самореалізації у роки війни отримали й деякі інші народи імперії. Наприклад, у Литві влітку 1914 р., після того

Окреміше становище від легітимно-лояльного табору займали деякі партії соціалістичного спектру – СДКПіС та ППС-лівниця, які у питаннях ставлення до війни займали „інтернаціоналістську” позицію близьку до РСДРП(б). Значно меншим за потужністю виявилось „самостійницьке” угруповання польських сил, у якому активністю виділялася ППС-правиця на чолі з Ю. Пілсудський. Ці сили виступили на боці Центральних держав, прагнучи вирішити польське державницьке питання шляхом завдання військової поразки Росії²³. Окрім право-консервативних польських партій, які увійшли до складу ПНК, ставлення царизму до інших польських політичних інституцій широкого спектру було відверто недовірливим. Це стосувалося, зокрема, польських прогресистів, Селянського союзу, Національного робітничого союзу, ППС обох напрямів, СДКПіЛ тощо, які згідно із довідкою Міністерства закордонних справ Росії характеризувалися як такі, що у своїй тактиці коливалися від поміркованого русофільства до відвертої ворожості²⁴.

Загалом, польський політичний табір, який у роки війни спромігся до створення потужних партійно-політичних представництв у двох ворожих таборах – Антанти та блоку Центральних держав, дотримувався прагматичної тактики в основі якої був польський національний інтерес. Про це наголошували й сучасні польські дослідники, зводячи польський рух у роки війни до короткої формули: відродження об’єднаної Польщі за допомогою

як з боку ліберально-демократичних литовських партій була оприлюднена Декларація у якій окрім вірогідних мотивів було висловлене й прагнення отримання краєм автономного статусу, соборного об’єднання усіх литовських земель (що на відміну від українців не викликало категоричного заперечення з боку влади), був створений під „вивіскою” Литовського товариства по наданню допомоги потерпілим від війни координуючий національний представницький орган, який об’єднав провідні литовські партії різного спрямування. У міжпартійному об’єднанні, не зважаючи на протидію лівих сил, які рішуче виступали проти прибічників „класового миру”, прийняли участь і представники соціал-демократичної партії Литви.

²³ Див.: Манусевич О. Я. Нариси з історії Польщі / Манусевич О. Я. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 275–276.

²⁴ Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 391. Империалистическая война. 1914–1918. Из коллекции „Российский Заграничный исторический архив”. Прага. – Оп.2. – Д.124. – Л.27, 27 об.

збройного повстання проти трьох окупантів (Німеччина, Австро-Угорщина, Росія) було неможливим, однак зміна у польській справі могла відбутися за умови конфлікту між загарбниками. Через це польським силам у „трьох дільницях” лишалось лише обирати (без таких сентенція як „патріотизм”, „сепаратизм” тощо) доцільну орієнтацію... і діяти²⁵.

Влучну оцінку тактиці двох протилежних, але, по-суті, не ворожих один одному польським політичним таборам – „австро-фільсько-германофільському” (на теренах блоку Центральних держав) і русофільсько-антантівському”, того, чим не скористалися українці, давали галицькі діячі. М. Лозинський зазначав, що згадані обидва польські політичні табори „хоч назверх себе поборювали, в дійсності працювали для одної цілі, стараючися – один в центральних державах, другий в антанти – якнайліпше забезпечити якнайкорисніше здійснення відбудування Польщі”²⁶. Подібну точку зору висловлював й радикал І. Макух – при поразці будь-якого воєнного блоку, виграти мали поляки²⁷.

Висловлювання „угоди з царизмом” з боку ПНК не обмежило його учасників і надалі пропагувати ідеї польської експансії на суміжні литовські, білоруські і українські землі. Зокрема, лідери національних демократів були переконані у тому, що Росія буде вимушена сприяти „цивілізаційному” та „господарському” просуванню Польщі на східних кресах²⁸. Особливо жорстку у відношенні до українства позицію зайняли польські ЗМІ, які знаходилися під впливом національних демократів. Їхнє спрямування, що збігалось з позицією найбільш українофобських російських право-монархічних сил, зводилося

²⁵ Див.: Бонусяк В. Росія, Польща і Україна в ХХ ст. / В. Бонусяк // Проблеми слов'язознавства. – 1996. – № 49. – С.77.

²⁶ Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Лозинський М. ; [Український соціологічний інститут]. – Відень, 1922. – С.15.

²⁷ Макух І. На народній службі: Спогади / Макух І. – К.: Основні цінності, 2001. – С.160.

²⁸ Див.: Juzwenko A. Rosja w polskiej myśli politycznej lat 1864–1918 / A. Juzwenko // Polska i jej sąsiedzi: Polska myśl polityczna XIX i XX wieku / Pod. red. H.Zielińskiego. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1975. – Т.1. – С.60.

до загального рефрену – „Koniec legendy ukraińskiej” (Кінець української легенди – укр.)²⁹. Єдине, на що могли сподіватися українські громадсько-політичні сили Наддніпрянщини, це спорадичні контакти з деякими нелегальними лівими польськими партіями – ППС-лівницею, СДКПіЛ, діяльність яких в умовах воєнного стану була значно обмеженою.

Початок світової війни приніс українцям Наддніпрянської України катастрофічні наслідки. Імперська влада, виходячи із завдань війни, які полягали у зміцненні політичного режиму, ліквідації будь-якого опозиційного і революційного рухів, включаючи й знищення українського „мазепинського центру” в Австро-Угорщині, цілковито проігнорувала вияви лояльності з боку наддніпрянських українців, розгорнувши чергову хвилю анти-українських репресій, що супроводжувалося призупиненням діяльності українських громадських об’єднань, видавництв, майже повним призупиненням виходу українських ЗМІ. „Війна з Німеччиною на Україні, – відзначав з цього приводу О. Гермайзе, – починається, як це не раз дотепно було сказано в українській публіцистиці, з „покоренія” українського друкованого слова, слідом за чим ішли переслідування українських організацій та окремих людей, що визначалися діяльністю на українському ґрунті”³⁰. Як занотував у щоденнику події 1914 р. Є. Чикаленко, „українське життя в Києві під час війни маже зовсім затихло: видавнича діяльність припинилася через цензурні умови; український клуб „Родина” закрито... ТУПівська рада збиралася рідко, бо ні справ українських, ні життя ніякого не було”³¹. Позбавлення ж „рідного слова і звичних органів вислову”, як наголошував С. Петлюра, призвело до того, що українське суспільство „опинилося в стані якоїсь анабіозу, наче якась відрізана скиба”³².

²⁹ Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.237.

³⁰ Див.: Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.271–272.

³¹ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Т.1. – С.345.

³² Див.: Петлюра С. В. Рік мовчання / С. В. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передм. О. Климчик. – К.: Дніпро, 1993. – С.168, 169.

Становище українців було ускладнене й спалахом на початковому етапі війни патріотично-шовіністичних настроїв, які посилювали загальну напругу і недовіру до українських громадян, „освячували” розгортання урядових антиукраїнських нагінок, переслідування лідерів національного руху, через що вони були вимушені перебувати на напівлегальному чи нелегальному становищі. Репресії торкнулися й М. Грушевського, який був заарештований „за антиросійську діяльність” у листопаді 1914 р. у Києві, невдовзі після проведення засідання Ради ТУП на якому він проінформував про політичні події у Галичині, у тому числі й про СВУ*. У 1914–1915 рр. у зв’язку з успіхами Південно-Західного фронту серед суспільства переважали переможні настрої. Завоювання Червоної Русі (Галичини та Буковини) розглядалося як важлива перемога у збиранні „російських” земель навколо монархії Романових, перший крок виходу до „стін Царгороду”. У цьому потоці мілітаризму, великодержавного шовінізму лунали лише поодинокі голоси на захист українства новопрیدбаних земель, де були розгорнуті широкомасштабні репресії по викоріненню „гнізда мазепинщини”. Зміна воєнної ситуації, пов’язана з втратою Галичини та західних теренів Наддніпрянської України у 1915 р., що створило загрозу цілковитої окупації краю німецько-австрійськими військами, призвели до поширення в імперії нової хвилі хворобливої великодержавної істерії, пошуків внутрішніх ворогів, до яких, подекуди, відносили й українців, напругу пов’язуючи це з проявами зростання у їхньому середовищі національної свідомості³³.

* Для ТУП це була практично перша об’ємна і достовірна інформація про СВУ. Незважаючи на своє критичне ставлення до цієї організації, М. Грушевський надавав великої ваги співробітництву з нею. Саме тому він напередодні від’їзду з Галичини взяв участь у нараді з президією Союзу. Згідно з інформацією Д. Дорошенка, тоді ж було домовлено про канал зв’язку з СВУ, який мав здійснюватися конспіративно через нейтральні країни (Див.: Мазур. О. Я. М. С. Грушевський і Союз визволення України в документах російської жандармерії / О.Я. Мазур, І. Г. Патер // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”: збірник наукових праць / Національний університет „Львівська політехніка”. – 2008. – №612. – С.33.). При арешті у М. Грушевського були вилучені деякі документи СВУ, що свідчили про існуючу перспективу розвитку цих контактів.

³³ Див.: Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К.: Генеза, 2004. – С.83.

Запровадження воєнного стану, згорання політичних свобод, посилення переслідувань опозиційних та революційних рухів негативним чином відобразилося на становищі українських політичних партій у функціонуванні яких у цей час проявилися загальні тенденції партійного життя Росії – зменшення їхньої чисельності, фінансові труднощі, звуження масштабів пропагандистсько-агітаційної роботи, зміна співвідношення нелегальної і легальної діяльності на користь останньої, що стосувалося, у першу чергу, партій ліберально-демократичного спрямування. Поряд з тим, як відмічав відомий російський дослідник з Російської Федерації академік В. Шелохаєв, „екстремальна ситуація” Першої світової війни, пов’язана з воєнними поразками Росії, загостренням політичної і соціально-економічної кризи, об’єктивно „працювала” на користь лівих політичних партій, які вправно використовуючи наростання соціального песимізму й екстремістських настроїв у суспільстві, отримали реальний шанс взяти реванш за свою поразку під час першої російської революції 1905–1907 рр.³⁴ Згадана закономірність мала місце і в Наддніпрянській Україні, коли в умовах посилення боротьби з опозиційно-революційним рухом українські ліберально-демократичні сили (ТУП) втратили ініціативу, яка перейшла до громадсько-політичних згромаджень соціалістичного напрямку.

Розуміючи ситуацію, для силових відомств Росії у роки війни одним з пріоритетних завдань залишався політичний розшук, боротьба з революційним та національно-визвольними рухами. Вже у вересні 1914 р. Департаментом поліції було видано таємний циркуляр, у якому наголошувалося на тому, що висновки щодо „припинення революційного руху” є помилковими („Навпаки, вивчення революційного руху в проявах останнього перед війною часу вказує, що рух призупинився... з тим, щоб навіть при сприятливому закінченні для нас війни напружити всі зусилля для нових безумних спроб досягнути повалення встановленого Основними Законами образу правління в Росії”),

³⁴ Див.: Шелохаєв В. В. Введение / В. В. Шелохаєв // Политические партии и общество в России 1914–1917 гг.: Сборник статей и документов / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информ. исслед. [Редкол. Кирьяков Ю. И. и др.]. – М., 1999. – С. 6–7.

через це наказувалося посилити боротьбу з цими руйнівними „антидержавними силами”³⁵. Згадані заходи мали поширюватися й на національні політичні партії, у програмах яких не відбулося „істотних змін”. Окрім спостереження, ліквідації політичних партій, від органів політичної поліції вимагалось проведення й дій, спрямованих на роз’єднання (як самих небезпечних) різних соціал-демократичних груп. Упродовж 1914–1916 рр. департаментом поліції Росії була видана низка таємних циркулярів, спрямованих на посилення боротьби й проти українського визвольного руху („південноросійських сепаратистів”), недопущення поширення в Наддніпрянській Україні революційних закордонних видань.

За таких обставин, цілком нелегітимний український суспільно-політичний рух в Російській імперії, позбавлений не лише можливості захисту, але й артикуляції (навіть у лояльній формі) своїх прагнень на початковому етапі війни різко збавив свою активність, через що найбільш значимі його прояви стали можливими лише за кордоном.

Станом на другу половину 1914 – початок 1915 р. в Австро-Угорщині, Німеччині, Швейцарії діяла низка українських емігрантських центрів (СВУ, Закордонна група УПСР на чолі з М. Залізником, прибічники Д. Донцова та В. Степанківського, женецька Закордонна група УСДРП на чолі з Л. Юркевичем), які, нагадуючи „гуртківщину” на теренах Наддніпрянської України, розгорнули між собою конкурентну боротьбу як по ідейно-теоретичним питанням, так і за політичні впливи, за право представляти інтереси Великої України.

Провідну роль серед наддніпрянської політичної еміграції безумовно відігравав СВУ. Цій організації вдалося налагодити контакти з урядовими структурами Австро-Угорщини й Німеччини, успішну взаємодію у межах української галицько-буковинської партійної системи, підавстрійськими українськими політичними представницькими інституціями, що дозволило за рахунок використання їхніх ресурсів (зв’язків у владних структурах, кадрового потенціалу) розгорнути небачену за масштабами організаційну й

³⁵ Див.: Сарнацький О. П. Департамент поліції і українські партії в 1914 – 1917 рр. / О. П. Сарнацький // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С.218.

агітаційно-пропагандистську діяльність, що приносило зримі результати вже у 1914 р.

До діяльності СВУ у його різноманітних підрозділах – інформаційних і представницьких бюро у багатьох столицях європейських країн, структурах по роботі з українськими військово-виполоненими, редакціях видавництв було залучено понад 250 осіб, головним чином представників українських партій, громадськості Галичини і Буковини³⁶. СВУ спромігся до створення потужної пропагандистсько-видавничої бази, ЗМІ, які поширювалися серед воюючих та нейтральних європейських країн, проникаючи й до Наддніпрянської України. Серед них – політичні тижневики „Вістник Союзу визволення України” (Далі – Вістник СВУ), який об’єднав літературно-журналістські сили Східної і Західної України, „Ukrainische Nachrichten”. Пропагандистську діяльність СВУ суттєво доповнювали видання значними накладками книг і брошур, присвячених історії українського народу та його культурі, національно-політичному становищу українців в Росії та Австро-Угорщині, пропаганді ідеї самостійної України. Серед авторів були відомі представники наукової еліти українців, лідери політичних партій (національні демократи, соціал-демократи, радикали), як М. Грушевський, С. Томашівський, В. Дорошенко, І. Крип’якевич, М. Лозинський, Л. Цегельський, В. Темницький, В. Старосольський, М. Возняк, О. Назарук та ін. За весь період діяльності було видано понад 200 найменувань друкованої продукції тиражем понад 200 тис. примірників³⁷. Переважна більшість видань була українською мовою, частина німецькою, румунською, турецькою, італійською, хорватською, чеською, французькою, англійською, шведською мовами.

³⁶ Див.: Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності / Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – Луганськ: Луганський ін-т післядипломної освіти, 1996. – С.7; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.77.

³⁷ Див.: Видання Союзу визволення України // Лозинський М. Галичина в життю України / Лозинський М. – Відень: Накладом „Союзу Визволення України”, 1916. Додаток. – С.І–ІІІ; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.88; Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / Адамович С. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.145–147.

На переконання одного з очільників СВУ О. Скоропис-Йолтуховського, організація запропонувала таку політичну програму (визволення Наддніпрянської України з-під російсько панування, створення самостійної держави, проведення в інтересах українських трудящих мас радикальних соціально-економічних перетворень), що відкривало можливість для об'єднання в його рамках „нашій політичній правиці й нашій лівиці”³⁸, включаючи українську політичну еміграцію, розвіяну по різним європейським країнам, наддніпрянські політичні партії. Однак, здійснити цього не вдалося.

Розбіжності у поглядах на тактику, міжособистісні конфлікти призвели до того що у початковий період діяльності СВУ знаходився у стані перманентної внутрішньої кризи. Скандальна зміна у вересні 1914 р. керівництва організації, коли Д. Донцова на посту голови замінив М. Залізник, призвело до кардинальної зміни формату діяльності Союзу. Посилення ж співробітництва з військовими відомствами Австро-Угорщини та Німеччини, непрозоре фінансування, спроба М. Залізника монополізувати керівництво організацією призвело її до грані розколу. Ситуацію загострювали гарячкові, однак далеко не ефективні дії СВУ, якому не вдалося налагодити канал пересилки агітаційної літератури та розгорнути підпільну мережу на території Росії. Далекими від реальності виявилися й плани щодо підготовки до національного повстання та висадки в Наддніпрянській Україні українсько-турецького десанту. У листопаді 1914 р. черговий скандал завершився усуненням М. Залізника від керівництва СВУ, який очолила колегіальна Президія у складі В. Дорошенка, А. Жука, М. Меленевського, О. Скоропис-Йолтуховського. Згадані події призвели до ескалації конфлікту, який розпалювали вилучені з СВУ діячі (Д. Донцов, В. Степанківський, М. Залізник), які здійснювали спроби створення незалежних від СВУ структур, конкуруючих між собою інформаційних агентств (у роки війни їх виникло не менше семи – по два у Швейцарії та Швеції, по одному у Відні, Лондоні, Берліні)³⁹. Згадана ситуація, окрім „розпорощення” національних сил, поширення

³⁸ Див.: Скоропис-Йолтуховський О. Значінне самостійної України для європейської рівноваги / Скоропис-Йолтуховський О. – Відень: Накладом „Союзу визволення України”, 1916. – С.15.

³⁹ Див.: Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (I) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен. – 1969. – Ч.1. – С.37.

взаємних звинувачень у „зраді України”, що просочувалося на сторінки преси, отримувала негативний для української справи резонанс⁴⁰.

Це, зокрема, стосувалося В. Степанківського, який з допомогою галицьких діячів створив у Лозанні Українське пресове бюро, намагаючись зблизитись з країнами Антанти. Значну увагу франкомовний орган бюро – „L'Ukraine”, окрім популяризації „українського питання”, присвячував критиці СВУ⁴¹. Особливої гостроти протистояння між СВУ та іншими осередками наддніпрянської політичної еміграції досягли у 1915 р. Передусім, це було пов'язано з Д. Донцовим, який з групою прибічників розгорнув діяльність, спрямовану на дискредитацію СВУ, піддавав сумніву її право на членство у політично-представницькому органі українців Галичини та Буковини (у Загальній Українській Раді /ЗУР/, про яку мова йде у розділі 4.2.), що, на переконання К. Левицького, нагадувало зведення особистих рахунків⁴². Особливого розголосу, який прикував увагу до проблеми суспільно-політичних сил Австро-Угорщини, стала політична заява Д. Донцова „До моїх політичних однодумців (З приводу т. зв. „Союзу визволення України)””, яка вийшла друком у Лозанні у 1915 р. Автор заяви наголошуючи на своєму виході з цієї організації за принциповими мотивами, оцінював лідерів СВУ (В. Дорошенка, А. Жука, О. Скорописа-

⁴⁰ Див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 1914–1939. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 1–6; Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни: Придніпрянська еміграція / І. Німчук // Визволення. – Відень–Прага, 1923. – Частина II – С. 25; Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (I) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен. – 1969. – Ч.1. – С.36–40; Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (II) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен. – 1969. – Ч.2. – С.29–35; Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (III) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен. – 1969. – Ч.3. – С.38–42; Горелов М. Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета / М. Є. Горелов // Український історичний журнал. – 1994. – №5. – С.82.

⁴¹ Див.: Адамович С. Назв. праця. – С.45.

⁴² Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. – С.162, 163.

Йолтуховського, М. Меленевського) як маловідомих в Україні „учорашніх русофілів”, далеких від самостійницького руху. Поряд з цим він стверджував, що керівництво СВУ недостатньо приділяє уваги підготовці національної революції в Росії, переймаючись намірами „захопити правительство будучої України” тощо⁴³.

Згадані дії викликали негативну зворотну реакцію з боку галицьких політичних партій, передусім УСДП та УРП, активісти яких тривалий час співпрацювали у структурах СВУ. Зокрема, В. Левинський (УСДП), критикуючи Союз за надмірно тісні стосунки з урядовими структурами, отримання фінансової допомоги, що на його переконання робило українську політику залежною від Відня, в цілому характеризував його як „ідейну організацію”, якій у майбутньому, виходячи з розвитку воєнних дій, доведеться виконувати нові, більш складні завдання. Він закликав СВУ рішуче виступити проти „брудної” боротьби окремих груп (маючи на увазі прибічників М. Залізняка та В. Степанківського), „очистити атмосферу в СВУ” й посилити його діяльність в інтересах української справи⁴⁴.

Дискусії навколо СВУ перекинулися й на міжпартійні відносини Галичини. Опозиційні кола УНДП скористалися даною ситуацією не лише для висловлення своєї підтримки СВУ, засудження „розкольницької” діяльності групи Донцова-Степанківського, але й для критики лідерів галицько-буковинських національних демократів, К. Левицького та М. Василька, які, на їхнє переконання, своїми діями намагалися усунути Союз від активної участі у політичному житті⁴⁵. Своєрідна „крапка” у цій кількомісячній дискусії навколо СВУ, що вирувала у середовищі галицько-буковинського політикуму була поставлена у жовтні 1915 р., коли на своєму черговому засіданні у справі „Донцова і Степанківського” ЗУР ухвалила резолюцію, яка характеризувала виступи згаданих осіб

⁴³ Див.: Донцов Д. До моїх політичних одностумців (З приводу т. зв. „Союза визволення України”) / Д. Донцов // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.506–508.

⁴⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 387. Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч (1880–1953). – Оп. 1. – Спр.43. – Арк.112–115.

⁴⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 1914–1939 рр. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 1–26.

проти СВУ як шкідливі для української національної справи і запропонувала їм припинити подібні дії⁴⁶.

Принципово ворожу щодо СВУ позицію зайняла жевнівська закордонна група УСДРП на чолі з Л. Юркевичем*. У першому номері газети „Боротьба”, який видавався за його редакцією у 1915–1916 рр., була викладена програма групи згідно з якою її мета полягала у революційній боротьбі проти самодержавства, „за політичну волю, за Вільну Україну”. Однак, як відзначали дослідники, окрім гострої критики тактики своїх опонентів („оборонського” і „сепаратистського” напрямів) Л. Юркевич не спромігся чітко сформулювати державотворчі завдання, які мали стояти перед національним політичним рухом. Він залишався на попередніх позиціях УСДРП, підтримуючи ідею автономії України у складі демократичної Росії. Вважаючи, що український народ ще „не доріс до самостійності”, Л. Юркевич наголошував на тому, що пропаганда гасла відокремлення від Росії неодмінно відверне увагу українського народу від завдань знищення самодержавства⁴⁷.

Незважаючи на допомогу СВУ у його переїзді з Відня до Швейцарії, існуючі домовленості про координацію діяльності, основне вістря критики Л. Юркевич спрямував проти Союзу („агентурну організацію урядів центральних держав”⁴⁸), доводячи, що його прагнення щодо створення „Королівства Україна” є виявом гарячкової фантазії. Критичну увагу Л. Юркевич звертав й до особистостей керівництва організації, наголошуючи на

⁴⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906–1907). – – Оп.2. – Спр.3. – Арк.148, 149.

* Досить критично оцінював потенціал поодиноких наддніпрянських згромаджень у Швейцарії один з лідерів галицької УРП І. Макух. На його переконання діючий тут Український клуб, група соціал-демократів на чолі з Л. Юркевичем являли собою ізольовані структури без внутрішньої єдності („навіть соціал-демократи не творили спільної партійної громади”, „буквально кожний емігрант провадив свою власну політику (Див.: Макух І. На народній службі: Спогади. – С.159.).

⁴⁷ Див.: Феденко П. Український рух у ХХ столітті. – С.100.

⁴⁸ Див.: Рыбалка Л. О „Союзе освобождения Украины” (Открытое письмо к российской социалистической эмиграции) / Рыбалка Л. – Б.м.: б.г. – С.3.

тому, що вони (у колишньому діячі соціалістичних партій) зрадили своїм принципам⁴⁹.

У свою чергу, це викликало взаємні звинувачення й з боку СВУ. Зокрема М. Меленевський в одній зі своїх публічних заяв прагнув довести про хибність теоретичних висновків Л. Юркевича, який, закликаючи до боротьби проти царизму, оминав проблему Росії, яка визначалася у якості агресора щодо України та інших народів. За цих обставин, згідно із логікою М. Меленевського, відстоювання гасла української автономії, без відокремлення від Росії розцінювалося не інакше, як нерозумна тактика, яка суперечила інтересам демократії і революції, служила „справі російської реакції”. Ним же, наголошувалося на тому, що українські соціал-демократи ніколи не відрікалися від ідеалу політичної самостійності українського народу, вважаючи автономію України відповідним етапом на шляху здійснення цього ідеалу⁵⁰.

Критичні випадки Л. Юркевича проти СВУ, підхоплені російськими ліберальним та шовіністичними колами, отримали значний розголос у Російській імперії, викликавши жваву дискусію в українському середовищі по обидва боки фронту. Головним чином справа йшла про статтю російського соціал-демократа Г. Алексинського („О провокации”), яка була надрукована у журналі „Современный мир” (Петроград, 1915 р.) й розтиражована іншими виданнями, які мали антиукраїнське спрямування („Новое время”, „Речь”, „Русские ведомости”, „Słowo Polskie” та ін.). Зміст цієї „викривальної” статті із засудженням антиросійської діяльності СВУ, яка у викривленому вигляді торкалася „української проблеми”, базувалася на інформативному матеріалі женецької газети „Боротьба”. Згідно із висновками діаспорних та сучасних українських дослідників згадані дії Л. Юркевича носили антисистемний характер щодо українського суспільно-політичного табору, наносячи шкоду у цей відповідальний момент не лише інтересам української

⁴⁹ Див.: Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (VI) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен. – 1969. – Ч.6. – С.36.

⁵⁰ Див.: Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії / Гунчак Т. – К.: Либідь, 1993. – С.76.

соціал-демократії, але й української справи у цілому⁵¹. До гострого конфлікту між СВУ і женецькою групою УСДРП були залучені галицько-буковинські українські партії, передусім УСДП⁵², які засвідчували свою підтримку першій стороні.

Незважаючи на свою активність, розпорошена політична українська еміграція, окрім співробітництва з українською партійною системою Австро-Угорщини, в силу різних обставин (репресивної діяльності силових відомств Росії, ігнорування „українського питання” з боку загальноросійських партій тощо) виявилася ізольованою як від загальноросійського визвольного руху, так і громадсько-партійних сил Наддніпрянської України.

Так, практично безрезультатними виявилися настирливі домагання найбільш відомих емігрантських осередків-антиподів – СВУ та женецької групи УСДРП на чолі з Л. Юркевичем щодо налагодження спільних дій з провідною революційною силою Росії – РСДРП. Здавалося б, подібність політичної платформи (воєнна поразка Росії), яку відстоювала РСДРП, давала шанси для зближення з нею для СВУ. Однак, спроби Союзу налагодити зв'язок з емігрантськими колами „російських партій для вияснення їх відношень до української справи і Союзу”⁵³, здійснені у Швейцарії наприкінці 1914 р., виявилися неконкретними й без практичного продовження⁵⁴. Натомість, цілковиту ворожість до спроб налагодження спільних дій виявили лідери РСДРП*. Так, В. Ленін у листуванні з

⁵¹ Див.: Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни: Придніпрянська еміграція / І. Німчук // Визволення. – Відень–Прага, 1923. – Частина II – С.29; Історія України: нове бачення: Навчальний посібник / [Верстюк В. Ф., Гарань О. В., Гурій О. І., Солдатенко В. Ф. та ін.]; під ред. В. А. Смоля. – Вид. 2-е, доповн. – К.: „Альтернативи”, 2000. – С.203.

⁵² Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.467, 468.

⁵³ Див.: Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності. – С.34, 35.

⁵⁴ ЦДАВОВУ. – Ф.4405. – Оп.1. – Спр13. – Арк.15.

* До речі, СВУ зустрів значний супротив у розгортанні національно-патріотичної агітаційної роботи у середовищі військовополонених саме з боку закордонних секцій РСДРП(б), які, обумовлюючи це недопустимістю поширення „ворожнечі” між українцями і росіянами, прагнули нейтралізувати впливи „самостійників”.

М. Меленевським на початку 1915 р. заявив, що не бажає мати нічого спільного з організацією, яка розцінювалася ним як осередок буржуазного націоналізму, вела до зближення „з буржуазією і урядом „своїї” нації”⁵⁵. Подібний негатив до СВУ, його прагнень у національній сфері виявляв й лідер меншовиків Л. Троцький, трактуючи українські державницькі прагнення як „прості плітки”⁵⁶.

Поряд з цим, ворожа позиція до СВУ женеvської групи УСДРП, її критика соціал-патріотизму європейської соціал-демократії, також не призвела до покращення порушених перед війною гострих суперечностей з РСДРП, її більшовицьким крилом. Не зважаючи на те, що з боку органу РСДРП – газети „Соціал-Демократ” на початку 1915 р. була дана позитивна оцінка газеті „Боротьба”, у тому числі з причини рішучого розмежування його редакції з СВУ, це не змінило ставлення РСДРП (б) до українського соціал-демократичного руху як „буржуазно-націоналістичного”. Більше того, більшовицька фракція РСДРП і надалі пригадувала передвоєнні „гріхи” української соціал-демократії, пов’язані з дискусією на сторінках її журналу „Дзвону”, які отримали глибокий осуд (ідея „культурно-національної автономії”, „роздроблення пролетаріату по національних куріях”, співвідношення національного та інтернаціонального)⁵⁷. Не отримавши підтримки з боку закордонних організацій РСДРП, українські соціал-демократи в еміграції марно сподівалися й на створення спільного блоку з російським соціалістичним рухом безпосередньо в Росії. Про це свідчила відозва Л. Юркевича, випущена ним від імені ЦК УСДРП у першій половині 1915 р., призначена до усіх соціал-демократичних партій, які входили до складу РСДРП⁵⁸. У документі містився заклик до „російської соціалістичної інтелігенції” спільно виступити з „одностайним протестом” проти свавілля царизму над українським народом у Західній Україні, що разом з тим, торкалося

⁵⁵ Див.: Ленін В. І. Баскові // Ленін В. І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1975. – Т. 49. – С. 47.

⁵⁶ Див.: Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.103.

⁵⁷ Див.: Ленін В. І. Примітка „Від редакції” до статті „Україна і війна” // Ленін В. І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1972. – Т. 26. – С.121.

⁵⁸ Див.: Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.504–506.

загальної „української проблеми”. Однак, і ця ініціатива не отримала продовження.

Напружені стосунки з РСДРП(б), постійна загроза отримати у відповідь на українські домагання чергову порцію звинувачень у „буржуазному націоналізмі” чи опортунізмі, призвело до очікуваного результату, коли Л. Юркевич вступив у полеміку з В. Леніним, звинувачуючи його у нещирості та упередженому ставленні до українського національно-визвольного руху⁵⁹. В узагальнюючій брошурі з проблеми – „Російські соціал-демократи і національне питання” (Женева, 1917 р.) була розкритикована ленінська програма вирішення національного питання, зокрема конструкція, що включала у себе одночасно дві взаємовиключні складові: обстоювання права народів на самовизначення та „переваги великих держав”, що на практиці вело до заперечення за українцями права „боротьби за наше національне визволення”. У брошурі автор, який багато зусиль присвятив зміцненню співпраці між УСДРП та РСДРП, був вимушений констатувати, що з моменту виникнення українського соціал-демократичного руху його стосунки з РСДРП, навіть на українських етнічних землях, мали напружений характер із загальним висновком: „наш антагонізм з російськими соціал-демократами, що працювали на Україні, не тільки не послаблювався, а безнастанно посилювався”⁶⁰.

Відсутність будь-якого натяку на взаємодію між женевською групою УСДРП (єдиного помітного представництва партії у Європі) та РСДРП мали прямим продовженням й те, що український соціалістичний рух, актуалізація з його боку „українського питання” у роки війни продовжували і надалі ігноруватися не лише суб’єктами військового протистояння, але й антивоєнними силами, пов’язаних зі світовим соціал-демократичним рухом.

У першу чергу це стосувалося найпотужнішої європейської соціал-демократичної партії – СДПН, яка, враховуючи притаманні їй централізаторські тенденції, негативно ставилася до державо-

⁵⁹ Див.: Майстренко І. Історія Комуністичної партії України / Майстренко І. – Б.м.: Сучасність, 1979. – С.16–29.

⁶⁰ Див.: Рибалка Л. [Юркевич Ю.]. Російські соціал-демократи і національне питання / Л. Рибалка // Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки ХІХ – 20-і роки ХХ ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.221, 222, 237.

творчих прагнень українців, вважаючи, що вирішення „українського питання” має відбуватися виключно у межах цілісної Росії. Головний теоретик СДПН К. Каутський у своїй праці „Сполучені Штати Середньої Європи” (1916 р.) піддавав сумніву окремішність української нації та перспективи її розвитку. Як неодноразово могли пересвідчитися представники українського партійно-політичного проводу Австро-Угорщини, у багатьох питаннях, пов’язаних з війною, погляди лідерів СДПН, виявилися близькими або ж тотожними з деякими консервативними партіями Німеччини, які, захищаючи геостратегічні інтереси Німеччини, заперечували „українському питанню” у праві на існування й реалізацію⁶¹.

„Українське питання” було проігнороване й на міжнародних конференціях соціалістичних партій – Лондонській (1915 р.), де на порядку денного було обговорення питання „права націй”*, більш відомих – Ціммервальдській (1915 р.) та Кінтальській (1916 р.), головним прагненням яких було об’єднання соціалістичних сил, відродження II Інтернаціоналу, активізація боротьби за припинення війни. Не зважаючи на відповідну артикуляцію з боку УСДРП, від імені якої Л. Юркевичем була підготовлена доповідь „Україна і війна”, яка у вигляді брошури поширювалася серед делегатів кінтальської конференції, українська проблема на згаданому соціалістичному форумі, де перебувало чисельне представництво від РСДРП, так і не пролунала.

У доповіді „Україна і війна” висловлювалася принципова позиція УСДРП щодо перспектив антивоєнної та антиімперіалістичної боротьби. У ній йшлося й про можливість і шляхи

⁶¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр. 3. – Арк.319.

* Згадана конференція не пройшла непоміченою з боку політичних сил українців Австро-Угорщини. Зокрема, у публікації, вміщеній у газеті „Буковина” невдовзі після завершення її роботи, висловлювалося здивування, що конференція, висловившись в обороні „поневоленних народів”, у тому числі і Росії (фінів, поляків, євреїв) обійшла стороною долю найчисельнішого у Європі недержавного народу – українців, проблему „московських звірств” у Галичині та Буковині, утисків проти української мови тощо. Коротка стаття була вимушена констатувати про повне ігнорування російськими соціалістичними силами „українського питання”: „Цікаво, що **навіть російські соціалісти не знають нічого про поневоленних Українців**” (Див.: Соціалісти партійного Союзу а українське питання // Буковина. – 1915. – 13 марта. – С.3.).

українського національного поступу. Зважаючи на відсутність достатніх ресурсів українського національно-визвольного руху („якби українська демократія мала досить в собі сили і якби обставини їх дозволили повстати проти **обох** пануючих над нею держав, себто проти Австро-Угорщини і проти Росії та власними зусиллями організувати незалежну та вільну Україну”), Л. Юркевич доходив висновку, що за цих обставин найбільш доцільною у вирішенні „українського питання” була тактика, спрямована на політичну демократизацію держав у межах яких входили українці, їхня децентралізація „в цілях визволення поневолених націй”⁶². Натомість, про ставлення до „українського питання”, як і до українських соціал-демократів з боку РСДРП засвідчило листування його керівного середовища: О. Коллонтай оцінювала вищезгадану брошуру „Україна і війна” як „ганебно-шовіністичну”, а В. Ленін зізнався, що „брошури Рибалки [тобто Л. Юркевича – Я. В.] не читав: ніколи”⁶³.

Незважаючи на постійні спроби закордонних об’єднань наддніпрянських українців, які переважно знаходилися на сепаратистських позиціях, щодо налагодження співпраці з українськими громадськими й партійними організаціями у Росії, ці спроби виявилися майже повністю заблокованими. Причина цього крилася не лише у репресивних діях царизму, максимальному звуженні українського партійного життя в Наддніпрянській Україні, але й у глибинному менталітеті української громади Наддніпрянщини, традиційному слов’янсько-німецькому цивілізаційному протистоянні. Свою роль у цьому відіграла й російська суспільна думка, преса (як і польська), які здійснювали шалені нападки проти виявів українського антидержавного руху. Через це, окрім транспортування революційної літератури до Росії, спорадичних зв’язків з громадсько-політичними силами в Наддніпрянській Україні, емігрантські партійні згуродження були вимушені проводити основну діяльність на теренах європейських країн.

⁶² Див.: Голуб А. І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець XIX – перша чверть XX століття): Навч. посібник / Голуб А. І. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – С.33–35, 88.

⁶³ Див.: Ленін В. І. О. М. Коллонтай // Ленін В. І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1975. – Т. 49. – С.509, 227.

Щодо найвідомішого емігрантського центру – СВУ, то українське середовище Наддніпрянської України сприйняло його появу здебільшого негативно. Українська громадсько-політична еліта, осередки українських політичних партій у своїй масі не підтримали ідеї самостійної України, що пропонувалося на певному ґрунті міжнародного конфлікту, маючи тверде переконання, що вирішення долі України має відбуватися у руслі перебудови Росії на демократичну державу. Втілення ж української державності поза межами Російської імперії було пов'язане й з „болісною” необхідністю розриву із загальноросійським суспільно-політичним рухом (на всіх щаблях – від ліберально-демократичного /по лінії ТУП – кадети/ до соціалістичного /УСДРП, УПСР – РСДРП, ПСР/), до чого українські партії були не готові.

Давалося взнаки й розуміння того, що активізація українських сепаратистських сил у Європі могла створити небезпечний прецедент (у вигляді реанімованої „австро-німецької інтриги”), привід для звинувачення місцевих „мазепинців” у державній зраді і внаслідок цього – початку нових репресій проти українства. Про це красномовно свідчило засідання Ради ТУП, яке відбулося невдовзі після початку війни (Є. Чикаленко: „Оті жовтороті хлопчаки, сидячи собі в безпечному місці, розводять нездійсненні фантазії, а нас через них можуть перевишати або принаймні позасилати кудись!”⁶⁴). Зважаючи на ці обставини член Ради ТУП Д. Дорошенко у своїх спогадах вказував, що у листопаді 1914 р., після обговорення інформації щодо СВУ, було ухвалено передати його керівництву, „щоб вони були дуже обережні у своїх виступах від імені всієї України”, оскільки, не орієнтуючись у ситуації („не знаючи наших обставин, не маючи з нами контакту”), могли допустити помилку. Це було пов'язане як з різними підходами до національно-державного будівництва, так і надмірною близькістю СВУ до воєнного відомства Австро-Угорщини⁶⁵. Наразі, мусимо зазначити, що „фактор СВУ” практично не відіграв помітної ролі у взаєминах між українським суспільством в Росії (його громадсько-

⁶⁴ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Т.1. – С.349.

⁶⁵ Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – С.39; Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – С.11.

політичною елітою, політичними партіями) і владою, які і так знаходилися в апогеї протистояння. Не важко здогадатися, що царизм міг скористатися будь-яким іншим приводом для ескалації цих відносин.

Невдовзі настрої у середовищі ТУП на які вплинули розгорнуті репресії проти українців, прискорена русифікація у зайнятих російськими військами Галичині та Буковині, наростаюче переконання того, що Німеччина й Австро-Угорщина спроможні у найближчому майбутньому окупувати Україну, суттєво змінилися. Про це свідчило засідання Ради ТУП (судячи за текстом щоденника Є. Чикаленка вона відбулася взимку 1915–1916 р.), яке було присвячене обговоренню пропозиції СВУ „увійти з ними у контакт для спільної діяльності”. На той час, Рада ТУП, як зазначав Є. Чикаленко, зважаючи на свої „федералістські” переконання, визнала за неможливе встановлення прямих контактів з Союзом. Як компромісне рішення, було вирішено („нічого не мали проти”) нав’язати зносини з СВУ через нейтральні країни, однак цього так і не було реалізовано. Змінилося й особисте ставлення автора до закордонних „сепаратистів”. У своєму щоденнику Є. Чикаленко зазначав, що „мрії цього Союзу не здавалися нам такими фантастичними, як на початку війни”⁶⁶. За його словами й В. Винниченко (1916 р.) переймався надією на воєнну поразку Росії й створення за сприяння Центрального блоку Української держави⁶⁷, хоча це не характеризувало згаданих діячів як прибічників „німецької” орієнтації.

Незважаючи на згадані обставини, які створювали сприятливий ґрунт для „проникнення” СВУ в українське громадсько-політичне середовище Наддніпрянської України, йому, при всьому бажанні, так і не вдалося відіграти помітної ролі як у процесі, спрямованому на подолання дезинтеграції українських партій (принаймні соціалістичного сегменту), так і створенні, на кшталт українських міжпартійних утворень в Австро-Угорщині, потужного загальнонаціонального партійно-політичного координуючого центру.

Так, наприкінці 1914 р. за ініціативою соціал-демократичного середовища СВУ (колишніх діячів „Спілки”, УСДРП) на чолі з М. Меленевським була утворена нова партійна структура –

⁶⁶ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Т.1. – С.345.

⁶⁷ Там само. – С.345, 350.

Українська соціал-демократія, діяльність якої планувалося розгорнути на теренах Великої України. Метою партійної структури було, спираючись на довоєнні спроби об'єднання УСДРП та „Спілки”, повне злиття організаційно розпорошених українських соціал-демократичних організацій Наддніпрянщини „в одну, єдину робітничу соціал-демократичну організацію України”⁶⁸. З цією метою ініціативно-організаційною групою Української соціал-демократії за сприяння одного з відомих діячів СДПН Парвуса (О. Гельфанда), галицько-буковинських соціал-демократів у 1915 р. було розпочате видання у Софії газети „Робітничий прапор”.

У національно-політичній платформі нового партійного утворення неважко було помітити впливи СВУ. Про це свідчила й передова стаття М. Меленевського під назвою „Куди йти? (Війна і завдання українського робітництва)”, у якій були окреслені головні ідейно-політичні постулати ініціативної групи. Це стосувалося як ставлення до імперіалістичної війни, солідарного з позицією соціал-демократичних партій II Інтернаціоналу, так і актуалізації гасла соціалістичної революції. У сфері національно-державного будівництва група (у даному випадку це був свідомий відхід від монархічного гасла СВУ) закликала до створення самостійної республіканської України (складової „нової географії Європи”). Наголошуючи на соціалістичній природі організації, М. Меленевський зазначав, що революційна боротьба буде відбуватися разом з іншими „демократичними організаціями”, у форматі нищівної боротьби проти „національної буржуазії” та „національного панства”. Поряд з цим відповідний пасаж був відведений й ленінському гаслу „права народів на самовизначення” у тому розумінні, що він мав не залишатися пустою декларацією, але „обов'язуючим наказом”⁶⁹. У короткій замітці „Російські „большевики” та війна” газета приділила увагу й РСДРП(б), зазначивши, що підтримує її дії, спрямовані на рішучу боротьбу з царизмом (який гнітить Польщу й Україну), що

⁶⁸ Див.: Від видавництва // Робітничий прапор. – 1915. – №1. – С.1; Андрієнко А. Одна, єдина робітнича організація! / А. Андрієнко // Робітничий прапор. – 1915. – №2. – С.1–5.

⁶⁹ Див.: Гилька І. Куди йти? (Війна і завдання українського робітництва) / І. Гилька // Робітничий прапор. – 1915. – №1. – С.5–7.

вказувало на намір організації у своїй діяльності вести спільні дії з загальноросійськими соціал-демократами⁷⁰.

Згідно з архівними даними, які зберігаються у колекції документів А. Жука, безпосередньо причетного до зазначених подій, є поодинокі згадки про те, що у жовтні 1915 р. відбулася нарада представників УСДРП, „Спілки”, а також РСДРП з різних губерній Росії, яка була конституйована як „Нарада робітників Української соціал-демократії”. В ухвалених резолюціях наради, окрім констатації (на основі звітів з місць) цілковитої руйнації соціал-демократичного руху, який нагадував поодинокі гуртки, було прийняте рішення про відновлення мережі соціал-демократичних організацій. У зв’язку з цим планувалося скликати губернські партійні конференції, а у майбутньому і з’їзд. Першочергове завдання, яке було висунуте нарадою перед оргкомітетом Української соціал-демократії – доопрацювання проекту Програми і Статуту організації⁷¹. У 1916 р. Програма і Організаційний Статут Української соціал-демократії були видані окремою брошурою. Згідно з її текстом, згадані документи знайшли схвалення на партійному референдумі⁷². Після цього будь-які дані про діяльність Української соціал-демократії відсутні.

Не виправдалися надії СВУ й щодо налагодження тісної співпраці з наддніпрянськими соціал-демократами та есерами. Однією з перших у цій царині стала спроба О. Назарука (члена управи галицької УРП, офіційного представника СВУ), який перебував наприкінці 1914 р. у Стокгольмі, нав’язати контакти з С. Петлюрою. Однак, з його боку надійшла категорична відповідь, у якій він відмовився від співпраці з галицькими українцями та СВУ. Його позиція була обґрунтована тим, що через різне розуміння національних ідеалів, австро-німецький курс галицьких українців і СВУ, їхні гасла не могли бути обов’язковими, популярними і реально втіленими для наддніпрянських українців, які прагнули вирішення „українського питання” в іншій площині. На його переконання війна створила таку ситуацію, у якій українці, розмежовані

⁷⁰ Див.: Російські „большевики” та війна // Робітничий прапор. – 1915. – №1. – С.16.

⁷¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр.51 – Арк.148.

⁷² Див.: Програма і Організаційний Статут Української Соціально-демократії Росії. – Б. м.: б. в., 1916. – 14 с.

фронтами, опинилися у глухому куті: „...все, що діється нині галицькими емігрантами в напрямку австро-германської орієнтації, з погляду російських українців є помилкою, трагічним непорозумінням ситуації”, „кожний крок, слово і акція, направлені до того, щоб створити обставини на російській Україні, ворожі для цілості російської держави, для знесення її під цю добу, строго осуджуються на Україні, бо вважаються шкідливими і для інтересів України”⁷³.

В умовах роздмухування антиукраїнської істерії лідери УСДРП були вимушені й публічно виступити з осудом СВУ. На сторінках журналу „Украинская жизнь”, одного з поодиноких рупорів українства Росії, вже наприкінці 1914 р. С. Петлюра охарактеризував дії СВУ як „нерозважливий крок” політичної групи, яка втратила орієнтацію⁷⁴. Така крайня негативна позиція С. Петлюри стала повною несподіванкою для керівництва СВУ, яке розраховувало, що наддніпрянські соціал-демократи будуть вельми зацікавлені у співробітництві з закордонним центром. Як писав про це через декілька років О. Скоропис-Йолтуховський, „замість того, щоб використати в інтересах українського руху в Росії цей наш закордонний виступ, – [Петлюра – Я. В.] одхрещувався од нас в „Украинской жизни”, як од невідповідальних запроданців”⁷⁵. Подібні настрої відбивала й публікація В. Винниченка (1915 р.) у якій він засуджував „австрофільську лінію” СВУ, наголошуючи на тому, що „доля нації” повинна перебувати лише у власних руках. Поряд з цим, у черговий раз закликаючи до єдиної „правильної орієнтації” – опори на власний український ґрунт, й доводячи про те, що українство вже перетворилося на вагому політичну силу, він був вимушений визнати, що ця сила була ще зовсім не організована, не здібна до рішучих дій – „нас

⁷³ Див.: Петлюра С. Лист до д-ра О. Назарука – 18 грудня 1914 р. / С. Петлюра // Симон Петлюра: Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США ; [Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівичка-Холодна, Л. Чикаленко, М. Шлемкевич, П. Шпірук]. – Нью-Йорк, 1956. – С.188, 189.

⁷⁴ Див.: Петлюра С. Отрицательные черты полемики по украинскому вопросу / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1914. – №11–12. – С.9, 10.

⁷⁵ Скоропис-Йолтуховський О. Мої „злочини” (Мої відносини I: до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії) / О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська Україна. Збірник. – Відень, 1920–1921. – Ч. II, III, V. – С. 191, 192.

побоюються, але з нами не рахуються”. На переконання автора, „українська орієнтація” у складних умовах війни означала не „нейтральну” чи пасивну позицію, не випуск „декларацій” і „маніфестів” („це глузування над ним [народом – Я. В.] і над собою”), але активну діяльність, спрямовану на вирішення найперших потреб української нації (серед них – розвиток української преси, українізація освіти, боротьба за демократизацію суспільно-політичного життя тощо)⁷⁶.

Доволі категоричний зміст листівки, яка була випущена УСДРП влітку 1915 р. під назвою „Війна і українська соціал-демократія”, практично перекреслювала можливості щодо налагодження спільних дій з підавстрійськими українськими силами, що вповні респондувалося й на СВУ. УСДРП рішуче засудила співробітництво галицько-буковинських українських партій з урядом Австро-Угорщини, характеризуючи це як помилку („тісне єднання українських визвольних сил з австрійською імперіалістичною політикою, ...завело австрійських українців у нетрі нездійсненої мрії і повної залежності від австрійського уряду”)⁷⁷. Згадана констатація посилювалася й реальним перебігом військово-політичних подій, які засвідчували відсутність кроків Німеччини та Австро-Угорщини у сприянні втілення ідеї української державності.

Через це, безплідними виявилися й поодинокі контакти з партійними осередками Наддніпрянщини, які здійснювали агенти СВУ, проникаючи до Росії через Румунію. Так, безрезультатною виявилася зустріч у Катеринославі агента СВУ з В. Винниченком. Про переговори з агентом Союзу, що відбулися наприкінці 1915 р., згадував один з активних діячів Київської групи УПСР М. Ковалевський (його зустріч з емісаром СВУ, враховуючи її конспіративність, відбулася у переповнених залах Бессарабського ринку у центрі Києва). Запропонований СВУ формат взаємодії, який передбачав цілковито покласти на сприяння зовнішніх сил у виборені незалежності Україні, виявився для Київської групи УПСР неприйнятним, що і вичерпало предмет переговорів. Керівництво групи відмовилося від матеріальної допомоги з боку СВУ й

⁷⁶ Див.: Винниченко В. В чем наша сила / В. Винниченко // Украинская жизнь. – 1915. – №7. – С.14–17.

⁷⁷ Див.: Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.511, 512.

висловило побажання, щоб ця організація утрималася від зобов'язань перед Центральними державами („ми не були прихильниками перемоги Росії у цій війні і розбиття Росії ми вважали за один з можливих виходів для розв'язання української проблеми. З другого боку, ми занадто добре бачили нищення України російським імперіалізмом і не мали жодних підстав думати, що німецький імперіалізм буде кращим”). Натомість, М. Ковалевський вказував, що зазначеному емісару СВУ все ж таки вдалося нав'язати контакти з деякими осередками українців, які займали „самостійницьку” позицію⁷⁸.

У 1915 р. заходами СВУ та наддніпрянських соціалістичних сил були здійснені серйозні спроби щодо створення на теренах Росії всеукраїнського координуючого національно-визвольного центру. Наслідком проведеної у Києві у квітні 1915 р. нелегальної наради, до якої були залучені представники УСДРП, „Спілки”^{*} та безпартійні, яка схвалила національно-політичну Платформу СВУ, на переговори з керівництвом Союзу був відряджений Є. Голіцинський⁷⁹ (у колишньому активний діяч РУП), якому вдалося двічі виїздити до країн Центрального блоку (Австро-Угорщина, Туреччина, Балкани). Під час першої з них (травень 1915 р.) між Є. Голіцинським та членами Президії СВУ А. Жуком та М. Меленевським було досягнуто угоди про створення спільних організаційних структур. У руслі цих домовленостей передбачалося перейменування Президії СВУ у Закордонний Комітет Союзу, а на терені Великої України у Києві чи іншому великому місті створити

⁷⁸ Див.: Ковалевський М. При джерелах боротьби (Спогади, враження, рефлексії) / Ковалевський М. – Іннсбрук: Накладом Марії Ковалевської, 1960. – С. 189–191.

^{*} Про існуючий зв'язок між УСДРП та „Спілкою” свідчили й спогади активного спілчанина М. Галагана, який згадуючи про початок революційних подій у 1917 р. зазначав, що у спілкуванні з В. Винниченком та М. Поршем не відчувалося „найменшого натяку на колишні доволі гостро неприязні відносини після розколу РУП та за час існування паралельно УСДРП і „Спілки” (Див.: Галаган М. З моїх споминів (Світова війна – розвал царату – українська революція). II частина / Галаган М. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1930. – С.102.).

⁷⁹ Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Михальський І. С. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С.167, 168.

Центральний Комітет Союзу, мережу місцевих комітетів. Спільними заходами Закордонного Комітету та Центрального Комітету мав бути утворений вищий політичний орган – Головна Рада „Союзу визволення України”. Учасники наради сподівалися, що на базі згаданих політичних структур, або за їх участі, у випадку окупації Наддніпрянщини військами Центральних держав буде утворений тимчасовий орган національної влади⁸⁰. Про вагу згаданих заходів свідчило те, що Є. Голіцинський у 1915 р. приймав участь у роботі українського політичного представницького органу Австро-Угорщини – ЗУР, був учасником української делегації під час переговорів з урядом Угорщини. Тема взаємовідносин СВУ і наддніпрянських українців була предметом неодноразового обговорення на засіданнях ЗУР. Поряд з тим були відомі й критичні зауваження Є. Голіцинського щодо співробітництва з військовим блоком Центральних країн, враховуючи те, що українська сторона так і отримала від них необхідних гарантій щодо української державності⁸¹.

Хоча А. Жук у жовтневій 1915 р. публікації у „Вістнику СВУ” стверджував про існування двох центрів Союзу – Центрального Комітету на терені Наддніпрянської України та Президії Союзу (Закордонний Комітет)⁸², це швидше відповідало намірам, ніж дійсності. Свою роль у „роздмухуванні” масштабів діяльності СВУ у Наддніпрянській Україні відіграли й силові структури самодержавства. Так, ще у грудні 1914 р. у циркулярі департаменту поліції МВС Росії повідомлялося про утворення у Києві за участі представників українських організацій самостійницького напрямку „Головної Ради СВУ” з розгалуженою організаційною мережею, метою якої була підготовка до повстання на півдні України. Однак, згаданий документ був далекий до достовірності й мав характер

⁸⁰ Див.: Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.233–235; Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності. – С.16, 17; Жук А. Союз визволення України / А. Жук // Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 382.

⁸¹ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів... – Перша часть. – С. 271–273; ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр .3. Арк.131.

⁸² Див.: Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності. – С.17.

провокації, який спонукав до проведення превентивних ударів по українському рухові*.

У даному разі є сенс погодитися з висновком Департаменту поліції Російської імперії (1916 р.), у якому наголошувалося, що „діяльність закордонної групи російських українців відокремлена від практичної роботи проживаючих в Росії Українців”⁸³. Критично оцінюючи документальну базу репресивних органів Росії, гіперболізовані дані щодо мережі структур СВУ в Наддніпрянській Україні, українські історики, зокрема, Б. Корольов, І. Михальський, вказують, що упродовж 1915–1916 рр. в Наддніпрянській Україні мова може йти лише про локальні осередки сприяння СВУ („Комітети активних дій”), серед них найбільш активні – київська та катеринославська групи „Союзу визволення України”, які, хоча і мали зв’язки з політичними і громадськими інституціями, однак не проявили себе у суспільно-політичному житті⁸⁴.

Натомість, вражаючи масштаби діяльності політичних емігрантських центрів (передусім СВУ, згідно із „аналітикою” департаменту поліції – вкрай небезпечної „для державного порядку організації”⁸⁵, Закордонної групи УПСР), їхні радикальні гасла стали

* Намір силових структур царизму охарактеризувати СВУ як „керівника національного руху” в Наддніпрянській Україні, особливо його соціалістичного напрямку, була очевидною ще марксистським історикам 30-х рр. ХХ ст. Так, один з дослідників історії КПБ(б)У М. Попов зазначав, що за рахунок активізації відомого факту про надання допомоги СВУ з боку „австрійських і німецьких імперіалістів”, досягалася головна мета – компрометації усього українського руху, звинувачення його у державній зраді, а через це – й посилення проти нього боротьби (Див.: Попов М. М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України / Попов М. М. – Третє випр. й доп. вид. – Х.: Пролетарий, 1929. – С.99).

⁸³ Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии // Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.352.

⁸⁴ Див.: Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності. – С.17, 18.

⁸⁵ Див.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. – С.314.

відповідним поштовхом до розгортання роботи українських партій в Наддніпрянській Україні. Саме з цим чинником, як стверджували вітчизняні науковці, був пов'язаний процес не лише відродження й активізації організацій УСДРП (зокрема, у Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославські губерніях, Петербурзі тощо), есерівських груп (Київська, Харківська), українського студентського і кооперативного рухів⁸⁶, але й поширення у суспільстві сепаратистських настроїв, популярності гасла державної самостійності України.

Про відповідну еволюцію, яка відбувалася у середовищі УПСР, свідчили видання Київської групи УПСР. Так, березнева 1915 р. відозва групи під назвою „Святочні паралелі” відображала негативне ставлення до ідеологічної платформи СВУ. У ній підкреслювалося, що „центр ваги політичного розвитку України” має полягати у розвитку класової боротьби, у „непереможнім ході трудового народу до соціально-політичного оновлення, до волі”. Відозва закликала суспільство до незалежної української орієнтації, активної політичної боротьби, організації свідомих соціалістичних сил. Поряд з тим, у другому номері Київської групи УПСР журналу „Боротьба” (весна 1915 р.) була опублікована Платформа СВУ з її провідним постулатом утворення нової національно-політичної організації в Україні після звільнення її від Росії, підготовки до скликання українського національного конгресу⁸⁷.

Під безпосереднім впливом СВУ у 1915 р у Катеринославській губернії виникло міжпартійне об'єднання – „Ініціативний Комітет Українського Самостійного Союзу”. Згідно з національно-політичною програмою Союзу його метою було створення незалежної суверенної української держави у формі демократичної Української республіки, до якої мала увійти уся українська етнічна територія. Як перехідна

⁸⁶ Див.: Курас І. Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні. – С.102; Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Михальський І. С. – Луганськ: б. в., 1995. – С.7, 14–16; Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – С.196, 208.

⁸⁷ Див.: Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Михальський І. С. – Луганськ: б. в., 1995. – С.7, 15, 16.

форма втілення цієї мети передбачалося застосування принципу національно-територіальної автономії. У своїй тактиці Союз, висловивши недовіру до „українофільства” і „русофільських тенденцій”, визнав за необхідне налагоджувати контакти з національно-політичними групами, які визнавали право українського народу на незалежність⁸⁸. Однак, окрім проголошення загальних гасел ця організація не спромоглася до активних дій.

Про складні і динамічні процеси, які характеризували як „орієнтаційний” процес, так і партійні впливи свідчив розвиток політичного студентсько-учнівського руху в Наддніпрянській Україні, зокрема, найпотужнішої організації – „Юнацької Спілки” (створ. у Харкові на початку 1915 р.), яка у роки війни, не зважаючи на переслідування та арешти, провела низку загальноукраїнських конференцій (з’їздів), розгорнула помітну агітаційно-пропагандистську діяльність. Від початку в організації, яка виступала за незалежність України, переважали настрої, співзвучні СВУ та Закордонній групі УПСР. У середині 1916 р. керівництво „Юнацької Спілки” в основу своєї діяльності поклало програми загально-російських партій – РСДРП (базова), ПСР (частково). Це не завадило Спілці і надалі дотримуватися постулату „Самостійної України”. Особлива увага приділялася необхідності спільних дій з російськими революційними силами. Умовою такої співпраці визначалися підтримка з боку останніх самостійницьких прагнень українців та безумовна поразка у війні Росії. На третій конференції гуртків „Юнацької Спілки” Лівобережної України (грудень 1916 р.) була ухвалена тактична лінія докорінно іншого спрямування: головною метою організація проголосила об’єднання „усіх українських робітників” у спільній боротьбі разом з „російськими та іншими організаціями” за утвердження автономної України у складі демократичної Росії⁸⁹.

Відповідним „барометром”, який засвідчував підтримку еміграційного політичного руху стало негативне реагування з боку

⁸⁸ Див.: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / [упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – С.228–230.

⁸⁹ Див.: Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Михальський І. С. – Луганськ: б. в., 1995. – С.9, 15–17.

українського політичного середовища (УСДРП, УПСР, студентські організації) на вже згадану публікацію „викривальних” матеріалів про СВУ, здійснених на початку 1915 р. Г. Алексинським. Згідно із фіксацією жандармського управління, свою принципову точку зору з проблеми висловила петроградська організація УСДРП, яка у своїй резолюції (визнаючи право женеvської „Боротьби” щодо означення своєї ідейної позиції) висловила рішучий протест проти необгрунтованої критики („критика без фактів”) „товаришів Донцова, Дорошенка, Скорописа”, діяльність яких розцінювалася як цілком „ідейна”. Оприлюднення ж у російській пресі матеріалів з дискредитацією діяльності СВУ, українські соціал-демократи визнали як небезпечне і шкідливе явище, що „підіграло” антиукраїнські настрої, зближувало російські ліберальні кола з крайніми шовіністами, давало підстави для трактування українського суспільно-політичного руху виключно як вияву „австро-німецької інтриги”. Зважаючи на важливість моменту, резолюція закликала українських соціал-демократів демократів до єдності, через що артикуляція різного ставлення до війни – „австрофільського”, „русофільського”, „нейтрального” вважалася неприпустимою.

На схожій позиції було й близьке до УПСР Інформаційне Бюро Київського Українського Студентства, яке у своїй постанові висловило обурення з приводу публікацій у російській пресі антиукраїнських матеріалів, у який містилася критика СВУ, М. Залізняка, Д. Донцова, що розцінювалося як наклеп, спрямований проти української національної ідеї. Відзначалося, що своїми суперечливими діями газета „Боротьба” дискредитувала й діяльність австрійського українського політичного представництва – ЗУР⁹⁰.

Пронімецькі настрої у середовищі політично активних українців Наддніпрянської України докорінним чином змінилися після проголошення у листопаді 1916 р. імператорами Німеччини та Австро-Угорщини Конгресової Польщі та наміру зміцнення автономії неподільної Галичини. Згадана акція, сприйнята українським загалом як загрозлива щодо українських національних інтересів, прискорила переорієнтацію українських суспільно-

⁹⁰ Див.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. – С.319, 320; ЦДІАУ у Києві. – Ф.274. – Оп.4. – Спр. 548. – Арк. 113–114.

політичних сил на „власні сили”. Для українських партій Наддніпрянщини це означало не лише повернення до традиційної тактики, що передбачала участь у загальноросійському визвольному русі, але й перехід від „самостійництва” до ідеї національно-територіальної автономії України у складі демократичної Російської федерації.

Щодо безпосередньо теренів Наддніпрянської України, то в умовах жорстоких переслідувань, відсутності умов для розгортання партійної роботи (як відновлення її організаційної форми, так і налагодження зв'язків з широкими масами суспільства), значна частина української партійної еліти у цей складний період виявилася неспроможною використати ситуацію, пов'язану із війною, й надати українському рухові політичного характеру. Помірковані прошарки українського суспільства знайшли для себе можливим виявити свою протестно-опозиційну позицію у формі байдужості „до держави-тирана, до держави-тюрми”. Цей напрям (залучаючи до нього і себе) характеризував відомий діяч ТУП С. Єфремов: „Активної сили... не маємо досить, щоб штурхнути свого ворога в пропасть та й не будемо одначе боронити його: хай собі гине!”⁹¹. Зрозуміло, що зазначена тактика в умовах війни, яка розхитувала основи політичної системи Росії, була далекою від ефективної. Попри це, не маючи змоги заявити про себе у повний голос у політичній сфері, нелегітимний український рух, у тому числі за участі діячів українських партій, спрямовував свою енергію у ту сферу, яка не загрожувала репресіями їхнім учасникам – відновлення зруйнованих царським режимом організованих проявів українців у громадській сфері – української преси та книгодрукування, національних товариств. Все більш настирливими були й вимоги щодо припинення невмотивованих репресій проти українства, українізації народної освіти тощо. У цій сфері найбільш активним виявилось ТУП, яке організувало кампанію по систематичному надсиланню петицій до ліберальних депутатів IV Державної Думи з міст України (до П. Мілюкова, М. Чхеїдзе, О. Керенського). До цієї акції приєдналися й організації УСДРП та УПСР. Разом з тим, навіть помірковані заходи у поєднанні із значною радикалізацією у роки війни суспільства висували на чергу дня вже

⁹¹ Цит. за: Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.229.

традиційне гасло автономії України, що нестримно штовхало „українське питання” у політичну сферу.

Перші ознаки активності українських партій (відновлення партійних структур, поширення агітаційно-пропагандистської діяльності) в Наддніпрянській Україні були помічені лише у 1915 р. Свою роль у цьому відіграло як загострення політичної кризи у країні, так і вимушені кроки з лібералізації суспільного життя, відновлення української преси, що відкрило перед партіями обмежену можливість діяльності у легальній сфері. Однак, навіть небезпека втрати Наддніпрянської України у 1915 р. не викликала у самодержавства потреби у консолідації громадянських сил, у тому числі й за рахунок співпраці з національними елітами. Перед українськими громадськими силами Наддніпрянської України, політичними партіями і надалі залишалися перспективи діяти у нелегітимному просторі, через що їхня активність проявлялася головним чином через участь у різноманітних організаціях по сприянню фронту і тилу, допомоги пораненим, біженцям, потерпілим від війни – Всеросійського земського союзу, Всеросійського союзу міст, Комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту, Комітету Великої княжни Тетяни Миколаївни тощо. Було створене й національне українське товариство по опіці над біженцями і вигнанцями – Товариство півдня Росії (Київ, травень 1915 р.), яке очолили Д. Дорошенко, В. Ігнатович, В. Леонтович та інші⁹².

Розгортання українського громадсько-політичного руху в Росії, помітна активність політичних партій знаходили все більшу увагу з боку українського півавстрійського середовища, що було відображено у постійних рубриках провідних галицько-буковинських газет. У свою чергу це свідчило й про обізнаність з тими процесами, які відбувалися в Наддніпрянській Україні. Так, у березневій 1915 р. публікації газети „Буковина”, яка виходила у Відні, містилася інформація, що у лютому 1915 р. на території Росії відбулися таємні збори українських „революційних груп”, присвячені розробці стратегії боротьби проти царського уряду. Особливу увагу публікація звертала на той пункт порядку денного, що стосувався співробітництва з російськими партіями. Після

⁹² Див.: Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К.: Генеза, 2004. – С.412–422.

обговорення питання, внаслідок „безліч разів доказане центра-лістичне і русофільське становище всяких „революційних” російських партій”, збори визнали за необхідність відкинути будь-які спроби щодо такої співпраці. Поряд з цим, було визнане за необхідне нав'язати більш тісні контакти з революційними партіями інших поневолених народів Росії⁹³.

Влітку 1915 р. газета „Діло”, яка перебувала у сфері впливу галицької УНДП, розмістила редакційну аналітичну статтю-огляд, присвячену аналізу ситуації в Наддніпрянській Україні, проявам суспільно-політичної активності українців. На переконання редакції, умови воєнного стану сприяли поширенню серед українців Росії наряду „легалістів”, що, у першу чергу, стосувалося ТУП. Українським ліберально-демократичним колам робилися закиди щодо їхньої політичної пасивності, яка не виходила за межі нав'язування контактів з російськими кадетами, маючи намір схилити їх до захисту української справи („ми не чули про інші спроби політичних виступів поступовців. Їх діяльність обмежується написанням інформаційних статей і заміток про Галичину й український нарід”). У той же час, позитивно оцінювалися дії представників „нелегального українського руху” – революційно-соціалістичного табору (стаття згадувала про есерівську відозву Харківського гуртка „До Братів-хліборобів!”), який займав позицію рішучої боротьби з царизмом⁹⁴.

У своїх спогадах Д. Дорошенко „перелом” в українському громадянстві відносив до другої половини 1916 р., пов'язуючи це передусім з діяльністю ТУП („минулося перше приголомшуюче вражіння катастрофи 1914–1915 років. Помалу вертався активний настрій, і люди, приглушені війною, прибиті сумнівами, знову почали оживати й гуртуватись коло старих своїх осередків, головно коло „Товариства Українських Поступовців”)⁹⁵. Певні здобутки українські суспільно-політичні сили, які були вимушені спрямовувати свою активність у легальну сферу, отримали вже на зламі 1915–1916 рр.

⁹³ Див.: Тайний конгрес українських сепаратистів // Буковина. – 1915. – 13 марта. – С.3.

⁹⁴ Див.: Що діється на Україні... Російська Україна і теперішня війна // Діло. – 1915. – 5 червня. – С.3.

⁹⁵ Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Дорошенко Д. Вид. 2-е. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С.62.

Свої результати у цій сфері давала й тісна співпраця ТУП з кадетами, думськими колами. Так, у червні 1915 р. кадети, розуміючи усю вагу українського питання, на своїй конференції прийняли резолюцію про визнання прав українців на широке культурне самовизначення*. На одній із сесій Державної Думи представники кадетів виступили з різким осудом політики Росії у Галичині. Однак, як зазначав В. Винниченко, навіть виступи з думської трибуни на захист українців (П. Мілюков, О. Керенський) у 1915 р. мало „закритий” характер, адже їх виступи не отримали підтримки у Державній Думі, а зміст їхніх доповідей не потрапив на шпальти газет, тобто не стало здобутком широких мас суспільства⁹⁶.

Поряд з тим, усвідомлення всієї бруталності політики царизму до власних українських підданих призвела до того, що у 1915 р. фракції загальноросійських соціал-демократів та трудовиків подали до розгляду парламенту запит щодо діючих заборон на українську пресу в Наддніпрянщині. Внаслідок бурхливого обговорення Дума була вимушена прийняти рішення про скасування обмежень і відновлення „малоросійської преси”, що позитивним чином відобразилося на розвитку українського суспільно-політичного руху.

Щодо українських партій соціалістичного сегменту, які становили для самодержавства об’єкт прискіпливої уваги, то вони, являючи собою малопов’язані між собою окремі організації, проявляли свою активність лише спорадично – участю у редакціях демократичних ЗМІ та добровільних організаціях, виданням відозв та листівок тощо. За роки війни лише УПСР спромоглася до проведення партійної конференції (1915 р.), яку скликала найпотужніша – Київська організація. На переконання дослідників, у роки війни найчисельнішими й найактивнішими виявилися організації УПСР (найпомітніші з них – Київська та Петроградська групи), що не йшло у порівняння з

* Про „обмежений ресурс” рівня співпраці українських ліберально-демократичних сил з кадетами свідчила негативна реакція останніх на декларацію ТУП під назвою „Наша позиція” (грудень 1916 р.), у якій містилися вимоги втілення ідеї демократичної автономії України у складі „федерації вільних народів”. Згадана декларація стала причиною загострення стосунків ТУП з російськими кадетами, які і надалі не сприймали радикальних вимог українців у національно-державницькій сфері.

⁹⁶ Див.: Винниченко В. В чем наша сила / В. Винниченко // Украинская жизнь. – 1915. – №7. – С.13.

іншими українськими партіями – УСДРП, „Спілка”, УНП⁹⁷. У 1915–1916 рр. українські есери (Київська група УПСР), що виявилось не під силу іншим партіям, видавала нелегальний журнал „Боротьба”. Деяких здобутків їм вдалося досягти на ниві пропагандистської діяльності серед селянських мас. Під впливом есерів перебували студентсько-учнівські нелегальні організації, зокрема, у Києві, Харкові, Полтаві. Поряд з цим, в умовах переслідувань, діяльність партійних груп нагадувала лише відлуння УПСР періоду найвищого етапу її розвитку у 1905–1907 рр.

У подібному невідрадному становищі „гуртківщини” знаходилися і організації УСДРП. Як відзначав на початку 30-х рр. ХХ ст. по „гарячим слідам” М. Равич-Черкаський, у роки війни через відсутність надійного зв'язку ЦК УСДРП виявився не дієвим. На місцях найбільш видимою спорадичну діяльність проявляли організації соціал-демократів у Катеринославі, Полтаві, Одесі, Києві, Петрограді. Відзначалося, що їхній вплив на робітниче і солдатське середовище було незначним. Партія зазначала значних втрати через ліквідацію каральними органами її найбільш активних осередків. Через постійні провали нереалізованими виявилися й спроби УСДРП щодо розгортання мережі нелегальних та легальних ЗМІ⁹⁸. Обмеженою виявилася й „географія” активності УСДРП та УПСР, ТУП, яка зосереджувалася головним чином у Київській, Полтавській, Харківській та Катеринославській губерніях, в Одесі та Петрограді.

Згаданий стан українських політичних партій підтверджував й підсумовуючий огляд революційного і громадського руху, настроїв населення, підготовлений Київським губернським жандармським управлінням у першій половині 1916 р. У розділі „Українські соціал-демократи та соціалісти-революціонери” зазначалося, що нелегальні організації УСДРП та УПСР не в стані проводити активної діяльності – у перших вона була виявлена лише у вузькому середовищі українського студентства, есерів

⁹⁷ Див.: Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. – К.: Смолоскип, 1996. – С.94–97.

⁹⁸ Див.: Равич-Черкаський М. История коммунистической партии (б-ов) Украины / Равич-Черкаський М. – К.: Госиздат Украины, 1923. – С.35.

(Київська група) – обмежена видавничо-пропагандистською діяльністю навколо журналу „Боротьба”⁹⁹.

Не маючи змоги відновити партійну мережу, скликати конференцію чи з’їзд, на яких була би відкорегована тактика на період війни, українські есери та соціал-демократи, близькі до них студентські організації діяли під звичними гаслами, апробованими у довоєнну добу. Так, на початку 1915 р. у нелегальних партійних виданнях (відозви, листівки тощо), що виходили українською і російською мовами, виносився протест проти наступу політичної реакції, призупинення діяльності Державної Думи, заборони діяльності громадських організацій тощо. Деякі тематичні відозви присвячувалися знаковим подіям – річниці народження і смерті Т. Шевченка, розстрілу робітників на Ленських копальнях, святкуванню дня міжнародної солідарності трудящих – 1 травня тощо. Окрім актуалізації антиурядових та антивоєнних закликів, увага соціалістичних партій все більш концентрувалася на силовому поваленні самодержавства. Однак, враховуючи слабкість партій, відсутність міцних зв’язків з трудящими масами, тиском силових відомств, вони були не в стані запропонувати конкретного „плану дій”. Наприклад, антиурядова листівка УСДРП (жовтень 1915 р.) обмежилася загальними фразами, що більше було схоже на „нагадування” суспільству про існування партії: „Тільки революція принесе волю. Організуйтеся-же. Геть війну. Хай живе революція. Геть самодержавство. Хай живе демократична республіка. Хай живе автономія України”¹⁰⁰. В оприлюдненому Київською групою УПСР у 1915 р. проекті партійної програми також виносилися заклики до робітників, трудового селянства, соціалістичної інтелігенції об’єднатися в ім’я соціального і національного звільнення у „могутній активно-суспільний організм”. Окрім докорінної зміни суспільно-політичних і соціальних відносин партія у національно-державній сфері висунула завдання перетворення України у суб’єкта вільної федерації, створеної на руїнах Російської імперії¹⁰¹. Як досягти

⁹⁹ ЦДІАУ у Києві. – Ф.274. – Оп.4. – Спр. 548. – Арк. 108, 108 зв.

¹⁰⁰ Див.: Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.516.

¹⁰¹ Див.: Листівки українських політичних партій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) / [упоряд. Б. І. Корольов,

цього в умовах імперіалістичної війни, самодержавного ладу УПСР не пояснювала.

У роки війни у громадсько-політичному житті України були помічені нові явищі, які суттєво впливали на українську багатопартійність, яка і надалі, маючи формальний характер, перебувала у стані глибокої кризи. Зростаюча радикалізація суспільства, яка не „вкладалася” у рамки існуючих партій (ТУП, УПСР, УСДРП, „Спілка”, УНП), спричинила до появи нових політичних структур, які виникали переважно у студентському середовищі й перебували під ідейним впливом есерів та соціал-демократів – „Український соціалістичний колектив”, „Всеукраїнська Юнацька Спілка”, „Українське національне коло”, „Українська студентська громада”¹⁰². У своїй агітаційно-пропагандистській діяльності ці організації у політичній сфері висували домагання в амплітуді – від демократизації політичного устрою Росії до ліквідації самодержавства й встановлення автономії України.

Саме життя, а також досвід плідної співпраці українських партій Австро-Угорщини, висували на порядок денний й завдання щодо посилення міжпартійних консолідаційних процесів, які були актуалізовані ще на початку війни. Втілення цих задумів бачилося як у напрямі „по вертикалі” (тобто утворення міжпартійного об’єднання, яке б об’єднало українські політичні партії різного спрямування від соціалістичного до ліберально-демократичного сегменту – загальнонаціонального міжпартійного згуртування), так і по „горизонталі” (консолідаційний процес, який мав охоплювати споріднені українські й інонаціональні партії окремого спрямування).

Одна з перших спроб утворення загальноукраїнського партійного координаційного центру була пов’язана з УНП. Вже восени 1914 р. партія, ймовірно за участі М. Міхновського, виступила з ініціативою налагодити випуск періодичного видання й утворити міжпартійне об’єднання, зорієнтоване на вирішення „українського питання” після переможного завершення війни¹⁰³. Однак, ця ідея виявилася нереалізованою. Справа полягала не лише у рішучій

І. С. Михальський]. – Луганськ: СУДУ, 1999. – С.107 – 109; Бевз Т. А. Назв. праця. – С.127, 128.

¹⁰² Див.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. – С.323–332.

¹⁰³ Див.: Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово. – С.199.

протидії самодержавства будь-яким проявам суспільно-політичній активності українства, але й у тому, що маловпливова УНП, яка на той момент нагадувала віртуальну політичну силу, не могла претендувати на роль об'єднуючого міжпартійного центру.

Загалом, подібність національно-політичних платформ українських партій Наддніпрянської України (щодо форми майбутнього державного устрою, демократизації політичного режиму Росії), високий рівень мотивації стосовно вирішення „українського питання” створювали сприятливий ґрунт для об'єднання їхніх ресурсів на етапі демократичної революції. Так, УСДРП, УПСР та ТУП бачили майбутнє України як демократичної республіки у складі оновленої федеративної Росії. Єдине, що соціалістичні партії, на відміну від українських ліберально-демократичних кіл, вбачали, що перехід до нового державного устрою має неодмінно відбуватися у формі соціальної революції. Згадані настанови не входили у суперечність з „самостійницькою” позицією УНП, яка розглядала запровадження широкої національно-територіальної автономії України як відповідний компроміс, першу ланку до повної державної суверенності. Однак, через низький рівень інституційного стану партійного життя, антисистемний характер партійних настанов, які входили у суперечність з існуючою політичною системою, ідея консолідації українських політичних партій залишалася нереалізованою до моменту ліквідації самодержавства. Через це об'єднавчий процес у лоні українських партій носив спорадичний, локальний характер.

Найбільш поширеними виявами співробітництва українських партій – ТУП, УСДРП, УПСР стала участь їхніх представників у легальних демократичних виданнях (серед них – В. Винниченко, С. Петлюра, М. Ковалевський, С. Єфремов та ін.), на рівні місцевих організацій. Значну активність, починаючи з 1915 р., у руслі пошуків контактів з українськими есерами, більшовицьким крилом РСДРП виявляв ЦК УСДРП. Так, на початку 1915 р. на порядку денного партії було питання про об'єднання УСДРП та УПСР у єдину соціалістичну партію. З цією метою у січні 1915 р. у Москві відбувся нелегальний з'їзд делегатів від обох партій, на якому відбувалося обговорення умов об'єднання. Однак, через принципові програмно-теоретичні розбіжності, зокрема щодо вирішення аграрного питання, об'єднавчий процес було призупинено. Незважаючи на це, контакти між партіями не припинялися. Про це свідчили й

окремі публікації в органі Київської групи есерів журналі „Боротьба” матеріалів українських соціал-демократів.

В силу „відкритого” характеру української багатопартійності у роки війни українські партії напружували зусилля й у посиленні спільних дій з загальноросійськими та національними опозиційно-революційними об'єднаннями. Передусім, це стосувалося традиційної практики подвійного членства активістів ТУП в організаціях загальноросійських кадетів. УСДРП також робила спроби у зближенні з російськими соціал-демократами, які працювали в Наддніпрянщині, але, враховуючи переслідування царизму та прохолодне ставлення керівництва РСДРП, вони, маючи поодинокий характер, не увінчалися успіхом. Так, виявився паралізованим проект спільного видання українськими та російськими соціал-демократами у Харкові легальної газети „Слово” (1915 р.). Вже після виходу першого номеру газети видання було заборонене поліцією.

Існували й плани створення спільних організаційних міжпартійних структур. З цією метою, за ініціативою організації УСДРП у Катеринославській губернії на зламі 1915–1916 рр. двічі проходив переговорний процес з одним з місцевих осередків РСДРП(б). У руслі створення об'єднаної структури для ведення поточної практичної роботи між партійними організаціями була, навіть, укладена тимчасова угода, згідно з якою російські соціал-демократи зобов'язувалися визнавати принцип „національних організацій пролетаріату”, що було „табу” для РСДРП, та вимогу автономії України¹⁰⁴. Однак, через супротив загальноміської катеринославської організації РСДРП¹⁰⁵, численні арешти, які за висновком поліції призвели до „ліквідації” катеринославської організації УСДРП наприкінці 1915 р. (до речі, при обшуку в українських соціал-демократів були вилучені друковані видання СВУ, часописи „Боротьба” /органу УСДРП женеvської групи та Київської групи УПСР/)¹⁰⁶, згадана акція не отримала продовження.

¹⁰⁴ Див.: Попов М. М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України / Попов М. М. – Третє виправлене й доповнене видання. – Х.: Пролетарий, 1929. – С.100.

¹⁰⁵ Див.: Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. – С.213.

¹⁰⁶ Див.: Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. – С.335–337.

До речі, із розгромом Катеринославської організації УСДРП був пов'язаний, напевно, останній вирок, винесений самодержавством активістам українських партій. На закритому засіданні Одеського військово-окружного суду, який відбувся у січні 1917 р., за „приналежність до катеринославської організації української соціал-демократії” три члени УСДРП були позбавлені всіх прав і засуджені до каторжних робіт строком на чотири роки¹⁰⁷.

На ниві боротьби з самодержавством українські партії намагалися скоординувати свої дії і з інонаціональними революційно-опозиційними силами, які діяли на теренах Наддніпрянської України. Йдеться про зближення українських революційних осередків, Київської групи УПСР з нелегальними польськими групами Правобережжя, які у національно-політичній сфері висували гасла вирішення „польського питання” в амплітуді від автономного статусу у складі Росії до відновлення суверенної Польщі. Про це свідчило й створення на початку 1916 р. за ініціативою „Київського міжнаціонального Бюро Молоді Недержавних Націй” міжнаціонального згромадження до якого увійшли представники від трьох українських (Інформаційне Бюро Київського Українського Студентства, Київська група УПСР, Головна Українська Студентська Рада в Петрограді) та трьох польських (Унія груп Молоді Прогресивно-Незалежної, Робітничя Молодь ПСП, Селянська молодь Селянського союзу) організацій. Від його імені була оприлюднена декларація (українською та польською мовами) у якій, базуючись на засадах міжнаціональної солідарності та самовизначення народів, був висловлений намір розпочати спільну боротьби проти „російського централізму”. Метою взаємної українсько-польської взаємодопомоги було досягнення „свободи і незалежності” українського і польського народів¹⁰⁸.

На теренах Наддніпрянської України значну активність розвинула РСДРП (особливо її Харківська та Катеринославські організації), яка виявилася набагато потужнішою від УСДРП.

¹⁰⁷ Див.: Приговор по делу екатеринославской организации украинской социал-демократической партии // Украинская жизнь. – 1917. – №1–2. – С.92–93.

¹⁰⁸ Див.: Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. – С.518, 519.

Російськими соціал-демократами робилися й численні спроби щодо видання власних друкованих органів, що оперативно присікалося поліцією. Загалом, у роки війни лише організаціями РСДРП(б) в українських губерніях було видано декілька примірників газет, десятки найменувань листівок (виключно російськомовної продукції) загальним накладом близько 135 тис. примірників, які фокусувалися на „класових”, „загальновизвольних” проблемах. Розуміючи значення координуючого центру для всіх українських губерній (!) РСДРП(б) планувала скликати обласну конференцію Півдня й створити Південну обласну організацію РСДРП. В умовах, коли ще такого центру не було утворено, російські більшовики у своїх прокламаціях закликали робітників згуртуватися у революційній боротьбі проти самодержавства „навколо єдиної і сильної організації”¹⁰⁹. Тобто, як і у попередній час, РСДРП, діяльність якої в Наддніпрянській Україні носила централізаторський характер, продовжувала цілковито ігнорувати як українські політичні партії, так і „українське питання”, що руйнувало суспільно-політичний простір функціонування української багатопартійності, створювало додаткові труднощі, у першу чергу для УСДРП. Безпосередньою реакцією на згадані процеси, зокрема, стало утворення наприкінці 1916 р. у середовищі українського студентства Києва „Української Громади”, яка визначила своє головне завдання у боротьбі проти денационалізації української нації, бойкотуванні „московської культури”. Організація підтримувала ідею політичного сепаратизму, через що допускала відносини лише з тими національно-політичними групами, які визнавали право українського народу на самостійність¹¹⁰.

Загалом, у роки війни українські політичні партії Наддніпрянської України, діяльність яких носила нелегітимний характер, як і національно-визвольний рух у цілому, продовжували перебувати у складному, непевному становищі. Для цього варто звернутися до аналітичного документу Департаменту поліції Росії, який ввів до наукового обігу О. Гермайзе, опублікувавши його у 1926 р. – „Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии” (видання 1916 р.). До згаданого поліцейського документу (обсягом у декілька

¹⁰⁹ Див.: Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. – С.214.

¹¹⁰ Див.: Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.). – С.17, 18.

десятиків сторінок) зверталися декілька поколінь дослідників, починаючи з представників „марксистської школи” 30-х рр. ХХ ст., діаспори, а також історики радянської доби та незалежної України. Окрім рівня „довіри” до документу, акцентування у ньому гіперболізації чи явної фальсифікації, дослідники упродовж майже ста років, окрім незначного розширення емпіричної бази, виявилися не в змозі вийти за коло матеріалу, викладеного у поліцейській „Записці”. Відповідно до цього напрошувався й очікуваний висновок: в умовах існування політичної системи царизму перед українським суспільно-політичним рухом в Наддніпрянській Україні вимальовувалася лише одна прогнозована й невтішна перспектива (!). Справа у тому, що головні процеси, які відбувалися у середовищі українських партій (проведення партійних нарад і зборів, створення нових політичних структур, видання газет і листівок тощо), були відомі силовим структурам Росії. Через це, їхнє знищення, зважаючи на те, що, навіть, культурно-просвітній рух українців характеризувався силовими відомствами Росії як такий, що носив антидержавний характер, було лише питанням часу.

Окрім вкрай слабкого рівня інституційного життя українства, розвиток якого стримувався посиленнями репресіями, українські партії Наддніпрянської України, позбавлені можливості проводити широку агітаційно-пропагандистську діяльність, виявилися неспроможними (особливо це виявилось у порівнянні з українським партійно-політичним табором Австро-Угорщини, польським політичним рухом) до об’єднання українського суспільства навколо національної ідеї, розробки консолідуючої моделі післявоєнного розвитку України. Окрім остаточної дискредитації зовнішньої орієнтації на блок Центральних держав, у політичному дискурсі української еліти і надалі вирували розпорошені і різновекторні настанови, які, у свою чергу не зустрічали помітної підтримки з боку загально-російського визвольного руху: у соціальній сфері – від реформаторства до радикального революційного оновлення суспільства, у національно-державній – від автономного статусу до повної суверенності України.

Лише Лютнева революція 1917 р., незважаючи на свою очікуваність, максимальну напругу у суспільстві, яка для революційно-опозиційних сил Росії стала значною мірою неспо-

діванкою (наприклад, звістку про повалення самодержавства В. Винниченка сприйняв як щось нездійсненне, фантастичне¹¹¹) разом із зламом імперської політичної системи, стрімкою лібералізацією суспільно-політичного життя призвела до створення цілковито нової ситуації в Наддніпрянській Україні. Перед українськими партіями у цей відповідальний момент історії уперше відкрилася перспектива перенесення у практичну площину програм соціального та національного визволення, здійснення одвічної мрії української нації щодо створення власної держави, що стало потужним інтегруючим фактором для системної співпраці у лоні (на цей раз – реальної) української багатопартійності.

Поряд з тим, політичні події початку 1917 р. підтверджували ті невідрадні реалії, коли потенції українського визвольного руху в Наддніпрянській Україні, значно послабленого у роки війни, в умовах відсутності легітимних лідерів загальнонаціонального масштабу та впливових політичних партій, рівня консолідації українського суспільства, були ще далекими до „революційних зрушень”¹¹², початку реалізації державотворчих планів. Про це свідчили й безпосередні учасники революційних подій. Зокрема, маємо емоційно-патетичну оцінку початку революційних подій, 1917 р., яку дав Є. Чикаленко: „...діди наші, й батьки, і ми працювали по мірі наших сил, але наслідків тої праці не видно було, вона впірнала в глибину народних мас. Аж за революції 1917 року та праця скількох поколінь раптом виявилася на світ, як Києво-Печерська дзвіниця з надр землі”¹¹³. Однак, більш реалістичну картину змальовували інші відомі особи, зокрема І. Мазепа – „революція на Україні вибухла в умовах надзвичайно несприятливих для вільного та незалежного.... розвитку українських визвольних змагань”¹¹⁴. Подібної точки зору дотримувався і П. Феденко: „Нерозвинена економічно

¹¹¹ Див.: Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2005. – С.43.

¹¹² Див.: Солдатенко В. Ф. Феномен української революції / В. Ф. Солдатенко // Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С.37, 38.

¹¹³ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Т.1. – С.5.

¹¹⁴ Див.: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. І. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія / Мазепа І. – Прага: Українське видавництво „Пробоем”, 1942. – С.7.

Україна й політично являла образ „землі неустроєної”, бо майже не мала масових політичних організацій аж до революції 1917 року”, „можемо говорити про загальну невідготовленість України до тих великих подій, які почалися 1917 року”¹¹⁵. Як зазначав О. Лотоцький, внаслідок багатьох століть „національного виснаження” Наддніпрянська Україна, її суспільство увійшли в епоху революції з доволі суперечливим потенціалом та перспективами. Передусім, це стосувалося українського суспільного організму, який ще не набув відповідного стану зрілості, розуміння національних інтересів у тому числі через „розмитість” етнічної ідентичності, нерозвинутого інституційного громадсько-політичного руху, який ще нещодавно перебував поза межами правового поля держави. Відсутність ж потужної спадщини ідей, „що творили би ясний і повний світогляд політично-державний”¹¹⁶, створювало додаткові труднощі політично активному українству щодо визначення своєї позиції у тих складних процесах, які відбувалися в Росії і Наддніпрянській Україні (бурхливому розвитку двох революційних потоків – соціально-класового та національного /В. Солдатенко/¹¹⁷), які поклали початок Українській революції 1917–1920 рр. Через це, вир революційної дійсності, початок відновлення української багатопартійності поставили на чергу дня пошуки організаційної та політичної інтегруючої платформи, яка мала об’єднати у революційному процесі національні громадсько-політичні сили.

З метою створення координаційного всеукраїнського політичного центру, тобто у практичну площину це питання увійшло вперше після 1914 р. (!), який мав надати українському руху більшої організованості та цілеспрямованості, що актуалізувалося недооцінкою та відвертим ігноруванням національного питання з боку „загальноросійського революційного фронту”¹¹⁸, спільними діями

¹¹⁵ Див.: Феденко П. Повстання нації // Мазепа І. З історії української революції / І. Мазепа, П. Феденко. – Прага: б.м., 1930. – С.62.

¹¹⁶ Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – С.319–323.

¹¹⁷ Див.: Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917–1920 гг. / Солдатенко В. Ф. – М.: Новый хронограф, 2012. – С.6, 7.

¹¹⁸ Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Том І. – 1921. (фототипічний передрук для студій). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. – С. 12, 13.

представників ліберально-демократичного середовища, осередків українських соціалістичних партій, громадських організацій 3 березня (17 за н. ст.) 1917 р. у Києві на базі ТУП було утворено громадсько-політичне національне представництво – Українську Центральну Раду (УЦР)*, яку заочно очолив М. Грушевський. Вже з перших днів створення УЦР, яка чітко визначила своє поступове, демократичне спрямування, стала справжнім каталізатором революційних процесів в українському суспільстві. До її першого складу окрім діячів ТУП, увійшли представники української соціал-демократії, низки громадських інституцій. На Всеукраїнському національному конгресі (Київ, квітень 1918 р.) УЦР була остаточно легітимізована, набувши статусу політичної всеукраїнської інституції, революційного парламенту України.

У цей бурхливий час державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні очолили три партії – УПСР, УСДРП та УПСФ (колишнє ТУП), які, представляючи основні страти українського суспільства – селянство, робітничий клас та інтелігенцію, склали ядро української партійної системи. Хоча згадані партії і мали відмінності у певних ціннісних орієнтаціях, програмних настановах, однак вони мали спільну платформу щодо політичної і національної перспективи, яка базувалася на відданості соціалістичному ідеалу, прагненні набуття Україною широкої національно-територіальної автономії у складі Російської демократичної федерації, що стало, принаймні до кінця 1917 р., міцним фундаментом міжпартійної співпраці, стрижнем для консолідації широких верств суспільства України*. Згадані

* Варто зазначити, що польський партійно-політичний табір в Наддніпрянщині, який представляли такі потужні політичні партії, як СДКПіЛ, ППС обох напрямів, національні демократи, спромігся до створення представницької міжпартійної структури (Польський виконавчий комітет /Об'єднання польських організацій на Русі/) лише 19 березня (за н. ст.) 1917 р.

* В силу збігу обставин під час Української революції не були задіяні ресурси української політичної еміграції. Це стосувалося й СВУ, який з вибухом Лютневої революції 1917 р. напружував зусилля у налагодженні співпраці з УЦР. Однак, як виявилось, він став заручником своєї тактики, спрямованої на підтримку воєнного блоку Центральних держав. Переважаюче вороже ставлення що нього з боку суспільства і влади у часи самодержавства на гребені революційно-патріотичної хвилі було пере-

події, які вказували про остаточне переміщення центру національно-визвольного процесу українства до Наддніпрянської України, особливо перші державотворчі кроки УЦР справляли помітний вплив на діяльність української багатопартійності Австро-Угорщини, переходу громадсько-політичних сил Галичини і Буковини на більш радикальні позиції у відстоюванні національно-політичних інтересів.

несене й до демократичної Росії. Через це не були реалізовані ініціативи СВУ, розпочаті через представництво УЦР у Стокгольмі, щодо налагодження співпраці, надання до диспозиції нової української влади структурних підрозділів Союзу. Не останню роль у цьому відіграли зовнішні обставини, зокрема, звинувачення Тимчасового уряду у германофільстві УЦР, через що вона була вимушена оприлюднити низку постанов, у яких наголошувалося про неможливість будь-яких стосунків з СВУ (Див.: Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Гошуляк І. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – С.166, 167). У наступному політику ігнорування СВУ продовжив і уряд гетьманської держави на чолі з П. Скоропадським.

4.2. Стратегія і тактика діяльності українських партій на теренах Австро-Угорщини

Перша світова війна викликала активізацію українських політичних партій Західної України, які пов'язували з військовим конфліктом суттєву зміну становища українства. Через це на порядку денного національного суспільно-політичного руху повставало завдання не лише актуалізації українського питання у межах Австро-Угорської імперії і Європі, але й консолідації національних сил, вироблення спільної стратегії і тактики у цей вирішальний момент історії. Останнє значною мірою спрощувалося не лише існуванням на теренах Австро-Угорщини українських партійних систем у Галичині та Буковині, але й тим, що упродовж попереднього періоду, прискореного загостренням австро-російських відносин у 1912–1914 рр., як відомо, провідні українські партії на своїх вищих партійних форумах та об'єднаних нарадах визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала у безумовній підтримці Австро-Угорщини, з перемогою якої пов'язувалося втілення державотворчих прагнень західних і східних українців.

У зв'язку з цим цілком закономірним виглядало проведення у день оголошення загальної мобілізації в Австрії 1 серпня 1914 р. у Львові наради представників від галицьких партій – УНДП, УРП, УСДП, а також січового руху, яка „без огляду на партійні приналежності”¹¹⁹ поклала початок утворенню найвищого національно-політичного представництва Галичини*. Наступного дня було формалізовано інституцію, яка згідно зі традицією національного громадсько-політичного руху (утворення у 1848 р. у Львові першої

¹¹⁹ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Третя часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1930. – С. 501.

* Ініціаторами створення нової найвищої політичної представницької інституції українців Галичини виступили відомі громадсько-політичні діячі краю – М. Павлик (УРП) та Л. Цегельський (УНДП), які звернулися з відповідною пропозицією до К. Левицького (Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі: ЦДА України у Львові). Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 1914–1939 рр. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 3).

політичної організації українства в Австрії – Головної Руської Ради) отримала назву Головна Українська Рада (ГУР).

Варто зазначити, що головною причиною формалізації нового національно-політичного представництва українців було те, що в Австрії вже декілька місяців (починаючи з березня 1914 р.) внаслідок гострого чесько-німецького протистояння не діяв австрійський парламент. Як зазначав з цього приводу К. Левицький, „через відрочення парламенту стратили ми народну трибуну до підношення домагань нашого народу у тяжких хвилях його життя”¹²⁰, тому українські партії були вимушені шукати нові ефективні шляхи для відстоювання національних інтересів. Виходячи з програмних настанов завдання ГУР полягали у визначенні загального напрямку та керівництві українською політикою у період війни, бути єдиним політичним представником галицьких українців перед урядом та світом, організація збройної відсічі завойовнику, у тому числі й за рахунок створення національної військової добровольчої формації („Українські Січові Стрільці” /УСС/).

Політичну інституцію очолив лідер УНДП, голова парламентської фракції національних демократів К. Левицький, його заступниками обрані М. Павлик (УРП) та М. Ганкевич (УСДП). Незважаючи на прагнення керівництва УНДП, виходячи з того, що партія складала основу української партійної системи краю, сформувавши Раду за пропорційним принципом* її творення відбувалося на демократичних засадах, адже до її первісного складу увійшло однакове за чисельністю представництво від кожної з партій-засновників – по чотири особи від УНДП (К. Левицький, С. Баран, Л. Цегельський, І. Боберський), УРП (М. Павлик, К. Трильовський, М. Балицький, І. Лагодинський) та УСДП (М. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, Т. Мелень). З причини незначних

¹²⁰ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С. 697.

* На переконання деяких дослідників, у роки війни керівництво УНДП розглядало створення міжпартійних координуючих органів як відповідний механізм до поглинання менш потужних партій (Див.: Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 317).

суспільних впливів та відвертого ігнорування з боку інших партій до ГУР не увійшли клерикали – ХСС, який практично „випадав” з системних дій українських партій Галичини. Для створення й керівництва національною військовою формацією Радою було утворено Бойову Управу УСС, яку очолив відомий лідер січового руху в Галичині радикал К. Трильовський. Однак, від початку провідну роль у ГУР займала УНДП, позиції якої ще більш зміцнилися за рахунок кооптації до організації, а також залучення до її роботи низки відомих громадсько-політичних діячів, депутатів віденського парламенту, переважно національних демократів. Серед них – М. Василько, Є. Олесницький, Є. Левицький (останнім двом було доручено право представляти українські інтереси перед урядами Австро-Угорщини і Німеччини)¹²¹ та ін. Виходячи з повноважень та існуючого правового поля, ГУР у своїх політичних заявах щодо Габсбурзької імперії була вимушена обходити проблему Буковини (як окремого коронного краю) та Закарпаття (складової Угорщини).

У своєму першому політичному документі – Маніфесті* до українського народу (3 серпня 1914 р.), текст якого підготував М. Ганкевич¹²², ГУР закликала всіх українців боротися на боці конституційної Австрії проти самодержавної Росії, як „найбільшого ворога України”**. Поразка останньої трактувалася як

¹²¹ Див.: Лепісевич П. М. Єдність – втрачені надії: Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914–1916) : [монографія] / П. М. Лепісевич, М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка-Н, 2012. – С.39, 48.

* У серпні 1914 р. з офіційними вірнопідданими заявами виступили й інші народи Австро-Угорщини, пов’язуючи з своїм австролялістським статусом отримання певних преференцій у національно-політичній сфері.

¹²² Див.: Левицький К. Микола Ганкевич // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.122.

** Текст Маніфесту ГУР, відозви з приводу створення УСС потрапили до рук силових відомств Росії вже через декілька днів і однозначно розцінювалися як вкрай небезпечні для Російської імперії підривні матеріали. Розслідування справи було доручене Київському губернському жандармському управлінню, розпочалися й, як виявилися безрезультатними, пошуки на теренах Наддніпрянської України членів ГУР, лідерів галицьких українських партій, які за агентурними даними, *начебто виїхали*

спасіння українського національного життя в Австро-Угорщині та час народження „на руїнах царської імперії” вільної України¹²³. Більш конкретизовано свою мету висловила ГУР у серпневій 1914 р. мобілізаційній відозві: „Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвати всю Україну з Києвом, Полтавою, Черніговом, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би певно самостійну українську державу з столицею в нашій стародавній Києві, де було би українське правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом...”¹²⁴.

З подібним Маніфестом „До українського народу на Буковині” виступило й найвище легітимне національне представництво цієї провінції – Союз українських парламентарних і сеймових послів з Буковини на чолі з М. Васильком до якого увійшли депутати Віденського парламенту та буковинського сейму¹²⁵. Про його спрямування свідчили прагнення М. Василька, який з військовою поразкою Росії пов’язував відтворення Галицько-Волинської держави на правах національної автономії у складі державного союзу Австро-Угорщини до якої мали увійти як українські частини Галичини й Буковини, так і суміжні терени Наддніпрянщини – Волинь і Поділля¹²⁶.

вглиб Росії для ведення підривної агітації (Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 274. Київське губернське жандармське управління. – Оп.5. – Спр.26. – Арк.126–130 зв., 134).

¹²³ Див.: Маніфест Головної Української Ради // Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки XIX – 20-і роки XX ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.197–199.

¹²⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – С.23

¹²⁵ Див.: Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – С.143; Старик В. П. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921 (Частина II: Між націоналізмом і толерантністю) / Старик В. П. – Чернівці: Прут, 2009. – С.114.

¹²⁶ Див.: Штільфрід Б. Буковинці в австрійському райхсраті / Штільфрід Б. ; [укладач Н. Панчук; вступне слово – О. Панчук; редкол.: С. Мельничук та ін.] . – Чернівці: Рута, 2005. – С.21; А. Ж. Василько Микола / А. Ж. //

Таким чином, на початку світового військового конфлікту тодішні обриси української політичної думки Західної України зводилися у межах Австро-Угорщини до звичних вимог кінця XIX – початку XX ст., програмних настанов українських партій Галичини і Буковини, що полягали в об'єднанні українських етнічних земель (Галичина і Буковина, принаймні відділення Східної Галичини в окрему адміністративну частину) в один коронний край на принципах національно-територіальної автономії. Майбутнє ж визволеної з-під Росії Наддніпрянської України бачилося доволі нечітко, виходячи з австролялістської формули. Як фокусував ці настрої, учасник подій, відомий теоретик державотворчих процесів В. Кучабський, „дехто думав лише, щоб відірвати частину Наддніпрянщини від Росії й „визволити” її, прилучивши до Австрії, – дехто мріяв, що Австрія створить якесь „Велике Князівство Київське” і злучить його унією з Австро-Угорщиною. Дехто посувався аж так далеко, що думав, що Австрія на відбитих від Росії українських землях збудує навіть самостійну українську державу й дасть її на монарха Габсбурга. Перемішалися ось так цілком протилежні ідеї в поглядах загалу галицького українського громадянства: самостійно-державницька ідея й австрофільсько-ляолястична. Український національний інтерес безнадійно покrywся австрійським державним інтересом, не лише не послаблюючи, а навпаки скріплюючи галицьку вірність для Австрії”¹²⁷.

Своє ставлення до світового військового конфлікту висловила і греко-католицька церква. Окрім антиросійського звернення до пастви, митрополит А. Шептицький у серпні 1914 р. надав до австрійського уряду пропозиції щодо формування державного організму в Наддніпрянській Україні, яка відображала консервативну традицію. Найближче майбутнє України бачилося як „національної області” під скіпетром Габсбургів. Враховуючи національні традиції, верховну владу мав очолити гетьман, призначений з кола

Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. д-р В. Кучбійович. [Перевидання в Україні] / Наукове Товариство ім. Шевченка Львові. – Т. I. – Львів, 1993. – С. 216.

¹²⁷ Кучабський В. Розвиток національно-державницької думки УСС / В. Кучабський // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк: Вид-во Головн. Управи Братства УСС, 1967. – С. 51.

австрійських військових, замість російського мало бути запроваджене австрійське законодавство. Під зверхністю „митрополита Галича і всієї України” планувалося провести процес відокремлення української церкви від російської¹²⁸.

Як згодом пояснював К. Левицький, виявлені вірнопідданчі настрої, досить нечіткі визвольні заклики ГУР, були продиктовані складною геополітичною ситуацією, принаймні, намаганням українців здобути максимальну користь з існуючих планів Німеччини та Австро-Угорщини щодо Росії (створення „санітарного кордону”, часткова анексія). Виступивши у Першій світовій війні на боці Центральних Держав, українці ще не могли „ставити домагання на відірвання Галичини і Буковини від Австрії”. Через це компромісна програма ГУР висловлювала головне прагнення, що полягало у визволенні Наддніпрянської України „з російського (царського) ярма”. Останнє, на його переконання, разом зі становленням Великої України, як самостійної держави, окрім зміцнення статусу півавстрійських українців (створення національно-територіальної автономії), мало незворотно призвести до об’єднання з нею західноукраїнських земель („галицька земля до неї незабаром прилучиться”)¹²⁹.

На патріотичному злеті у 1914 р. заходами українських політичних сил Галичини та Буковини були створені національні добровольчі військові формації – у Галичині полк Українських Січових Стрільців (УСС; у наступному – легіон УСС), Буковині – Український гуцульський легіон (сформований нашвидкуруч легіон був розформований у 1915 р.)*. Появі цих національних військових

¹²⁸ Див.: Правда про унію: Документи і матеріали / Ред-кол.: Д. А. Яремчук (голова) та ін. – 3-є вид., доп. – Львів: Каменяр, 1981. – С.137–140.

¹²⁹ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. – С.10, 11; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Третя часть. – С.699.

* Невдовзі до першого полку УСС зголосилося 28 тис. патріотично настроєних юнаків, але під тиском польської адміністрації, його чисельність була обмежена 2,5 тис. чол. Ці цифри виглядали досить скромними у порівнянні з польськими військовими формуваннями: 2

формувань сприяли не лише висока політична свідомість українського громадянства, але й значний попередній досвід організаційної та патріотично-виховної роботи серед юнацтва. Значну частину складу УСС складала інтелігенція, через що військова формація окрім бойових операцій проводила значну патріотично-виховну роботу серед солдатів та цивільного населення Галичини, Буковини, Закарпаття, а у наступному – у Наддніпрянській Україні. Згадані військові національні формування стали тими поодинокими факторами, які підвищували авторитет та зміцнювали позиції українства у політичному житті Австрії.

У порівнянні з іншими недержавними народами Австро-Угорщини український партійно-політичний табір виявився найбільш консолідованим у своїй тактиці австролялізму. Причина цього крилася не лише у консерватизмі, традиціях національного руху, позбавленого надмірного радикалізму, відсутності потужного національно-політичного центру за межами Австро-Угорщини, що прискорювало б кореляцію програми дій під час війни, але й у скрутній геополітичній ситуації (практично у відсутності маневру), коли перемога Росії та блоку Антанти реально загрожували перетворенню південно-західних українських земель на чергову „російську провінцію”. Натомість, наявність союзників поза межами Австро-Угорщини давали можливість іншим народам імперії у пошуках оптимальної стратегії займати більш відверто відцентрові позиції. Так, існування Румунії та Сербії викликали відчутні антиавстрійські настрої серед румунів та південних слов'ян.

Загроза германізму також визначила наростання проантантських настроїв серед чеських політичних сил*. Так, початок війни

корпуси з початковою чисельністю у 16 тис. стрільців в Австро-Угорщині, польський легіон у Росії, польський вермахт на контрольованих Німеччиною територіях, військові формування, які пізніше перетворилися в армію у Франції (Див.: Bonusiak W., Bonusiak S. *Stosunki Polsko-Ukraińskie w II połowie XIX i XX w. Proba periodyzacji* / W. Bonusiak, S. Bonusiak // Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 5 жовтня 2000 р., Чернівці. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С.215, 216).

* У зв'язку з цим варто навести міркування лідера чеського національно-визвольного руху початку ХХ ст. Т. Масарика, який після початку війни певний час переймався сумнівами щодо доцільності

поставив перед чеським суспільно-політичним рухом, який опинився в умовах краху традиційних попередніх політичних програм (збереження Австрії як „найменшого зла” у різних інтерпретаціях), складну проблему політичного вибору: проти Австрії чи за Австрію. У розширеному вигляді це передбачало вирішення наступної дилеми – прагнути до вирішення „чеського питання” у рамках Австро-Угорщини (мінімальна програма, побудована на засадах австролялізму та автономізму), чи виступити проти неї (максимальна національно-визвольна програма, яка передбачала створення власної держави). Зрозуміло, що чеська політична програма, спрямована на підтримку імперії могла бути висловлена публічно, натомість антидержавна (з точки зору австрійських правлячих кіл), сепаратистська – лише нелегально або в еміграції. Організаційне оформлення двох чеських провідних політичних таборів відбулося на зламі 1915–1916 рр.: Чеський союз у Відні (до якого увійшли депутати віденського парламенту) та Національний комітет у Празі (об’єднання місцевих партійно-політичних осередків). Згадані інституції, об’єднавши усі чеські політичні партії від ліберально-демократичного до соціалістичного спрямування, розпочали скоординовану „битву за Австрію”, що полягала у втіленні національно-державницьких постулатів у легітимній сфері. Створений за сприяння Антанти у Парижі Чеський Закордонний Комітет, згодом трансформований у Чехо-Словацьку Національну Раду на чолі з Т. Масариком, будучи координуючим центром чеського і словацького національних рухів антиавстрійської орієнтації, висував завдання створення на уламках Габсбурзької монархії

переходу до крайньої опозиції. Незважаючи на істотно міцніші ніж в українців позиції чехів у політичній системі Австро-Угорщини, існуючу підтримку з боку країн Антанти, він у своїх спогадах у грудні 1914 р. зазначав наступне: „чи ми дійсно дозріли до боротьби, й чи ми дозріли до свободи, до управи та вдержання самостійної держави, зложеної з чеських країв та Словаччини зі значними національними меншостями? Чи маємо досить людей, так вироблених під політичним оглядом, що зрозуміють дійсний смисл війни й завдання народу в ній? Чи зрозуміємо значення цього великого історичного моменту?... Чи переможемо в собі Австрію та її столітнє виховання?” (Див.: Масарик Т. Г. Світова революція за війни й у війні 1914–1918. Споми́ни / Масарик Т. Г. ; [перекл. М. Саєвича]. – Львів: Червона калина. 1928. – С.30–31).

Чехо-Словацької держави¹³⁰. У ході війни, особливо після Лютневої 1917 р. революції у Росії, за підтримки Антанти підавстрійський чехо-словацький суспільно-політичний рух стрімко перейшов на позиції „максимальної програми” (відтворення національної державності у повній формі).

Доволі суперечлива ситуація склалася у середовищі головного українського опонента – польського партійно-політичного табору Галичини, який прагнув отримати максимальні дивіденди від обох воюючих сторін. У середині серпня 1914 р. у Кракові астрофільськи налаштованими польськими силами Галичини та Королівства Польського (Росія) було утворено політичне представництво польських партій Австро-Угорщини – Головний національний комітет (ГНК; „Naczelny Komitet Narodowy”), який ставив завдання створення у межах Дунайської імперії Польської держави, до якої мали увійти неподільна Галичина та підросійські польські етнічні землі. Зрозуміло, що згадані національно-державницькі прагнення, становили загрозу українським інтересам, значно посиливши напругу між польським та українським політичними таборами. Окрім галицьких партій – станьчиків, подоляків, соціал-демократів, частково людовці, національних демократів (не дивлячись на те, що у Німеччині і Росії національні демократи дотримувалися проросійської стратегії) до складу ГНК, у якому провідні позиції займали консервативні партії, увійшла й підросійська ППС-правиця. За сприяння Відня поляки створили потужну національну військову формуацію у складі двох легіонів. Однак, захоплення на початковому етапі імперіалістичної війни Східної Галичини Росією, загравання царизму з польським населенням обох імперій (висловлювання наміру об'єднання польських земель в автономну Польщу у складі Росії), викликало зростання проросійських настроїв, що призвело до розколу ГНК, з якого вийшли впливові національні демократи та подоляки¹³¹.

¹³⁰ Див.: Поп Ю. І. Перша світова війна і чеська політична програма / Ю. І. Поп // // Перша світова війна і слов'янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції: 14–15 травня 1998 року. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 202–204.

¹³¹ Див.: Бауэр О. Австрийская революция 1918 года / Бауэр О. ; [пер. с нем. А. и Г. Хавиных]. – М.–Л.: Госиздат, 1925. – С.40–42.

Незважаючи на наміри, Комітету не вдалося стати всепольською консолідуючою державотворчою структурою – його дії рішуче не підтримали провідні польські партії Росії, що орієнтувалися на Антанту, а у 1915–1916 рр. провід у польській політиці та теренах Австро-Угорщини остаточно перейшов до парламентського представництва – Польсько кола.

Австролялістські настрої серед українців активно підтримував й уряд Австро-Угорщини, прагнучи вигідно скористатися з „української карти”. Вже на початку серпня 1914 р., враховуючи театр військових дій, експансіоністські наміри монархії Габсбургів, що вперше за півтора століття перебування українців у складі імперії перетворило „українське питання” на одне з помітних у політичному житті, з боку офіційних чинників неодноразово наголошувалося на винятковій ролі українців, інколи, навіть, пов’язуючи з ними „перебіг майбутньої історії Австро-Угорщини”¹³². Політична активність українців, створення ГУР та її перші голосні заяви, початок переговорів з урядовими структурами Австро-Угорщини та Німеччини, примусило австрійських високопосадовців починаючи з серпня 1914 р. (у тому числі на рівні прем’єр-міністра К. Штюргка) періодично декларативно проголошувати про намір після завершення переможної війни вирішити у межах країни „українське питання”. Воно бачилося шляхом відокремлення українських етнічних земель від польських (останнє мало покласти край польсько-українському протистоянню) й утворення широкої національно-територіальної автономії. До української галицько-буковинської автономії мали бути долучені й відвойовані від Росії суміжні терени Наддніпрянської України. Упродовж війни з боку уряду оприлюднювалися й більш складні проекти національно-територіальної модернізації Австрії у складі якої об’єднані українські терени мали отримати культурно-національну або національно-територіальну автономію¹³³.

¹³² Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. Трофимович, Р. Романюк // Перша світова війна і слов’янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції: 14–15 травня 1998 року. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 24.

¹³³ Див.: Яремчук В. Д. Українці у складі Австро-Угорщини (друга половина XIX – початок XX ст.). Актуалізація українського питання та

Однак, Габсбурзька монархія, переобтяжена внутрішніми протиріччями, була неготовою як до зміни статусу українців у власних межах, адже це могло спровокувати активізацію більш потужних національних рухів, порушити крихку рівновагу міжнаціональних відносин, так і до утворення на теренах Наддніпрянської України певної форми української державності, що ймовірно викликало б конфліктну ситуацію з більш сильним партнером – Німеччиною. Через це „українське питання”, яке розглядалося здебільшого як інструмент, але не як суб’єкт політики, перетворилося для неї засобом прихованого шантажу, пропонуючи українській стороні лише запевнення у прихильності та нечіткі декларації, що за необхідністю періодично актуалізувалося австрійською стороною упродовж війни.

Загалом, у роки Першої світової війни у спрямуванні діяльності західноукраїнських партійно-політичних сил, на які значний вплив мали як внутрішні, пов’язані із радикалізацією українського суспільства, так і зовнішні чинники (зміна геополітичної ситуації), можна виділити два якісно відмінні етапи:

I. серпень 1914 р. – листопад 1916 р.;

II. листопад 1916 р. – жовтень 1918 р.

Під час першого періоду – так званого „проавстрійського”, українські політичні партії Галичини та Буковини, їх міжпартійні політичні інституції розгортали діяльність у умовах певної уваги й допомоги з боку уряду Австро-Угорщини, що ускладнювалося лише наявністю гострої конкуренції з польським політичним чинником. Ситуація щодо українців докорінним чином змінилася наприкінці 1916 р., коли в умовах військової поразки Центрального блоку Австро-Угорщина та Німеччина офіційно визначилися з новим стратегічним партнером на Сході – Польщею, що, по суті, заперечувало українські державотворчі прагнення. Останні події прискорили поступовий перехід українського політичного руху на відцентрові, сепаратистські позиції, що нестримно вело до активізації боротьби за національну державність.

Невдовзі після свого утворення ГУР, яка мала регіонально-галицький характер, все більше перетворювалася на провідну політичну представницьку організацію українства не лише в Австрії, але й у світі. Значною мірою на це впливало те, що вона, окрім об'єднання українських партій Галичини, координувала дії й численних регіональних національних громадських організацій культурно-просвітнього й добродійного характеру, роблячи спільні акції й з партійно-парламентським представництвом Буковини. Починаючи з серпня 1914 р. ГУР розпочала співробітництво з Союзом визволення України (СВУ), декларована позиція якого (завдання військової поразки Росії, створення в Наддніпрянщині самостійної Української держави або автономії у межах Австрії) сприяла зближенню з підавстрійськими українцями. Як виявилось, інтерес у створенні міцного блоку західних та східних українців, який спирався на довоєнний досвід плідних міжпартійних взаємовідносин, був обоюстороннім. Тісної взаємодії з галицько-буковинськими політичними структурами прагнув нечисленний СВУ, якому не вдалося досягнути взаємодії з антисамодержавними силами у Росії. У свою чергу, ГУР, претендуючи на роль головного представницького політичного органу українства Австрії, також прагнула до координації дій з наддніпрянською політичною еміграцією.

На переконання К. Левицького це завдання було актуалізоване неспівмірним на той час ступенем розвитку й організованості суспільно-політичних сил Західної і Східної України. За його оцінкою, якщо у Галицькій Україні „ми були приготовлені і підготовані до війни, бо ж у нас була своя провідна думка політична та й наш нарід був цією думкою освідомлений: національно і політично”, маючи на увазі наявність у регіоні „свідомого народу”, „нації зрілої державності”, „української інтелігенції”, „з'єдиненого проводу політичного”, то в Наддніпрянській Україні ситуація виглядала абсолютно інакшим чином: „незначно еще відроджувалась національна свідомість народу українського та провідники тамтих партій не були з собою згідні. Коли-ж війна замкнула нам кордон, то треба було шукати інших доріг, щоби порозумітися з великою Україною”. Через це, аби „недопустити до розбіжності провідної думки між представництвами Галичини, Буковини і великої України, було вказане увійти в зносини з Союзом визволення України, без

огляду на те, чи зібрані в Союзі визволення України – Українці мали формальну легітимізацію заступати велику Україну, чи ні”¹³⁴.

Враховуючи цю ситуацію, створення у Львові СВУ було позитивним чином зустрінуте керівництвом ГУР. Вже наступного дня після формалізації Союзу (5 серпня 1914 р.) його представники були запрошені на засідання Ради на якому оприлюднили свою політичну програму. У подальшому представники СВУ (Д. Донцов, М. Залізняк, А. Жук) приймали участь у нарадах ГУР з правом дорадчого голосу. Завдяки впливам серед політичної еліти К. Левицького та М. Василька Союз швидко налагодив контакти з урядом Австро-Угорщини, а згодом і Німеччини. Ці заходи були суттєво актуалізовані тим, що, незважаючи на задекларовану антиросійську спрямованість, офіційний Відень з пересторогою ставився до СВУ. Негативно зустрів появу Союзу і польський політичний табір імперії, який напружував зусилля, спрямовані на розрив стосунків між наддніпрянським представництвом та урядом, недопущення ведення ним „анархістської пропаганди” та революційної активності у Великій Україні¹³⁵.

У початковий період саме через галицьку Раду СВУ отримував й фінансову допомогу¹³⁶. З моменту виникнення СВУ отримував дедалі зростаючу підтримку й з боку галицько-буковинських українських партій, у першу чергу від УСДП та УРП¹³⁷. Місцеві

¹³⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Перша часть. – С.15.

¹³⁵ Див.: Адамович С. Польське питання в політиці Союзу визволення України (1914–1917 рр.) / С. Адамович // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць / За ред. П. М. Чернеги. – Київ–Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – С. 28.

¹³⁶ Див.: Роздольський Р. До історії „Союзу визволення України” (I) / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч.1. – С.35; Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація / І. Патер // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 331; ЦДАВОВУ. – Ф. 4405. Союз визволення України (1914–1918). – Оп.1. – Спр.13. – Арк. 24.

¹³⁷ Див.: Чернецький А. Спомини з мого життя / Чернецький А. – К.: Основні цінності, 2001. – С.46, 47; Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу

кадри були задіяні до роботи у закордонних представництвах СВУ, редакціях ЗМІ, таборах військовополонених тощо. Серед них відомі громадсько-політичні діячі – галицькі соціал-демократи Л. Ганкевич, М. Ганкевич, В. Темницький, В. Старосольський, В. Левинський, Т. Мелень, радикал К. Трильовський, буковинський соціал-демократ О. Безпалко, посли до парламенту – В. Бачинський, Є. Левицький, Л. Цегельський, журналісти – В. Будзиновський, Я. Весоловський, М. Лозинський, О. Назарук, науковці та письменники – М. Возняк, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Гнатюк, З. Кузеля, С. Рудницький, С. Томашівський, В. Старосольський, І. Пулюй, В. Сімович, В. Пачовський, С. Смаль-Стоцький, В. Стефаник та багато інших. СВУ зайняв свою „нішу” у галицько-буковинській багатопартійності. Враховуючи його потужну видавничу сферу, значну (принаймні у перший період діяльності) фінансову підтримку з боку урядів Австро-Угорщини та Німеччини, він спромігся стати певною опорою для набагато слабших (у порівнянні з УНДП) галицьких партій – УРП та УСДП, а також опозиційного крила національних демократів¹³⁸.

Співробітництво по лінії ГУР–СВУ вже у 1914 р. принесло плідні результати. Завдяки створенню у багатьох європейських країнах філій Союзу, розгортанню видавничо-пропагандистської та дипломатичної діяльності (зокрема, Туреччині, Болгарії) він суттєво розширив вузькорегіональну спрямованість поміркованого й відверто австролялістського галицького політичного проводу українців, сприяючи актуалізації українського питання у Європі, надаючи йому міжнародного характеру. Поряд з цим, стосунки між українським галицьким політичним проводом та наддніпрянською політичною еміграцією виявилися далеко не безхмарними. Певне місце тут, окрім фактору політичної конкуренції, мав психологічний фактор, адже СВУ, не зважаючи на проголошені монархістські гасла, складався з представників соціалістичних партій. До того ж

Визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 18–19, 29; № 5. – С. 3–5, 12–13; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Патер І. ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – С. 77.

¹³⁸ Див.: Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / Адамович С. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – С.67.

його діячі самочинно наділили себе повноваженнями у представництві інтересів 30-мільйонного українського народу Великої України, що хворобливо сприймалося з боку консервативної частини місцевої політичної еліти.

Невдовзі після початку війни українські суспільно-політичні сили Австро-Угорщини опинилися у досить скрутному становищі. Так, у зв'язку з катастрофою австро-угорських військ у серпні-вересні 1914 р. та втратою Східної Галичини й Буковини, як вважалося для Австрії назавжди, разом із „переміщенням” української проблеми на маргінеси австрійської політики змінилося й ставлення офіційного Відня до українців – з доброзичливого на близьке до повного нехтування.

Війна принесла численні втрати українству імперії. Перша відчутна воєнна поразка Габсбурзької імперії та блискавична втрата її східних теренів, переважно заселених українцями, викликали хвилю невмотивованих репресій проти мирного населення, пов'язаних з міфом про „українську зраду”. До появи останнього були причетні як австро-польська імперська адміністрація, яка провокувала ситуацію й прагнула дискредитувати українців, так і військове керівництво, що намагалося виправдати свої поразки і перекласти провину на іншого. Десятки тисяч українців у цей час стали жертвами австро-угорських карателів, загинули від голоду і епідемій у концентраційних таборах та на вигнанні. Останні події, які значно ускладнили політичні позиції українства, викликав рішучий протест з боку ГУР, українського парламентського представництва, які вимагали зняти огульне звинувачення з лояльного українського громадянства. Але чи не єдиними кроками щодо нормалізації становища стала заміна галицько-буковинської адміністрації німецькими високопосадовцями. Справу майже цілковитого погрому українського національного життя в Галичині та Буковині завершив жорстокий російський окупаційний режим, який зі змінами тривав майже до завершення війни. Про перспективи вирішення українського питання на підавстрійських землях промовисто було вказано вже у серпневому 1914 р. (російськомовному!) Маніфесті Верховного головнокомандуючого російської армії великого князя Миколи Миколайовича „Руському народу!”. На відміну від його ж звернення до народів Дунайської імперії

(виданий 9-а мовами), у якому Росія обіцяла принести їм звільнення від іноземного ярма, збереження спадщини батьків, мови та віри¹³⁹, згаданий Маніфест, призначений для населення земель „князів Данила і Романа”, мав цілком інший характер, адже його суть зводилася до об'єднання частин Русі, розірваних століттями гілок „російського народу”. Ці наміри, що стосувалися становища західних українців у складі російської політичної системи, були конкретизовані головою російської окупаційної адміністрації генерал-губернатором Галичини О. Бобринським, який у своїй програмі, озвученій перед представниками Львова, заявив, що Східна Галичина й Лемківщина є нерозривною частиною єдиної великої Русі. Враховуючи ж те, що корінне українське населення цих земель трактувалося як таке, що „завжди було руським”, передбачалося запровадження тут російської мови, закону й ладу, що мали базуватися на „російських началах”¹⁴⁰.

За влучним виразом Д. Дорошенка, український народ Габсбурзької імперії опинився у роки війни між молотом і ковадлом: „з одного боку його карано за русофільство, з другого – йшли „визволителі” і карали за мазепинство та австрофільство”¹⁴¹. Незважаючи на те, що мешканці західноукраїнських земель були для Російської імперії не інакше, як піддані іншої держави, у відносинах до яких необхідно було дотримуватися певних міжнародних норм, зокрема, щодо національних та релігійних прав, російська влада поставилася до австрійських українців як до власних підданих, що повстали проти метрополії. Прагнучи якнайшвидше інкорпорувати до імперії новопридбані території та зруйнувати „мазепинське гніздо”, російською владою окрім розгортання масових репресій проти інтелігенції, уніатського духовенства, селянства були здійснені заходи, спрямовані на цілковите руйнування національної соціально-культурної інфраструктури, яка створювалася упродовж останнього пів століття. Була призупинена діяльність політичних партій, національних культурних

¹³⁹ Див.: Михайленко М. „Визвольні маніфести” російського уряду в теперішній війні / Михайленко М. ; [Партія Українських Соціалістів-Революціонерів] – Б.м.: Наклад і друк партійної друкарні, 1915. – С.11.

¹⁴⁰ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради. – С.6.

¹⁴¹ Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Дорошенко Д. Вид. 2-е. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С.37.

та господарських установ, греко-католицької церкви, освітніх закладів. Ця варварська політика царизму, яка призвела до так званого періоду Галицької руїни, зрештою, спричинила фатальні наслідки для російських інтересів і була засуджена не лише міжнародними, але й російськими ліберальними колами як „європейський скандал”¹⁴².

Поряд з цим, згадані репресії „рідної влади” та фактор тривалої російської окупації, розгортання на окупованих українських теренах створеного з початком війни у Києві (серпень 1914 р.) з кола галицьких москвофілів „Карпато-руського освободительного комітета”, призвели до незначного поширення у середовищі місцевого українського громадянства москвофільських та проросійських настроїв, що стало черговим фактором інспірування антиукраїнських настроїв з боку поляків у Галичині та румун у Буковині¹⁴³. Комітет розгорнув гарячкову агітаційно-видавничу діяльність, спрямовану на обґрунтування ідеї „возз'єднання” західних українців з Росією, прагнув до відтворення структур „Руської народної партії”, надавав допомогу силовим структурам у знешкодженні ворожих щодо Росії українських політичних партій („мазепинців”), установ греко-католицької церкви. Делегація москвофілів на чолі з В. Дудикевичем була удостоєна аудієнції у Миколи II. Однак, незважаючи на вияви лояльності, москвофіли не отримали сподіваної підтримки з боку російської влади (на шпальтах офіційних російських видань у Львові вони нерідко зображувалися як „дезертири свого народу”, „невеличка криклива горстка рутенської олігархії”, яка прагнула з допомогою російської армії звести старі порахунки зі своїми політичними противниками”¹⁴⁴), що не дозволили їм зайняти міцні позиції у суспільно-політичному житті

¹⁴² Див.: Яремчук В. Д. Соборницька ідея на західноукраїнських землях (середина XIX ст. – жовтень 1918 р.) / В. Д. Яремчук // Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації / [Гошуляк І. Л., Кривошея В. В., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д.]; відп. В. І. Кучер – Кн. 1. – К.: „Бібліотека українця”, 2000. – С.57, 58.

¹⁴³ Див.: Balan T. Suprimarea mișcărilor nationale din Bucovina: pe timpul războiului mondial 1914–1918 / Balan T. – Cernăuți: Cocietatea tipografică bucovineană, 1923. – S.134–143, 153.

¹⁴⁴ Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Андрусак М. – Львів: Видання Товариства „Просвіта”, 1935. – С.54–60.

окупованих Росією теренів Галичини та Буковини, розгорнути мережу своїх організацій.

Окупація українських теренів російською армією призвела до того, що українські суспільно-політичні сили Галичини і Буковини опинилися у досить скрутному становищі. Вже у вересні 1914 р. національні політичні представницькі інституції, керівництво політичних партій, СВУ, були вимушені на декілька років перенести свій осідок до Відня. У „віденський” період український політичний провід практично вперше опинився у незвичних умовах – так званої „внутрішньої еміграції”, відрізаний фронтом від свого природного середовища, що значно зменшувало його політичний ресурс. Окрім ГУР та Президії галицької УНДП (Народний Комітет УНДП), тут, незважаючи на недовіру парламенту, продовжували свою діяльність українські парламентські фракції – галицькі (УНДП, УРП) та вже згаданий Союз українських парламентарних та сеймових депутатів з Буковини. Діяльність буковинського політичного представництва цього періоду зводилася до видання політичних відозв, інформування австрійської та німецької преси про „українську проблему”, видавничої справи (у Відні було відновлено видання провінційної газети „Буковина”, видавалися й інші друковані матеріали), захисту мирного населення від репресій австрійської влади, допомоги біженцям та інтернованим, а з 1915 р. – вирішення нагальних питань, пов’язаних з відбудовою звільнених від російської армії земель провінції. У політичній сфері позиція буковинських депутатів збігалася з галицьким проводом щодо вирішення українського питання у регіональному (українських коронний край) та всеукраїнському (незалежна українська держава у Наддніпрянщині) змісті.

Військові події максимально звузили діяльність українських партій, які у цей час являли собою вузьку групу партійних функціонерів, активістів, депутатів парламенту та провінційних сеймів. У наступні роки (у тому числі й через причину тривалої окупації російськими військами Буковини) партійне життя підавстрійських українців відбувалося у рамках української партійної системи Галичини. З останніх у „віденський” період лише УНДП продовжувала мати необхідні фінансові спроможності, збережений партійний апарат, що дозволило їй і надалі відігравати значну роль у суспільно-політичних процесах, тим самим посиливши свою домінуючу роль в українській регіональній партійній системі. Окрім

впливів у ГУР, партія контролювала у Відні роботу головних національних видань – „Діло”, „Ukrainische Korrespondenzblatt” та бюлетеня „Ukrainische Korrespondenz” у Берліні¹⁴⁵. Опозиційне крило національних демократів, представники інших галицьких політичних партій оприлюднювали свою позицію переважно на шпальтах ЗМІ, створених у Відні заходами СБУ.

Галицькі УРП та УСДП в умовах воєнного стану були вимушені призупинити свою організаційну діяльність вже у серпні 1914 р. У наступному вони виявляли свою активність головним чином через ЗМІ, за рахунок своїх лідерів та активістів, які діяли у парламентській сфері, загальноукраїнських представницьких органах (починаючи з ГУР), СБУ, УСС. Складна ситуація, яка не сприяла відновленню функціонування української багатопартійності Австро-Угорщини у повному форматі залишалася до кінця світової війни. Процесу відновлення місцевих організаційних структур українських партій, їхніх друкованих органів (це не стосувалося Буковини, терени якої, включаючи і адміністративний центр – Чернівці, тривалий час перебували під російською окупацією або ж у зоні фронтової смуги), який розпочався у другій половині 1915 р. після визволення значної частини Східної Галичини виявився далеким до завершення. Найбільші успіхи у відновленні партійного життя, регулярному проведенні партійних форумів різного формату (у тому числі у Львові), видавничої бази стосувалося передусім УНДП, яка розгорнула цю роботу у провінції наприкінці 1915 р. Інші ж партії – УРП та УСДП були присутні у політичному житті в основному за рахунок їхніх легітимних лідерів – депутатів парламенту та сейму, яким за рахунок своєї участі у представницьких українських інституціях, політичних заяв вдалося підтримувати „бренди” своїх партій на досить високому рівні.

Військовий стан, воєнні мобілізації, відсутність необхідних ресурсів значно ускладнили процеси відновлення партійної мережі УСДП. Партія спромоглася лише у серпні 1917 р. провести першу у час війни партійну конференцію, та і то у

¹⁴⁵ Див.: Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму / Сосновський М. – Нью-Йорк: Trident International, Inc., 1974. – С. 135.

Відні. На початку 1918 р. була відновлена робота партійного органу УСДП („Українська робітничка газета“) через яку керівництво партії заклиало громадськість краю до відновлення місцевих комітетів партії. Світова війна створила ситуацію, коли УСДП, яка дотепер діяла як традиційний опонент УНДП та УРП, зайняла позицію, спрямовану на консолідацію українського політичного табору, активну співпрацю з іншими українськими партіями. Цьому сприяло й те, що українські соціал-демократи у цей час, як зазначав дослідник історії партії О. Жерноклеєв, виразно заявили про примат „національного“ над „інтернаціональним“ і „соціально-класовим“, виступивши активним прибічником об'єднуючої ідеї незалежної України¹⁴⁶. Військовий конфлікт лідери УСДП були налаштовані розглядати як відповідний механізм до здобуття політичної волі українському народу, що бачилося, передусім, шляхом знищення вікового „європейського жандарма“ – царської Росії¹⁴⁷. Щодо півавстрійських українських земель, УСДП, подібно до інших українських партій, підтримувала ідею втілення права українців на національно-територіальну автономію. Останнє збігалось з традиційною політикою СДРПА, яка, уникаючи конкретизації питання права націй на самовизначення, прагнула гармонізувати національні відносини у рамках багатонаціональної австрійської державності, збереження її територіальної цілісності.

Позиція УСДП була підтверджена у розлогій теоретичній статті одного з лідерів партії М. Ганкевича „Соціалістичній Інтернаціонал і війна“* (1915 р.) у якій доводилася доцільність

¹⁴⁶ Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІГ, 2006. – С.465.

¹⁴⁷ Промова тов. Івана Квасниці, виголошена на першому майському вічу у Львові // Вперед. – 1920, 5 мая. – С.1.

* Стаття була написана М. Ганкевичем на прохання українських соціал-демократів „з російської України“ і була призначена для агітаційно-пропагандистської роботи у середовищі „пролетаріату російської України“ у напрямі „освітлення і очищення тої страшної плутанини, що викликали виступи деяких соціалістів на користь царської Росії“, популяризації ідеї вільної України (Див.: Від видавництва // Ганкевич М. Соціалістичній Інтернаціонал і війна / Ганкевич М. – Б.м., 1915. – С.1, 2.)

воєнної поразки Росії. „Розвалення, розтrocення Російської імперії..., – наголошував він, – се програмовий постулат, який нині мусить поставити кожний демократ і кожний соціаліст”, пов’язуючи з воєнною поразкою Росії як визволення „України і всіх народів поневолених царатом”, так і наближення „тріумфу загальноєвропейського соціалізму”¹⁴⁸. У статті М. Ганкевич висловив солідарність з рефератом В. Леніна („Соціал-демократія і війна”), виголошеним у 1914 р. у Швейцарії, у якому лідер більшовицького крила РСДРП, виступаючи проти перемоги Росії у війні, став на захист української нації, стверджуючи, що „інтереси інтернаціонального пролетаріату, а московського особливо, вимагають того, щоб Україна мала свою державну самостійність”¹⁴⁹.

Подібної точки зору дотримувалися і голова ЦК УСДП В. Темницький, теоретик українського соціалістичного руху В. Левинський, які вважали за обов’язок надавати сприяння „кожному революційному рухові в Росії”. З поразкою останньої вони пов’язували не лише збереження прав і свобод галицьких українців, але й вибух в імперії Романових революції на кшталт „весни народів” 1848 р. (у Наддніпрянській Україні – „національної революції”), що мало призвести до появи на Сході самостійних незалежних народних республік – української, російської, польської тощо¹⁵⁰.

Поряд з цим, позиція УСДП, що базувалася на приматі воєнної поразки Росії, виявилася неприйнятною для української соціал-демократії Наддніпрянської України, женеvської групи УСДРП на чолі з Л. Юркевичем, через що вони не виявляла бажання для налагодження міжпартійної взаємодії. Водночас, заявлена „самостійницька” позиція УСДП також виявилася недостатнім аргументом на підтвердження своєї „інтернаціональності” чи „революційності” для РСДРП, яка прагнула заманіфестувати своє

¹⁴⁸ Див.: Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна / Ганкевич М. – Б.м., 1915. – С.26, 30.

¹⁴⁹ Там само. – С.23.

¹⁵⁰ Див.: Темницький В. Українська соціалдемократична партія Австрії і війна / В. Темницький // Робітничий прапор. – 1915. – №1 (квітень). – С.8–11; Левинський В. В брудах світової війни (Спогади).31.XII.1934 / Левинський В. // Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.57. Колекція документів по історії Комуністичної партії України. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.3.

максимальне дистанціювання від „націоналістичних” та „дрібно-буржуазних” партій. Як згадував про ці події В. Левинський, йому наприкінці 1914 р. вдалося налагодити контакт із закордонною групою РСДРП у Швейцарії, а також з редагованим В. Леніним центральним органом партії – газетою „Соціал-Демократ”, у якій була, навіть, надрукована його стаття „Україна і війна”. Поряд з цим, згадана публікація містила вельми негативну примітку В. Леніна, у якій, посилаючись на гострі розбіжності з українськими соціал-демократами передвоєнного періоду, на адресу автора містилися звинувачення як прибічника „буржуазного націоналізму”. До порозуміння не призвели й особисті зустрічі В. Левинського та В. Леніна, які відбулися у Швейцарії у 1915–1916 рр.¹⁵¹, на чому контакти між галицькими і російськими соціал-демократами практично вичерпалися.

Значні труднощі переборювала й УРП, діяльність якої у роки війни дослідники характеризували як „малопомітну”. Незважаючи на те, що партії на зламі 1915–1916 рр. вдалося значною мірою поновити агітаційно-пропагандистську роботу у її звичному середовищі – серед галицького селянства, однак вона виявилася неспроможною до відновлення своєї партійно-організаційної мережі. Тяжкою втратою для радикалів стала смерть одного з її провідних лідерів – М. Павлика (січень 1915 р.), що практично паралізувало діяльність головного проводу партії. З перебоями виходив єдиний партійний орган – газета „Громадський голос”¹⁵². Значна активізація діяльності УРП, що пов’язувалося з початком державотворчих процесів у Західній Україні, відбулася на зламі 1918–1919 рр.

Враховуючи організаційні труднощі та неповний склад ГУР, до її діяльності залучалися галицькі та буковинські депутати

¹⁵¹ Див.: Левинський В. В брудах світової війни (Спогади). 31.XII.1934. – Арк.2–4, 15–17; Юрченко О. Т. Всупереч фактам (Про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського) / О. Т. Юрченко // Український історичний журнал. – 1972. – №5. – С.49–53; Злупко С. М. До 90-річчя від дня народження В. П. Левинського / С. М. Злупко // Український історичний журнал. – 1970. – №7. – С.117.

¹⁵² Див.: Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.376.

парламенту, представники Народного Комітету УНДП, СВУ. Про активність дій українського політичного представництва у Відні протягом лише декількох днів початку вересня 1914 р. свідчили інтенсивні переговори з прем'єр-міністром К. Штірком, міністрами закордонних і військових справ, які, зокрема, стосувалися захисту мирного українського населення, сприяння влади у розгортанні пропагандистської роботи, формування УСС тощо. У жовтні 1914 р. українські політичні інституції – ГУР, парламентське представництво, СВУ провели низку пропагандистських акцій з протестом проти свавілля російської окупаційної влади в Галичині, де порушуючи норми міжнародного права завойовники насильницьки розгорнули примусову русифікацію. Українські політичні сили намагалися надати українській проблемі міжнародного характеру, отримати співчуття та допомогу з боку світової громадськості. До згаданих заходів були залучені як галицько-буковинські ЗМІ, так і видавничі потужності СВУ.

Вже у вересні-жовтні 1914 р. під егідою ГУР за участі українських парламентаріїв та СВУ (Л. Ганкевич, М. Меленевський, Л. Цегельський, С. Баран) була проведена успішна балканська пропагандистсько-дипломатична акція, під час якої українці отримали підтримку з боку урядів Болгарії та Туреччини щодо втілення українських державницьких прагнень. Вперше на офіційному рівні з боку політичних лідерів цих країн була висловлена позиція щодо доцільності утворення незалежної Української держави в Наддніпрянщині.

Поряд з цим, не зважаючи на приклади співпраці українських партійно-політичних структур, згромаджених у Відні, життя вимагало якісно нового рівня їхньої консолідації, яке мало зняти надмірне дублювання, небажану конкуренцію в українському політичному середовищі. Цьому значною мірою сприяв тривалий досвід спільних дій галицьких та буковинських політичних партій різного ідеологічного спектру у парламентській та непарламентській сферах. Однією з перших, щодо трансформації ГУР, стала ідея, запропонована у жовтні 1914 з боку СВУ, який нагально потребував тісного співробітництва з підавстрійськими українцями, до того ж не був заангажований до місцевих галицько-буковинських конфліктів. Її суть полягала у розширенні складу Ради, що мало перетворити її на єдиний всеукраїнський координуючий центр. З цієї

метою передбачалося скликати у грудні 1914 р. міжпартійний національний з'їзд, завдання якого полягало б в об'єднанні всіх українських політичних сил на базі спільної національної програми. До складу делегатів з'їзду мали увійти парламентські та сеймові послы Галичини й Буковини, представники політичних партій, а також СВУ, як повноправний представник підросійської України¹⁵³.

У даному разі йшлося про справу непересічної ваги – створення політичної інституції, яка б заступала інтереси всього українського народу. Окрім позиції СВУ, до таких консолідуючих кроків штовхали й реалії війни, які примушували галицько-буковинські політичні сили вирватися за вузькі кордони Австро-Угорщини. Об'єднання політичної верхівки українства у цей відповідальний момент передбачало й згуртування широких верств українського суспільства під загальноприйнятими гаслами, що мало суттєво зміцнити політичні позиції українства. Однак, хоча згадані ініціативи знайшли підтримку серед місцевих політичних партій, української громадськості, цей процес через труднощі, пов'язані з міжпартійною конкуренцією, а нерідко й з особистими антипатіями та амбіціями просувалася вкрай повільно і суперечливо. Це позначилося й на діяльності комісії, створеної для реорганізації ГУР, до якої входили представники Галичини, Буковини та СВУ, у якій провідні позиції займали національні демократи. Її робота, що відбувалася упродовж листопада–грудня 1914 р., виявилася непродуктивною, що не дозволило підготувати ґрунт для об'єднаного з'їзду, виробити статут організації.

Головна причина гострих суперечок полягала у тому, що розширення ГУР за рахунок представників від Буковини та СВУ мало призвести до зміни конфігурації найвищого політичного представництва українців в Австрії, порушити домінуюче становище галицької УНДП, що не могло схвалюватися її керівництвом. Із зазначених причин учасники переговорного процесу виступили і проти приєднання до нового політичного представницького органу греко-католицької церкви, ХСС на чолі з О. Барвінським*. Партії

¹⁵³ Див.: Жук А. В цілі консолідування національних сил / А. Жук // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 131. – С.3.

* У майбутньому на засіданнях ЗУР неодноразово порушувалося питання щодо доповнення організації „групою Барвінського”, однак воно, не знаходячи підтримки, відверто ігнорувалося (Див.: Центральний

Галичини та Буковини соціалістичного спрямування при створенні нової української політичної інституції мали на меті позбавлення зверхності національних демократів. Їх прагнення були підтримані опозиційним крилом УНДП, яке не бажало миритися з провідною роллю довголітніх лідерів – К. Левицького та М. Василька, які, займаючи відверто австролялістські позиції, завдяки особистим зв'язкам в урядових колах ще більше зміцнили свою роль в українській політиці¹⁵⁴. На адресу останніх небезпідставно лунала критика за відмову від колективних методів діяльності. Міжпартійну конкуренцію посилювали й українські парламентарії, які прагнули повернути собі пальму першості в українській політиці.

Згадані обставини призвели до того, що проведення запланованого міжпартійного національного з'їзду було зірване. Натомість, під егідою галицько-буковинських національних демократів (Відень, 15 грудня 1914 р.) була проведена перша під час війни нарада українських депутатів австрійського парламенту та Галицького і Буковинського сеймів. Окрім накреслення програми дій парламентаріїв, яка в основних рисах нагадувала програму ГУР, і в політичній сфері висувала традиційні вимоги утворення окремого українського коронного краю у складі Австро-Угорщини та незалежної української держави на Сході¹⁵⁵, значна увага була приділена й утворенню „всеукраїнської національної репрезентації” на час війни. У результаті тривалої дискусії більшістю голосів було прийняте компромісне рішення, враховуючи нелегітимний статус СВУ та загострення внутрішньої кризи у його середовищі, створити з представників галицьких і буковинських партій всеавстрійську українську політичну інституцію, яка мала працювати у тісному контакті з наддніпрянськими українцями. Була утворена й відповідна депутатська комісія, яка мала підготувати статут нового представницького органу, розподілити функції між нею і парла-

державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр.3. – Арк.27).

¹⁵⁴ Див.: Расевич В. Назв. праця. – С. 320, 321.

¹⁵⁵ Див.: Брицький П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / П. Брицький, О. Добржанський. – Чернівці: Вид-во „Золоті литаври”, 2007. – С.42.

ментськими фракціями, умови партійного представництва. Однак її робота через демарші різних партійних угруповань також завершилася безплідними дискусіями та взаємними звинуваченнями, призвівши до пасивності ГУР.

Влучну характеристику ходу складних переговорів щодо реформування ГУР, які точилися наприкінці 1914 – на початку 1915 рр., дав член реорганізаційної комісії В. Темницький. На його переконання проблема зводилася до трьох вузлових моментів, які відстоювали різні угруповання галицько-буковинських партій:

1. Найрадикальнішу позицію займала УСДП, запропонувавши утворити загальну політичну організацію з представників Галичини, Буковини та Наддніпрянської України, тобто за розширення ГУР з включенням до нього на рівних правах політичного представництва з Буковини та СВУ. Проти цього виступили буковинські національні демократи та праве крило галицької УНДП, які бажали утворення нової інституції з політичного представництва Галичини та Буковини без підросійських українців.

2. Опозиційне крило галицької УНДП погоджувалося на залучення до ГУР СВУ, але виступало проти прийняття представництва з Буковини, не бажаючи посилення позицій впливового національного демократа М. Василька.

3. Керівництво УРП підтримувало точку зору щодо створення загальної української організації тільки з австрійських українців, пояснюючи це простотою проекту.

СВУ, який був вимушений займати нейтральну позицію, підтримував ідею УСДП щодо утворення загальноукраїнського політичного представництва українців Австро-Угорщини і Росії, що мало розв'язати проблему в цілому¹⁵⁶.

Істотні труднощі по реформуванню ГУР продовжувала складати проблема з СВУ. Окрім відомого фактору його нелегітимності, серед галицько-буковинського політичного проводу викликала занепокоєння зростаюча вага Союзу, як неконтрольованого з їх боку суб'єкта політичного поля, конкурента у зносинах з урядами Австро-Угорщини та Німеччини. До того ж позиції СВУ наприкінці 1914 р. були значно послаблені кризовими

¹⁵⁶ Див.: Темницький В. Загальна Українська Рада / В. Темницький // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 358.

явищами організації, гарячковою зміною керівництва, загостренням міжфракційної боротьби, у тому числі щодо права представляти Велику Україну. У цей час напружував зусилля М. Залізняк, маючи намір „замінити” у майбутньому загальноукраїнському представницькому органі СВУ на Закордонну групу УПСР. Однак, згадані дії, до яких були залучені конкуруючі партійні структури Галичини та Буковини, окрім напруження відносин між СВУ і лідерами місцевих національних демократів (К. Левицьким, М. Васильком), зривом чергового раунду переговорів по реорганізації ГУР, не принесли результатів¹⁵⁷.

Значною мірою „прогрес” у взаєминах СВУ і ГУР був прискорений діями уряду Австро-Угорщини, який наприкінці 1914 р., виходячи з безперспективності ведення активної пропагандистської чи терористично-підривної діяльності на теренах Наддніпрянської України, розірвав офіційні зносини з Союзом (а також Закордонною групою УПСР на чолі з М. Залізником). Президії СВУ було запропоновано перенести осідок організації за межі країни, що, по суті, розцінювалося як антиукраїнська акція. За цих обставин СВУ був вимушений звернутися у полагодженні цього конфлікту по допомогу до ГУР, українських парламентаріїв. За його ініціативою парламентською комісією, до якої входили опозиційні щодо керівництва ГУР сили, провела моніторинг діяльності Союзу наслідки якого були оприлюднені у грудні 1914 р. Висновок комісії засвідчив, що Союз функціонував згідно своєї програми, а його дії були визнані як патріотичні і „надзвичайно корисні” для українського народу¹⁵⁸. Останнє стало підставою офіційного звернення очільника ГУР К. Левицького до уряду з приводу перебування СВУ на австрійській території¹⁵⁹. У документі висловлювалися

¹⁵⁷ Див.: Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). – С.60, 61.

¹⁵⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4405. Союз визволення України (1914–1918). – Оп.1. – Спр. 13. – Арк.1–2.

¹⁵⁹ Див.: Скоропис-Йолтуховський О. Мої „злочини” (Мої відносини І: до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії) / О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська Україна. Збірник. – Відень, 1920–1921. – Ч. II, III, V. – С.206–213; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу

запевнення у налагодженні плідної співпраці між австрійськими українцями та наддніпрянськими політичними емігрантами, що було особливо важливо для СВУ, члени якого залишалися у Відні у якості „приватних осіб”. Незважаючи на полагодження конфлікту, за оцінкою українських дослідників, згадане напруження у стосунках між лідерами галицько-буковинських партій і СВУ наприкінці 1914 р., поряд з відсутністю прогресу у роботі у Наддніпрянській Україні, призвело до того, що в Австрії „українська справа” була відсунута на перспективу¹⁶⁰.

Переговорний процес щодо реорганізації ГУР у лютому 1915 р. взагалі увійшов у глухий кут. Загострення ситуації викликав намір керівництва її президії, Народного Комітету УНДП під час поповнення складу ГУР замість вибулих членів кооптувати до неї декількох національних демократів, що мало ще більше зміцнити їх домінуюче становище. У відповідь же на наростаючий супротив інших політичних партій, опозиційного крила національних демократів, керівництво УНДП зважилося на демарш, відкликавши з ГУР своїх представників (включаючи і К. Левицького), що призвело до тимчасового призупинення функціонування ГУР. За цих обставин, окрім нагальної потреби реорганізації, значну роль у консолідації українських сил відіграли УСДП (М. Ганкевич, В. Темницький) та УРП, за посередництва яких розпочався новий тур переговорів¹⁶¹. Їхньому успішному завершенню сприяв значний розголос останніх подій міжпартійної боротьби, у тому числі й за рахунок пропагандистської кампанії, розгорнутої на сторінках „Вістника СВУ”, наростаюча критика неефективної діяльності керівників національного політичного провду з боку української громадськості.

Про напружений характер дискусій відносно напрямку реформування ГУР свідчило й те, що цьому питанню було присвячено декілька засідань Народного Комітету УНДП. Виданий на початку березня 1915 р. партійний комунікат засвідчив, що

світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Друга часть. – С.494, 495.

¹⁶⁰ Див.: Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). – С.65.

¹⁶¹ Див.: Темницький В. Загальна Українська Рада. – С. 358–360; Расевич В. Назв. праця. – С.323.

керівництво галицьких національних демократів залишалося на консервативних позиціях, відстоюючи позицію щодо доцільності входження до найвищої національної політичної інституції лише представників півавстрійських українських партій¹⁶². Одночасно з оприлюдненням комунікату у газеті „Діло” була надрукована редакційна стаття „Наше положенє”, яка піднімаючи важливі питання перспектив національного руху, давала ключ до розуміння складних стосунків східних і західних українців. У руслі настроїв близького визволення від Росії Галичини й зростаючих надій на втілення ідеалу Вільної України, редакція виявила різне трактування цих понять. Утворення суверенної наддніпрянської держави розцінювалося як „концепція в теперішніх обставинах утопійна”, у той же час „правно-державна автономія й самоуправа українських територій в границях австрійсько-угорської монархії” як така, що лежить у галузі реальних можливостей. Виходячи з незначних ресурсів українців, браку кадрів та досвіду пропонувалося „оставити на боці першу концепцію” і впритул зайнятися другою, тобто вузько регіональною¹⁶³.

Нарешті, базуючись на домовленостях, досягнутих під час переговорів політичних партій та парламентського представництва Галичини й Буковини, а також СВУ, які відбувалися упродовж березня-квітня 1915 р., 30 квітня 1915 р. на спільній конференції було прийняте історичне рішення про створення на базі ГУР всеукраїнського політичного представницького органу під назвою Загальна Українська Рада (ЗУР), затверджено перший проект статуту організації, який склав М. Ганкевич. Умовою входження до нової інституції, було цілковите визнання ідей, проголошених у 1914 р. у Маніфесті ГУР та платформі СВУ¹⁶⁴.

Головне завдання ЗУР, до сфери діяльності якої мали входити політичні акції у загальнонаціональних справах, що стосувалися як держав, у межі яких входили українці, так і на міжнародній арені, полягало у консолідації національних сил, коорди-

¹⁶² З діяльності Народного Комітету (Комунікат) // Діло. 1915. – 6 марта. – С. 5.

¹⁶³ Наше положенє // Діло. – 1915. – 6 марта. – С.4.

¹⁶⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (Далі: ЦДА України у Львові). – Ф. 440. Загальна українська національна рада, м. Відень. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 1–5.

нації діяльності представлених у ній політичних партій та організацій (не порушуючи їх самостійності), а також налагодження взаємодії з іншими національними згуртованостями. Рада мала діяти на демократичних засадах колективного керівництва. У ході дебатів було визначене кількісне представництво від кожної з партій-засновниць, яке мало залежати від їхньої потужності. Водночас засновники Ради застановилися на можливості включення до неї й інших політичних організацій. За наполяганням УСДП та УРП у роботі ЗУР мало застосовуватися право veto.

Згадані рішення із незначними змінами були формалізовані на установчих зборах ЗУР, які відбулися у Відні 5 травня 1915 р. Нова організація визначалася як легітимне представництво „всього українського народу на час війни аж до повного повороту нормальних відносин на українських землях”*, представляючи також „найвищу і єдину політичну репрезентацію українського народу в справах австрійської України”¹⁶⁵.

Головою Президії, до якої були включені представники провідних політичних партій Галичини та Буковини, СВУ, був обраний К. Левицький, його заступниками – М. Василько (буковинський націонал-демократ), Є. Петрушевич (галицький націонал-демократ), Л. Бачинський (галицький радикал; згодом Я. Весоловський), М. Ганкевич (галицький соціал-демократ; згодом В. Темницький). Представник СВУ у Президії – О.Скоропис-Йолтуховський (згодом М. Меленевський) отримав вирішальний голос у загальноукраїнських справах, а у дотичних до справ Галичини та Буковини – дорадчий. До ЗУР, у якій провідні позиції займали галицько-буковинські національні демократи, увійшли 34 особи (делегати): 24 від Галичини (14 національних демократів, 6 радикалів, 4 соціал-демократа), 7 від Буковини (5 національних демократів, один соціал-демократ, один від Української народної партії), 3 від СВУ¹⁶⁶.

* Про легітимний характер діяльності ЗУР свідчило й те, що її повний склад, огляди засідань Президії постійно публікувалися у відповідних рубриках головних галицько-буковинських ЗМІ – газет „Діло „ та „Буковина”.

¹⁶⁵ Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С.500.

¹⁶⁶ Див.: Загальна Українська Рада // Діло. – 1915. – 8 мая. – С.2.

На другому засіданні ЗУР (12 травня 1915 р.) були у спорницькому руслі доопрацьовані його програмні засади, викладені у Маніфесті „До всіх народів цивілізованого світу!”. Згідно з ними вирішення українського питання у всеукраїнському сенсі вбачалося у створенні вільної, самостійної України (української держави) на підросійських теренах, а в Австро-Угорщині – національно-територіальної автономії (коронний край) з українських частин Галичини та Буковини¹⁶⁷.

Практична діяльність ЗУР була спрямована на популяризацію української проблематики, опікування єдиним національним військовим формуванням – УСС, відбудову мирного життя у розореній війною й окупаційною російською владою Галичині (згодом і Буковині), захисту мирного населення від проявів насильства та репресій місцевої влади, відновлення національних громадських інституцій. Продовжуючи попередню практику, що вказувало на високий статус організації, ЗУР проводила регулярні зустрічі і переговори з офіційною владою на різних рівнях – з прем'єр-міністром, окремими міністерствами (внутрішніх, військових, закордонних справ, землеробства та залізниць), намісником Галичини, військовою та цивільною адміністрацією у справах Холмщини та Волині, що стосувалося широкої низки питань, які стосувалися долі українців як на теренах Габсбурзької імперії, так і Наддніпрянської України. Окрім цього упродовж 1915–1916 рр. ЗУР надсилала офіційні політичні меморандуми на адресу імператора Франца-Йосифа та уряду у яких, покликуючись на історичне право та право націй на самовизначення, висувала вимоги недопущення поширення польських впливів на відвойованих від Росії українських етнографічних землях, у Східній Галичині, а також створення окремої української адміністративної одиниці у складі Австрії¹⁶⁸.

Починаючи з моменту утворення ЗУР була вимушена переборювати все наростаючі труднощі, пов'язані з тим, що

¹⁶⁷ Див.: Політичні засади Загальної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / [упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – С.222–223.

¹⁶⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф.440. Загальна українська національна Рада, м. Відень. – Оп.1. – Спр.5. – Арк. 1–24; – Спр.12. – Арк. 1.

імперська влада і надалі була неготовою до співпраці з українцями. Незважаючи на те, що у 1915 р. була відновлена австрійська влада у Східній Галичині, що відкривало перспективу просування австро-німецьких військ вглиб Наддніпрянської України, українське питання продовжувало займати другорядне значення для Австро-Угорщини. Суттєво ускладнила становище підавстрійських українців й окупація у 1915 р. австро-німецькими військами Королівства Польського. З цього часу польський політичний табір провінції, краківський ГНК починають все настирливіше виступати на користь нової національної програми, суть якої полягала у домаганні створення польської держави з „неподільного Королівства” та „неподільної Галичини”. У наступному ці зазіхання почали заглиблюватися вглиб Наддніпрянської України – на Холмщину, Волинь, Поділля.

Негативним чином на становищі українців позначилося й те, що над ослабленою у війні Австро-Угорщиною посилювався вплив з боку Німеччини, яка вже у 1915 р., враховуючи загрозу „ослов’янення” Дунайської імперії, довела до її уряду вимогу про неприпустимість трансформації дуалістичної монархії у бік федералізму. Ймовірні проекти щодо модернізації Австрії мали відбуватися в одному ключі – зміцнення німецького панування. Останні події знайшли підтримку з боку більшості австро-німецьких партій, які, відображаючи настрої уряду, весною 1915 р. виступили з програмним маніфестом на підтримку перетворення Австрії у „єдину німецьку державу”. Як „поступка” ненімецьким народам передбачалося вилучення деяких національних районів зі складу Австрії. У цьому контексті (тобто без врахування інтересів українців) передбачалася й можливість влучення Галичини до складу майбутньої Польщі¹⁶⁹.

¹⁶⁹ Див.: Фісанов В. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду Першої світової війни / В. Фісанов // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Науково-дослідний центр буковинознавства, 1993. – Вип.1. – С. 144; Пристер Е. Краткая история Австрии / Пристер Е.; [сокр. пер. с нем. Н. М. Соболевой и др. Ред. и предисл. М. А. Полтавского] – М.: Иностранная литература, 1952. – С.429, 430; Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та

Лише на короткий час, як вимушена реакція на зростаючий вплив Німеччини, що в перспективі несло загрозу цілісності Австро-Угорщини, змусило її уряд реанімувати у високій політиці український фактор. У відповідь на значну активність, яку у цей час розгорнула ЗУР, домагаючись прийняття державно-правових актів стосовно української національно-територіальної автономії в Австрії, українізації громадського життя на звільнених від Росії теренах Наддніпрянської України, з'явилася серія радикальних, однак далеких від конкретики ініціатив з боку офіційного Відня. Так, у серпні і вересні 1915 р. прем'єр-міністром Австрії К. Штюргком під час переговорів з Президією ЗУР були озвучені офіційні заяви у яких висловлювався намір уряду вирішити українське питання шляхом утворення у складі Австрії української провінції – галицько-буковинської або ж з теренів Східної Галичини та Західної Волині. Вага останньої заяви підкріплювалася тим, що питання української автономії у складі Австрії знайшло схвалення на засіданні спільної австро-угорської Ради міністрів (жовтень 1915 р.) за участі австрійського (К. Штюргк) та угорського (С. Тісса) прем'єр-міністрів¹⁷⁰. У свою чергу згадані (значною мірою безпредметні) переговори з урядовими структурами, що відбувалися на фоні виявів люб'язності до української національної справи, у тому числі й з боку наступника престолу архикнязя Карла, окрім нейтралізації активності українських політичних сил, поширювали почуття невпевненості*.

Австро-Угорщини / Тейлор А. Дж. П.; [пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко]. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С.224.

¹⁷⁰ Див.: Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.1; Правне застереження цілої української репрезентації Австрії проти розширення автономії Галичини // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.2; Попик С. Д. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / Попик С. Д. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.108–110.

* Чи не єдиним реальним здобутком, досягнутим українцями у цей період, стало позитивне вирішення вимоги, висунутої ЗУР, галицько-буковинськими парламентськими фракціями щодо недоцільності використання термінів „Ruthenen” та „ruthenisch” (як офіційного імені українського народу в Австрії) і переходу до назв „Україна”, „українець”, „як єдиновірних для нашої нації і мови”. Виходячи з ваги проблеми урядові структури Австрії, починаючи з другої половини 1915 р. вивчали

Так, невизначеність урядів Австро-Угорщини і Німеччини щодо вирішення „українського питання” викликали у середовищі ЗУР на початку 1916 р. гарячі дискусії щодо найбільш оптимального напрямку втілення „правно-державних відносин” українців. Окрім проблеми створення галицької або ж галицько-буковинської національної автономії, відкритим залишалося питання доцільності її поширення на суміжні терени Наддніпрянської України (Волинь, Холмщина), адже це могло спотворити зміст гасла Самостійної України¹⁷¹. Подвійна політика Відня, спрямована на затягування вирішення „українського питання”, примусила галицько-буковинський політичний провід активізувати німецький напрям політики. Влітку 1916 р. лідери ЗУР К. Левицький та М. Василько провели у Берліні декілька зустрічей з представниками уряду на яких вони намагалися заручитися підтримкою щодо поділу Галичини за етнічним принципом. Однак, і цього разу, враховуючи те, що пропозиції української сторони не відповідали німецькій стратегічній доктрині, входячи у суперечність з концепцією розв'язання польського питання, згадані переговори завершилися пусто-порожніми обіцянками¹⁷².

На практиці ігнорування ЗУР з боку офіційного Відня у поєднанні з потуранням польському політичному табору призвело до того, що з початком мирної відбудови у Східній Галичині поляки досить швидко поновили своє домінуюче становище. Доходило до того, що з відновленням австрійської влади в адміністративному

це питання і, нарешті, не зважаючи на супротив впливових політичних сил, які не бажали „появи” у межах Австро-Угорщини „нової національності” (поляків, угорців), це питання було позитивним чином вирішено у 1917 р. і офіційно затверджене весною 1918 р. з виданням відповідних урядових указів про заміну етнічних назв (Див.: Попик С. Дискусії в Австрії навколо етнічних термінів „Ruthenen” і „Ukrainen” (1914–1918 pp.) / С. Попик // Питання історії Великої війни 1914–1918 pp. / Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, 1995. – С.13–16; Попович О. Відродження Буковини (Спомини) / Попович О. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1933. – С.95.).

¹⁷¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906–1907). – Оп.2. – Спр.3. – Арк.231–235.

¹⁷² Див.: Брицький П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – С.45, 46.

житті попервах поновлювалася виключно польська мова, включаючи вуличні написи та залізничні квитки. Ця практика була припинена лише після протесту політичного представництва українців. У руслі цих реалій безрезультатно завершилися у 1915–1916 рр. й переговори ЗУР з урядовими структурами щодо підготовки до адміністративного поділу Галичини, що мало покласти початок створенню української провінції з „політично-правною самостійністю”, запровадження перехідної адміністрації з представників українців, відкриття українського університету у Львові тощо. Вирішення цих важливих для української громади питань влада уперто відсувала на післявоєнний період.

Подібні проблеми виникли і у галузі розгортання діяльності ЗУР та СВУ на українських землях, відвойованих австро-німецькими військами від Росії – Холмщини, Західної Волині (австрійська зона окупації), Підляшшя (німецька зона окупації), що розглядалося українськими політичними силами як перші кроки на шляху загального визволення Наддніпрянської України. У цій царині довелося переборювати не лише наслідки попереднього періоду суцільної русифікації царизму, колосальні жертви серед цивільного населення і розорення, викликаних війною, але й суперечливу позицію щодо українців з боку урядів блоку Центральних держав, окупаційних адміністрацій, що підігрівалося ворожими діями поляків, які розглядали згадані терени як складову майбутньої Польщі. Лише завдяки настирливим домаганням української сторони щодо розгортання культурно-політичної діяльності на окупованих землях Наддніпрянської України, постійних звернень до міжнародної громадськості у справі захисту прав українського народу, що надало проблемі резонансу, справа зрушилася з місця. Наприкінці 1915 р. австрійська окупаційна влада надала (поряд з польською) українській мові статус офіційної, почалося запровадження української мови в освіті. Після тривалих зволікань Австро-Угорським урядом була проведена, хоча і на польську користь, демаркаційна польсько-українська лінія, що дозволило українським структурам – ЗУР, СВУ, УСС із залученням галицько-буковинської громадськості на початку 1916 р. розгорнути культурно-пропагандистську та освітню діяльність на східних українських теренах. Упродовж декількох місяців, не зважаючи на обмежені матеріально-фінансові та кадрові ресурси, на Волині та

Холмщини вдалося розгорнути діяльність місцевих національних громадських осередків, греко-католицької церкви, українських освітніх установ, з'явилися поодинокі українські газети¹⁷³.

Однак ускладнення військової ситуації значною мірою нейтралізувало ці перші здобутки. За наполяганням польської сторони з австрійської зони окупації у 1917 р. були виведені підрозділи УСС. Упродовж 1916 р. Президія ЗУР неодноразово вела переговори й з німецьким посольством у Відні стосовно долі українських територій, які знаходилися в німецькій зоні окупації, однак вони не принесли бажаних наслідків. Незважаючи на згадані обставини, дії ЗУР–СВУ у напрямі захисту інтересів української громади Західної Волині та Холмщини, створення національних адміністративно-громадських структур, перші кроки у культурно-освітній галузі відіграли значну роль у пробудженні національної свідомості місцевого населення, зближенні українських громад півавстрійської та підросійської України, створювало передумови для розгортання наступних державотворчих соборницьких процесів.

У складних умовах ЗУР–СВУ проводили роботу серед українських військовополонених, прагнучи об'єднати їх навколо національних ідеалів¹⁷⁴. Згідно з усталеною у наукових колах думкою за роки війни просвітницько-агітаційною роботою було охоплено понад 80 тис. українських полонених¹⁷⁵. Згаданий вид діяльності суттєво стримувався прохолодною позицією Центральних держав. Зокрема, урядами Австро-Угорщини та Німеччини були

¹⁷³ Див.: Перша українська часопись на українських зайнятих землях // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.61–62. – С.15; Жук А. Союз визволення України / А. Жук // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 384.

¹⁷⁴ Див.: Назарук Ю. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописи-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914–1917 рр.) / Ю. Назарук // Наукові записки / Збірник / Серія „Політологія і етнологія”. – Вип. 26. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С.131.

¹⁷⁵ Див.: Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Михальський І. С. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С.15; Даниленко К. Розвій суспільно-національної думки в таборі Фрайштадт / К. Даниленко // Союз Визволення України. 1914–1918. Відень. – Нью-Йорк: Видавництво Червона Калина, 1979. – С. 15–18.

проігноровані численні звернення ЗУР та СБУ щодо формування українського військового підрозділу з числа військовополонених-добровольців, або влучення їх до лав УСС.

Наприкінці 1915 р. ЗУР–СБУ були зроблені й перші кроки у налагодженні зв'язків із підугорськими українцями, які продовжували знаходитися в ізоляції від інших українських територій. Актуальність цього посилювалася й тим, що у роки війни у Закарпатті розгорнувся потужний наступ на права місцевої української меншини. Під приводом боротьби з москвофільством у друці та освіті замість кирилиці був запроваджений латинський шрифт, було скасоване навчання українських дітей рідною мовою у державних школах. З метою прискорення процесів денационалізації українці замість офіційної назви „русини” (рутени) отримали нову – „греко-католицькі угорці”. Пропагандистська угорська машина напружувала зусилля у доведенні постулату про повну відрубність місцевих українців-русинів від українського кореню, натомість, про їх „природну” близькість до угорців („Народом вони перестали називати себе, але вважають себе вже мадярами”¹⁷⁶). Для посилення цих настроїв угрофільські кола прагнули використовувати будь-які засоби, у тому числі й посилаючись на діяльність віденської ЗУР¹⁷⁷, яка у своїх офіційних документах була вимушена обходити проблему закарпатських українців, відгороджених від Галичини і Буковини австро-угорським державним кордоном.

Згадані процеси вели не лише до національної дезорієнтації місцевих українців-русинів, але й до зростання москвофільських настроїв серед інтелігенції, ословачення селянства. Незважаючи на ці складні обставини поодинокі громадські згуродження українців Закарпаття знаходили можливість для налагодження контактів з українськими політичними інституціями та партіями Галичини і Буковини. Так, у 1915 р. за дорученням А. Волошина (майбутнього президента Карпатської України) у Відень прибув професор А. Штефан, який зустрівся з діячами провідних українських партій Є. Петру-

¹⁷⁶ Волошин А. „Чи була в Закарпатті Україна?” (Фрагменти споминів) / А. Волошин // Літопис червоної калини. – 1991. – №4. – С.58.

¹⁷⁷ Див.: Нариси історії Закарпаття. У 2-х т. Т.1 (з найдавніших часів до 1918 року) / [Балагурі Е., Бабидорич М., Ілько В., Поп І. та ін.] ; відп. ред. і керіvn. авт. кол. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – С.391.

шевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким. Згідно із спогадами, який залишив А. Штефан, однією з провідних тем зустрічей, схвально сприйнятих патріотично налаштованими колами закарпатців, було вирішення „українського питання” у соборницькому контексті. Перший етап втілення у життя цієї ідеї передбачав відновлення Галицько-Волинської держави до якої мали увійти Галичина, Буковина, Угорська Русь та Волинь. Об’єднання з „Київською Україною”, зважаючи на „непевну” ситуацію у Наддніпрянській Україні, відсувалося на найближчу перспективу¹⁷⁸. Згадані контакти підавстрійських та підугорських українців, в умовах відсутності українських громадсько-політичних об’єднань у Закарпатті, вели до поширення національної свідомості, сприяли національній самоорганізації місцевої української громади у новітню добу.

У грудні 1915 р. в Угорщині, отримавши рекомендації від австрійського прем’єр-міністра К. Штюргка, перебувала делегація ЗУР метою якої було заручитися підтримкою угорського уряду у розгортанні організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності у Закарпатті. Результати цього вояжу виявилися не вельми плідними. Делегація отримала з боку угорського прем’єр-міністра С. Тісси підтримку щодо „національно-політичних змагань української нації” на теренах Наддніпрянської України, створення української автономії у Східній Галичині, однак стосовно Підкарпатської Русі („це є справа угорської держави”) згаданим ініціативам ЗУР було відмовлено. У наступному будь-які наміри ЗУР-СВУ розгорнути діяльність на теренах Закарпаття стримувалася діями уряду, інспірованими акціями „угорських мадяронів” у яких вони не лише виступали проти спорідненості закарпатських русинів з українцями, але й виносили прохання до влади захистити місцеве населення проти „австрійської української пропаганди”¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Див.: Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців / М. М. Вегеш, М. В. Делегат, О. Д. Довганіч та ін. [Відп. ред. М. М. Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002. – С.104.

¹⁷⁹ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Перша часть. – С. 271–273; Третя часть. – С. 617.

Нові реалії, які висунули на порядок денний політичного життя Австро-Угорщини вирішення „українського питання” призвели й до стрімкого загострення українсько-польського протистояння, головною ареною якого стала Східна Галичина. Згаданий конфлікт суттєво вплинув як на процес відновлення партійних структур у провінції, так і на рівень консолідації української та польської партійних систем Галичини (на рівні національної мобілізації напередодні вирішальних подій), доведення до крайньої ворожості їхніх стосунків. Польський партійно-політичний табір з посиленою енергією намагався торпедувати попередні заяви австрійського уряду щодо сприяння державотворчим прагненням українців. Цей наступ відбувався тотально через уряд, парламентське Польське коло, яке очолив рішучий противник поділу Галичини, колишній австро-угорський міністр фінансів Л. Білінський, політичні партії, польське суспільство. Систематично поширювалися фальсифікації у напрямі дискредитації українського політичного руху, звинувачуючи його у сепаратизмі. У черговий раз поляки намагалися переконати уряд, що, начебто, „українського питання” взагалі не існує, а проблема поділу Галичини є штучною.

З метою остаточної нейтралізації „української проблеми”, яка набула міжнародного характеру, польські політичні сили почали активно „просувати” й ідею чергового польсько-українського порозуміння. Її суть полягала у тому, що успішне втілення державотворчих прагнень українців, начебто, могло бути успішним лише за сприяння Польської держави („польської опіки”). Саме вона повинна була стати для українців у боротьбі проти Росії тим опертям, що і мало призвести до створення української державності. Насправді ж, справа йшла лише про українську національно-культурну автономію у межах майбутньої Польщі¹⁸⁰. Про цілковите ігнорування українських інтересів свідчила й консолідована позиція Польського кола на фінішній прямій австро-німецьких переговорів (жовтень 1916 р.) щодо майбутньої Польщі. Розуміючи вагу вирішення польського питання для Німеччини і Австро-Угорщини (убезпечення їхніх східних кордонів проти Росії, використання польських ресурсів у війні), польськими парламентаріями висувалося завдання окрім створення Польської держави на відвойованих від Росії землях зміцнення самостійності неподільної Галичини, яка б за конституційним

¹⁸⁰ Див.: Лозинський М. Галичина в життю України / Лозинський М. – Відень: Накладом „Союза Визволення України”, 1916. – С.52.

статусом наближалася до держави¹⁸¹.

Крайня ворожість між українським та польським партійно-політичними таборами Галичини торкнулася й національних партій соціалістичного сегменту, які у попередній період, виходячи з інтернаціонально-класових позицій, нерідко мали більш тісний рівень співробітництва, ніж у рамках „своїх” партійних систем, практично складаючи єдиний приклад польсько-українського співробітництва. У нових умовах стосунки між спорідненими українськими та польськими партіями лівого сегменту різко погіршилися, маючи напружений і неприязний характер. Це у першу чергу стосувалося відносин між УСДП та УРП з одного боку та ППСД, якій українська сторона закидала вияви націоналізму, підпорядкування польським консервативним партіям, участь у процесі полонізації українців і нарешті – пропагування ідеї відновлення „історичної Польщі”¹⁸². Остаточний розрив між українськими та польськими соціал-демократами відбувся на початку 1916 р., коли ППСД приєдналася до Польського кола, відомого своїм консервативним складом. Згадані події призвели й до того, що ППСД, довела до максимуму й свої протиріччя з СДРПА, практично переставши бути секцією австрійської соціал-демократії.

У свою чергу, відсутність прогресу у стосунках із владою, наростаюча загроза з боку польського політичного табору посилювали кризові явища в ЗУР. Так, незважаючи на те, що з моменту створення Ради її учасниками було ухвалене консолідоване рішення залишити на час війни всілякі міжпартійні та особисті чвари¹⁸³, це не зупинило суперництва між політичними партіями, їхніми лідерами, що доводилося долати шляхом складних переговорів та компромісів. Як зазначала в офіційному звіті до українських товариств США група опозиційних українських парламентаріїв, упродовж діяльності ЗУР в її середовищі

¹⁸¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. – Оп.1. – Спр.1096. – Арк.3–15.

¹⁸² Див.: Tomczyk R. *Ukraińska partia radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926* / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.41.

¹⁸³ Див.: Друге засідання Загальної Української Ради // Діло. – 1915. – 15 мая. – С.5.

постійно відбувалася боротьба. Прагнення національних демократів на чолі з К. Левицьким та М. Васильком поставити її під свій контроль, викликало рішучий супротив менш потужних партій. Згадані протиріччя поширювалися й на сферу взаємин з СВУ, Боевою Управою УСС¹⁸⁴. Загострення ситуації відбулося вже у травні 1915 р., коли Президія ЗУР (за внесенням національних демократів), прагнучи зосередити у своїх руках виключні повноваження у зносинах з урядами Австро-Угорщини та Німеччини, висунула домагання перейняти на себе керівництво роботою з полоненими наддніпрянськими українцями, що було традиційно прерогативою СВУ. Зрозуміло, що згадана ініціатива була розцінена керівництвом СВУ як така, що порушувала її автономність, зменшувала статус у загальній організації¹⁸⁵. Хоча, внаслідок оперативного втручання представників інших політичних партій, розгорнутої дискусії повноваження СВУ були збережені¹⁸⁶, гостра напруга охопила саму Президію ЗУР.

Реакцією на посилення позицій К. Левицького та М. Василька, наміри зосередження організаційної діяльності ЗУР у вузькому колі її Президії, став наростаючий опір опозиційного крила УНДП, яке невдовзі після створення ЗУР розгорнуло гостру критику австроляляльного курсу Президії. Робилися закиди у її неспроможності захистити інтереси українського народу, зупинити поширення польських впливів у Східній Галичині та на звільнених від Росії землях Наддніпрянської України. На деякий час опозиціонери (відомі члени УНДП Є. Петрушевич, Л. Цегельський та ін.) припинили свою участь у роботі ЗУР. У цих складних умовах дієздатність ЗУР вдалося зберегти за рахунок конструктивної позиції інших партій, зокрема УСДП¹⁸⁷.

Поряд з тим, існуючі суперечності між українськими партіями перекинулися і на визволені землі Східної Галичини, що досить часто набувало деструктивного характеру. Прикладом цього стали дії „Комітету українців міста Львова”, який розгорнув

¹⁸⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 581. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 1–26.

¹⁸⁵ ЦДАВОВУ. –Ф.3807. – О.2. – Спр.3. – Арк. 28–30, 46–49.

¹⁸⁶ Див.: Четверте засіданє Загальної Української Ради // Діло. – 1915. – 29 мая. – С.5; Загальна Українська Рада // Діло. – 1915. – 12 червня. – С.5.

¹⁸⁷ Див.: Лепісевич П. М. Названа праця. – С.97.

діяльність влітку 1915 р. Незважаючи на те, що у Комітеті впливові позиції займали діячі УНДП (з числа осіб, які пережили окупацію), він намагався утримувати окремішний характер стосовно ЗУР. У Львові розпочалося видання газети „Українське слово”, яка за задумом опозиції мала замінити контрольовану К. Левицьким „Діло”¹⁸⁸. Активізували свою діяльність й галицькі клерикальні сили, які не отримали представництва у ЗУР. Однак дії опозиційних сил у Східній Галичині, які підтримувала частина депутатського корпусу, через розорення краю та матеріальну скруту, незначну громадсько-політичну активність населення виявилися малоєфективними, через що наступна боротьба за лідерство знову була перенесена до Відня. Враховуючи згадані обставини керівництво ЗУР не поспішало переносити свої структурні підрозділи до Львова, що позбавляло її можливості налагодити тісні контакти з українським населенням провінції. Вирішення проблеми затягували й гострі дискусії в середовищі ЗУР: представники УРП та УСДП виступали за негайне створення місцевих комітетів в Галичині, представники Народного Комітету УНДП вважали це передчасним. До зазначеного дискурсу прагнули не втручатися представники Буковини та СВУ¹⁸⁹. У результаті, незважаючи на створення восени 1915 р., як тимчасового заходу, „делегацій” ЗУР¹⁹⁰, вони із запізненням розгорнули свою діяльність у Львові та Перемишлі лише весною 1916 р.

Згадані суперечності отримали небажаний розголос, підхоплений польською, а згодом і німецькою пресою Австро-Угорщини і Німеччини. У них актуалізувалася тема неоднорідності українського політичного руху, розгортання міжпартійної боротьби в середовищі ЗУР, що давало підстави і надалі ігнорувати український національний рух, у першу чергу полякам. Через це ЗУР була вимушена напружувати зусилля (публікаціями у часописах – „Діло”, „Українське слово”, „Вістник СВУ”) у спростуванні „чуток” про кризу, підтверджувати монолітність, організаційну й ідейну єдність українського політичного представництва. Існуючі ж міжпартійні протиріччя

¹⁸⁸ Див.: Расевич В. Названа праця. – С. 325, 326; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Перша часть. – С.205–209.

¹⁸⁹ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр .3. – Арк.239–240, 245.

¹⁹⁰ Загальна Українська Рада // Українське слово. – 1915. – 22 вересня. – С.3.

зводилися до „розходжень” окремих осіб щодо тактики, але не стратегії українського політичного руху. Останнє знайшло свій вияв в офіційному комунікаті Президії ЗУР (від 12 травня 1916 р.), підписаного представниками УНДП, УРП, УСДП та СВУ.

Натомість, загроза щодо цілісності ЗУР, її дієвості залишалася і надалі. У даному випадку справа полягала не лише у прагненні опозиції протидіяти тодішнім лідерам УНДП, які цілковито контролювала найвищий український представницький орган, але й низької ефективності її діяльності. Через це на чергу дня висувалося завдання пошуків нових дієвих організаційних форм національного руху, передусім повернення до парламентської практики. Останнє збігалось із загальними політичними процесами Австрії, коли у її політичному житті все частіше вирували вимоги відновлення роботи парламенту.

У цьому руслі найпотужніша з українських фракцій – галицький Український парламентарний клуб (УНДП) на своєму з'їданні, яке відбулося у травні 1916 р. під головуванням К. Левицького, виступила з ініціативою (пропозиція віцепрезидента парламенту Ю. Романчука) створити загальну парламентську організацію, до якої мали увійти всі українські депутати обох палат парламенту. Проведення у життя цього плану покладалося на Ю. Романчука, К. Левицького та члена палати панів І. Горбачевського. Не зважаючи на запевнення організаторів, що нова інституція не має порушити чинності існуючої ЗУР, а займе свою нішу у політичному житті¹⁹¹, насправді це означало серйозні кроки до руйнування ЗУР. Згадана ідея знайшла підтримку з боку Президії УНДП, яка на своєму травневому 1916 р. засіданні винесла вердикт про доцільність існування поряд з ЗУР ще й галицько-буковинського „загального парламентарного заступництва”. Організації мали проводити політику тісної взаємодії між собою, а також з існуючими автономними фракціями, керівництвом українських партій. Розмежування компетенцій цих найвищих національних інституцій бачилося таким чином: загальне парламентське представництво мало входити у прямі зносини з імператорським двором та урядом Австро-Угорщини, всі інші питання у державі і поза нею мали підпорядковуватися ЗУР.

¹⁹¹ Див.: Про „крізу” в українським політичним таборі // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 100. – С.346, 347.

Незважаючи на те, що подібні процеси відбувалися і у середовищі інших національних партійно-політичних таборів, передусім найближчих конкурентів – поляків (переміщення центру політичної діяльності від ГНК до віденського парламенту), голова ЗУР К. Левицький згодом дав цим процесам свою суб'єктивну оцінку – „коли інші народи в такому важнім моменті.... об'єднувались, щоби разом і згідно опирати свої національні змагання – у нас і між нами **зачалось розлазити...**»¹⁹².

У руслі цих настроїв у червні 1916 р. відбулася низка нарад українських парламентських фракцій, на яких представники УНДП, УРП та УСДП підтримали ідею створення загального парламентського представництва. За цих умов Президія ЗУР, не в змозі зупинити появу нової конкуруючої політичної інституції, була вимушена офіційно визнати право українських парламентаріїв до різноманітних акцій у справі захисту українського народу, у тому числі щодо об'єднання всіх парламентських груп. Висловлювалася й надія про співпрацю ЗУР та Президії об'єданого галицько-буковинського Українського парламентського клубу згідно з поділом повноважень¹⁹³. Щодо СВУ, то він в останніх подіях займав позицію, спрямовану на збереження повноважень ЗУР, вважаючи, що втілення принципу партійного керівництва загальноукраїнськими справами буде мати негативні наслідки. На переконання керівництва Союзу, організаційне об'єднання всіх українських парламентських фракцій в єдине парламентське представництво доцільно було б запровадити у мирний час¹⁹⁴. Однак справа з утворенням загальноукраїнського парламентського представництва, стрімко актуалізувавшись у травні-липні 1916 р., так і не набула формалізованих форм, що дозволило ЗУР відновити свою діяльність у повному обсязі.

¹⁹² Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Друга часть. – С.351.

¹⁹³ Див.: ЦДІАУ у Львові. – Ф. 440. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 34; Президія Українського парламентарного Клубу // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 101. – С.375–376.

¹⁹⁴ Див.: Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – С.171, 172.

У зв'язку зі стрімким загостренням військово-політичного становища Австро-Угорщини, яка внаслідок російського Брусилівського наступу опинилася у 1916 р. на грані катастрофи, що, у свою чергу висунуло на порядок денний проблему австро-польського стратегічного партнерства (у тому числі й за рахунок створення польської державності) примусило українські політичні сили значно активізувати свої дії, гарячково напружуючи зусилля у напрямі актуалізації українського державотворчого питання. За участі ЗУР, парламентських фракцій відбулися нові раунди переговорів з урядом на яких українська прагнула отримати гарантії стосовно дотримання прав українців Австрії та Наддніпрянської України, які мали залишитися поза межами польського державного тіла. Поряд з цим, реальна загроза насильницького приєднання Галичини і Буковини до Росії примусила ЗУР наприкінці вересня 1916 р. виступити з відозвою „До всіх культурних народів світу” („An die Völker der Kulturwelt”), у якій, покликуючись на потреби і історичне право розмежованого кордонами українського народу, висувала домагання утворення таких відносин у Центрально-Східній Європі, які б дали „українському народові повну спроможність свобідного національно-політичного розвитку, вільного від верховодства сусідніх народів”, бути самостійними господарями на своїй землі¹⁹⁵.

У цей час українські партійно-політичні сили проявили велику активність і у парламентській сфері. Так, у вересні 1916 р. відбулося засідання парламентської фракції УРП, яка прийняла резолюцію з вимогою якнайшвидшого поновлення роботи австрійського парламенту. Відповідний запит щодо підтримки цієї ініціативи радикалами був наданий К. Левицькому. Невдовзі (23 вересня 1916 р.) під егідою ЗУР була проведена спільна конференція українських парламентських представництв Галичини і Буковини, яка одногослосно ухвалила резолюцію про необхідність скликання парламенту¹⁹⁶. Текст резолюції було вручено уряду Австрії, президентам обох палат парламенту, опубліковано у провідних австрій-

¹⁹⁵ Див.: Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документи і матеріалів / [упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. Ю. Король та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – С.25.

¹⁹⁶ Див.: З Загальної Української Ради // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 124. – С. 742.

ських і угорських газетах. Як зазначала з цього приводу газета радикалів „Громадський голос”, до речі номер після цензурної правки вийшов з „білими плямами”, внаслідок якої з тексту були вилучені сентенції щодо „тиску на уряд”, критика прем’єр-міністра К. Штюргка, згадана акція об’єднаного українського парламентського представництва стала „першим серйозним і до цілі ведучим змаганем зі сторони австрійських посольських кругів”. За прикладом українців подібні заходи розпочали й інші національні фракції¹⁹⁷.

Натомість, зважаючи на загрозливу ситуацію, СВУ намагалася „підштовхнути” австроляльній галицько-буковинській провід, який і надалі прагнув діяти виключно у легітимному полі, до більш радикальних дій, на кшталт чехів чи італійців. Зокрема, на засіданні ЗУР, яке відбулося 15 вересня 1916 р. А Жук рішуче вимагав перейти до методів тиску на уряд („Нам треба спертися на маси, коли ми не маємо опертя – нічого не значимо, бо не маємо ні капіталу, ні шляхти, ані інших чинників, лише маси”¹⁹⁸). Однак, на той час, ця пропозиція була далекою до втілення, через що спільні делегації ЗУР та українського парламентського корпусу у жовтні – на початку листопада 1916 р. продовжували і надалі раунди переговорів з прем’єр-міністром та урядовцями Австрії, на яких порушувалися питання щодо ходу австро-німецьких переговорів з польської проблеми. Під час згаданих акцій українська сторона неодмінно отримувала чергову порцію обіцянок щодо дотримання прав українців, у тому числі і щодо поділу Галичини¹⁹⁹.

Однак реалії розгорталися за найгіршим для українців сценарієм. 5 листопада 1916 р. було оприлюднено Маніфест цісаря Франца-Йосифа I та кайзера Вільгельма II про створення Польського королівства, а також надання широкої автономії неподільній Галичині у складі Австрії, що фактично повністю заперечувало українські державотворчі прагнення. Польські політичні партії, громадськість Галичини зустріли згаданий Маніфест оваціями і

¹⁹⁷ Див.: В справі скликання парламенту (Ініціатива українського радикального клубу) // Громадський голос. – 1916. – 15 жовтня. – С.2.

¹⁹⁸ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр .3. – Арк.316.

¹⁹⁹ Див.: 3 приводу відокремлення Галичини // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 125. – С. 746–747; Українські заяви // Діло. – 1916. – 7 падолиста. – С.1; Українська парламентарна репрезентація супроти цісарського письма в справі розширення автономії Галичини // Діло. – 1916. – 8 падолиста. – С.1.

маніфестаціями, маючи на меті втілення традиційної вимоги щодо перетворення неподільної провінції на „mały Polsky”. З цього часу польський політичний табір Австрії партії практично виступив у ролі лобіста листопадового австро-німецького маніфесту²⁰⁰ (найбільш радикальні сили розглядали його як перший крок у напрямі прилучення неподільної Галичини до Польської держави), що вело до стрімкого наростання польсько-українського протистояння у провінції.

Останні ж події окрім обурення й висловлювання протестів* з боку українців викликали гостру кризу в середовищі національних політичних сил, їх перегрупування. До речі, з виходом українських газет після згаданих подій їхні сторінки під заголовками „Українські заяви” рясніли пустими місцями, що свідчило про вилучення матеріалів цензурою. Єдине, що було дозволено друкувати – це матеріали про протести політичних інституцій українців, які були передруками з інших газет. Вже 5 листопада 1916 р., незважаючи на висловлювання австролялістських настроїв, з вимогою перебудови державного організму Австрії й утворення з українських земель (щонайменше зі Східної Галичини) окремої провінції з власним сеймом та крайовим урядом виступив Народний комітет УНДП²⁰¹. 6 листопада 1916 р. висловило категоричний протест проти наміру включення до складу польської держави будь-яких українських етнічних земель (підавстрійських чи підросійських) надзвичайне засідання ЗУР. У прийнятих резолюціях, просякнутих соборницьким змістом, у черговий раз висувалися вимоги утворення адміністративного тіла зі Східної Галичини, а щодо Наддніпрянщини – „окремого самостійного, державного українського ор-

²⁰⁰ Див.: Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią (1914–1923) / Mrocza L. – Kraków: WSP, 1998. – S.54, 55; Tomczyk R. Ukraińska partia radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S.36.

* Як характеризував політичну ситуацію у своїй статті, написаній на замовлення московського журналу „Украинская жизнь” В. Левинський, „у мирний час акт австрійського монарха викликав би... революцію українських мас в Галичині” (Див.: Левинский В. Конец австрийской ориентации / В. Левинский // Украинская жизнь. – 1917. – №3–6. – С. 25).

²⁰¹ Державний архів Львівської області. – Ф.350. Дирекція поліції у Львові. – Оп.1. – Спр. 4042. – Арк.33.

ганізму в сполучі з центральними державами, але з виключенням якого-небудь зв'язку з польським державним організмом²⁰². ЗУР закликала українське суспільство сконсолідуватися в „одноцільний національний табір”, перейти до тактики опори на „власні сили”. Протестний комунікат з приводу проголошення Польського королівства оприлюднив і СВУ, у якому, покликуючись на позицію ЗУР, було проголошене застереження щодо влучення до Польща українських територій, відбитих від Росії – Холмщини, Підляшшя, Волині та інших²⁰³. У цей час значну підтримку галицьким українцям перед небезпекою польського поглинання надавали суспільно-політичні кола Буковини, особливо М. Василько, який проявляв наполегливість у цьому питанні в урядових колах, а у наступному у парламенті²⁰⁴.

Наслідком останніх подій, які болюче вдарили по політичних позиціях українства в Австро-Угорщині, стали кардинальні зміни у проводі політичних сил. На згаданому надзвичайному засіданні ЗУР було піддано гострій критиці діяльність К. Левицького та М. Василька, які звинувачувалися у надмірному австроялізмі. На знак протесту проти імперського маніфесту Президія Ради у повному складі склала свої мандати. Висловлювалися й пропозиції щодо саморозпуску організації, але вони не набрали більшості голосів. І хоча на засіданні ЗУР й було прийняте рішення про обрання (за участі всіх партій та політичних груп, „заступлених в Раді”) нового складу Президії, на що відводилося декілька днів²⁰⁵, виявилось, що історичний час, відведений ЗУР, уже остаточно вичерпався. Організацію, яку тимчасово очолив найстарший за віком 72-річний В. Корнич-Ясеницький (Українська народна партія, Буковина), до моменту прояснення ситуації залишили представники СВУ, провідні партійно-парламентські сили, через що вона виявилася недієздатною. К. Левицький був вимушений залишити головування не

²⁰² Див.: Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.1

²⁰³ Див.: Союз Визволення України // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.2; В справі проклямування Польського Королівства // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 124. – С.1.

²⁰⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 746. – Українська парламентська репрезентація в Австрійському парламенті, м. Відень. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк.1–13.

²⁰⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп.2. – Спр .3. – Арк.328–332.

лише у ЗУР, але й галицькій парламентській фракції УНДП, що підвело ризику його тривалому кермуванню українською політикою.

Таким чином, найвище політичне представництво українців – ЗУР, яке упродовж 1915–1916 рр. вперше в історії українського національно-визвольного руху об'єднало в єдиній організації українців Східної та Західної України, стала дієвим виразником і заступником інтересів всього українського народу, поставивши в основу своєї діяльності вирішення українського питання у всеукраїнському масштабі, у листопаді 1916 р. припинила свою організаційну діяльність. Окрім зовнішніх обставин, пов'язаних з антиукраїнською політикою Австро-Угорщини та Німеччини, причиною розпаду ЗУР були й гострі внутрішні партійно-особистісні конфлікти, конкуренція з боку парламентського представництва* та те, що вона практично представляла собою угруповання політичних лідерів, значною мірою відірваних від національного середовища Галичини та Буковини.

Останні події призвели до організаційного розмежування національних суспільно-політичних сил в Австро-Угорщині на окремі регіональні частини – галицьку, буковинську та Наддніпрянську (СВУ). Щодо останньої, то після листопадового австронімецького рескрипту, наддніпрянська політична еміграція, не пов'язуючи особливих надій з воєнними успіхами країн Центрального блоку, все більш наполегливіше висловлювала точку зору про доцільність триматися українському загалу в Росії власної „української орієнтації”²⁰⁶.

Провідна роль в українській політиці перейшла до парламентських партійних фракцій. Вже 8 листопада 1916 р.

* Як відзначали дослідники, ліві українські партії – УСДП та УРП, враховуючи їхнє досить істотне представництво в ЗУР прагнули до її збереження. Натомість, УНДП у цей час підтримувала ідею перенесення центру української політики до парламенту, у якому її фракція була найчисельнішою. Останнє мало ще більше посилити домінуючу роль національних демократів (Див.: Малик Я. Політичні партії в боротьбі за державність на західноукраїнських землях (1917–1919 рр.) / Я. Малик // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина I / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С.15).

²⁰⁶ Див.: Жук А. Союз визволення України. – С. 383.

шляхом об'єднання галицьких парламентаріїв, які представляли УНДП, УРП та УСДП, було утворено міжпартійну Українську парламентську репрезентацію („Ukrainische Parlamentarische Vertretung”; далі – УПРепрезентація), яка стала головною політичною силою українців Австрії на завершальному етапі існування Габсбурзької імперії. Провідним напрямом своєї політичної діяльності, як відзначали силові відомства імперії, нова формація проголосила „опертя на власні сили”²⁰⁷. Враховуючи кризову ситуацію, першим головою УПРепрезентації став відомий український політичний діяч, віце-президент парламенту Ю. Романчук. Його заступниками були обрані Є. Петрушевич (один з провідних діячів опозиційного крила УНДП) та Л. Бачинський (УРП). У день своєї формалізації УПРепрезентація проголосила програмний Маніфест „Український народ Галицької Землі!” з засудженням листопадового цісарського рішення та закликком об'єднання перед небезпекою поглинання у польській державі „в одну солідарну громаду”. Прагнучи використати попередній досвід та уроки, УПРепрезентація, закликала до згуртування під національно-визвольними гаслами усі верстви українського народу Галичини, висуваючи стратегічне завдання утворення зі Східної Галичини окремого автономного краю. Від імені парламентського представництва був висловлений намір діяти у порозумінні з національними інституціями та політичними партіями не лише Галичини, але й інших українських територій. Державницько-соборницькі прагнення відчувалися і у наступному документі УПРепрезентації – відозві „Фонд Народної Оборони” (15 листопада), у якій висувалися гасла опертя на традиції Запорізької Січі і Гетьманщини в Наддніпрянській Україні.

УПРепрезентація досить швидко була легітимізована як провідна політична сила українців провінції. Окрім складності моменту, який вимагав мобілізації національних сил, цьому сприяло й те, що вона складалася з легітимних партійних представників, обраних до віденського парламенту у 1911 р., її дії, спрямовані на реалізацію консолідуючої національно-політичної програми, підтримували УНДП, УРП та УСДП. Свою

²⁰⁷ ДАЛО. – Ф.350. Дирекція поліції у Львові. – Оп.1. – Спр. 4042. – Арк..31 зв.–32 зв.

головну увагу об'єднане парламентське представництво, перед загрозою поглинання польською державою, спрямувало на оборону інтересів українців в Галичині, маючи на меті не допустити надання їй особливого статусу чи відокремлення від Австрії. У наступний період, аж до краху імперії Габсбургів, цей напрям, виходячи з його ваги залишався основним, забираючи на себе увагу й ресурси національного політичного руху в Австрії.

Прагнучи перебрати на себе повноваження ЗУР УПРепрезентація вже наприкінці листопада 1916 р. створила відповідні структури. Кадрове забезпечення, що одночасно посилювало її зв'язок з провінцією, було вирішене за рахунок залучення до роботи парламентаріїв, послів Галицького сейму, а також по одному представнику від українських партій. До співпраці було запрошено й О. Барвінського, голову дотепер ігнорованого ХСС. Враховуючи прорахунки ЗУР, приклади монополізації влади у руках УНДП, нова організація у своєму статуті намагалася максимально демократизувати свій внутрішній устрій. Вибори до керуючих органів відбувалися таємно. Усі рішення УПРепрезентації, її комісії приймалися за умови більшості голосів. Офіційні документи від організації підписувалися колегіально – головою та двома заступниками²⁰⁸.

Під час формалізації УПРепрезентації галицькі депутати рішуче відмовилися від об'єднання із парламентським представництвом Буковини. Суттєву роль у цьому відіграло не лише існування відмінних підходів до тактики і стратегії національного руху, різної суспільно-політичної ситуації в Галичині та Буковині, але й особистісний фактор. Галицькі політики небезпідставно побоювалися, що лідер буковинців М. Василько, який завдяки впливам і зв'язкам з політичною елітою Австро-Угорщини, відомий своїми амбітними якостями та тим, що не гребував у досягненні своїх цілей застосовувати будь-які методи, у тому числі й використання інтриг та „закулісних” таємних домовленостей, міг

²⁰⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф.11. Барвінські. – Од. зб. 3307. – Папка 191. – Арк.1–4.

стати лідером нового політичного утворення²⁰⁹. У свою чергу М. Василько, у якого Союз буковинських парламентарних та сеймових послів у грудні 1916 р. прийняв відставку з посади віце-президента ЗУР, проводив самостійну політичну діяльність, прагнучи у наступному до відновлення ЗУР.

Щодо ЗУР, то його останнє засідання відбулося 29 листопада 1916 р. На ньому були заслухані звіти її структурних підрозділів, Боевої Управи, УСС. Намагаючись скористатися останнім шансом, який би дав нове життя діяльності Ради, застановлюючись на потребі у консолідації національних сил, на засіданні була висловлена запізніла пропозиція скликання у грудні 1916 р. загальнонаціонального з'їзду, який мав розробити стратегію національного руху²¹⁰. З'їзд мав відбуватися за участі депутатів усіх рівнів та представників політичних партій. Пропонувалося, що представництво на з'їзді будуть складати 50% від ЗУР та 50% від УПРепрезентації. Однак ця ідея була зігнорована останньою. За цих обставин, ЗУР, яка опинилася без президії та провідних діячів, не була готова відповісти активними діями, формально продовжуючи існування і надалі. виявилися марними й ініціативи СВУ, від якого було запропоновано консолідуючу конструкцію відновлення „спільної загальноукраїнської політичної інституції”. Йшлося про те, щоб у компетенції ЗУР залишилося загальне ідейно-політичне представництво. Практичні ж справи на місцях мали здійснювати (у якості територіальних секцій) краєві галицька та буковинська інституції з числа депутатського парламентсько-сеймового корпусу та партійного представництва²¹¹. Поряд з тим, як данина традиції, попередніх напрацювань представники ЗУР приймали поодинокую участь у політичних процесах, зокрема входили до офіційних українських делегацій під час переговорів з урядом.

Помітною акцією, до якої залучилися всі політичні інституції українців Австро-Угорщини стала їх реакція на процеси примирення воюючих сторін у Першій світовій війні. Це стосувалося як ноти

²⁰⁹ Див.: Брицький П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – С.47–49.

²¹⁰ Див.: Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 5 грудня. – С.1.

²¹¹ Див.: Жук А. В цілі консолідування національних сил // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 131. – С.4.

Президента США В. Вільсона до воюючих країн з пропозицією вироблення умов загального миру (грудень 1916 р.), так і відповіді на неї країн Антанти. Зокрема, на початку лютого 1917 р. провідні партійно-політичні інституції Галичини – УНДП, УПРепрезентація ухвалили резолюції соборницького спрямування (вони виявилися цілком суголосними з вимогами СВУ), у яких, апелюючи до принципу права націй на самовизначення й самостійного державного життя, висловлювалося занепокоєння щодо долі позбавленого „елементарних національних прав” 35-мільйонного українського народу в Наддніпрянській Україні, прагнення отримати відповідну підтримку з боку міжнародних чинників у втіленні прагнень українців до „визволення України з-під російського панування”, „самостійного державного життя”²¹².

На момент вибуху у Росії Лютневої революції 1917 р., яка внесла суттєві корективи як у геополітичну ситуацію світу, так і діяльність українських партій на теренах Австро-Угорщини, у Галичині та Буковині окрім УПРепрезентації помітну роль в українській політиці продовжували відігравати галицький Народний Комітет УНДП, а також Буковинське парламентсько-сеймове представництво. Згадані національні інституції і очолили український громадсько-політичний рух Австро-Угорщини на завершальному етапі існування Дунайської імперії.

²¹² Див.: Українська Парламентарна Репрезентація про біжучі політичні справи // Діло. – 1917. – 13 лютого (н. ст.). – С.1; Російські Українці в справі мирових плянів Вільсона // Діло. – 1917. – 11 лютого (н. ст.). – С.1.

4.3. Українські партії Галичини і Буковини в умовах розпаду Австро-Угорської імперії

Ситуація, у якій опинилися українці Австро-Угорщини на початку 1917 р. була тривожною і непевною. Незважаючи на заклики найвищих національних політичних представництв (ЗУР, УПрепрезентація) щодо консолідації українського суспільства в „одноцільний національний табір”, до „народної оборони” й переходу до рішучих дій, особливо перед небезпекою поглинання Польською державою, практичні дії українського політичного табору і надалі залишалися далекими від радикалізму. Під синдромом листопадового 1916 р. австро-німецького маніфесту у стані розгубленості та певної дезорганізації продовжував перебувати й політичний провід, який в умовах наростаючої активності суміжних національних загалів і надалі продовжував дотримуватися поміркованого австролоялістського курсу, не втрачаючи надій на позитивне вирішення українського питання у конституційний спосіб.

Влучною ілюстрацією цієї ситуації слугують аналітичні спогади К. Левицького, який, до найбільш значимих подій в українському політичному русі, що відбулися на початку 1917 р., відносив аудієнцію Президії УПрепрезентації з імператором Австро-Угорщини Карлом I. На зустрічі українська сторона, яка надала імператорові чергові українські вимоги, отримала (на цей раз вже від імператора!) очікувану відповідь, що торкалася долі українства Галичини і Буковини, зокрема, щодо створення галицько-буковинської автономії зі своєю адміністрацією та сеймом – „по війні буде те все поладнане в інтересі українського народу”²¹³. До здобутків українського руху, які скріпляли його австролаялістичні настрої, він зараховував і призначення імперського намісника Галичини (останнього в історії) генерал-полковника гр. К. Гуйна, який мав достатньо тісні стосунки з українським середовищем, і, навіть, вмів спілкуватися українською мовою. Традиційними, у руслі налагоджених зв'язків у верхніх ешелонах імперської влади, залишалися й методи політичної діяльності буковинського національного

²¹³ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Третя часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1930. – С.521.

демократа М. Василька. Йому вдалося залучити до „української справи” австрійського ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, полковника УСС, більш відомого під ім'ям Василя Вишиваного, який практично став посередником між українським політичним провідом і династією²¹⁴.

За таких умов, практично з „глухого кута”, український політичний рух Західної України вивели події в Росії – Лютнева революція 1917 р. та розгортання державотворчих процесів у Наддніпрянській Україні, що значним чином вплинуло на активізацію українських політичних партій, насичення їхньої діяльності державницьким спрямуванням. Починаючи з березня 1917 р. тема російської революції, становлення української багатопартійності, утворення Української Центральної Ради стала провідною в українських ЗМІ* Галичини. Місцеві українські політичні представництва (УПРепрезентація, парламентські фракції), політичні партії висловлювали одностайну підтримку українцям Наддніпрянщини у їх боротьбі за власну державність²¹⁵.

Останні події значним чином активізували й діяльність найпотужнішої української політичної інституції – УПРепрезентації. Так, на своєму засіданні, яке відбулося на початку квітня 1917 р., галицьке парламентське представництво у спеціальній резолюції вітала революційні події в Росії та висловлювало надію, що „російська Україна” нарешті досягне національну свободу, а український народ стане самостійним національно-політичним організмом у „новім союзі держав”. Посилання у резолюції на „повну державну автономію” України вказувало на обізнаність галицьких українців про перші кроки УЦР, спрямованих на побудову української державності у рамках федеративної демокра-

²¹⁴ ЦДДА у Львові. – Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 1–31.

* Уперше УЦР згадувалася у публікації газети „Діло” від 7 квітня (25 березня ст. ст.) 1917 р. у статті під назвою „Революція в Росії”. У цей час українські газети в Австро-Угорщині виходили з позначкою видань та подій як новим, так і старим стилем.

²¹⁵ Див.: Шаповал Ю. Г. Часопис „Діло” (1880–1939 рр.): історія, проблеми, люди. III. „Рости, Рідна Мово, і будь нам щитом...” (1903–1918 рр.) / Ю. Г. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 97.

тичної Росії. У безпосередньому зв'язку із революційними подіями в Росії, УПРепрезентація одногослосно ухвалила й резолюцію з вимогою „безпроводного” скликання австрійського парламенту, першочерговим завданням якого мали бути зміна конституції на „демократичних основах”, надання народам імперії „право до самоозначення і самоуправи”, що мало стосуватися й українців – досягнення „державної безпосередності, якою користуються інші народи держави”²¹⁶.

Поряд з цим, навіть виконання національної „програми-мінімум” (національно-територіальна автономія) вимагало від галицько-буковинських партійно-політичних сил кардинального оновлення своєї діяльності, максимальної консолідації українських політичних сил Австро-Угорщини та Росії. Однак, на цей процес і надалі накладали негативний відбиток існуюча міжпартійна конкуренція, особистісний фактор. Так, у зв'язку з Лютневою революцією у Росії, загостренням ситуації на окупованих австро-німецькими військами землях Наддніпрянської України, на яких першопочатки національного відродження були заблокованими, у березні 1917 р. з боку галицько-буковинського середовища, СВУ виникла ідея реанімування всеукраїнського політичного представницького органу – ЗУР. Однак, вона не була реалізована. Невдачею завершилися і заходи щодо створення загальноавстрійського українського парламентського представництва, до якого мали увійти усі українські парламентські фракції від Галичини і Буковини. У цьому відіграла свою роль не лише ворожнеча опозиційних, найбільш радикальних налаштованих сил Галичини до безперечного лідера Союзу українських парламентарних і сеймових послів з Буковини М. Василька, відомого своїми близькими стосунками з вищою політичною елітою Австро-Угорщини. Справа полягала й у тому, що окремішнє існування поза межами УПРепрезентації влаштовувала й самого М. Василька. Натомість, постійне акцентування на повній солідарності й підтримці дій галицького українського партійно-політичного табору, давала йому можливість, як самодостатньому і впливовому політику, втілювати власну тактику, просякнуту відчутною поміркованістю й австро-

²¹⁶ Див.: Засідання У.П.Р. // Діло. – 1917. – 10 квітня (28 марта ст. ст.) – С.1.

лоялізмом, одночасно уникаючи гострого польсько-українського конфлікту, присутнього у Галичині.

Після декількох місяців переговорів, лише у червні 1917 р. УПРепрезентація спромоглася ухвалити рішення про утворення „Загального Українського парламентського заступництва”, однак до втілення цих задумів, вироблення статуту нової інституції справа також не дійшла. Намагання ж надати більшій активності УПРепрезентації у наступному (вересень 1917 р.) призвело до ротації її керівного складу, коли на посту її голови Ю. Романчука змінив Є. Петрушевич²¹⁷, що знаменувало собою перемогу опозиційного, більш радикального у своїх діях, крила УНДП. Поряд з цим, з метою більш тісної координації дій галицьких і буковинських політичних сил, напередодні відновлення роботи віденського парламенту (травень 1917 р.) Союзом українських парламентарних і сеймових послів з Буковини було одностайно ухвалена постанова, спрямована на „солідарність всіх українських партій і всіх верств українського населення Австрії”. У парламенті, не порушуючи своєї організаційної окремішності, Союз зобов’язувався займати солідарну позицію „по стороні українських послів з Галичини”²¹⁸.

З початку 1917 р. відбувався процес відсторонення від півавстрійського партійно-політичного середовища СВУ, який під впливом Лютневої революції 1917 р. суттєво змінив формат діяльності. У квітні 1917 р. його керівництво оприлюднило позицію у якій визнало продовження війни як шкідливе для української справи, розпочавши пропаганду за її припинення, проголошення миру „з забезпеченням усім народам..., в тім числі й українському, повної, нічим не обмеженої свободи”. Тоді ж від імені Президії СВУ було задекларовано, що організація вважає „присвоєний собі мандат вичерпаний”²¹⁹. Організація обмежила свою діяльність виключно

²¹⁷ Див.: Брицький П. П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.) / Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – С.96, 97.

²¹⁸ Див.: Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – С.69.

²¹⁹ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – С.36.

опікою над військовополоненими, захистом інтересів українців окупованих областей Наддніпрянщини. Поряд із процесом згорання діяльності СВУ здійснював кроки (які не принесли результатів) по налагодженню контактів з УЦР. Останньою значимою акцією Союзу стало створення наприкінці 1917 р. з українських військовополонених двох добровольчих дивізій – „Сірожупанників” (Австрія) та „Синьожупанників” (Німеччина), які взяли активну участь у захисті української державності в Наддніпрянській Україні.

Як вияв кризи „традиційних” українських партій Галичини і Буковини, які затягнули свій „віденський період”, втративши зв’язок з суспільством, став процес новітнього українського партотворення, який розвивався як окремішний суспільно-політичний чинник. Так, у Галичині, під впливом лівого крила європейської соціал-демократії у середовищі інтелігенції, робітників, солдатів, студентської молоді, незадоволених пасивними діями УСДП, дедалі відчутніше ширилися антивоєнні настрої, за встановлення справедливого, демократичного миру. Почали виникати й нелегальні організації під назвою „Інтернаціональна революційна соціал-демократія” (ІРСД). Перші їхні осередки були створені вже у 1915–1916 рр. у Львові, Станіславі, Стрию, Тернополі та інших містах, а у 1917 р. вони встановлюють зв’язки між собою. Як зазначали сучасні дослідники, організація не спромоглася виробити цілісної політичної програми, її ідеологія відзначалася непослідовністю. Це, зокрема, стосувалося й вирішення національного питання, до якого ІРСД підходила з драгоманівських позицій („злука Галичини з рештою України, а далі: Україна у вільній Східноєвропейській федерації”). Втілення цього гасла ІРСД бачила у сприянні діяльності наддніпрянської УЦР. У своєму друкованому органі „Вістник драгоманівської організації” ІРСД з особливим піднесенням вітала російську Жовтневу революцію, переконуючи читачів і в очікуваному вибуху соціалістичної революції у Європі²²⁰. Однак через низький ступінь організації та незначні впливи у суспільстві ІРСД

²²⁰ Див.: Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920 рр.): Документи і матеріали. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – С.56–58, 64–65.

не змогла розвинути систематичну політичну роботу і припинила своє існування наприкінці 1918 р. У наступному її кадровий потенціал був використаний при створенні Комуністичної партії Східної Галичини²²¹.

Загалом, цілком нові політичні реалії, що виникли внаслідок Лютневої революції у Росії 1917 р., разом із стагнацією військового блоку Центральних держав, прискорили відцентрові рухи в Австро-Угорській імперії, коли її недержавні народи постали перед вирішенням принципової дилеми: залишатися на попередніх австро-лояльних позиціях, сподіваючись отримати від такої тактики певні дивіденди у політичній і національних сферах, чи перейти до більш рішучих дій з наміром радикального вирішення своїх національних питань. Події 1917–1918 рр. засвідчили, що цей вибір, на який впливали як ступінь організованості національних суспільно-політичних сил, національних партійних систем, так і реалії політичного життя Габсбурзької імперії, виявився доволі болісним і тривалим. Упродовж цього часу наявна поміркованість, консервативність чи нерішучість була притаманна не лише українцям, але й більш потужним національним загалам.

З метою налагодження більш тісної взаємодії з УЦР, освідомлення „діячів російської України і українські політичні організації про національно-політичні справи австрійської України і становище австрійських Українців в загальних українських справах”, вже у першій половині 1917 р. провід громадсько-політичних сил Галичини і Буковини розпочав співробітництво із стокгольмським Інформаційним Бюро УЦР. До цієї справи були залучені структури як УПРепрезентації, так і Союзу парламентарних та сеймових послів з Буковини, головним чином з числа діячів УНДП, у яких були наявні ресурси (у тому числі й фінансові спроможності) для проведення цієї діяльності.

Знаковим для розвитку українського політичного руху Австро-Угорщини стало поновлення роботи австрійського парламенту. У день відкриття пленарних засідань – 30 травня 1917 р., подібно до інших національних фракцій, від імені УПРепрезентації Є. Петрушевичем було виголошене „Державно-правне застере-

²²¹ Див.: Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – С.479, 480.

ження”. Документ, у якому у загальній формі висловлювалися традиційні вимоги щодо відтворення колишнього українського „державного організму” у межах Австрії (Українського королівства Галичини і Володимирії) та недопущення поглинання Польщею українських земель (Холмщини, Полісся, Волині), відтепер ніс і нове навантаження. У зв’язку з першими кроками національного державотворення у Наддніпрянській Україні у Застереженні наголошувалося на тому, що підавстрійські українці у своєму прагненні до національної свободи „не залишать боротьби, доки велика українська нація на всій своїй національній території не досягне найповніших своїх прав”²²². Згаданий документ був підписаний українськими депутатами з Галичини та Буковини.

Варто підкреслити, що політична заява УПРепрезентації була виголошена раніше від загальновідомого I Універсалу УЦР (10 червня ст. ст., 23 червня 1917 р. за н. ст.), через що вона апелювала до традицій історичного права Галицько-Волинської української держави, права народів на самовизначення, тим більше, що перші державотворчі кроки в Наддніпрянщині у руслі автономістсько-федералістського курсу бачилися як втілення автономії України у складі демократичної федеративної республіки Росії, збереження її цілісності²²³. Поряд з тим, посилаючись на європейські публікації, газета „Діло” невдовзі після утворення УЦР, деякий час стверджувала про начебто існуючі домагання у провідних українських громадсько-політичних сил Наддніпрянської України (ГУП, соціалістичні партії) щодо негайної

²²² Див.: Державно-правне застереження українських послів щодо державно-правного становища Галицько-Володимирського Королівства // Діло. – 1917. – 2 червня (20 мая ст.ст.). – С.1.

²²³ Див.: Солдатенко В. Ф. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства. Автономістсько-федералістський курс Центральної Ради / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. –Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С. 65–68; Солдатенко В. Ф. Створення й початки діяльності Центральної Ради (дискусійні аспекти) / В. Ф. Солдатенко // Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С.58.

„державної незалежності України”, а також „відділення України від Росії”²²⁴.

Згадана національно-політична програма УПРепрезетації була продубльована програмною заявою Клубу українських послів з Буковини, виголошеною у парламенті у червні 1917 р. М. Васильком, яка солідаризувалася з вимогою українських галицьких парламентаріїв щодо утворення з усіх українських земель монархії української провінції з „повною національною автономією”, недопущення поглинання Східної Галичини з боку Польщі. У той же час, у заяві, що було виявом консервативності буковинського політичного проводу, його регіональної обмеженості, висловлювалося переконання про неможливість здійснення „максимальної програми” національного руху, що пов’язувалося з возз’єднанням всіх українців у єдиній соборній державі („ми, українці Буковини, не можемо опертися мріям української ідеальної програми про державне з’єдинене всіх українських земель, але та мрія могла б тільки тоді стати для нас програмою, коли б і нам загрожувала ся судьба, яка припала в участь нашим землякам з Галичини”); „ми, українці Буковини... відкидаємо всяку думку про зміну границь Австрії”²²⁵.

Поряд з цим, доволі „нечітка” позиція „Правно-державного застереження” УПРепрезентації щодо бачення перспектив національного державного будівництва*, була суперечливо зустрінута українським суспільством, яке надихало успіхи національного руху в

²²⁴ Див.: Українці в Росії домагаються державної незалежності України // Діло. – 1917. – 3 квітня (21 марта ст. ст.). – С.1.

²²⁵ Див.: Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – С.73–75; Круглашов А. М. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914–1918 рр.) / А. М. Круглашов // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр. (Збірник наукових статей). – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, 1995. – С.22.

* На порядок радикальнішою, враховуючи потужність національного руху, виявилася заява, проголошена 30 травня 1917 р. головою Чеського союзу Ф. Станеком. У ній передбачалося втілення „максимальної чеської програми” (створення демократичної Чехо-Словацької держави) у „звуженому” форматі – у рамках реформованої монархії Габсбургів, перетворення Австро-Угорщини у союз вільних і рівноправних національних держав.

Наддніпрянській Україні. Так, червневі 1917 р. збори української громадськості у Відні піддали гострій критиці позицію УПРепрезентації, вимагаючи від політичного представництва Галичини та Буковини переходу до опозиції (не виключаючи й зривів засідань парламенту), рішучих кроків по забезпеченню українському народові державної самостійності та соборності. Останнє бачилося шляхом перетворення Австрії у федерацію самостійних держав, налагодження тісного співробітництва з наддніпрянською УЦР. Згадані події засвідчували про те, що в українському суспільстві в умовах наростання загальної політичної кризи Австро-Угорщини, все відчутніше проявлялося протиріччя між політичним проводом – партійно-парламентським представництвом, сформованим на початку II десятиріччя ХХ ст., яке у своїй масі і надалі виявляло схильність до консервативно-легітимних засад діяльності та радикалізованим за роки війни українським громадянством, устремління якого випереджували дії поміркованого керівництва.

Певна обмеженість української партійно-політичної верхівки пов'язувалася передусім з УНДП (враховуючи її переважаючі впливи у УПРепрезентації), яка на своїх партійних форумах – „всегалицьких зборах”, з'їзді, які відбулися упродовж 1917 р. у своєму прагненні щодо відстоювання національних інтересів не виходила за межі утворення української автономії та протидії поширення на українські землі польських впливів. Така тактика мала своє пояснення, адже питання української державності, прискорене війною та російською революцією 1917 р., перекинулося у практичну площину доволі зненацька. У свою чергу воєнні лихоліття значно підірвали сили українських громадсько-політичних структур, ще більше ізолювали українців по обидва боки кордону, не даючи їм можливості узгодити свої дії на загальноукраїнській ниві. Вагомим чинником було і те, що на відміну від Великої України де, починаючи з перших місяців 1917 р. з різною інтенсивністю, але відбувався переговорний процес між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, де стан революційної демократії, який граничив з анархією, дозволяв практично втілювати принципи автономії, в Австро-Угорщині ці процеси (через намір влади відтермінувати їх до завершення війни) були заблоковані урядом. Необхідно врахувати й те, що не зважаючи на існуючі ідеї перетворення Австро-Угорщини на союзну (федеративну) державу, що отримало поширення в політико-теоретичному дискурсі ще напе-

редодні війни, недержавні народи імперії, намагаючись не вступати у конфліктні відносини з владою, були вимушені досить обережно торкатися сфери „самовизначення народів”, висуваючи на порядок денний втілення ідеї національно-територіальної автономії. Безперечно, це стосувалося й українського суспільно-політичного руху, лідери якого не маючи важелів впливу на „велику політику”, прагнули втілення автономної форми української державності у межах австрійського правового поля.

Незважаючи на свою співзвучність (вирішення „українського питання” у політичній площині), висловлювані державницькі прагнення українського партійно-політичного табору Австрії, які, в цілому, не виходили за межі гасел епохи революції 1848 р., помітно „відставали” від спрямування суспільно-політичного руху українців в Наддніпрянській Україні. Зокрема, це стосувалося у черговий раз актуалізованої ідеї М. Грушевського (квітень 1917 р.), яка стала провідною настановою для діяльності УЦР – „широка національно-територіальна автономія України в складі федеративної Російської республіки”. Останнє передбачало створення повноцінної української держави, до якої мали увійти усі українські етнічні території, починаючи „з земель російської держави”, у складі союзного міждержавного об'єднання – федеративної Російської республіки²²⁶. Поряд з цим необхідно зауважити й наступне. Аналізуючи практичні кроки національного руху в Австрії, у М. Грушевського не викликало критичних зауважень прагнення українців щодо зруйнування шкідливої практики існуючої національно-територіальної автономії, побудованої за принципом автономії історичних „коронних країв”, й заміни її на „автономію національно-територіальну”²²⁷. Останнє передбачало вирішення „українського питання” в основному середовищі підавстрійських українців – Галичині шляхом поділу провінції на дві окремішні адміністративні одиниці й утворення української національно-територіальної автономії – українського коронного краю з власною українською адміністрацією та сеймом.

²²⁶ Див.: Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Грушевський М. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – С.121, 125, 129.

²²⁷ Там само. – С.124, 125.

Альтернативну позицію у вирішенні „українського питання” вже у 1917 р. все настирливіше висловлювала галицька УСДП, яка своїми діями заявила про рішучий перехід від федералістської платформи до вимоги повної суверенності і соборності української держави. Однак, через свою малопотужність українські соціал-демократи були не в змозі суттєво впливати на загальне спрямування тодішньої української політики. Партія, окрім діяльності у рамках української партійної системи Галичини, в УПРепрезентації (депутат С. Вітик), напружувала зусилля у напрямі розширення контактів „по горизонталі” – зі спорідненими партіями соціал-демократичного спектру. Значною мірою цей напрям діяльності, значно утруднений умовами війни, що різко скоротило активність партій, був актуалізований розривом відносин з традиційним найближчим партнером галицьких соціал-демократів – ППСД. Через дезінтеграційні процеси, що викликали затяжну кризу СДРПА, УСДП вдалося налагодити перші контакти з її керівництвом лише у першій половині 1917 р. У серпні 1917 р. партія вперше після тривалої перерви взяла участь у міжнародній конференції соціал-демократичних партій центральноєвропейських держав (Австро-Угорщина, Німеччина, Болгарія) на якій були озвучені її вимоги припинення імперіалістичної війни, а також утворення окремої української секції в Інтернаціоналі.

Значною подією для УСДП стала її участь у підготовці до скликання Стокгольмської мирної конференції соціалістичних партій усіх воюючих і нейтральних країн (її скликання передбачалося на вересень 1917 р.), яка проходила під егідою Голландсько-скандинавського комітету. Перебуваючи у Стокгольмі у червні 1917 р., лідер партії В. Темницький мав можливість виступити перед учасниками нарад, а також поширив серед делегацій соціалістичних партій Меморандум УСДП. Основна увага документу, окрім вимоги встановлення справедливого миру, була зосереджена на проблемі „політичного становища” українців, втілення ідеї „з’єдинення всіх українських областей в одноцільний під політичним і господарським оглядом автономний державний організм”. На першому етапі цього соборницького державницького процесу передбачалося досягнення „повної політично-господарської, національно-територіальної автономії” українців у межах Австрії і Росії, які у свою чергу мали бути перетворені у демократичні „федеративні держави

автономних і рівноправних народів”²²⁸. В. Темницький також провів раунд переговорів з представниками низки європейських соціалістичних партій (серед них – чеської, болгарської, фінської, німецької та російської). Водночас лідер УСДП звернувся з листом до Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, у якому він вітав демократичну революцію в Росії і висловлював переконання, що революція незабаром перетворить імперію у „союз свободних, рівноправних, незалежних народів”. Згадані дії лідера партії були схвалені конференцією УСДП (серпень 1917 р.)²²⁹.

Подібні державно-соборницькі гасла УСДП, що вирізняло її з-поміж інших українських партій, висловлювала й з трибуни віденського парламенту, зокрема у виступі депутата С. Вітика на початку листопада 1917 р., у якому він заявив про готовність переходу до спільних революційних дій з наддніпрянцями („разом з українським народом Росії перемажемо всі запори та з’єднаємося в один самостійний вільний український нарід”²³⁰). Згадана рішучість УСДП у цьому напрямі була викликана не лише її ідейно-теоретичним підґрунтям, розумінням небезпеки польського „поглинання”, близькістю до соціалістичних партій, що очолили революційні процеси в Наддніпрянській Україні, але й помітною еволюцією у галузі національних відносин з боку керівництва СДРПА.

Так, поряд з провідною точкою зору щодо доцільності перетворення Австрії на союзну державу (Брюнська програма СДРПА), ліве крило німецько-австрійської секції СДРПА на чолі з О. Бауером у 1917 р. під впливом революційних подій у Росії, наростаючої політичної кризи та національно-визвольної боротьби народів Австро-Угорщини, вимагала рішуче відмовитися від попередніх компромісних теоретичних конструкцій щодо вирішення національного питання. У січні 1918 р. на нелегальній конференції, у якій взяли участь деякі національні секції СДРПА (без української) була оприлюднена „Програми

²²⁸ Див.: Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – С.226–228.

²²⁹ ЦДАВОВУ. – Ф.3807. – Оп.2. – Спр.51. – Арк.118–119.

²³⁰ Цит. за: Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – С.106.

лівих по національному питанню”. Її зміст зводився до визнання права недержавних народів (чехів, поляків, південних слов’ян, українців, італійців, румунів) на повне державно-політичне самовизначення. Окремий пункт програми стосувався й українців, зобов’язуючи ППСД відмовитися від шовіністичних вимог влучення до Польщі українських областей Східної Галичини. Згадане право на самовизначення мало стосуватися не лише слов’янських народів, але й „німецької Австрії”, що ймовірно мало у руслі соборницького процесу призвести до її об’єднання з демократичною Німеччиною²³¹.

Значний вплив на подальші події у руслі згорання збанкрутілої тактики австролялізму національного руху в Австро-Угорщині стало оприлюднення 7 листопада (20 листопада за н. ст.) 1917 р. III Універсалу УЦР, згідно з яким Україна стверджувалася як Держава – Українська Народна Республіка, складова Російської „федерації рівних і вільних народів”²³². Завдяки цій історичній події західний політичний провід, українська громадськість практично вперше отримали могутню підтримку якщо і не у політичному, то у психологічному вимірі. Адже окрім теоретичних розробок національної ідеї, висловлених ще у XIX ст., завдяки проголошенню УНР, півавстрійські українці отримали доконаний факт ймовірності досягнення своєї мети, розглядаючи цю історичну подію як переддень власного національного визволення. Утворенням Української держави на Сході значно зміцнило позиції півавстрійських українців, адже у них вперше з’явився сприятливий зовнішній фактор, від якого вони могли і бажали отримати реальну допомогу. За цих обставин національний рух прискорює дистанціювання від Відня,

²³¹ Див.: Бауэр О. Австрийская революция 1918 года / Бауэр О. ; [пер. с нем. А. и Г. Хавиных]. – М.– Л.: Госиздат, 1925. – С.59–66; Полтавский М. А. История Австрии. Пути государственного и национального развития / Полтавский М. А. : [В 2 ч.]. Часть II. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. / Российская академия наук, Институт всеобщей истории – М.: б. и., 1992. – С.292.

²³² Солдатенко В. Ф. Утворення Української Народної Республіки і боротьба за вибір перспективи суспільно-політичного розвитку / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. –Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С.126.

поступово переходить на позиції самостійництва, що, і це чи не вперше, межувало з відкритим сепаратизмом.

Вже 22 листопада 1917 р. на першій сторінці найтиражнішої газети „Діло” було вміщено об’ємну передову під назвою „Проголошення самостійності України”, низку інформаційних повідомлень європейських телеграфних агентств, присвячених утворенню УНР. У публікації висловлювалося захоплення та підтримка державотворчим крокам в Наддніпрянщині й водночас виносилося застереження відносно того, що учасниці військового блоку Центральних держав (у даному разі йшлося без конкретизації) обійшли ці події мовчанкою²³³. У наступних номерах „Діла” було опубліковано повний текст III Універсалу УЦР²³⁴, надавалася інформація про організацію влади в Україні, діяльність Генерального Секретаріату тощо.

Останні події за яким Наддніпрянська Україна стверджувалася як Держава, хоча й у формі автономії, викликали активізацію наступальних дій з боку галицьких українців. Зокрема, 3 грудня 1917 р. у Відні відбулося віче товариства „Січ”, яке прийняло декілька звернень до українського народу, парламентського представництва, причому, настільки кардинальних, що вони були заборонені цензурою, а висловлені ідеї класифікувались не інакше, як „ірредентичні”, небезпечні для держави. Адже головним домаганням молоді, виходячи з ідеї самовизначення націй, було „відірвати” українські території від монархії і включити їх до УНР, для чого пропонувалося негайно розгорнути спільні дії з УЦР у Києві.

Спіраючись на зростаючу політичну активність суспільства, нову політичну стратегію намагалося сформулювати і українське політичне керівництво, яке перебувало у руках УНДП. 19 грудня 1917 р. заступником голови УПРепрезентації Є. Левицьким під час обговорення питання про підготовку до мирних переговорів, участі у їхньому проведенні народів Австро-Угорщини, була оприлюднена програмна Декларація,

²³³ Див.: Проголошення самостійності України // Діло. – 1917. – 22 листопада (9 ст. ст.). – С.1

²³⁴ Див.: Українська республіка. Проголошене української республіки з українським правительством і українською військовою силою // Діло. – 1917. – 5 грудня (22 листопада ст.ст.). – С.1.

яка вказувала на те, що західноукраїнський суспільно-політичний рух нарешті вирвався за межі вузьких галицьких теренів. Суть її змісту зводився до формулювання постулату про те, що Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє староукраїнське Галицько-Володимирське князівство – складову і невід’ємну частину Київської держави, спільну спадщину української нації. Виходячи з цієї констатації, згадані українські терени, враховуючи результати встановлення миру, могли в цілості залишитися в Австрії або так само в цілості бути влучені до УНР, що визначалося як найвищий ідеал української нації²³⁵. Тобто, у цей час дії УПРепрезентації, на які накладали відбиток умови воєнного часу, небажання, на кшталт чехам, потрапити до кола крайньої опозиції, носили відверто двозначний характер: з одного боку, заявлялося про бажання возз’єднати дві основні гілки українського народу, а з іншого, враховуючи складність вирішення проблеми, доводилася малоїмовірність цього процесу ближчим часом, а звідси погодження на автономію у складі Австрії. Тобто, на той час політичне представництво українців, передусім УНДП, окрім вияву хитання у питанні майбутнього державного будівництва (автономія чи повна державна самостійність), чітко заявляло про схильність до легітимного шляху вирішення українського державно-національного питання. Зрозуміло, що така поміркована позиція викликала критику з боку радикально налаштованих політичних сил українства.

Подібну точку зору висловила й провідна українська партія – УНДП, на надзвичайному з’їзді якої (грудень 1917 р.) окрім привітань на адресу УНР були висунуті домагання участі її представництва (поряд з УПРепрезентацією) на мирних переговорах. У лояльній формі з’їзд у черговий раз наголосив, що у випадку „незмінності кордонів” монархії українці вимагають відновлення староукраїнського королівства Галичини і Володимирії, створення „окремої державної індивідуальності”. Це знайшло вияв і у Комунікаті УНДП „Домагання всіх частей української землі” („Діло”, 22 січня 1918 р.), який, виходячи з цензурних обмежень був досить нечітким*, однак

²³⁵ Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Лозинський М. ; [Український соціологічний інститут]. – Відень, 1922. – С.23.

* На згадані обставини на початку 1918 р. звертав увагу й митрополит Андрей Шептицький, зазначаючи щодо українських парламентських

об'єднавав в одну державницьку проблему українців Галичини, Буковини та Закарпаття. Як зазначав К. Левицький, назва документу мала пояснити зміст головної резолюції, у якій йшлося про досягнення повного „здійснення одного і єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які її досі розділяли”²³⁶. Виходячи із спільних політичних інтересів, пропонувалося УНР на мирних переговорах з блоком Центральних держав відстоювати влучення українських теренів Австро-Угорщини до Української держави, а у разі неможливості цього – утворення з них національної автономії.

Варто відзначити, що останні події, які відбувалися в українському середовищі Австро-Угорщини, діяльності місцевих українських партій, формуванні їхньої стратегії, знаходили принципovu підтримку з боку політичних організацій та широких кіл громадськості Наддніпрянської України. Цьому присвячувала велику увагу у численних передових, теоретичних і інформаційних статтях й українська преса. Так, в одній з провідних українських газет – „Новій Раді”, починаючи з весни 1917 р. існувала навіть спеціальна рубрика під назвою „Листи з Галичини”, вміщувалися цілі серії публікації (на кшталт „Політична орієнтація галичан”) які не лише „розривали” інформаційний кордон між східними і західними українцями, актуалізували ідеї національного і соціального визволення пiдавстрійських українців, але й звеличували ідею політичної соборності українців²³⁷.

Почуття солідарності і єдності з українцями Австро-Угорщини висловлювала й одна з найпотужніших партій Наддніпрянщини – УПСФ, яка у своїй програмі (вересень 1917 р.) задекларувала, що ставить перед собою мету спільної боротьби з „закор-

діячів: „Трудне їх положення, бо не можуть ні мовчати, ні говорити, тому і так неясно ставлять національну справу” (Цит. за: Правда про унію: Документи і матеріали / [упоряд.: Ю. С. Сливка та ін.; ред. кол.: Д. А. Яремчук (гол.) та ін. – 3-є вид., доп. – Львів: Каменяр, 1981. – С143).

²³⁶ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни 1914–1918. – Третя часть. – С.643–650, 714.

²³⁷ Див.: Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Гошуляк І. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – С.136–139.

донними братами”, „йтиме до якнайтіснішого єднання всіх частин української землі і злучення їх до одної цілості”²³⁸. У листопаді 1917 р. свою позицію, спрямовану на захист підавстрійських українців перед небезпекою польського поглинання, їхньої „політичної самореалізації” висловила, згідно з ухвалами, внесеними фракціями УПСР та УСДРП, Мала Рада. Про підтримку національно-визвольної боротьби підавстрійських українців акцентувалося й на масових громадських акціях, які відбулися у листопаді-грудні 1917 р. у деяких містах Наддніпрянської України, зокрема у Києві та Харкові, які стали у роки війни скупченням багатьох тисяч українців з Дунайської імперії. На них піддавалася критиці політика Габсбурзької імперії, яка фактично віддавала вирішення української проблеми Західної України на відкуп своєму стратегічному партнерові – Польщі. До УЦР висувалося прохання підтримати прагнення українців Галичини та Буковини щодо вільного національного самовизначення, у тому числі щодо об’єднання „всіх українських земель в одну цілість”²³⁹. Логічним наслідком цієї патріотичної хвилі стало формування у Києві за ініціативи колишніх військовополонених Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців, якому судилося відіграти помітну роль у боротьбі за національну державність.

З процесом окреслення кордонів УНР, починаючи з проголошення III Універсалу Центральної Ради, у сферу її інтересів все частіше потрапляли й західноукраїнські землі. Це знайшло свій вияв у проекті автономного статусу України у складі федеративної Росії, яку підготувала конституційна комісія на чолі з М. Грушевським у листопаді 1917 р. У цьому документі вперше було порушено питання державної належності українських земель Австро-Угорщини – „Коли б до Росій-

²³⁸ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. Матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.147.

²³⁹ Див.: Гошуляк І. Л. Боротьба за соборність України в період Української революції 1917–1920 рр. / І. Л. Гошуляк // Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації / [Гошуляк І. Л., Кривошея В. В., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д.]; відп. В. І. Кучер – Кн. 1. – К.: „Бібліотека українця”, 2000. – С.87, 88.

ської республіки на основі вільного бажання прилучилися західні українські землі, вони можуть також ввійти в склад Української республіки”²⁴⁰.

До проблеми Західної України політичне керівництво УНР впритул наблизилося під час Берестейських мирних переговорів. Усвідомлюючи, що Велика Україна у цей час вже відчутно відігравала роль загальнонаціонального об'єднуючого центру, М. Грушевський, надсилаючи дипломатичну делегацію до Бреста, доручав їй, базуючись на праві народів до самовизначення, прагнути до практичного втілення возз'єднання підавстрійських українських земель з УНР у єдиній державі²⁴¹.

Не зважаючи на те, що втілити згадані задуми не вдалося, підписання мирного договору УНР з військовим блоком Центральних держав 9 лютого (за н. ст.) 1918 р., що припинило воєнні дії на Сході, сприяло подальшому налагодженню зв'язків східних та західних українців у політичній сфері. Особливо вони посилювалися після прибуття влітку 1918 р. до Відня посольства України на чолі з В. Липинським. З послом Української Держави зустрічалися й великі переговори, лідери партійно-політичних сил Галичини та Буковини, зокрема, голова УПРепрезентації Є.Петрушевич, міністр охорони здоров'я І. Горбачевський, лідери національних демократів Галичини (К. Левицький) та Буковини (М. Василько), митрополит А. Шептицький та інші²⁴². Поодинокі делегації наддніпрянських українців брали участь у низці громадсько-політичних акцій, зокрема, масовому вічі українців Львова (вересень 1918 р.), на яких провідною темою було прагнення створення українського державного організму підавстрійських українців та ідея єдності всіх українських земель.

²⁴⁰ М. Грушевський. „Проект української конституції” / М. Грушевський // Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – С. 926.

²⁴¹ Див.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівн. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – С.75.

²⁴² Див.: Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД / Т. Осташко // Молода нація: альманах. – 2002. – №4. – С.63.

Свою роль у цьому відіграв й додатковий „Тємний протокол”*, підписаний делегаціями УНР та Австро-Угорщини, який складав неподільну складову Берестейської мирної угоди. Згідно з його умовами (незважаючи на секретність, його текст невдовзі став доступним як українському загалу, так і опонентам української державотворчої справи) у липні 1918 р. шляхом внесення австрійським урядом відповідного подання до віденського парламенту, мало відбутися уконституювання українського коронного краю у складі Австрії, до якого мали увійти українські етнічні терени Галичини і Буковини.

Тодішні суспільні настрої у галицькому суспільстві зафіксував Д. Дорошенко, який у квітні 1918 р. перебував у Львові: „Тепер у всіх був бадьорий, жвавий настрій і у всіх перед очима стояв образ могутньої відродженої України, яка мов воскресла після многовічного сну і встала з домовини сильною, здоровою, і ... простягне руку, щоб допомогти й своїй рідній сестрі Україні Наддністрянській”²⁴³. На цих настроях, просякнутих певною ейфорією, які не відповідали складному політичному моменту, у наступному зосередив свою увагу М. Лозинський. Він зазначав, що після Берестейського мирного договору, який лише відтермінував військову поразку Німеччини і Австро-Угорщини, очікуване розчленування останньої, „для української політики в Австро-Угорщині се була крайня пора”. Йшлося про те, що українському проводу в ім’я захисту права на державність і соборність необхідно було задіяти усі можливі ресурси, нав’язати контакти з політичними силами як усередині монархії, так і поза її межами, з якими мав пов’язуватися процес вирішення долі Дунайської імперії та її народів: „Нове положення вимагало нових людей, з новим способом думання, визволених з дотеперішніх політичних шаблонів, з розмахом і запалом, які відповідали би вазі історичного перелому, здібних

* Значною мірою „Тємний протокол”, який захищав національно-політичні інтереси підавстрійських українців, було підписано за рахунок особистих впливів М. Василька (Див.: Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С.49; Терещенко Ю. В’ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях / Ю. Терещенко // Молода нація: альманах. – 2002. – №4. – С. 108).

²⁴³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Дорошенко Д. Вид. 2-е. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С.245.

запалити і повести цілий народ. Таких людей не було ні в Українській Парламентарній Репрезентації, ні в громадянстві...”. Однак, при цьому він був вимушений констатувати про досить вузьку можливість для політичного маневру УПРепрезентації, яка мусила враховувати наступне: „Австрія, хоч занадто слаба, щоб виграти війну, одначе все ще занадто сильна, щоби при помочи Поляків знищити Українців”²⁴⁴.

Не менш влучну оцінку складній ситуації у 1917–1918 рр. давав й один з лідерів СДРПА О. Бауер. На його переконання, у цей час радикальність і спрямування національних рухів Австро-Угорщини (до них від відносив – чеський, польський, південно-слов'янський, однак „не помічав” українського!) значною мірою продовжували залежати від зовнішніх чинників – наслідків Першої світової війни. Домінування ж Німеччини над своїм союзником постійно загрожувало у випадку революції в Австрії чи будь-якій з її провінцій, негайною окупацією німецькими військами²⁴⁵ (останнє було підтвержене діями Німеччини по ліквідації влади Центральної Ради УНР у квітні 1918 р.), що було стримуючим фактором для розгортання національно-визвольних рухів в Австро-Угорщині аж до кінця 1918 р. Не в останню чергу це стосувалося й українського політичного табору, який тривалий час був не в стані відійти від традиційної тактики австролялізму, що ставало на заваді вироблення чіткої стратегії руху.

Про це свідчили й дії УПРепрезентації, яка, починаючи з лютого 1918 р., тривалий час безрезультатно спрямовувала свої зусилля як у стінах парламенту, так і у переговорному процесі з урядом, щодо актуалізації ідеї поділу Галичини й творення української автономії. В умовах „зволікання” урядом виконання українських вимог, за ініціативою УПРепрезентації та УНДП у лютому 1918 р. у Львові за участі українських депутатів парламенту та галицького сейму, усіх галицьких українських партій, громадських організацій (загалом біля 500 делегатів) було проведено крайовий народний з'їзд на якому було розроблено адекватну до ситуації державно-політичну платформу розвитку українського національно-політичного руху. В ухваленій центральній резолюції з'їзду окрім висловлювання ціл-

²⁴⁴ Лозинський М. Назв. праця.–1920. – С.22.

²⁴⁵ Див.: Бауэр О. Австрийская революция 1918 года / Бауэр О. ; [пер. с нем. А. и Г. Хавиных]. – М.–Л.: Госиздат, 1925. – С.62, 63.

ковитої підтримки УНР, підписаного нею мирного договору, виносилися домагання недопущення поглинання її західних земель Польщею, а також утворення галицько-буковинського українського коронного краю²⁴⁶. На з'їзді, чи не вперше після революційних подій 1848 р., було відкрито поставлене й питання „про організацію національних сил для національної оборони”. У результаті бурхливого обговорення питання, у якому взяли участь відомі діячі від УНДП, УРП, УСДП, з'їздом було прийняте рішення про утворення при Президії УПРепрезентації міжпартійного Фонду національної оборони²⁴⁷ (головну роль у його створенні відіграли національні демократи), що стало вагомим практичним кроком до реалізації державотворчих планів українців.

Наступним практичним кроком у руслі рішень вищезгаданого з'їзду, за ініціативи УНДП у Галичині (ця акція отримала поширення й у Буковині) у березні 1918 р. були широко задіяні такі форми агітаційно-пропагандистської роботи у середовищі українського суспільства, традиційні для довоєнного періоду, як проведення масових „народних віч”, переважно у форматі „свят миру і української державності”. Народні зібрання, до організації і проведення яких залучалися діячі українських партій, депутати віденського парламенту і місцевих сеймів, часто відбувалися за участі багатьох тисяч мешканців міст і сіл у вигляді маніфестацій, вуличних проходів з національними прапорами та транспарантами. Найбільш величні вічові акції за участі президій УПРепрезентації та Буковинського клубу були проведені у Львові та Чернівцях. Ухвали народних віч, у яких висловлювалася підтримка державотворення УНР, вимоги створення окремого українського галицько-буковинського коронного краю, надсилалися на адресу уряду. Згадані акції розглядалися з боку українського партійного керівництва як мобілізаційні заходи, спрямовані на консолідацію українського суспільства²⁴⁸, що особливо було актуальним для Галичини, де польський політичний

²⁴⁶ Див.: Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939 / Кугутяк М. Т.1. – Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.65–69.

²⁴⁷ Див.: Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія. – С. 79.

²⁴⁸ Див.: Макух І. На народній службі: Спогади / Макух І. – К.: Основні цінності, 2001. – С.189.

табір, сприйнявши Берестейську мирну угоду як „черговий поділ Польщі”, розпочав загальний політичний страйк, спрямований своїм вістрям проти українців²⁴⁹.

Загострення суспільно-політичної ситуації стало предметом переговорів вищого українського політичного галицько-буковинського представництва у квітні 1918 р. з австрійським прем'єр-міністром під час яких був висловлений протест проти порушення австрійським урядом умов Берестейського мирного договору. Це стосувалося як захисту інтересів УНР (сприйняття австрійської окупаційної влади у „просуванні” польських інтересів в австрійській зоні окупації), так і невизначеної ситуації щодо „державно-правного положення” Східної Галичини і Буковини. Як сповіщалося в українських офіційних повідомленнях, цю протестну акцію підтримали „всі партії австрійських українців”²⁵⁰.

З великим занепокоєнням українці зустріли й звістку про ліквідацію наприкінці квітня 1918 р. влади УНР й проголошення за сприяння окупаційних військ Німеччини гетьманом України П. Скоропадського. У своїй масі український політичний провід Австро-Угорщини негативно віднісся до зміни політичної влади у Великій Україні. Про це свідчили й промовисті заголовки публікацій газети „Діло”: „Державний замах на Україні”, „Конфлікт між Українською Центральною Радою і німецькою військовою владою”, „Німеччина і неукраїнський уряд”, „Двадцять п'ять мільйонів українського селянства проти гетьманської влади” та ін.). У травневій заяві 1918 р. УПРепрезентація охарактеризувала події 29 квітня 1918 р. як „державний переворот”. При цьому було звинувачено Німеччину у тому, що вона, порушуючи суверенітет УНР, втрутилася у її внутрішні справи*. Втручання Німеччини у внутрішні справи УНР засудило у

²⁴⁹ Див.: Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – С.441.

²⁵⁰ Див.: Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – С.121.

* На початку 1918 р. подібне негативне ставлення українські представницькі структури Австрії, політичні партії висловили й щодо агресії проти УНР з боку Радянської Росії. Згадані дії більшовицької влади УСДП розцінювала як дискредитацію принципу „права народів на самовизначення”, вияв завойовницької війни (Див.: Українська національна держава // Вперед. – 1920. – 13 січня. – С.1.).

травні 1918 р. й спеціальне засідання Народного Комітету УНДП, пов'язуючи його з порушенням Берестейської мирної угоди. Національні демократи винесли рішучий протест проти державного перевороту й винесли домагання, щоб політична влада в Україні перебувала виключно у „руках суспільно-політичних організацій українського народу”²⁵¹. Останні події у Великій Україні призвели й до напруження у середовищі українського партійно-політичного табору, коли частина національних демократів (Л. Цегельський) не лише вітала гетьманський переворот, але й скористалася цією ситуацією для критики проводу УНДП²⁵².

Водночас, брутальні дії окупаційних військ Центральних держав в Україні, офіційне анулювання гетьманом П. Скоропадським „Таємного договору” між УНР та Австро-Угорщиною, що розцінювалося українським проводом Галичини і Буковини як зрада українських інтересів, призвело до втрати довіри до гетьманської влади, натомість до підтримки опозиційних до гетьманської влади ліво-радикальних національно-демократичних сил, які групувалися навколо Українського Національного Союзу (УНС).

Загалом, ситуація навколо „українського питання” в Австро-Угорщині у першій половині 1918 р. нагадувала (з певною затримкою) події, які розгорталися влітку 1917 р. у Наддніпрянській Україні, коли напружені й тривалі переговори, які проводила УЦР з петербурзьким Тимчасовим урядом, завершилися прийняттям II Універсалу УЦР, згідно з яким українська сторона, підтвердивши про міцний зв'язок із загальноросійською демократією, свідомо відійшла від тактики самовільного здійснення автономії України до рішення Всеросійських Установчих зборів, які і мали визначити національно-політичний статус української нації як рівноправного тіла у межах федеративної Російської республіки. Однак безрезультатність переговорного процесу з австрійським урядом, посилення нестабільності у політичному житті Великої України, зрештою, небезпечна активність суміжних національних загалів – поляків в Галичині, румунів у Буковині, які заперечували українські державотворчі прагнення, разом з посиленням ескалації у відносинах між українським політичним табором і політичною системою держави,

²⁵¹ Державний архів Львівської області. – Ф.350. Дирекція поліції у Львові. – Оп.1. – Спр. 4042. – Арк.182.

²⁵² Див.: Лозинський М. Назв. праця. – С.24.

примушували український партійно-політичний табір шукати дієвих кроків у вирішенні своєї долі.

До максимального напруження ситуація, що наблизило український суспільно-політичний табір до „точки неповернення” стосовно імперії Габсбургів, дійшла влітку 1918 р., коли Австро-Угорщина під тиском опонуючих українській справі сил засвідчила про свою повну неспроможність виконати зобов'язання й утворити український галицько-буковинський коронний край. Безперспективними виявилася й тривала серія (червень-серпень 1918 р.) переговорів з проблеми між українським політичним представництвом та урядом, що призвело до остаточного переходу УПРепрезентації та буковинського Союзу українських парламентарних і сеймових послів до табору опозиції.

Поряд з тим, у наступному, коли в імперії почали ширитися неконтрольовані відцентрові рухи, за яких гасло перетворення Австро-Угорщини у Союз держав (федерацію) швидко втрачало свою актуальність, українські політичні лідери, керівництво партій, не зважаючи на соборницькі заклики, все ще хиталося між „автономістським” та „самостійницьким” напрямками. У даному випадку, це вже не була данина традиції чи консервативності, намірам за будь-яку ціну залишитися причетними до урядового табору, що, у свою чергу, „підігрівалося” віденським урядом. Причиною цього було те, що в умовах гострої конкуренції з іншими національно-політичними таборами, які у будь-який спосіб намагалися заперечити державотворчі прагнення українців, особливо з більш потужними поляками у Галичині, ситуація щодо українців у 1918 р. відтворювала далекі події зразка 1848 р. Через це, не маючи змоги отримати підтримку з боку Наддніпрянської України, український політичний провід, втрачаючи дорогоцінний час, не поспішав втратити й останнього гаранта своїх національних прав – офіційний Відень.

І лише напередодні військової поразки Австро-Угорщини, очікуваного загального політичного перевороту лідери УПРепрезентації, УНДП у серпні-вересні 1918 р. розпочали таємну підготовку до опанування владою у Східній Галичині. Тоді ж утворюється й національні військова формація – Центральний військовий комітет (ЦВК). На початку жовтня 1918 у Львові відбулися таємні збори представників від усіх українських політичних партій Галичини, на цей раз і у складі ХСС, на яких були визначені відповідальні особи у

повітах, що мали обійняти адміністративну владу, силові структури²⁵³. У цей час, як відзначав Л. Цегельський (УНДП), українському політичному проводу доводилося будувати тактику, виходячи з двох найбільш вірогідних сценаріїв: у випадку створення австрійської федерації було прагнення стати її рівноправним членом, у разі ж розпаду Австрії виникала необхідність до самочинного проголошення української державності, що, у свою чергу, відкривало й шлях до об'єднання з Великою Україною²⁵⁴. Враховуючи ці обставини, українці посилили координацію у рамках віденського парламенту з іншими опозиційними фракціями, зокрема чеською, південних слов'ян.

Розвиток наступних подій підтвердив справедливості радикалізації українського суспільно-політичного руху, тим більше, що ситуація для українців не змінилася на краще й у вересні 1918 р., коли офіційний Відень був вимушений погодитися визнати „14 пунктів” Президента США В. Вільсона (деякі з яких безпосередньо стосувалися гарантування права народів імперії на самовизначення), як основу мирних переговорів. У той же час, у переддень початку втілення державотворчих прагнень народів, до УПРепрезентації була доведена урядова точка зору, яка повністю солідаризувалася з польським політичним табором щодо неподільності Галичини й перспективою її наступного об'єднання з Польською державою. Під час останніх переговорів з австрійським прем'єр-міністром УПРепрезентації, як компромісне рішення, було запропоновано замість української національно-територіальної автономії отримати... українську національну курію у провінційному сеймі, створення українського університету тощо²⁵⁵.

Логічним наслідком цього стала заява, з якою від імені УПРепрезентації 4 жовтня 1918 р. під час парламентських дебатів, присвячених трансформації Австрії у „союзну державу”,

²⁵³ Див.: Верига В. Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 / Верига В. У 2-х тт. – Т.1. – Рівне: Вид-во ВАТ „Рівненська друкарня”, 2005. – С.368.

²⁵⁴ Див.: Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. / Цегельський Л. – Нью-Йорк–Філадельфія: Вид-во „Булава”, 1960. – С.26–27, 32–33.

²⁵⁵ Див.: Лозинський М. Назв. праця. – С.26.

виступив Є. Петрушевич. Спираючись на підтримку українського Буковинського клубу, ним було висловлене домагання створити у межах монархії власне національно-державне автономне утворення. На цей раз українським представництвом було категорично зазначено, що у випадку невиконання цих вимог воно буде, виходячи з права на самовизначення, домагатися прилучення усіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи і угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави. Подібну заяву виголосив і голова УНДП К. Левицький²⁵⁶. Лише парламентське представництво від УСДП (В. Вітик) і надалі відстоювало примат створення соборної незалежної держави: „Український нарід жадає як одинокої умови свого національного життя між свободними державами Європи, сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшшя і Волині з областями України в Одну самостійну республіканську державу, яка є і остане незалежною від всіх слов'янських і других сусідніх держав...”²⁵⁷.

Значне погіршення ситуації, яка вже почала складати пряму загрозу державотворчим прагненням українців, примусило український політичний провід нарешті приступити до активних дій. Так, під впливом проголошення 8 жовтня 1918 р. польською Регентською радою у Варшаві незалежної Польщі вже наступного дня Польське коло у віденському парламенті оприлюднило вимогу об'єднання у польській державі усіх земель, на яких польський народ історично і культурно займав домінуюче становище (тобто домагання створення „історичної Польщі” – Авт.). Проблему Східної Галичини, як внутрішнє польське питання, пропонувалося вирішити шляхом плебісциту. Офіційний Відень, намагаючись будь-що приєднати до складу монархії Польську державу на правах третього рівноправного партнера, прихильно поставився до цих проектів.

²⁵⁶ Див.: Яремчук В. На шляху до національно-регіональної державності в Західній Україні / В. Яремчук // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття / Міжнародна науково-практична конференція 20–21 листопада 2007 р. та наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.219.

²⁵⁷ Цит. за: Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів, : Інститут українознавства НАН України, ВФ „Олір”, 1995. – С.27.

У відповідь 10 жовтня 1918 р. у Відні за ініціативою УПРепрезентації відбулася спільна нарада усіх українських депутатів від Галичини та Буковини на якій було прийняте історичне рішення про скликання зборів легітимних представників усіх українських земель імперії на 19 жовтня 1918 р., які мали сформувати українську Конституанту (Українську Національну Раду, далі – УНРада), яка була б уповноважена проголосити і реалізувати право українського народу (включаючи Галичину, Буковину і Закарпаття) на державно-національне самовизначення. До нової політичної інституції мали увійти депутати обох палат Віденського парламенту, Галицького і Буковинського сеймів, представники від усіх українських політичних партій. Передбачалася участь у роботі УНРади і закарпатського представництва. Невдовзі згадане рішення, подібно й до інших національних представництв, було доведено на аудієнції до імператора Карла I, який був вимушений 16 жовтня 1918 р. оприлюднити запізнілий Маніфест згідно з яким Австрія мала перетворитися на федеративну державу. Згадане реформування не стосувалося Угорщини. Перебудова австрійського державного організму мала проводитися „зверху” при існуванні певний час імперської вертикалі влади. Маніфест легітимізував процес створення Національних рад (на основі базового представництва від депутатського корпусу), які у якості верховних політичних інституцій, мали представляти народи Австрії у зносинах із центральним урядом. Однак ситуація вийшла з-під контролю і новообрані Національні ради в умовах вибуху у жовтні 1918 р. в Австро-Угорщині буржуазно-демократичної революції, лише прискорили розпад монархії.

У руслі підготовки до зазначеної акції 13 жовтня 1918 р. у Чернівцях відбулася конференція усіх українських крайових партій – УНДП, УРП, УСДП, УНП (голував на зборах О. Попович /УНДП/, основну доповідь проголосив О. Безпалко /УСДП/), яка одноставно ухвалила резолюцію про участь буковинського представництва у створенні УНРади й проголошенні української державності. Одночасно з цим конференція закликала румунський та польський політичні табори провінції толерантно поставитися до прагнення українців, у тому числі й до очікуваного територіального поділу Буковини за етнічною ознакою.

Основну роботу по підготовці найвищого форуму українців Австрії відіграли УПРепрезентація та галицька УНДП, а при його проведенні головуєчим засідань, які відбувалися у Львові у приміщенні „Народного Дому” 18–19 жовтня 1918 р., був Є. Петрушевич. Наради об'єднали найширше національне партійно-політичне представництво Австрії – весь український парламентський корпус, депутатів Галицького та Буковинського сеймів останнього скликання, представників від усіх українських партій Австрії – чотирьох галицьких (УНДП, УРП, УСДП, ХСС) та чотирьох буковинських (УНДП, УРП, УСДП, УНП)*. До проведення зборів, було залучене широке представництво від громадських організацій, УСС, студентства. На адресу засідань надійшло й звернення від українців Закарпаття у якому висловлювалася гаряча підтримка новітньому національному державотворенню.

18 жовтня 1918 р. Установчі збори найвищого національного представництва були присвячені обговоренню доповідей Є. Петрушевича, Є. Левицького та С. Барана (представники галицької УНДП), присвячених політичному становищу українців в Австрії, міждержавним та воєнним відносинам, узгодженню та ухваленню Статуту УНРади. Наступного дня – 19 жовтня 1918 р. на всенародному з'їзді громадсько-політичного представництва від Східної Галичини і Буковини було ухвалено рішення про проголошення Української держави. До неї мала увійти суцільна „етнографічна українська область в Австро-Угорщині – зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Старожитець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини...”²⁵⁸.

* Згідно з регламентом, затвердженим на віденській нараді 10 жовтня 1918 р., до роботи української Конституанти передбачалося залучити по три представника від усіх партій. Буковинську УРП представляла лише одна особа – І. Карбулицький.

²⁵⁸ Цит. за: Солдатенко В. Ф. Гетьманська держава – альтернатива революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. –Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С.283.

Рішення УНРади були досить радикальними. Не зважаючи на тиск з боку Відня, який прагнув звести справу до утворення у межах імперії чергового королівства (з цією метою урядом велися гарячкові переговори з Є. Петрушевичем, К. Левицьким), Українська держава була проголошена у такому формулюванні, за яким вона не мала зобов'язань перед Австро-Угорщиною. Згідно з параграфами державоутворюючої постанови (№4, №5, №6) УНРада проголосила про намір ухвалення конституції „для утворення цим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом і правом національно-куріальної автономії”, власного представництва на мирній конференції, відмовляючи у праві австро-угорському міністру закордонних справ права вести переговори від імені Української держави. Як повідомлялося з цього приводу в офіційному звіті про роботу УНРади, на ній було проголошено „українське державне право на українські області Галичини, Буковини і угорської України, лишаючи поки що отвертою дорогу до рішення про федераційний зв'язок сеї держави з іншими державними організаціями”²⁵⁹.

Поряд із проголошенням української державності на засіданнях УНРади була порушена й супутня проблема – досягнення соборності українського народу, яка викликала кількогодінну й гарячу дискусію навколо обговорення доповіді С. Барана на тему: „Чи нова держава має змагатися до злуки з Українською державою над Дніпром негайно?”. Дискусія з цього питання точилася навколо двох принципових пропозицій: національних демократів, які пропонували спершу завершити процес перетворення з австро-угорських земель окремого державного організму й остаточне питання щодо його майбутнього надати до вирішення УНРади, а також соціал-демократів – за негайне приєднання австро-угорської України до гетьманської Української держави.

Серед представництва УНРади, що вважається цілком слушним, переважила більш прагматична позиція – першочергово зміцнити державно-правне становище новоутвореної держави й віднести на майбутнє її стосунки з Наддніпрянською Україною, що

²⁵⁹ Див.: Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – С.178.

викликало рішучий протест з боку УСДП. На користь згаданого рішення впливало й те, що утворюючи єдиний державний організм, необхідно було розробити відповідний механізм інтегрування в єдине ціле східних та західних українців з їх досить відмінними політичними системами, спектром ідеологічних доктрин, рівнем політичної культури. Негайне об'єднання українських земель в єдину державу могла, за словами обізнаного у міжнародній політиці Є. Петрушевича, зокрема умов „14 пунктів” В. Вільсона, реально загрожувати „австрійським” українцям опинитися „під єдиною Росією”. Безпосередній вплив на це рішення мало й негативне ставлення УНРади до німецької окупації, а також те, що УНС, який був переконаний у швидкому поваленні влади П. Скоропадського, надіслав до Львова прохання не приєднуватися до Української держави. Питання щодо державного об'єднання радив залишати відкритим і посол Української держави у Відні В. Липинський²⁶⁰.

Варто зауважити, що з поміж усіх українських партій, які взяли участь у створенні УНРади лише УСДП рішуче висловилося проти вузькорегіонального формату західноукраїнської державності. 19 жовтня 1918 р. після згаданого рішення щодо її конституювання від імені партії М. Ганкевичем була зачитана резолюція протесту у якій декларативно вимагалось влучення усіх українських областей Австро-Угорщини до „Української республіки”, негайного проведення соціалістичних перетворень у соціальному і господарському житті, однак вона була проігнорована загалом. Прагнучи перехопити ініціативу в об'єднавчому процесі, того ж дня УСДП провела партійну конференцію за участі деяких представників від УРП та УНДП, делегації з Наддніпрянської України. Конференція, на якій були заслухані доповіді від усіх партійних представників та наддніпрянських українців ухвалила рішення про об'єднання усіх українських земель в єдиній державі. З метою проведення у життя рішень конференції було одностайно прийняте рішення про створення мережі „Комітетів злуки західноукраїнських земель з УНР”. Планувалося надіслати до Києва міжпартійну делегацію, яка мала

²⁶⁰ Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко : У 2 т. – Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – С.509; Солдатенко В. Ф. Гетьманська держава – альтернатива революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні. – С. 284.

встановити зв'язок з антигетьманськими силами²⁶¹. Однак блискавичний перебіг подій перекреслив ці плани.

Таким чином, враховуючи складну політичну ситуацію як всередині Австро-Угорщини, так і у міжнародній сфері напередодні революційних подій у середовищі українських партій (передусім це торкалося Галичини) остаточно викристалізувалися два напрями щодо перспектив національно-державного будівництва. Прибличники провідного напрямку, до якого належали національні демократи, частина радикалів, вважали за доцільне утворити окремішню українську державу, яка, виходячи з розвитку ситуації, мала об'єднатися з Великою Україною, або ж залишитися у федеративному зв'язку з Австрією. Їхні опоненти – головним чином УСДРП, до позиції яких схилялася й значна частина радикалів, частково національних демократів, що спиралися на значну підтримку з боку широких мас суспільства, рішуче виступали за втілення ідеї об'єднання у соборній демократичній українській державі без будь-яких застережень²⁶². Розбіжності між суб'єктами української партійної системи Галичини напередодні революційних зрушень були посилені й за рахунок активізації дій УСДП, яка окрім національно-визвольних ідеалів, закликала до негайного початку соціалістичних перетворень.

Рішення УНРади „лишитись при федеративному зв'язку з Австрією”, не зважаючи на „спокусливі” наміри її лівого середовища про об'єднання в одне політичне тіло усіх етнічно-українських земель, було із розумінням зустрінуте антигетьманськими політичними силами Наддніпрянської України. Зокрема, передова стаття „З Установчої Ради за кордоном”, вміщена 23 жовтня 1918 р. у газеті УПСФ „Нова Рада”, яка була передрукована у Галичині, розцінювала ці дії як „мудрий політичний крок для нашого часу”. Враховуючи складні політичні реалії, стаття вважала за доцільне відтермінувати собор-

²⁶¹ Див.: Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії У. С. Д. П.) / Л. Ганкевич // Календар „Впереді”. – 1920. – С.28.

Жерноклеєв О. Чернецький Антін / О. Жерноклеєв, І. Райківський // Західно-українська республіка. 1918–1923. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Я. Ісаєвич; упоряд. М. Литвин, І. Патель, І. Соляр. – Львів, 2009. – С.329.

²⁶² Див.: Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність. Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920. – Вінніпег: Накладом „Руської книгарні”, б. р. – С.129.

ницький процес („полишити спокійній еволюції майбутніх часів”), звертаючи увагу на те, що федеративний устрій демократичної Австро-Угорщини мав забезпечити розгортання державотворчих процесів західних українців²⁶³.

Варто відмітити, що поміркованому політичному проводу українців, як доводив Л. Цегельський (це було притаманне не лише галицьким національним демократам, але й радикалам) були не до вподоби „соціалістичні експерименти”, розпочаті у добу УНР, упереджено негативне було й ставлення до наддніпрянських соціалістичних партій, які вважалися нездатними правити державою. Натомість, існували симпатії до гетьмана П. Скоропадського, з яким пов'язувався процес творення української державності. Поряд з тим, в умовах кризи гетьманської влади, очікуваного виходу з України австро-німецьких військ, збільшувалася ймовірність захоплення влади в Україні „більшовиками”. Через це планувалося відгородитися від „соціально-більшовицької анархії та руїни” державним кордоном. У випадку стабілізації існуючої Української держави (позиція очікування) планувалося об'єднання з нею (гетьманською чи республіканською), якби це було неможливим – існування двох окремих українських державних організмів²⁶⁴.

Окрім згаданих несприятливих міжнародних факторів, які стали на заваді початку втілення соборницького процесу, існували й суттєві причини внутрішнього характеру, через що УНРада не форсувала подій у напрямі державного відділення від Австрії. Справа полягала у тому, що українці практично залишалися єдиним недержавним народом імперії, який у роки війни, на відміну від, скажімо, чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, румун, не спромоглися до здійснення надійного зв'язку з Антантою, що давало б хоч-які гарантії до національного державотворення. Особливу небезпеку створювала й активність польського (Галичина) і румунського (Буковина) політичних таборів, які, отримавши міжнародне визнання, напружували зусилля у напрямі „залучення” обох провінцій до сфери власних національно-соборницьких

²⁶³ Див.: Становище державних Українців до рішень української Національної Ради // Українське слово. – 1918. – 29 жовтня. – С.1.

²⁶⁴ Див.: Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С.76, 29–31.

процесів²⁶⁵. Через це, український політичний провід не бажав втрачати й примарну підтримку з боку офіційного Відня. Так, на переконання К. Левицького, зміцнення державно-правного становища українців у складі федеративної імперії мало дати їм реальний „захист перед імперіалістичним напором найближчих сусідів”²⁶⁶, натякаючи на великодержавні наміри інших народів Галичини і Буковини.

Відмова від радикальних дій УНРади диктувалася у першу чергу тим, що проголошення про прилучення західних земель до Української держави означало б вихід з австрійського правового поля. Зрозуміло, що це „грало” на руку польському політичному табору, який прагнув (не відкидаючи й силового сценарію) за всяку ціну залучити до Польщі усю неподільну Галичину²⁶⁷. Зважаючи на легітимність рішень УНРади польський партійно-політичний табір також був вимушений вирішувати долю Галичини, її східно-українських теренів у конституційний спосіб. Відчуваючи свою силу польська сторона прагнула тримати ініціативу й нав’язати українцям вигідний для себе сценарій. Так, на початку жовтня 1918 р. з боку польських парламентаріїв (фракцій національних демократів, людовців та соціал-демократів) були запропоновані УПРепрезентації (практично вперше!) переговори з метою „по-братерськи” провести поділ краю²⁶⁸. Однак, враховуючи рівень гострого польсько-українського протистояння, існуючі плани щодо етнічного розмежування, згідно яких Львів та інші важливі терени Галичини мали входити до польської зони, ця неконкретизована пропозиція була далекою від широкого діалогу.

Згідно з ухвалою УНРади невдовзі були утворені організаційні структури майбутньої української влади – Загальна делегація УНРади у Відні на чолі з Є. Петрушевичем, яка розпочала переговори з урядом у напрямі легітимної передачі влади, а також Галицька у Львові (її повноваження поширювалися на Закарпаття)

²⁶⁵ Див.: Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С.497.

²⁶⁶ Див.: Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів) / Левицький К. – Львів: Червона Калина, 1931. – С.117.

²⁶⁷ Рішенець зближається // Українське слово. – 1918. – 31 жовтня. – С.1.

²⁶⁸ Див.: Młocza L. Назв. праця. – S.62.

та Буковинська у Чернівцях делегації, які очолили національні демократи К. Левицький та О. Попович. До цих структур увійшли парламентські та сеймові послы, по одному представнику від провінційних партій. До кінця жовтня 1918 р. у Східній Галичині та Північній Буковині у більшості повітових міст були створені місцеві Ради, які розпочали заходи щодо складання механізму перебрання влади від австрійських імперських властей, формуванню місцевої української адміністрації. Це були адекватні дії української спільноти на бездіяльність центральної влади в умовах розвалу імперії та створення нових національних державних організацій, низка з яких намагалася стати на заваді українського державотворення.

Переговори Віденської делегації УНРади з австрійським прем'єр-міністром Гусареком, офіційно проінформованого Є. Петрушевичем та М. Васильком 23 жовтня 1918 р. про проголошення української державності, давали надію на її втілення конституційним шляхом. Було досягнуто принципової домовленості, що на перехідний період для Східної Галичини буде призначено намісником українця, який у порозумінні з УНРадою проведе реорганізацію адміністративної влади. Однак несподівана відставка уряду 26 жовтня не дала змоги досягти будь-яких результатів. Відсутність позитивних зрушень під час наступних переговорів з новим прем'єр-міністром, галицьким намісником щодо початку українізації Східної Галичини, дали підстави Президії УНРади прийняти рішення до кінця жовтня 1918 р. чекати відповідного урядового рескрипту з Відня, а у разі його відсутності скликати 3 листопада 1918 р. у Львові повний склад УНРади, яка самочинно мала прийняти принципове рішення з проблеми.

У даному випадку, очікувальну позицію українського політичного проводу немає сенсу розцінювати лише як прояви нерішучості, намагання будь-що отримати національну державність як „дарунок” від Габсбургів. Зауважимо, що 21 жовтня 1918 р. до Відня надійшла офіційна американська нота, яка була відповіддю на прохання Австро-Угорщини про укладання миру на основі „14 пунктів” В. Вільсона. У ноті відверто перекладалося майбутнє монархії, її цілісності на розсуд поляків, чехів та південних слов'ян, які бралися під опіку США. Про українців, низку інших народів імперії мова не йшла. Згаданий сприятливий зовнішній чинник, у поєднанні із належним спрямуванням націо-

нальних рухів, і став каталізатором появи відповідних революційних актів про політичну незалежність від Відня – Угорщини (24 жовтня), Чехо-Словаччини (28 жовтня), Сербо-Хорвато-Словенської держави (29 жовтня). Іншим національним загалам, серед них і українцям, які не отримали підтвердження свого права на самовизначення з боку Антанти, в умовах існуючого воєнного стану доводилося діяти самотужки.

Спираючись на закарбовану у „14 пунктах” В. Вільсона легітимацію, створена 28 жовтня 1918 р. у Кракові з кола парламентаріїв Польська Ліквідаційна Комісія (до її складу увійшов весь польський партійний спектр – від консерваторів – до соціал-демократів), ігноруючи проголошення УНРадою української державності, заявила свої претензії на всю Галичину. Незважаючи на те, що з 23 членів Комісії значну частину представляли члени лівих польських партій (ППСД – 4 мандати), а лідер польських соціал-демократів І. Дашинський по всяк час наголошував, що його партія не бажає непорозумінь з русинами²⁶⁹, вони практично не впливали на її великодержавне спрямування²⁶⁹. Ліквідаційна комісія охопила своїм впливом державну адміністрацію Західної Галичини і робила практичні кроки з 1 листопада поширити свій вплив на Львів та всю Східну Галичину. За таких обставин, що загрожували черговим розподілом українських земель, українські політичні сили, які наштовхувалися на протидію як у Відні, так і місцевої імперської адміністрації, відійшли від безрезультатного очікування легітимного вирішення питання про українську державність і вдалися до радикальних дій. На таємному засіданні Галицької делегації УНРади, яке відбулося у Львові 30 жовтня 1918 р. під головуванням К. Левицького, було прийнято рішення не чекати відповідного державного акта з Відня, що було вже малоімовірним, а самочинно перейняти державну владу в краї.

У ніч на 1 листопада 1918 р. ЦВК на чолі з Д. Вітовським успішно розпочав повстання. У Львові були захоплені всі адміністративні установи. Над ратушею було піднято національний прапор. Завдяки раптовості виступу, високій дисципліні повстанців на початку листопада 1917 р. фактично вся Східна Галичина опинилася у руках нової української влади – УНРади, її місцевих

²⁶⁹ Див.: Поляки готовляться // Українське слово. – 1918. – 31 жовтня. – С.1.

осередків, міських і сільських громадських комісарів. В історії західноукраїнського народу розпочалася нова героїчна сторінка – творення на власній землі незалежної Української держави. За своїм змістом „Листопадовий зрив” став політичним продовженням Української революції, розпочатої в Наддніпрянській Україні у 1917 р. Майже безкровна перемога Української національно-демократичної революції в краї, яка блискавично повалила імперсько-монархічний режим, була забезпечена всенародним усвідомленням спільних національних інтересів, необхідності кардинальної зміни національно-політичних і соціальних відносин, підтримкою революційних процесів з боку усіх соціальних верств українського суспільства, міцною коаліцією українських партій регіону (УНДП, УРП, УСДП, ХСС).

У жовтні – початку листопада 1918 р. за подібним сценарієм розгорталися вирішальні політичні події у суміжному коронному краї Буковині, де спроби українських політичних сил вирішити питання проголошення державності на українських етнічних теренах провінції конституційним шляхом також наштовхнулися не лише на нерозуміння Відня, але й протидію румунського політичного табору. В умовах, коли вже 1–2 листопада 1918 р. у Буковині імперська влада стала недієвою, за наказом Буковинської УНРади був роззброєний австрійський гарнізон у Чернівцях. 3 листопада у місті відбулося багатотисячне Народне віче, яке виступило з протестом проти посягань на українські етнічні території Північної Буковини з боку румунських Установчих зборів (рішення 27 жовтня 1918 р.) та місцевої Румунської Національної Ради*, і більшістю голосів рішуче висловилося за возз'єднання з Українською державою з столицею у Львові. Частина буковинців підтримала пропозицію про союз з Великою Україною, в тому числі з радянським Харковом.

У Чернівцях, внаслідок досягнутого консенсусу на переговорах з румунськими депутатами парламенту та місцевого сейму,

* Румунська сторона прагнула максимально скоротити територію української державності, обмежуючи її лише чотирма північними повітами. Румунськими мали залишатися й Чернівці. Найбільш войовничо налаштовані румунські сили прагнули взагалі прилучити весь край до Румунії. Згадану ідею активно підтримувало й впливове місцеве німецьке громадсько-політичне згуродження.

лідерами політичних партій щодо мирного поділу провінції згідно з етнографічним принципом, було утворене спільне українсько-румунське правління. Комісаром міста був обраний соціал-демократ О. Безпалко, його заступником мав стати представник від румунського населення. 6 листопада 1918 р. намісник Буковини передав владу представникам українського та румунського народів – голові Буковинської делегації УНРади О. Поповичу та члену Румунської Національної Ради, послу до парламенту А. Ончулу (який тривалий час співпрацював з українськими партіями регіону). Президентом краю було проголошено О. Поповича. Наступного дня від імені нової – українсько-румунської влади до населення Буковини було видано Прокламацію обома мовами, у якій проголошувалося, що Буковина у відповідності до етнічного розмежування буде поділена на дві окремі частини – українську та румунську. А поки що до роботи урядових установ Чернівців, Північної Буковини залучалися як українці, так і румуни. Таким чином, як і передбачалося, у коронному краї, де не було такого гострого національного суперництва, як у Галичині, а позиції українців та румун були загалом паритетними, державотворчий процес, базуючись на принципі самовизначення народів, відбувався без особливих ускладнень.

Однак перші кроки національного державного будівництва були перервані вже давно санкціонованою у міжнародних сферах, анексією Буковини Румунією. Її регулярні війська, після підписання Австро-Угорщиною акта про перемир'я, 11 листопада вступили до Чернівців. Невдовзі край з переважаючим українським населенням було проголошено „навіки” з'єднаним з Старим королівством Румунія. За таких обставин частина буковинських українців разом з політичним проводом, партійною елітою (М. Василько, О. Попович, О. Безпалко та ін.) були вимушені продовжити свою активну діяльність у Галичині. Разом з прискореним інтегруванням до Румунії, встановленням у краї нової політичної системи, що супроводжувалося нехтуванням прав українського громадянства, у Буковині розпочалася нова сторінка в історії українських партій, яка на цей раз розвивалася у більш складних умовах, практично відрізана від інших українських територій.

Перші кроки конституювання західноукраїнської державності з центром у Львові, подібно до інших державних утворень на місці Австро-Угорщини, виявили європейськість цього процесу,

який відбувався згідно з нормами австрійського та міжнародного права. Вже 1 листопада 1918 р. інтернований імперський намісник Галичини генерал-полковник К. Гуйн здійснив формальну передачу державної влади у Східній Галичині до УНРади, яка таким чином фактично і юридично стала правонаступницею уряду Австрії в українській частині Галичини*. 9 листопада УНРадою було сформовано уряд – Тимчасовий Державний Секретаріат, який очолив К. Левицький, що вказувало на використання досвіду державного будівництва, започаткованого УЦР в Наддніпрянській Україні. За партійним складом уряд був коаліційним, складаючись з представників від сіх українських партій Галичини – УНДП (дві третини складу), УРП, УСДП, ХСС²⁷⁰. 13 листопада УНРадою було ухвалено „Тимчасовий Основний Закон”, який визначив конституційні засади новоутвореної демократичної держави, її назву – Західно-Українська Народна Республіка.

У складних умовах влада ЗУНР виявилася здатною забезпечити організацію збройної відсічі військовій агресії Польщі, політичну й соціальну стабільність, що являло собою досягнення, яке рідко могли повторити нові східноєвропейські країни. Швидко та ефективно творення державності у різних галузях життя стало наслідком не лише використання „австрійської моделі”, яка була покладена в основу державотворчих процесів, але бажання й готовності українського суспільства щодо національного державотворення, консолідованої єдності українських політичних партій, які тривалий час діяли у рамках української партійної системи. На згадану обставину звернув увагу й І. Лисяк-Рудницький („Галичина 1918–19 років – єдиний в новітній історії приклад українського державного правопорядку”), що на його переконання не йшло в

* Деякі автори зазначають, що 4 листопада 1918 р. до Львова, все ж таки, надійшло офіційне повідомлення австрійського уряду у якому визнавалося право українській нації утворити свій „самостійний державний організм”. У документі містилася вказівка, що польська влада не мала поширювати свою компетенцію на українські землі (Див.: Трагедія Галицької України: Матеріали про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки: 1918, 1919 і 1920 / Зладив і упорядкував Осип Мегас. – Вінніпег: 3 друкарні „Канадського фермера”, 1920. – С.15.).

²⁷⁰ Див.: Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) / Васюта І. К. – Львів: Каменяр, 2006. – С.28, 29.

ніяке порівняння з „соціалістичними експериментами” доби Української Центральної Ради чи „назверхнього” державного ладу Гетьманщини 1918 р. Цей феномен він був схильний пояснювати наявністю легітимного суспільно-політичного про-воду західних українців, втіленням тривалого досвіду партійної практики, нарешті, існуванням відомої за своєю ефективністю „двопартійної системи”²⁷¹.

З моменту утворення ЗУНР були розпочаті заходи по соборному об’єднанню з Великою Україною, що отримало не лише всенародну підтримку, як вияву віковичних прагнень українського народу до національно-державної єдності, але й політичних партій, які лише різнилися у тактиці щодо реалізації цієї величної ідеї. Актуальність соборницького процесу була викликана й необхідністю об’єднання ресурсів східних і західних українських державних утворень у боротьбі проти зовнішніх агресорів. Вже 10 листопада 1918 р. УНРада ухвалила постанову у якій, виходячи з прагнень до здійснення національного ідеалу всього українського народу, містилося доручення до уряду здійснити необхідні заходи щодо об’єднання усіх українських земель в одній державі. Її успішним наслідком, в силу невизначеності гетьманської влади, стало підписання 1 грудня 1918 р. у Фастові передвступного договору між ЗУНР та Директорією, проголошення історичного Акту Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані у Києві, що відкрило нову сторінку у героїчній боротьбі українського народу за свою державність.

²⁷¹ Див.: Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.2 / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С.56, 57.

ВИСНОВКИ

Українські політичні партії, які виникли теренах Російської і Австро-Угорської імперій на зламі XIX–XX ст., відіграли вирішальну роль у цивілізаційному поступі роз'єднаного кордонами, недержавного українського народу, стали потужним каталізатором політичної структуризації українського суспільства, його об'єднання навколо ідеї соціального і національного визволення, боротьби за власну державність. В окреслених рамках дослідження автором визначені три характерні періоди у розвитку українських політичних партій, які діяли у Наддніпрянській Україні, Галичині та Буковині, що найбільш цілісно відображали якісні зміни і специфіку їхньої діяльності, ролі у суспільно-політичних процесах.

Перший етап охоплював проміжок часу 1899–1907 рр., який у цілому завершив процес українського регіонального партогенезу. Вплив політичних режимів Російської та Австро-Угорської імперій, рівня консолідації українського суспільства, міжнаціональних відносин призвів до цілковитої несхожості як у конфігурації української багатопартійності Східної і Західної України, так і форм та методів функціонування їхньої складової – українських партій. Конституційний устрій, демократичні свободи створили сприятливий ґрунт для розгортання партійно-структурованого руху українців Австро-Угорщини. Незважаючи на міжпартійну конкуренцію, існуючі ідейно-політичні суперечності, українські партії, більшість із яких отримали статус парламентських, спромоглися до вироблення єдиної стратегії у відстоюванні національних і соціальних інтересів української громади, що сприяло консолідації багатопартійності на рівні українських партійних систем Галичини і Буковини, які зайняли помітне місце у політичній системі держави. Натомість, в умовах репресивної політики самодержавства українські політичні партії Наддніпрянської України були вимушені діяти як „анти-системні”, що негативним чином вплинуло як на процеси налагодження їхньої взаємодії, так і загальний стан національної багатопартійності, яка залишалася у нерозвинутому, „атомізованому” стані. Потужним чинником, який сприяв консолідації структурованого партійно-політичного руху обох імперій, було визнання необхідності спільної боротьби в ім'я цивілізаційного поступу українства, вирішення „українського питання”, гори-

занти вирішення якого на той час бачилися у формі національно-територіальної автономії у межах існуючих країн.

Особливу роль у житті українського суспільства відіграла російська революція 1905–1907 рр., яка вперше створила умови для стрімкої активізації національного суспільно-політичного руху, оволодіння новими формами і методами діяльності, зокрема, обмеженого залучення до парламентської сфери, що стало найвищим етапом розвитку українських партій у Наддніпрянській Україні. Водночас, революційні події в Росії зробили поштовх й до значної радикалізації українського партійного життя під-австрійських українців.

Під час другого етапу (1907–1914 рр.), початок якого пов'язується з розгортанням політичної реакції у Російській імперії, силовою руйнацією українського інституційного суспільно-політичного руху, відбувається майже суцільне згортання діяльності українських партій Наддніпрянської України, вимушене перенесення виявів їхньої активності до неполітичної сфери. В умовах загострення міжнародної ситуації українські громадсько-політичні сили Наддніпрянської України виявилися неспроможними до розробки консолідуючої програми, через що у майбутній світовий військовий конфлікт українці підросійської України, українські політичні партії, які на той час існували у вигляді розпорошених гуртків, увійшли без чіткої стратегії дій.

Запровадження у 1907 р. загального виборчого права до віденського парламенту значним чином зміцнили позиції західно-українських партій у політичному житті як на загально-австрійському, так і регіональному рівнях – Галичині та Буковині, посилили рівень їхньої співпраці у парламентській та непарламентській сферах. У переддень очікуваного воєнного конфлікту західноукраїнські політичні партії у рамках регіональних партійних систем, займаючи вмотивовану австроляльну позицію, виявили консолідовану єдність у розробці стратегії національно-політичного руху, що передбачала використання військового конфлікту для вирішення „українського питання” у широкому сенсі – втілення ідеї української національно-територіальної автономії у межах Австро-Угорщини та створення умов для побудови української державності у Східній Україні.

Перша світова війна, з якою пов'язується третій період (1914 – лютий 1917 р. у Наддніпрянській Україні, листопад 1918 р. – у За-

хідній Україні), наклала суттєвий відбиток як на прояви активності українських партій різних регіонів, залучення до практики нових організаційних форм діяльності, так і актуалізації альтернативних підходів до вирішення національно-державницького ідеалу, що врешті-решт поставив на порядок денний проблему побудови української державності (в амплітуді від місцевої автономії до повної суверенності). Реалії війни, за яких українські терени опинилися по різні боки військового протиборства – Російської та Австро-Угорської імперій, спричинили до посилення розмежування між українськими партіями Східної і Західної України, відмінної політичної орієнтації. Пошуки найбільш оптимальної стратегії дій у Наддніпрянській Україні, які, не маючи можливості бути застосованими у політичній сфері і надалі точилися на рівні теоретичних конструкцій, призвели до посилення кризових явищ у лоні українського суспільно-політичного табору Російської імперії, його розколу на низку гостро опонуючих між собою угруповань. Загострила ситуацію й репресивна політика самодержавства, яка унеможливила процес розгортання діяльності українських партій, їхньої взаємодії, втілення намірів щодо створення міжпартійного координаційного центру. У той же час, на теренах Австро-Угорщини та інших європейських країн була на новому, значно вищому рівні налагоджена системна діяльність, у тому числі і у рамках міжпартійних структур, яка об'єднала єдиною тактикою українські партії Галичини та Буковина, а також представників наддніпрянської політичної еміграції.

Аналіз функціонування українських партій у Російській та Австро-Угорській імперіях, вказує, що українські суспільно-політичні сили Східної і Західної України підійшли до Української революції 1917–1920 рр. з різним багажем, потенційними можливостями щодо практичного втілення державотворчих прагнень українського народу. Стосовно українських партій Наддніпрянської України, то вони отримали можливість для відтворення своїх організаційних структур, розробки концепції українського державотворення, яка мала стати консолідуючим чинником для українських суспільно-політичних сил усього українського суспільства, лише після перемоги Лютневої революції 1917 р., що значним чином ускладнило, у тому числі й через успадковані попередні ідеологічні розбіжності, державотворчі процеси.

Натомість українські політичні партії Галичини та Буковини, які безперервно діяли упродовж тривалого часу, мали напрацьований досвід участі у суспільно-політичному процесі, практики спільних дій у парламентській і непарламентській сферах, високий рівень легітимації у суспільстві, були консолідовані у своїх діях навколо усталених базових національно-політичних цінностей, напрацьованої програми національно-державного будівництва. Безпосередній вплив на успішне розгортання державотворчих процесів у Західній Україні, відіграли й апробовані у роки Першої світової війни партійно-політичні представницькі регіональні та всеукраїнські інституції (Головна Українська Рада, Загальна Українська Рада), які заклали потужний фундамент для наступних доволі ефективних державотворчих процесів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Державний архів у м. Києві.

Ф.16. Київський університет Святого Володимира, Рада. – Оп. 465. – Спр. 241.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Ф. 3807. Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906–1907). – Оп.2. – Спр.3, 51.

Ф.4405. Союз визволення України (1914–1918). – Оп.1. – Спр.13.

Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Ф.57. Колекція документів по історії Комуністичної партії України. – Оп.1. – Спр.14.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві.

Ф. 274. Київське губернське жандармське управління. – Оп.4. – Спр.548; Оп.5. – Спр.26, 142.

Центральний державний історичний архів України у Львові.

Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. – Оп.1. – Спр. 196, 1096.

Ф.382. Романчук Юліан (1842–1932), політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст. – Оп.1. – Спр. 22.

Ф. 387. Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч (1880–1953). – Оп. 1. – Спр.43.

Ф. 440. Загальна українська національна рада, м. Відень. – Оп.1. – Спр. 2, 4, 5, 12.

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 1914–1939 рр. – Оп.1. – Спр. 91.

Ф. 746. Українська парламентська репрезентація в Австрійському парламенті, м. Відень. – Оп. 1. – Спр.6.

Державний архів Львівської області.

Ф.350. Дирекція поліції у Львові. – Оп.1. – Спр. 4042.

Государственный архив Российской Федерации.

Ф.102. Департамент полиции Министерства внутренних дел. – Оп.253. – Д.24.

Российский государственный военно-исторический архив.

Ф. 391. Империалистическая война. 1914–1918. Из коллекции „Российский Заграничный исторический архив”. Прага. – Оп.2. – Д.124.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

Ф.317. Єфремов С. О. – Спр. 55.

Ф.182. Громашевський В. – Спр. 241.

Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

Ф.11. Барвінські. – Од. зб. 3307. – Папка 191.

2. ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ

Браття русини Оугерські! (От Головной Ради роскаго народа Галицкого / В Львове дня 21-го ноября 1848 г. – Львов: б. в., 1848. – 4 с.

Василько Миколай. Посольская деятельность в державной раде и в краевом сейме в роках 1901–1903. / Беседы, интерpellации й внесення, в додатку бесед в делегациях з р. 1901, 1903 и 1904, як також пару статей в рожных справах (З портретом посла). – Черновцы: З друкарни тов. „Руской Ради” под зарядом Ивана Захарко, 1904. – 647 с.

Відозва // Воля. – 1902. – 1 серпня. – С.2–3.

Война и украинская социал-демократия // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С.508–513.

Дебаты по национальному вопросу на Брюннском партейтаге („Интернациональная социалдемократия и борьба национальностей в Австрии”) / Перевод с немецкого П. А. Гуревича / Вместо предисловия: Ратнер М. Б. Эволюция социалистической мысли в национальном вопросе. – Киев–Петербург: Книгоиздательство „СЕРП”, 1906. – 80 с.

Державно-правне застереження українських послів щодо державно-правного становища Галицько-Володимирського Королівства // Діло. – 1917. – 2 червня (20 мая ст.ст.). – С.1.

Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.

Доклад Комиссии по вопросу об отмене стеснений малорусского печатного слова // Об отмене стеснений малорусского печатного слова / Императорская Академия Наук. – Спб.: Тип-я Имп. Акад. Наук, 1905. – С. 1–28.

Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX–XX століття: Документи і матеріали / І. Погребинська, І. Самарцев (НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центральний державний архів громадських об'єднань України). – К., 2002. – 280 с.

Записка об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии // Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.274–354.

Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 561 с.

Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т./ АН УРСР. Археограф. комісія та ін.: Упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 544 с.

Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., доп. и испр. – Т. 1: 1898–1917. – М.: Политиздат, 1983. – 638 с.

Листівки українських політичних партій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.) / [упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – Луганськ: СУДУ, 1999. – 163 с.

Маніфест Головної Української Ради // Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки XIX – 20-і роки XX ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.197–199.

Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.

Новий курс: реформи і Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гей ця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Основные Государственные Законы и Учреждения Государственной Думы и Государственного Совета // Савич Г. Г. Новый государственный строй России. Справочная книга / Савич Г. Г. – Спб.: Тип-я Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1907. – С. 70–128.

Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній

Україні (1917–1920 рр.): Документи і матеріали. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – 692 с.

Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (февраль – октябрь 1917) : Сборник документов и материалов в трех томах. – Т.1. / Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства УССР. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – LXIII, 1009 с.

Правда про унію: Документи і матеріали / [упоряд.: Ю. С. Сливка та ін.; ред. кол.: Д. А. Яремчук (гол.) та ін. – 3-є вид., доп. – Львів: Каменяр, 1981. – 447 с.

Правно-державне застереження // Діло. – 1907. – 22 н. с. червня. – С.1.

Правно-державний меморіал України на з'їзді земців в Москві з 18/ VII с. р. // Діло. – 1905. – 13 (26) серпня. – С. 1–2.

Проект Ів. Франка // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.73–76.

Проект оснований устава украинского общества „Вольный Союз – Вільна Спілка” // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – С.268–276.

Промови Русских Послв. – Львів: б.в., 1902. – 202, IV с.

Революция 1905–1907 гг. в России: Документы и материалы. Второй период революции. 1906–1907 годы. Январь–апрель.– Кн.1. – Ч.1.: Москва: Изд-во академии наук СССР, 1957. – 1146 с.

Революція 1905–1907 років на Україні: збірник документів і матеріалів / [упоряд. І. Премислер, В. Руднев; за ред. і вступ. стат. Ф. Лося] / Архівне управління міністерства внутрішніх справ УРСР. – К.: Укрполітвидав, 1949. – XLII, 517 с.

Революція 1905–1907 рр. на Україні: До 50-річчя першої російської революції. – К.: Видавництво АН УРСР, 1955. – 320 с.

Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки.

1870–1914 : Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. „История” / [сост. П. И. Остриков, П. П. Вандель]. – М.: Высш. школа, 1989. – 296 с.

Симон Петлюра: Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США ; [Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівницька-Холодна, Л. Чикаленко, М. Шлемкевич, П. Шпірук]. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.

Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки ХІХ – 20-і роки ХХ ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – 520 с.

Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документі і матеріалів / [упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – 351 с.

Українська республіка. Проголошене української республіки з українським правительством і українською воєнною силою // Діло. – 1917. – 5 грудня (22 падолиста ст.ст.). – С.1.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / [упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – 510 с.

Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с. (Серія: Джерела до вивчення історії Української революції).

Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтінг, Фенікс, 1993. – 336 с.

Франко Іван: Документи і матеріали. 1856–1965. – К.: Наукова думка, 1966. – 543 с.

Gesetz und Verordnungen vom jahre 1849 bis 1887. – Wien: Frud und Berlag der taiferling-töninglichen Bof und Etaatsqruderei, 1888. – 868 p.

3. СПОГАДИ, МЕМУАРИ, ЩОДЕННИКИ

Бисмарк О. Мысли и воспоминания / О. Бисмарк ; [пер. с нем. под ред. проф. А. Ерусалимского]. В 3 т. – Т.2. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 288 с.

Волошин А. „Чи була в Закарпатті Україна?” (Фрагменти споминів) / А. Волошин // Літопис червоної калини. – 1991. – №4. – С.54–59.

Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до Світової війни). I частина / Галаган М. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1930. – 203 с.

Галаган М. З моїх споминів (Світова війна – розвал царату – українська революція). II частина / Галаган М. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1930. – 196 с.

Галіп Т. З моїх споминів: З молодечих літ / Т. Галіп // Буковинський журнал. – 1994. – Ч. 1–2. – С.152–179.

Григорієв Н. Спогади Руїнника. Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату / Григорієв Н. – Львів, 1938. – 264 с.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Дорошенко Д. Вид. 2-е. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 542 с.

Зъезд мужевъ доверія // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.51–55.

Ковалевський М. При джерелах боротьби (Спогади, враження, рефлексії) / Ковалевський М. – Іннсбрук: Накладом Марії Ковалевської, 1960. – 717 с.

Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Частина перша. – Варшава, 1932. – 286 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т.XII. Серія мемуарів, книга 2).

Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина друга. – Варшава, 1933. – 481 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т.XII. Серія мемуарів, книга 3).

Лотоцький О. Сторінки минулого / Лотоцький О. – Частина третя. – Варшава, 1934. – 392 с. (Праці Українського наукового інституту. – Т.XXI. Серія мемуарів, книга 4).

Макух І. На народній службі: Спогади / Макух І. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с. – (Сер. „Спадщина”).

Масарик Т. Г. Світова революція за війни й у війні 1914–1918. Спомини / Масарик Т. Г. ; [перекл. М. Саєвича]. – Львів: Червона калина. 1928. – 551 с.

Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916 / М. Мочульський // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / під ред. акад. М. Грушевського. – Кн.3. – К.: Держвидав України, 1928. – С.226–284.

Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – I Частина (1860–1890) / Олесницький Є. – Львів: Накладом видавничої спілки „Діло”, 1935. – 252 с.

Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – II Частина (1890–1897) / Олесницький Є. – Львів: Накладом видавничої спілки „Діло”, 1935. – 123 с.

Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. II (1876–1878). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1910. – 317, X с.

Попович О. Відродження Буковини (Спомини) / Попович О. – Львів: Видавнича кооператива „Червона калина”, 1933. – 116 с.

Русова С. Мої спомини / Русова С. – К.: Україна – Віта, 1996. – 208 с.

Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Скоропадський П. [ред. колегія: Білас Л., Боряк Г., Вислобоков К. та ін.]; гол. ред. Я. Пеленський. – Київ–Філадельфія, 1995. – 493 с.

Скоропис-Йолтуховський О. Мої „злочини” (Мої відносини I: до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії) / О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська Україна. Збірник. – Відень, 1920–1921. – Ч. II, III, V. – С. 191–237.

Тучапский П. Из пережитого: Десяностые годы / Тучапский П. – Одесса: Госиздат Украины, 1923. – 71 с.

Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв’язані з Першим Листопадом 1918 р. / Цегельський Л. – Нью-Йорк–Філадельфія: Вид-во „Булава”, 1960. – 313 с.

Чернецький А. Спомини з мого життя / Чернецький А. – К.: Основні цінності, 2001. – 168 с.

Чикаленко Є. Х. Зібрання творів. В 7 т. Т.1. Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. Коментарі авторські. – К.: ТОВ компанія „РАДА”, 2003. – 432 с.

Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т.1. – 428 с.

Яросевич Р. До споминів д-ра Ів. Франка про Мик. Ковалевського / Р. Ярославич // Літературно-науковий вістник. – Київ–Львів. – Т. XLII. – Кн. IV. – С. 170–173.

Głabiński S. Wspomnienia polityczne / Głabiński S. – Pelplin: Nakładem drukarni i księgarni SP. z O.O., 1959. – 559 s.

4. ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА

В'ячеслав Липинський: з епістолярної спадщини. Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упорядн., авт. вступ. ст. і комент. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Поліграф. дільн. Інституту історії України НАНУ, 1996. – 191 с.

Драгоманов М. до Павлика М. (1877 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. II (1876–1878). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1910. – С.265–280.

Драгоманов М. до Павлика М. (3/15.III.95) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.217–218.

Міялковський В.: Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка / В. Міялковський // Український історик (Торонто). – 1975. – № 1–2. С.136–143.

Павлик М. до Драгоманова М. 11.01.1891 р. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. VI. – Чернівці: З друкарні „Руської Ради”, 1910. – С.104–107.

Павлик М. до Драгоманова М. 24.III.1891 р. // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. VI. – Чернівці: З друкарні „Руської Ради”, 1910. – С.140–141.

Петлюра С. Лист до д-ра О. Назарука – 18 грудня 1914 р. / С. Петлюра // Симон Петлюра: Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США ; [Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Ливицька-Холодна, Л. Чикаленко, М. Шлемкевич, П. Шпірук]. – Нью-Йорк, 1956. – С.188–190.

Половинський до Павлика М. (1877 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т. II (1876–1878). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1910. – С.188–189.

Франко Ів. до Павлика М. (Коло 28.III.1894) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик, видав Л. Когут]. – Т.VIII. (1894–1895). – Чернівці: Друк-я „Руської Ради”, 1911. – С.62–63.

5. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

А. Б. З новійшої політичної літератури / А. Б. // Громадський голос. – 1914. – 1 січня. – С.6–7.

Абдулатипов Р. Г. Национальный вопрос и государственное обустройство России / Абдулатипов Р. Г. – М.: Славянский диалог, 2000. – 656 с.

Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / Адамович С. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.

Адамович С. Польське питання в політиці Союзу визволення України (1914–1917 рр.) / С. Адамович // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць / За ред. П. М. Чернеги. – Київ–Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – С. 28–31.

А. Ж. Василько Микола / А. Ж. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. д-р В. Кубійович. [Перевидання в Україні] / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. – Т.1. – Львів, 1993. – С.216.

Айрапетов А. Г. Историческая судьба Австро-Венгрии / А. Г. Айрапетов // Вопросы истории. – 1999. – №1. – С.137–144.

Аксаков И. С. Опасно ли украинофильство для Русского государства? / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. Польский вопрос и Западно-Русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. – Изд.е 2-е. – Спб.: Изд-е Импер. публ. библиотеки, 1900. – С.200–208.

Аксаков И. С. По поводу письма Ригера о польском вопросе / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. Польский вопрос и Западно-Русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. – Изд.е 2-е. – Спб.: Изд-е Импер. публ. библиотеки, 1900. – С.85–91.

Аксаков И. С. Польский ли город Киев / И.С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. Польский вопрос и Западно-Русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. – Изд.е 2-е. – Спб.: Изд-е Импер. публ. библиотеки, 1900. – С.378–384.

Аксаков И. С. Украинофильско-Польский бред „Тараса Воли” / И. С. Аксаков // Аксаков И. С. Сочинения. – Т.3. Польский вопрос и Западно-Русское дело. Еврейский вопрос. 1860–

1886. – Изд.е 2-е. – Спб.: Изд-е Импер. публ. библиотеки, 1900. – С.326–331.

Андрієнко А. Одна, єдина робітничая організація! / А. Андрієнко // Робітничий прапор. – 1915. – №2. – С.1–5.

Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Андрусак М. – Львів: Видання Товариства „Просвіта”, 1935. – 78 с.

Андрухів І. Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Обл. асоціац. мол. істориків, 1996. – 79 с.

Антонович М. Історія України [Текст]. Т.4. Нова доба / Антонович М. – Прага: Вид-во Ю. Тищенко, 1942. – 90 с.

Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Аркуша О. [НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича]. – Львів, 1996. – 173 с.

Аркуша О. Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку ХХ століття / О. Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2005. – Випуск 39–40. – С.149–202.

Аронсон З. Первая Государственная Дума / Аронсон З. – М: Б. в., 1906. – 110, II с.

Баграмов Э. А. Национальные идеи в евразийском контексте / Э. А. Баграмов // Россия в ХХ веке: Проблемы национальных отношений. – М.: Наука, 1999. – С.64–88.

Баран С. [Аграрний устрій зах. укр. земель] За Австро-Угорщини / С. Баран // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1046–1047.

Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація української національно-демократичної (народної) партії / Баран С. – Львів: З друкарні „Діла”, 1913. – 24 с.

Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / О. Барвінський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. СХLІ–СХLІІІ. – 1925. – С. 1–18.

Бауэр О. Австрийская революция 1918 года / Бауэр О. ; [пер. с нем. А. и Г. Хавиных]. – М.–Л.: Госиздат, 1925. – 295 с.

Бачинський Ю. Гльосси / До статті д. Юродивого „Слово правди о наших політичних партіях / Ю. Бачинський // Будучність. – 1899. – Ч. 9–10. – С.11–14.

Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / [упоряд.: Кресіна І. О. (керівник), Кресін О. В., Ляхоцький В. П., Панібудьласка В. Ф.; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – С.268–276.

Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Бевз Т. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 272 с.

Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР) : монографія / Бевз Т. А. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.

Бевз Т. Феномен української еміграції кінця ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами Ю. Бачинського) / Т. Бевз, В. Яремчук // Наукові записки / Збірник. Вип. 18 – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.62–70.

Бегей І. І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи: монографія / Бегей І. І. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.

Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Бегей І. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.

Белоусенко О. Украинское национальное представительство / О. Белоусенко // Украинская жизнь. – 1916. – № 4–5. – С.11–20.

Бензя П. До історії революційного руху на Україні (З приводу книжки О. Гермайзе „Нариси з історії революційного руху на Україні”. Революційна Українська Партія (РУП) / П. Бензя // Життя і революція. – 1926. – № 11. – С. 82–89.

Біндер Г. Перспективи дослідження історії партій в австрійській Галичині / Г. Біндер ; [пер. з нім. Р. Дубасевич] // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – Ч.8. – С. 143–154.

Бойко О. Д. Історія України: Посібник / Бойко О. Д. – К.: „Академвидав”, 2003. – 656 с.

Бонусяк В. Росія, Польща і Україна в ХХ ст. / В. Бонусяк // Проблеми слов'язознавства. – 1996. – № 49. – С.76–83.

Ботушанський В. М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900–1914 рр.) / Ботушанський В. М. – К.: Наукова думка, 1975. – 175 с.

Ботушанський О. В. Зайнятість населення Буковини за національним складом (за переписом 1910 р.) / О. В. Ботушанський, Г. В. Чайка // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.5. – С.137–142.

Бочковский И. А. Венгерский труд по национальному вопросу / И. А. Бочковский // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С.127–130.

Брицький П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / П. Брицький, О. Добржанський. – Чернівці: Вид-во „Золоті литаври”, 2007. – 241 с.

Брицький П. П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.) / Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 483 с.

Брицький П. Письменник Теодор Галіп – громадський діяч і дипломат / П. Брицький // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – Т.9. – С.98–103.

Брук С. И. Миграция населения в России в XVIII – начале XX вв. (Численность, структура, география) / С. И. Брук, В. М. Кабузан // История СССР. – 1984. – №4. – С.41–59.

Будзиновський В. Матеріали до ревізії програми русько-української радикальної партії. III. / В. Будзиновський, І. Гриневецький // Народ. – 1891. – Ч.9. – С.155–159.

Буковина: історичний нарис / [Добржанський О. В., Макар Ю. І., Масан О. М., Михайлина П. В.] ; під ред. С. С. Костишина, відп. ред. В. М. Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.

Бурмистрова Т. Ю. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905–1917 гг. / Т. Ю. Бурмистрова, В. С. Гусакова. – М.: Мысль, 1976. – 262 с.

В справі заснування української парламентської групи // Громадська думка. – 1906. – 9 липня. – С.1.

В справі проклямування Польського Королівства // Вістник Союза визволення України. – 1916. – Ч. 124. – С.1.

В справі скликання парламенту (Ініціатива українського радикального клубу) // *Громадський голос*. – 1916. – 15 жовтня. – С.1–2.

Вартовий П. [Б. Грінченко]. 3 українського життя / Вартовий // *Нова громада*. – 1906. – №11. – С.115–120.

Вартовий П. [Б. Грінченко]. 3 українського життя / Вартовий // *Нова громада*. – 1906. – №12. – С.147–155.

Варшавчик М. А Историко-партийное источниковедение: Теория. Методология. Методика / Варшавчик М. А. – К.: Вища школа, 1984. – 319 с.

Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) / Васюта І. К. – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.

Вебер М. Исторический очерк освободительного движения в России и положение буржуазной демократии / Вебер М. ; [пер. с нем]. – К.: Типография И. И. Чоколова, 1906. – 149 с.

Верига В. Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 / Верига В. У 2-х тт. – Т.1. – Рівне: Вид-во ВАТ „Рівненська друкарня”, 2005. – 472 с.

Великой партии отряд: Из истории большевистских организаций Украины. – К.: Политиздат Украины, 1983. – 309 с.

Верменич Я. Публіцистична і громадська діяльність Є. Чикаленка / Я. Верменич // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С.100–110.

Ветров Р. І. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900–1925 рр.) / Р. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ–Дніпродзержинськ: Поліграфіст, 2001. – 245 с.

Винниченко В. В чем наша сила / В. Винниченко // *Украинская жизнь*. – 1915. – №7. – С.13–18.

Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Винниченко В. – Частина I / Репринтне відтворення видання 1920 року / відп. за вип. Н. П. Ганник. – К.: Політвидав України, 1990. – 348 с.

Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / Винниченко В. – Частина III / Репринтне відтворення видання 1920 року / відп. за вип. Н. П. Ганник. – К.: Політвидав України, 1990. – 542 с.

Висоцький О. Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / Висоцький О. Ю. ; Дніпропетровський держ. Фінансово-економічний ін-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 160 с.

Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок / Висоцький О. Ю. – К.: Основні цінності, 2004. – 272 с.

Витанович І. Галичина в 1860-их рр. / І. Витанович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 2. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 485–486.

Від видавництва // Робітничий прапор. – 1915. – №1. – С.1.

Від партії // Гасло. – 1903. – Ч.1. – С.1–2.

Від редакції // Гасло. – 1903. – Ч.1. – С.4–5.

Вівчарик М. М. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення: Навч. посібник / М. М. Вівчарик, В. П. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 280 с.

Від видавництва // Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна / Ганкевич М. – Б. м., 1915. – С.1–2.

Від Полтавської громади Української Демократичної Партії (радикально-демократичної) // Рідний край. – 1906. – 31 марта. – С.1–2.

Від Редакції // Громадський голос. – 1916. – 1 марта. – С.1–2.

Віктор П. Політичні партії і Дума / Віктор П. // Громадська думка. – 1906. – 24 лютого. – С.1–2.

Вічевик. З народних віч і зборів / Вічевик // Діло. – 1903. – 18 грудня. – С.1–2.

Водотика С. Г. О. Ю. Гермайзе / С. Г. Водотика, В. Ф. Кондратов // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С.80–90.

Водотика С. Шляхи оновлення методології української історіографії на сучасному етапі / С. Водотика // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: ХХ століття / Міжнародна асоціація українців [Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко]. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 39–43.

Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи / [Кульчицький В. С., Настюк М. І., Ткач А. П. та ін.]. – Львів: Вища школа вид. при ЛДУ, 1985. – 168 с.

Возняк М. Українська державність / Возняк М. – Відень: З друкарні Адольфа Гольцавзена у Відні, 1918. – 152 с.

Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії з 26 ілюстраціями / Возняк М. – Львів: Вид-а спілка „Діло”, 1924. – 180 с.

Волковинський В. Україна в орбіті есерівського тероризму на початку ХХ ст. / В. Волковинський // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Випуск VIII. – Київ: Інститут історії України, 2004. – С. 16–49.

Воляннюк М. М. Ленінська „Искра” в Галичині / Воляннюк М. М. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1959. – 52 с.

Воляннюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні / М. Воляннюк, В. Маланчук. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – 231 с.

Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців / М. М. Вегеш, М. В. Делегат, О. Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М. М. Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.

В. П. Збори української парламентської групи / В. П. // Громадська думка. – 1906. – 20 червня. – С.2.

Всеукраїнський з'їзд в Росії // Діло. – 1905. – 13 (26) липня. – С.1.

Галичина, Буковина, Угорская Русь: с рисунками в тексте и картой Галичины, Буковины и Угорской Руси, исполненной в красках / [сост. сотрудниками журнала „Украинская жизнь”]. – М.: Задруга, 1915. – 231 с.

Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії У. С. Д. П.) / Л. Ганкевич // Календар „Впереді”. – 1920. – С.17–34.

Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна / Ганкевич М. – Б.м., 1915. – 32 с.

Герасимович І. Шкільництво в Галичині в другій пол. ХІХ ст. і на поч. ХХ ст. / І. Герасимович, О. Терлецький // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. –

Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.928–930.

Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник / Археографічна Комісія УАН. – Т.1. – К.: Друкарня УАН, 1926. – С.271–273; 274–354.

Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – Т.1. Революційна Українська Партія (РУП) / Гермайзе О. – К.: Книгоспілка, 1926. – 389 с.

Гилька І. Куди йти? (Війна і завдання українського робітництва) / І. Гилька // Робітничий прапор. – 1915. – №1. – С.3–8.

Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Гнатюк В. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1916. – 65 с.

Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття: Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. – К.: Смолоскип, 1996. – 124 с.

Головченко В. Дещо повчальне з історичного досвіду передвиборчої боротьби в Україні / В. Головченко // Вибір. – 1997. – № 3–4. – С.101–104.

Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.

Голуб А. І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття): Навч. посібник / Голуб А. І. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 92 с.

Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів / Голубець М. – Т.ІІ. – Київ: Глобус, 1993. – 400 с.

Гомоннай В. В. Школа та освіта Закарпаття / Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. ; Закарпатський ін-т методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. – Ужгород, 1997. – 248 с.

Гордієнко М. Україна в державному бюджеті Росії / М. Гордієнко // Літературно-науковий вістник. – 1912. – Т. LIX. – Кн. VII–VIII. – С. 138–153.

Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. – К.: ТОВ УВПК „ЕксОб”, 2005. – 632 с.

Горелов М. Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета / М. Є. Горелов // Український історичний журнал. – 1994. – №5. – С.78–86.

Горук А. Австрійське законодавство про громадські об'єднання та зібрання і його практичне застосування (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. Горук // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С.372–377.

Гошуляк І. Л. Боротьба за соборність України в період Української революції 1917–1920 рр. / І. Л. Гошуляк // Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації / [Гошуляк І. Л., Кривошея В. В., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д.] ; відп. В. І. Кучер – Кн. 1. – К.: „Бібліотека українця”, 2000. – С.70–133.

Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Гошуляк І. – К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.

Гребенніков В. М. Ліворадикальні партії в Україні та їх боротьба проти політики російського самодержавства з робітничого питання (1900 – лютий 1917): Монографія / Гребенніков В. М. – К.: НАУ, 2006. – 300 с.

Грицак Я. Й. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Й. Грицак // Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С.71–110.

Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: Навч. посібник / Грицак Я. Й. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Грицак Я. – К.: Критика, 2006. – 631 с.

Грицак Я. Українська революція 1914–1923: нові інтерпретації // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С.46–65.

Грушевський М. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии / М. Грушевский // Украинский вестник. – 1906. – № 9. – С. 633–644.

Грушевський М. К польско-українським відносинам Галиції / М. Грушевський // Київська Старина. – Т.ХС. – 1905. – Іюль-август. – С.174–233.

Грушевський М. Національний питання і автономія / М. Грушевський // Український вестник. – 1906. – №1. – С.8–17.

Грушевський М. Наші вимоги / М. Грушевський // Український вестник. – 1906. – №5. – С.267–273.

Грушевський М. Український П'ємонт / М. Грушевський // Український вестник. – 1906. – №2. – С. 104–108.

Грушевський М. Геть з рутенством ! / М. Грушевський // Діло. – 1907. – 22 н. с. червня. – С.1–2.

Грушевський М. Два роки галицької політики // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.17–39.

Грушевський М. Ера фінансово-економічна // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.71–88.

Грушевський М. З біжучої хвили / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. I. – С. 143–151.

Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – Київ–Відень: Дніпросоюз, 1919. – 575 с.

Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Грушевський М. С. ; [редкол.: П. С. Сохань (голова) на ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – 648 с. – (Пам'ятки історичної думки України).

Грушевський М. Малі діла // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.58–70.

Грушевський М. Перша річниця російської конституції / М. Грушевський / Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXVI. – Кн. XI. – С.327–331.

Грушевський М. Під нинішню хвилю // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: НТШ, 1911. – С.5–16.

Грушевський М. Після думи / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXV. – Кн. VIII. – С. 330–334.

Грушевський М. По виборах // Грушевський М. Наша політика / Грушевський М. – Львів: З друкарні НТШ, 1911. – С.107–119.

Грушевський М. „Проект української конституції” / М. Грушевський // Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – С.925–930.

Грушевський М. Російська дума і національне питання / М. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т.XXXIV. – Кн. VI. – С. 588–593.

Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Грушевський М. – К.: Т-во „Знання” України, 1991. – С.121–133.

Гуйванюк Н. Комунікативні та соціолінгвістичні параметри толерантності у полікультурному середовищі Буковини / Н. Гуйванюк, Ю. Русак // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. Збірник наукових праць. – Чернівці: Букрек, 2006. – С. 379–392.

Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії / Гунчак Т. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

Гуськов М. Ф. Боротьба більшовиків на Україні за союз пролетаріату з селянством в 1905 р. / М. Ф. Гуськов // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т.ХХVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С.23–44.

Даниленко В. М. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / В. М. Даниленко, О. В. Добржанський. – Київ–Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.

Даниленко К. Розвій суспільно-національної думки в таборі Фрайштадт / К. Даниленко // Союз Визволення України. 1914–1918. Відень. – Нью-Йорк: Видавництво Червона Калина, 1979. – С. 13–31.

Данилович С. Уваги з провінції по з'їзді наших нотаблів. Допись із Коломиї / С. Данилович // Народ. – 1890. – Ч.8 – С. 105–108.

Дашкевич Я. Р. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ –

початок ХХ ст.) / Я. Р. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 63–73.

Два первых украинских веча в Одессе // Народное дело. – 1906. – №1. – 1 января. – С. 4–12.

Д. Д. Українські послы в австрійському парламенті (Кінець) / Д. Д. // Рідний край. – 1907. – 18 грудня. – С.10–11.

Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму / Демкович-Добрянський М. – Львів-Краків-Париж: Прогрес, 1993. – 205 с.

Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ–1920 р.: історіографія: Монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур – Київ–Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – 244 с.

Дністрянський С. Національна статистика / С. Дністрянський // Студії з поля суспільних наук і статистики / Статистична комісія НТШ. – Т.І. – Львів: З друкарні НТШ, 1909. – С.65–160.

Добржанський О. Буковинська крайова влада і українці в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть / О. Добржанський // Наукові записки / Збірник. – К.: ПІЕНД, 2002. – Вип. 18.– С. 51–61.

Добржанський О. Від Є. Гакмана до М. Василька. Українські депутати від Буковини в австрійській Державній Раді (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці / Гол. ред. В. А. Смолій: У 2-х ч. – Ч.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С.57–65.

Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Добржанський О. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

Добржанський О. Політична діяльність М.Василька в 1902–1914 рр. / О. Добржанський // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина), 2003. – Т.6. – С.251–256.

Добржанський О. Українські депутати від Буковини в Австрійському парламенті (1861–1918 рр.) / О. Добржанський // Австрійсько-український огляд. – 2001. – № 11. – С. 46–49.

Добржанський О. В. Російські консульства на західно-українських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. V. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 112–122.

Добржанський О. Українське і румунське національне відродження на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 131–141.

Добржанський О. В. Українські народовські партії на Буковині у 1905–1914 рр. / О. В. Добржанський // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича, Науково-дослідний центр буковинознавства, 1993. – Вип.1. – С. 130–143.

Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність. Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920. – Вінніпег: Накладом „Руської книгарні”, б. р. – 246 с.

Доманицький В. Українська преса в 1906 р. / В. Доманицький // Україна. – 1907. – Т.1. – Январь. – С.48–65.

Донцов Д. До моїх політичних одностумців (З приводу т. зв. „Союза визволення України”) / Д. Донцов // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. – Ч.1. / [упоряд.: Б. І. Корольов, І. С. Михальський]. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С.506–508.

Донцов Д. Leon Wasilewski. Ukraina i sprawa ukrainska / Д. Донцов // Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С. 131–133.

Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / Донченко С. П. – Дніпродзержинськ: Видавн. відд. ДДТУ, 2004. – 379 с.

Д. Д-ко [Д. Дорошенко]. З українського життя / Д. Д-ко // Україна. – 1907. – Т.І. – Февраль. – С.97–101.

Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році // Україна. – 1907. – Т.І. – Февраль. – С.73–96.

Дорошенко В. Видавничий рух на Західних Землях до першої світової війни / В. Дорошенко, П. Зленко // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.974–975.

Дорошенко В. Значіння „України irredenti” в історії розвитку української національної свідомості / В. Дорошенко // Бачинський Ю. Україна irredenta / Бачинський Ю. – Берлін: Вид-во української молоді, 1924. – С.І–XXVII.

Дорошенко В. Револуційна Українська Партія (РУП) (1900–1905): Нарис з історії української соціалдемократичної партії / Дорошенко В. – Львів–Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921 р. – 40 с.

Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи / З портретами / Дорошенко В. – Відень: Накладом „Союза визволення України”, 1916. – 115 с.

Дорошенко Д. Австрійська Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – С.73–96.

Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради / Дорошенко Д. – Ужгород: Др.-я „Свобода” накладом д-ра О. Цюпки, 1932; Нью-Йорк: Видавнича корпорація Булава, 1954. – 437, XXI с.

Дорошенко Д. Нарис історії України / Дорошенко Д. – Т.ІІ. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – 360 с.

Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – Январть. – С.1–29.

Дорошенко Д. Украинская социал-демократия Д. Дорошенко // Украинский вестник. – 1906. – № 12. – С. 843–851.

Драгоманов М. Всеобщее голосование и русины в Австрии / Драгоманов М. // Драгоманов М. Вибрані праці: [у 3 т., 4 кн.] / Редкол.: В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К.: Знання України, 2006. – Т.1. – Кн. 2. – С.213–219.

Драгоманов М. П. Великорусский интернационал и польско-украинский вопрос / Драгоманов М. П. – Казань: Типо-лит. Окружного штаба, 1906. – 135 с.

Драгоманов М. П. Литературно-общественные партии в Галиции / Драгоманов М. П. // Драгоманов М. П. Политические сочинения [под ред. проф. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. – Т.1. Центр и окраины. – М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – С.418–456.

Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия / Драгоманов М. – К.: Типо-литография М. Э. Заездного, 1917. – 143, II с.

Драгоманов М. Новые движения среди русских галичан / Драгоманов М. // Драгоманов М. Политические сочинения. – Т.1. Центр и окраины. – М., 1908. – С. 457–480.

Драгоманов М. П. Передне слово [до „Громади” 1878 р.] / Драгоманов М. П. // Драгоманов М. П. Вибране („... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри]. – К.: Либідь, 1991. – С. 276–326.

Драгоманов М. П. Пропавший час. Українці під Московським царством (1654–1876) / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране („... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – С.559–574. – („Пам'ятки історичної думки України”).

Драгоманов М. П. Русские в Галиции / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Политические сочинения / [под ред. И. М. Гревса и Б. А. Кистяковского]. – Т.1. Центр и окраины. – М.: Тип-я Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – С.268–342.

Друге засідання Загальної Української Ради // Діло. – 1915. – 15 мая. – С.5.

Дюверже М. Политические партии / Дюверже М. [пер. с франц.]. Изд. 3-е. – М.: Академический Проект; Королев, Парадигма. – 2005. – 544 с.

Ефремов С. Благородный осведомитель (С. И.Щеголев „Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма”. Киев, 1912) / С. Ефремов // Украинская жизнь. – 1913. – № 2. – С. 85–98.

Енгельс Ф. Німеччина і панславизм / Ф. Енгельс // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. – Т.11. – К.: Держполітвидав, 1962. – С.201–207.

Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / Єсельчик С. – К.: КІС, 2010. – 272 с.

Єфремов С. З громадського життя на Україні / Єфремов С. – К.: Вік, 1909. – 77 с.

Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.

Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / Жерноклеєв О. С. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.

Жерноклеєв О. Чернецький Антін / О. Жерноклеєв, І. Райківський // Західно-українська республіка. 1918–1923. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Я. Ісаєвич; упоряд: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. – Львів, 2009. – С.323–346.

Животко А. [Преса] 1905–1914 / А. Животко // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.987–990.

Животко А. 50 років: До історії Української Партії Соціалістів-революціонерів / Животко А. – Прага: Вільна спілка, 1936. – 19 с.

Жук А. В цілі сконсолідування національних сил / А. Жук // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 131. – С.3–4.

Жук А. Російська Державна Дума й Україна (З нагоди десятилітньої річниці існування Думи). III. Закон про вибори до Думи / А. Жук // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 118. – С.637–639.

Жук А. Союз визволення України / А. Жук // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 366–384.

Жук А. Яворський Матвій / А. Жук // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. д-р В. Кубійович. [Перевидання в Україні] / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. – Т.10. – Львів, 2000. – С.3958.

Жуковський А. Історія Буковини. Частина друга після 1774 р. / Жуковський А. – Чернівці: Видавнича спілка „Час”, 1993. – 223 с. – (Бібліотека газети „Час”).

З діяльності Народного Комітету (Комунікат) // Діло. 1915. – 6 марта. – С. 5.

З Загальної Української Ради // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 124. – С. 742.

З закордонної України // Діло. – 1906. – 3 (16) травня. – С.1.

З приводу відокремлення Галичини // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 125. – С. 746–747.

З життя партій // Рада. – 1906. – 14 листопада. – С.2.

З життя партій / Постанова Ради української радикально-демократичної партії // Рідний край. – 1906. – 11 грудня. – С.8.

З життя партій // Рідний край. – 1906. – 4 листопада. – С.10.

З життя партій // Рідний край. – 1906. – 11 грудня. – С.8–9.

Загальна Українська Рада // Діло. – 1915. – 8 мая. – С.2.

Загальна Українська Рада // Діло. – 1915. – 12 червня. – С.5.

Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.1.

Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 5 грудня. – С.1.

Залевский К. Национальные партии в России. IV. Украина. Украинские партии / К. Залевский // Общественное движение в России в начале XX-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т. III. – Кн. 5. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1914. – С. 294–303.

Залізник М. Відповідь д. Поршу / М. Залізник // Рада. – 1907. – 3 травня. – С.1.

Залізник М. З приводу постанови останнього з'їзду у.с.д. / М. Залізник // Рада. – 1907. – 18 квітня. – С.1.

Зарубіжні українці / [Лещенко Л. О., Макар Ю. І. та ін.] ; кер. авт. кол. С. Ю. Лазебник. – К.: Вид-во „Україна”, 1991. – 252 с.

Засідання У.П.Р. // Діло. – 1917. – 10 квітня (28 марта ст. ст.) – С.1.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівн. авт. кол. і відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.

Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 9: Ювілейний

збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 420–436.

Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.

Заява руских послів // Діло. – 1903. – 20 серпня. – С.1.

Зібранне української інтелігенції // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С.133.

Злупко С. М. До 90-річчя від дня народження В. П. Левинського / С. М. Злупко // Український історичний журнал. – 1970. – №7. – С.116–118.

З'їзд руских послів // Діло. – 1903. – 17 серпня. – С.1.

З'їзд української демократично-радикальної партії // Рідна справа–Думські вісти. – 1907. – 20 мая. – С.4.

З'їзд Української радикально-демократичної партії // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня. – С.3.

Иванов Л. М. Из истории украинской прессы 1905–1907 гг. / Л. М. Иванов // Известия АН СССР. – Серия истории и философии. – 1946. – №2. – С.159–174.

Иванов Л. М. Революция 1905–1907 гг. на Украине / Л. М. Иванов // Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России / [сборник статей под ред. Л. М. Иванова, А. М. Панкратовой и А. Л. Сидорова]. – М.: Госполитиздат, 1955. – С.30–143.

Исламов Т. М. Империя Габсбургов. Становление и развитие. XVI–XIX вв. / Т. М. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С. 11–40.

История Венгрии. В 3 т. / [Авербух Р. А., Писарев Ю. А., Спирин М. М., Шушарин В. П.] ; отв. ред. Т. М. Исламов / АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. – Т.2. – М.: Наука, 1972. – 599 с.

Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: „колективний портрет” (кінець XIX – початок XX століття) / Іваницька С. Г. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 452 с.

Івасюк Г. Мультикультурність Буковини першої половини XX ст.: проблеми та тенденції / Г. Івасюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія.

Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376–377. – С. 75–78.

Ісаєвич Я. Східна Галичина в Монархії Габсбургів: українці і національні меншини / Я. Ісаєвич // Австрійсько-український огляд. – Відень. – 1997. – №4. – С.68–72.

Історична секція Української Академії Наук в 1925 році // Україна. – 1926. – Кн.1. – С.160–162.

Історичне джерелознавство: Підручник / [Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівський, С. Ф. Павленко та ін.]. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.

Історичні передумови возз'єднання українських земель / [Стеблій Ф. І., Ісаєвич Я. Д., Макарчук С. А. та ін.] ; АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1989. – 398 с. – (Серія: Возз'єднання українських земель в єдиній Радянській державі).

Історія України: нове бачення: Навчальний посібник / [Верстюк В. Ф., Гарань О. В., Гурій О. І., Солдатенко В. Ф. та ін.]; під ред. В. А. Смолія. – Вид. 2-е, доповн. – К.: „Альтернативи”, 2000. – 464 с.

К вопросу о кандидатуре на кафедру русской истории в университете Св. Владимира профессора Львовского университета Михаила Грушевского. – К.: Тип-я „Русская печатня”, 1908. – 68 с.

Калмакан И. К. Идея Учредительного собрания в программных и теоретических документах всероссийских и украинских политических партий (1905–1918): Монография / И. К. Калмакан, Т. Н. Чернега-Сердюкова. – О.: АстроПринт, 2000. – 204 с.

Каппелер А. Национальные движения и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (XIX век – 1917 год) / А. Каппелер // Россия в XX веке: Проблемы национальных отношений. – М.: Наука, 1999. – С.100–109.

Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / А. Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Київ, 1992. Вип.1. – С.107–108.

Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение. История. Распад / Каппелер А; [пер. с нем. С. Червонная]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 344 с.

Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) / Кармазіна М. С. – К.: ІПіЕНД, 1998. – 350 с.

Кармазіна М. С. Наддніпрянська Україна в умовах системної загальноросійської кризи / М. С. Кармазіна // Політична історія України. XX ст.: У 6 т. – Т.1: На зламі століть (кінець XIX – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – К.: Генеза, 2002. – С. 93–144.

Кармазіна М. С. Наддніпрянські українці на зламі століть: їхнє становище в Російській імперії та артикуляція вимог // М. С. Кармазіна // Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С.45–68.

Кармазіна М. Партогенез: труднощі осмислення / М. Кармазіна // Наукові записки / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – №3 (53). – С.4–20.

Кармазіна М. С. Революція 1905–1907 рр. в Україні: парадокси стрімкої політизації / М. С. Кармазіна // Політична історія України. XX ст.: У 6 т. – Т.1: На зламі століть (кінець XIX – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. – К.: Генеза, 2002. – С. 145–218.

Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. / О. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К.: Вид. АН УРСР, 1957. – Вип. 1. – С.59–90.

Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Касьянов Г. В. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.

Катренко А. М. Олександр Олександрович Русов / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – К.: Нора-прінт, 1998. – 64 с.

Качмар В. М. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) / Качмар В. М. / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1999. – 118 с.

Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж–Філадельфія–Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

Келен Р. Австро-Угорщина / Р. Келен ; [пер. з нім. В.Б]. // Шляхи. – Львів. – 1917. – Ч. 1–2. – С. 45–53.

Киселев И. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (Количественный анализ) / И. Киселев, А. Корелин, В. Шелохаев // История СССР. – 1990. – №4. – С. 71–87.

Клейнер І. Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання: Вселюдськість у шатах націоналізму / Клейнер І. – Київ–Торонто–Едмонтон / Канадський Інститут Українських Студій, 1995. – 263 с.

Козицький М. Ю. Українська парламентська громада в I та II Державних Думах / М. Ю. Козицький, В. І. Доморослий // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1992. Вип. 173. – С. 12–22.

Колесник В. Ф. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття: Монографія / В. Ф. Колесник, Л. П. Могильний. – Київ: Вид.-полігр. Центр „Київський університет”, 2005. – 244 с.

Кос А. Польський „з'їзд народовий” / А. Кос // Діло. – 1903. – 19 червня. – С.1.

Кос А. Польський „з'їзд народовий” / А. Кос // Діло. – 1903. – 20 червня. – С.1.

К. Не-я (К. А.). Дещо про націоналізм та соціалізм / К. Не-я (К. А.) // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С.83–93.

К. Не-я. Чого ждять от Думи / К. Не-я // Наша Дума. – 1907. – 22 марта. – С.1.

Конгрес польської партії соціально-демократичної // Воля. – 1900. – 15 липня. – С.5–7.

Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття: (Статистико-демографічне дослідження) / Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника, Науково-методичний центр „Українська етнопедогогіка та українознавство”. – Львів: Світ, 1996. – 283 с.

Кордуба М. Грушевський про „нашу політику” / М. Кордуба // Вістник Своюза визволення України. – 1916. – Ч.127. – С.786–787.

Корольов Б. І. „Союз визволення України” (1914–1918 рр.): До історії створення та діяльності / Б. І. Корольов, І. С. Ми-

хальський. – Луганськ: Луганський ін-т післядипломної освіти, 1996. – 44 с.

Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках XIX ст. / М. М. Кравець // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.124–140.

Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / Кравець М. М. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 239 с.

Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Красівський О. – К.: ППІЕНД, 2008. – 544 с.

Крип'якевич І. Всесвітня історія / Крип'якевич І. : У 3 кн. – Кн. 3. Найновіші часи. – К.: Либідь, 1995. – 286 с.

Круглашов А. М. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914–1918 рр.) / А. М. Круглашов // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр. (Збірник наукових статей). – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича, 1995. – С.19–24.

Кубійович В. Буковина / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 170.

Кубійович В. Галичина / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 170.

Кубійович В. Закарпаття / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.170–171.

Кубійович В. Міграційні процеси перед 1914 р. / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 1. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С. 149–150.

Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Кугутяк М. – Івано-Франківськ: б.в., 1993. – 200 с.

Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939 / Кугутяк М. Т. 1. – Київ–Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.

Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – зняряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.) / В. С. Кульчицький // Питання теорії і практики радянського права / Львівський державний університет імені Івана Франка. – Вип. 4. – Львів, 1958. – С. 5–19.

Курас І. Ф. М. І. Міхновський: постать на тлі епохи / І. Ф. Курас, Ф. Г. Турченко, Т. С. Геращенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 76–91.

Курас І. Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії / Курас І. Ф. – К.: Політвидав України, 1986. – 185 с.

Курас І. Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізма и крах мелкобуржуазних партій на Україні / Курас І. Ф. – К.: Наукова думка, 1978. – 315 с

Курило В. М. Соціально-економічна характеристика і становище трудящих Буковини на початку ХХ ст. / В. М. Курило // Минуле і сучасне Північної Буковини. – 1973. – № 2. – С. 55–63.

Курляк І. Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ ст.): історико-педагогічний аспект / Курляк І. Є. ; наук. ред. Н. Г. Ничкало ; АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2000. – 328 с.

Кучабський В. Розвиток національно-державницької думки УСС / В. Кучабський // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк: Вид-во Головн. Управи Братства УСС, 1967. – С.48–56.

Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка (II) / Ю. Лавріненко // Сучасність. – Мюнхен. – 1971. – Ч. 6. – С.56–71.

Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю. П. Лавров // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок ХХ ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут

історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина друга. – К., 1999. – С. 248–444.

Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 17–32.

Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України (продовження) / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 3–16.

Лавров Ю. П. Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 79–90.

Лазанська Т. І. Народонаселення України / Т. І. Лазанська // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина перша. – К., 1999. – С. 61–123.

Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М.; за ред. Б. Д. Лановика. – 6-е вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2004. – 486 с. – (Вища освіта XXI століття).

Лебедев С. В. Русские идеи и русское дело. Национально-патриотическое движение в России в прошлом и настоящем / Лебедев С. В. – СПб.: Алетей, 2007. – 560 с. – (Серия «Левиафан: Государство. Общество. Личность»).

Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Левенець Ю. А. – К.: Стилос, 2001. – 585 с.

Левинский В. Конец австрийской ориентации / В. Левинский // Украинская жизнь. – 1917. – №3–6. – С. 17–31.

Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос / Левинский В. – Женева: Изд-е украинск. с. д. рабочих Канады, 1917. – 105 с.

Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / Левинський В. ; [з передм. Л. Юркевича]. – К.: Друк-я Київської 2-ї Артїлі, 1914. – XII, 116 с.

Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі

споминів та документів) / Левицький К. – Львів: Червона Калина, 1931. – 148 с.

Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. – С. 1–285.

Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. – С. 289–495.

Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Третя часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1930. – С. 497–776.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Перша часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. – С.1–432.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / Левицький К. – Друга часть. – Львів: Накладом Власним, друкарня оо. Василян у Жовкві, 1927. – С. 433–736.

Левицький К. Микола Василько // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.126–130.

Левицький К. Микола Ганкевич // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.120–122.

Левицький К. Перший рік парламенту загального голосовання (1907–1908) / Левицький К. – Львів: Друкарня Народна, 1908. – 26 с.

Левицький К. Юліан Романчук // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів / Левицький К. – Львів: Діло, 1936. – С.50–57.

Левицький К. Юліан Романчук у новому парламенті // Левицький К. Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / Левицький К. – Львів: Діло, 1937. – С.26–32.

Ленін В. І. Баскові // Ленін В. І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1975. – Т. 49. – С. 47.

Ленін В. І. О. М. Коллонтай // Ленін В. І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1975. – Т. 49. – С.509, 227.

Ленін В.І. Примітка „Від редакції” до статті „Україна і війна” // Ленін В.І. Повн. збір. тв. – К.: Політвидав України, 1972. – Т. 26. – С.121.

Леонов С. В. Партийная система России (конец XIX в – 1917 год) / С. В. Леонов // Вопросы истории. – 1999. – №11–12. С.29–48.

Лепісевич П. М. Єдність – втрачені надії: Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914–1916) : [монографія] / П. М. Лепісевич, М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка-Н, 2012. – 192 с.

Л. Ж. Що нам треба робити ? (Лист українського демократа до своїх однодумців) / Л. Ж. // Рідний край. – 1906. – 29 липня. – С.11–13.

Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.2 / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – С.53–61.

Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С.173–191.

Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С.451–470.

Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої]. – К.: Основи, 1994. – С. 145–171.

Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака]. – К.: Основи, 1994. – С.39–51.

Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої]. – К.: Основи, 1994. – С.471–483.

Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Лисяк-Рудницький І. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т.1; [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої]. – К.: Основи, 1994. – С.413–450.

Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів, : Інститут українознавства НАН України, ВФ „Олір”, 1995. – 368 с.

Литвинов В. К. Робітничий і селянський рух на Буковині під час першої російської революції 1905–1907 рр. / В. К. Литвинов // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т. XXVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С.84–97.

Лісевич І. Т. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) / І. Т. Лісевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 43–54.

Лісевич І. Т. У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.) / Лісевич І. Т. / Ін-т історії України АН України – К., 1993. – 87 с.

Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції / М. Лозинський // Студії з поля суспільних наук і статистики / Статистична комісія НТШ. – Т. III. – Львів: Накладом НТШ, 1912. – С.1–62.

Лозинський М. Галицькі вибори перед австрійським парламентом / М. Лозинський // Рада. – 1907. – 1 липня. – С.1.

Лозинський М. Галичина в життю України / Лозинський М. – Відень: Накладом „Союза Визволення України”, 1916. – 61 с.

Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Лозинський М. ; [Український соціологічний інститут]. – Відень, 1922. – 228 с. (Серія: Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга п'ята).

Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. I. – С. 167–188.

Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIII. – Кн. II. – С.345–372.

Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. XXXIV. – Кн. VI. – С.576–587.

Лозинський М. З австрійської України / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXIX. – Кн. VIII– IX. – С.392–413.

Лозинський М. З австрійської України. Вибори до галицького сойму / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLII. – Кн. IV. – С.185–194.

Лозинський М. З австрійської України: Польсько-українські відносини і соймові вибори / М. Лозинський // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLI. – Кн. II. – С. 415–425.

Лозинський М. Перший виступ українських послів в австрійським парламенті / М. Лозинський // Рада. – 1907. – 13 червня. – С.1.

Лозинський М. Поділ Галичини / Лозинський М. – Львів: З друкарні „Діла”, 1913. – 15 с.

Лозинський М. Польща й Україна / М. Лозинський // Визволення. – 1923. – Ч. II. – С.2–12.

Лозинський М. Рільничий страйк у Східній Галичині / М. Лозинський // Гасло. – 1902. – Ч.9–10. – С.13–19.

Лозинський М. Українське представництво в Австрії / М. Лозинський // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С.169–176.

Лось Ф. Передмова / Ф. Лось // Революція 1905–1907 років на Україні: збірник документів і матеріалів / [упоряд. І. Премислер, В. Руднев; за ред. і вступ. стат. Ф. Лося] / Архівне управління

міністерства внутрішніх справ УРСР. – К.: Укрполітвидав, 1949. – С. III–XLI.

Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Лось Ф. Є. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 404 с.

Лукашевич П. [Гучапский П.]. Украинские национальные партии (Окончание) / П. Лукашевич // Вестник жизни. – С.-Петербург. – 1906. – № 2. – С. 34–44.

Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років: Монографія / Любовець О. М. – К., 2005. – 311 с.

Мазепа І. Підстави нашого відродження / Мазепа І. Частина перша. Причини нашої бездержавності. – Б. м.: Прометей, 1946. – 178 с.

Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. І. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія / Мазепа І. – Прага: Українське видавництво „Пробоем”, 1942. – 212 с.

Мазур. О. Я. М. С. Грушевський і Союз визволення України в документах російської жандармерії / О. Я. Мазур, І. Г. Патер // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”: збірник наукових праць / Національний університет „Львівська політехніка”. – 2008. – № 612. – С. 31–35.

Мазурок О. С. Города западно-украинских земель эпохи империализма: Социально-экономический аспект / Мазурок О. С. – Львов: Світ, 1990. – 155 с.

Майстренко І. Історія Комуністичної партії України / Майстренко І. – Б. м.: Сучасність, 1979. – 259 с.

Макарчук С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібник / Макарчук С. А. – Львів: Світ, 2008. – 512 с.

Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / Макарчук С. А. – Львов: Вища школа, 1983. – 255 с.

Малик Я. Політичні партії в боротьбі за державність на західноукраїнських землях (1917–1919 рр.) / Я. Малик // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина I / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С. 15–19.

Мандрик І. О. Проблеми відновлення державності Угорщини на першому етапі дуалізму (1867–1890 роки) / Мандрик І. О. ;

Ужгородський державний університет. – Ужгород: ВАТ „Патент”, 1997. – 199 с.

Манусевич О. Я. Нариси з історії Польщі / Манусевич О. Я. – К.: Радянська школа, 1954. – 451 с.

Матушевський Ф. З українського життя / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII–IX. – С. 124–142.

Матушевський Ф. Українська громада в другій державній думі / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXIX. – Кн. VII. – С. 78–99.

М. Л. Листи з Галичини: Виборча реформа до австрійського парламенту і український народ в Галичині (Кінець) / Л. М. // Громадська думка. – 1906. – 21 січня. – С. 1–2.

М-овъ Л. [Мартов Ю.] Социал-демократия 1905–1907 гг. / Л. М-овъ // Общественное движение в России в начале XX-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т. III. – Кн. 5. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1914. – С. 537–643.

Миллер А. И. „Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Миллер А. И. – Спб.: Алетея, 2000. – 260 с.

Михайленко М. „Визвольні маніфести” російського уряду в теперішній війні / Михайленко М. ; [Партія Українських Соціалістів-Революціонерів] – Б.м.: Наклад і друк партійної друкарні, 1915. – 29 с.

Михайленко М. Національне питання в Росії й війна / Михайленко М. – Б.в.: Видання Головної Ради Партії Українських Соціалістів-Революціонерів”, 1914. – 16 с.

Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. / Михальський І. С. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 344 с.

Михальський І. С. Національно-політичний рух молоді в Україні в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / Михальський І. С. – Луганськ: б.в., 1995. – 27 с.

Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині / Ю. Михальський //

Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.) / [ред. колегія: П. Федорчак – відп. редактор, М. Генік, М. Кугутяк та ін.]. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 109–113.

Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття: (1902–1914) / Михальський Ю. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.

Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) : Монография / Михутина И. В. / Российская академия наук, Институт славяноведения. – М., 2003. – 288 с.

Міністер д-р Кербер до Русинів // Воля. – 1903. – 1 грудня. – С.1–2.

Монолатій І. Інтеграційний досвід національної політики Австро-Угорщини в Галичині (1867–1914 рр.) / І. Монолатій // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 323–324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.145 – 152.

Монолатій І. Регіональні ідентичності в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини й Буковини 1867–1914 рр.) / І. Монолатій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 7–8 / Міністерство освіти і науки України: Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород: Видво УжНУ „Говерла”, 2007. – С. 281–295.

Мудрий М. Місцеве самоврядування Галичини в контексті українсько-польських взаємин (друга половина ХІХ століття) / М. Мудрий // Україна в минулому. Збірник статей. – Випуск 9. – Київ–Львів, 1996. – С. 77–102.

Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. – Вип. 38. – С. 115–146.

Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Нагаєвський І. – К.: Український письменник, 1994. – 413 с.

Нагорна Л. Українсько-російські відносини в історико-політичному контексті: сучасні оцінки / Л. Нагорна, Ю. Шаповал // Там само. – С. 57–76.

Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Нагорна Л. П. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.

Назарук О. Про вшехполяків, їх історію, теорію і тайну організацію / Назарук О. – Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. – 171 с.

Назарук Ю. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914–1917 рр.) / Ю. Назарук // Наукові записки / Збірник / Серія „Політологія і етнологія”. – Вип. 26. – К.: ІПіЕНД, 2004. – С.126–132.

Нариси з історії Північної Буковини / [Ботушанський В. М., Глуговський А. М., Гриценко І. А. та ін.]. ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1980. – 338 с.

Нариси історії Закарпаття. У 2-х т. Т.1 (з найдавніших часів до 1918 року) / [Балагурі Е., Бабидорич М., Ілько В., Поп І. та ін.] ; відп. ред. і керізн. авт. кол. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – 436 с.: 76 с. іл.

Национальный вопрос в Государственных Думах России: опыт законотворчества / В. Ю. Зорин, А. Аманжолова, С. В. Кулешов (Предисловие Г. А. Селезнева). – М.: Информационно-издательское агентство „Русский мир”, 1999. – 520 с.

Наше положенє // Діло. – 1915. – 6 марта. – С.4.

Наши задачи (От редакции) // Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С.5–10.

Непролетарские партии России: Урок истории / [ред. кол.: К. В. Гусев и др.; под общ. ред. И. И. Минца]. – М.: Мысль, 1984. – 566 с.

Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / Никифорак М. В. – Чернівці: Рута, 2004. – 384 с.

Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни: Придніпрянська еміграція / І. Німчук // Визволення. – Відень–Прага, 1923. – Частина II – С. 24–29.

Нові вибори до Державної Думи і українські партії // Рада. – 1906. – 20 жовтня. – С.1.

Оберучев К. К вопросу об экономических отношениях Украины к Великороссии и Польше / К. Оберучев // Украинская жизнь. – 1912. – №3. – С.37–45.

Обозреватель [А. Лотоцкий]. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе / Обозреватель // Украинский вестник. – 1906. – № 10. – С.719–730.

Обозреватель [А. Лотоцкий]. На Украине / Обозреватель // Украинский вестник. – 1906. – № 14. – С. 980–984.

Общественное движение в России в начале XX-го века / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – Т. III. – Кн. 5. Партии – их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. – Спб.: Тип-я т-ва „Общественная польза“, 1914. – 643 с.

Овсієнко О. Ф. Каральні органи царизму / О. Ф. Овсієнко // „Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колективна наукова монографія в трьох частинах / НАН України, Інститут історії України; відп. ред.: докт. іст. наук проф. В. Г. Сарбей. – Частина третя. – К., 1999. – С. 3–68.

Осечинський В. К. Вплив першої російської революції на піднесення революційного руху в Галичині в 1905–1907 рр. / В. К. Осечинський // 50 років першої російської революції. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1955. – С.118–136.

Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / Осечинський В. К. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1954. – 185 с.

Осташко Т. В'ячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД / Т. Осташко // Молода нація: альманах. – 2002. – №4. – С. 56–90.

Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) / Охримович Ю. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1965. – 120 с.

Павко А. І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України

модерної доби / Павко А. І. – К.: Видавництво „Плеяди”, 2002. – 552 с.

Павлик М. Загальне голосованє в Галичині / М. Павлик // Народ. – 1891. – Ч.1. – С. 13–15.

Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація / І. Патер // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 331–339.

Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Патер І. ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346 с.

Пахолків С. Українсько-єврейське співжиття в Галичині й конструювання національного / С. Пахолків ; [пер. з нім. Х. Николин] // Україна. Процеси націотворення / упор. А. Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С.213–225.

Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні, як атрибута латентної державності / М. Пашков // Політологічні читання. – 1992. – №2. – С. 75–100.

Перша українська часопись на українських зайнятих землях // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч.61–62. – С.15.

Петербурзьке українське віче // Хлібороб. – 1905. – 28 грудня. – С.1–2.

Петлюра С. Війна і українці / С. Петлюра // Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т.6: 90-і роки XIX – 20-і роки XX ст. / упоряд. і прим. Т. Гунчак, Р. Сольчаник; ред. В. Половенко. – 2001. – С.193–196.

Петлюра С. З життя Австрійської України: Українські послы в Віденському парламенті / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Т.IV. – Кн. 1. – С.1–16.

Петлюра С. З українського життя в минулому році / С. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передмови О. Климук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 54–64.

Петлюра С. О переоценке / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С.5–13.

Петлюра С. Отрицательные черты полемики по украинскому вопросу / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1914. – №11–12. – С.5–17.

Петлюра С. В. Рік мовчання / С. В. Петлюра // Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С.168–171.

Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в Австро-Угорській імперії / Ю. Плекан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 74–84.

Плекан Ю. Українські депутати Австрійського парламенту (XIX – поч. ХХ ст.) / Ю. Плекан // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376–377. – С. 131–133.

Погребинська І. Євреї в Україні. ХІХ – початок ХХ століття: історично-економічний аналіз // Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці ХІХ–ХХ століття: Документи і матеріали / І. Погребинська, І. Самарцев (НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центральний державний архів громадських об'єднань України). – К., 2002. – С. 11–23.

Подолінський В. Слово перестороги / Подолінський В. [Сяник, 1848 р. ; Ф. І. Стеблій (вст. сл., примітки і пер. з польськ., упоряд.]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 120 с.

Политические партии России. Конец ХІХ – первая треть ХХ века. Энциклопедия. – М.Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 872 с.

Політична історія України: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / [Бондарев Є.О., Горбатенко В.П., Греченко В.А. та ін.; Танцюра В.І. (ред.)]. – К.: ВЦ „Академія”, 2001. – 488 с.

Політична програма буковинських Русинів // Діло / Додаток Ч.273 і 274 „Діла”. – 1903. – 4 (17) грудня. – С.1.

Полонська-Василенко Н. Історія України / Полонська-Василенко Н. : У 2 т. – Т.2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – 608 с.

Полтавский М. А. История Австрии. Пути государственного и национального развития / Полтавский М. А. : [В 2 ч.]. Часть II. От революции 1848 г. до революции 1918–1919 гг. / Российская академия наук, Институт всеобщей истории – М.: б.и., 1992. – 369 с.

Поляки готовляться // Українське слово. – 1918. – 31 жовтня. – С.1–2.

Поп Ю. І. Перша світова війна і чеська політична програма / Ю. І. Поп // Перша світова війна і слов'янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції: 14–15 травня 1998 року. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 201–206.

Попик С. Дискусії в Австрії навколо етнічних термінів „Ruthenen” і „Ukrainen” (1914–1918 рр.) / С. Попик // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр. / Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича, 1995. – С.12–18.

Попик С. Д. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / Попик С. Д. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 235 с.

Попов М. М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України / Попов М. М. – Третє виправлене й доповнене видання. – Х.: Пролетарий, 1929. – 308, III с.

Попович М.В. Нарис історії культури України / Попович М.В. – К.: „АртЕк”, 1998. – 728 с.: іл. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

Порш М. Україна в державному бюджеті Росії / Порш М. – Катеринослав: Українське соц.-демократ. видавництво „Каменярь”, 1918. – 32 с.

Порш М. Українська трудова громада і останній з'їзд української соціально-демократії / М. Порш // Рада. – 1907. – 27 квітня. – С. 1–2.

Правне застереження цілої української репрезентації Австрії проти розширення автономії Галичини // Діло. – 1916. – 10 листопада. – С.2.

Приговор по делу екатеринославской организации украинской социал-демократической партии // Украинская жизнь. – 1917. – №1–2. – С.92–93.

Пристер Е. Краткая история Австрии / Пристер Е.; [сокр. пер. с нем. Н. М. Соболевой и др. Ред. и предисл. М. А. Полтавского] – М.: Иностранная литература, 1952. – XX, 510 с.

Про автономію // Хлібороб. – 1905. – 20 грудня. – С.1–2.

Про блоки // Рада. – 1906. – 17 грудня. – С.1.

Про „крізу” в українськiм політичнiм таборі // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – Ч. 100. – С.346–347.

Про потребу партій // Громадський голос. – 1916. – 1 марта. – С.3.

Проголошення самостійності України // Діло. – 1917. – 22 падолиста (9 ст.ст.). – С.1.

Програми народно-демократичної і радикальної партій / [представив і поясн. З. Скварко]. – Коломия: Накладом автора, 1913. – 91 с.

Промова тов. Івана Квасниці, виголошена на первомайському вічу у Львові // Вперед. – 1920. – 5 мая. – С.1.

Равич-Черкаський М. История коммунистической партии (б-ов) Украины / Равич-Черкаський М. – К.: Госиздат Украины, 1923. – 248 с.

Рада Державна // Діло. – 1903. – 5 грудня. – С.2 .

Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.

Рафальський О. О. Переяславський договір України з Росією 1654 року: Ретроспективний аналіз / Рафальський О. О. [Національна академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень]. – К.: Генеза, 2004. – 296 с.

Рафес М. Очерки по истории „Бунда” / Рафес М. – М.: Московский рабочий, 1923. – 440 с.

Революція 1905–1907 рр. на Україні: До 50-річчя першої російської революції / [ред. колегія: І. О. Гуржій, П. М. Калениченко (відп. секрет.), О. К. Касименко (відп. ред) та ін.] / АН УРСР, Інститут історії. Наукові записки. – Т.6. – К., 1955. – 320 с.

Ред. // Рада. – 1907. – 3 травня. – С.1

Реєнт О. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О. Реєнт // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: ХХ століття / Міжнародна асоціація україністів [Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко]. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 9–22.

РОЗДІЛ 2.

Передумови становлення і особливості діяльності українських політичних акторів у складі інших державних утворень (1899–1907 рр.)

2.1. Політичне, національне і соціально-економічне становище української громади у Російській і Австро-Угорській імперіях наприкінці XIX – початку XX ст.: спільне і відмінне

Закономірним явищем українського національного відродження, яке розпочалося у першій половині XIX ст. і перейшло наприкінці століття до найвищого політичного етапу, стало утворення українських політичних партій, які очолили новітній громадсько-політичний рух українського народу за соціальне і національне визволення. Цей процес був значно ускладнений тими обставинами, що український народ, його землі тривалий час були поділені завойовниками і складала собою три окремі частини – підросійську Наддніпрянську Україну, півавстрійські Галичину і Буковину, підугорське Закарпаття, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, досить відмінних між собою за політичними режимами, розвитком соціально-економічних і суспільних відносин.

У зв'язку з цим національне партійне будівництво, як і спрямування громадсько-політичного руху загалом, тривалий час носило суттєві регіональні відмінності. Водночас, значні труднощі, які доводилося долати українському народові на шляху до національної емансипації – супротив існуючих систем державного національного авторитаризму, конкуренцію суміжних народів, враховуючи й негативні наслідки попередніх століть бездержавного існування за яких українці на власних одвічних землях були перетворені у безправну меншину, відкинута на узбіччя історичного прогресу, ставило на порядок денний завдання консолідації національних сил, узгоджених дій партійно-політичних структур, що червоною ниткою проходило через події політичної історії українського народу упродовж кінця XIX – початку XX ст.

Українські землі здавна були метою експансії з боку багатьох держав. Одним з найбільш успішних суб'єктів цього процесу

Російські Українці в справі мирових плянів Вільзона // Діло. – 1917. – 11 лютого (н. ст.). – С.1.

Россия в начале XX века / под ред. акад. А. Н. Яковлева. – М.: Новый хронограф, 2002. – 725 с.

Рыбалка Л. О „Союзе освобождения Украины” (Открытое письмо к российской социалистической эмиграции) / Рыбалка Л. – Б.м.: б.г. – 4 с.

Русов А. После распушения Думы / А. Русов // Украинский вестник. – 1906. – № 9. – С.627–632.

Русова С. Український політичний клуб в Петербурзі / С. Русова // Громадська думка. – 1906. – № 20. – 24 січня. – С. 1–2.

Садовский В. Российские марксисты об украинском движении / В. Садовский // Украинская жизнь. – 1912. – №2. – С. 69–73.

Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – Т. 9. – К.: ВД „Альтернативи”, 1999. – 336 с.

Сарнацький О. П. Департамент поліції і українські партії в 1914 – 1917 рр. / О. П. Сарнацький // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип.. XXXII. – С.217–222.

Сахаров А. Н. Основные этапы и особенности русского национализма // Сахаров А. Н. Россия: Народ. Правители. Цивилизация / Сахаров А.Н. / Рос. Акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: [ИРИ РАН], 2004. – С.876–890.

Сахаров А. Н. Россия в начале XX века: народ, власть, общество // Сахаров А. Н. Россия: Народ. Правители. Цивилизация / Сахаров А.Н. / Рос. Акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: [ИРИ РАН], 2004. – С.288–359.

Сахаров А. Н. Россия: Народ. Правители. Цивилизация / Сахаров А. Н. / Рос. Акад. наук, Ин-т рос. истории. – М.: [ИРИ РАН], 2004. – 956 с.

С. Д. [Леся Українка]. Оцінка Нарису Програми Української Партії Соціалістичної / С. Д. – Львів: Друкарня Уділова, 1901. – 15 с.

Сергеева І. А. Архівна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І.Вернадського [Текст] / Сергеева І. А.; [редкол.: О. Онищенко, акад. НАН України (голова)

та ін.]; Нац. акад. України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Центр дослідж. історії і культури східноєвроп. єврейства. – К.: Дух і літера, 2006. – 543 с.

Сергій. Відгуки з життя та письменства. І. Про українську пресу, її становище та завдання / Сергій // Нова Громада. – 1906. – № 1. – С. 118–128.

Сецесия ! // Діло. – 1903. – 30 жовтня. – С.1.

Сидельников С. Образование и деятельность первой Государственной Думы / Сидельников С. – М.: Изд-во Московского университета, 1962. – 382 с.

Сірополко С. Історія освіти в Україні [Текст] / Сірополко С. ; Український Вільний Університет (Мюнхен), Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

Скоропис-Йолтуховський О. Значінне самостійної України для європейської рівноваги / Скоропис-Йолтуховський О. – Відень: Накладом „Союза визволення України”, 1916. – 15 с.

Смирнов А. С. История Южной Руси / Смирнов А. С. – М.: Алгоритм, 2008. – 352 с.

Солдатенко В. Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / Солдатенко В. Ф. – К.: Світогляд, 2005. – 324 с. + 16 с. фото.

Солдатенко В. Ф. Гетьманська держава – альтернатива революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С.215–292.

Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917–1920 гг. / Солдатенко В. Ф. – М.: Новый хронограф, 2012. – 672 с.

Солдатенко В. Ф. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства. Автономістсько-федералістський курс Центральної Ради / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С.21–106.

Солдатенко В. Ф. Створення й початки діяльності Центральної Ради (дискусійні аспекти) / В. Ф. Солдатенко // Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання,

історичні постаті, ключові епізоди. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С.44–62.

Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2005. – 349 с + 16 с ілюстр.

Солдатенко В. Ф. Утворення Української Народної Республіки і боротьба за вибір перспективи суспільно-політичного розвитку / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – С.107–214.

Солдатенко В. Ф. Феномен української революції / В. Ф. Солдатенко // Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С.26–43.

Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму / Сосновський М. – Нью-Йорк: Trident International, Inc., 1974. – 419 с.

Соціалісти партійного Союзу а українське питання // Буковина. – 1915. – 13 марта. – С.3.

Союз Визволення України // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С.2.

Становище державних Українців до рішень української Національної Ради // Українське слово. – 1918. – 29 жовтня. – С.1.

Старик В. П. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921 (Частина II: Між націоналізмом і толерантністю) / Старик В. П. – Чернівці: Прут, 2009. – 184 с.

Стахів М. Політичні партії / Загальний огляд / М. Стахів // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1145.

Стахів М. Політичні партії / Зах. Україна / М. Стахів // Енциклопедія українознавства. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.1146.

Степанов С. Численность и состав черносотенных союзов и организаций / С. Степанов // Политические партии России в период

революции 1905–1907 гг.: Количественный анализ / Сборник статей. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1987. – С. 184–242.

Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік / І. Стешенко // Вільна Україна. – 1906. – Ч.1. – С. 95–99.

Стороженко А. В. Происхождение и сущность украинофильства: Доклад собранию членов Клуба русских националистов в Киеве, 17 ноября 1911 г. / Стороженко А. В. – Второе изд. – К.: Тип-я С.Кульженко, 1912. – 64 с.

Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / Стрілець В. В. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 361 с.

Субтельний О. Україна: історія / Субтельний О.; [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.: іл.

Судьбы украинской печати // Украинский вестник. – 1906. – № 13. – С. 918–923.

Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Сухий О. М. – Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – 498 с.

Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / Сухий О. М. – 2-е вид., доп. – Львів: Вид-во Львівського нац-го ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 226 с.

Съезд мужей доверия Русско-народной партии и ея организация. – Львов: Изданіе полит. Общества „Русская Рада” во Львове, 1900. – 41 с.

Тайний конгрес українських сепаратистів // Буковина. – 1915. – 13 марта. – С.3.

Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Тейлор А. Дж. П.; [пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко]. – Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. – 268 с.: іл. – (Класика).

Темницький В. Загальна Українська Рада / В. Темницький // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 356–364.

Темницький В. Українська соціалдемократична партія Австрії і війна / В. Темницький // Робітничий прапор. – 1915. – №1 (квітень). – С.8–11.

Терещенко Ю. В'ячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях / Ю. Терещенко // Молода нація: альманах. – 2002. – №4. – С. 91–126.

Ткаченко В. Цивілізаційний фактор в українсько-російських стосунках (історичний аспект) / В. Ткаченко, О. Реєнт // Україна и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы „Круглого стола”. – К.: Асоціація „Україно”, 1995. – С.35–39.

Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі / [Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Кравець М. М., Маланчук В. Ю.] ; відп. ред. М. М. Олексюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 803 с.

Трагедія Галицької України: Матеріали про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки: 1918, 1919 і 1920 / Зладив і упорядкував Осип Мегас. – Вінніпег: З друкарні „Канадського фермера”, 1920. – 253 с.

Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад / Трайнин И. П. – М.– Л.: Изд-во АН СССР в Лгр., 1947. – 307 с.

Третій черговий з'їзд УСДРП // Земля і воля. – 1907. – 25 мая. – С.2–3.

Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. Трофимович, Р. Романюк // Перша світова війна і слов'янські народи / Матеріали міжнародної наукової конференції: 14–15 травня 1998 року. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 24–30.

Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: Життя і Слово / Турченко Ф. Г. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.

Турченко Ф. Перша світова війна і геополітичний дискурс Миколи Міхновського / Ф. Турченко // Студії з історії Української революції 1917–1920 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В. Ф. Верстюк. НАН України. Інститут історії України. –К.: Інститут історії України, 2011. – С.10–20.

У важній хвилі // Нова Буковина. – 1912. – 11 грудня. – С.1.

Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. Волкова Ф. К., Грушевского М. С., Ковалевского М. М., Корша Ф. Е., Крымского А. Е., Туган-Барановского М. И., Шахматова А. А.]. – Т. II. – Петроград: Тип-я т-ва „Общественная польза”, 1916. – 707 с.

Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.

Українська Парламентарна Репрезентація про біжучі політичні справи // Діло. – 1917. – 13 лютого (н. ст.). – С.1.

Українці в Росії домагаються державної незалежності України // Діло. – 1917. – 3 квітня (21 марта ст. ст.). – С.1.

Україна і Росія в історичній ретроспективі: Українські проекти в Російській імперії. Нариси в 3-х т. Т.1. [Наукове видання] / Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П.; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2004. – 504 с.

Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / [Білоблочкий М. П., Бодрук О. С., Глебова Л. М., та ін.] ; за заг. ред. С. І. Пирожкова ; Рада національної безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К.: НІПМБ, 2001. – 624 с.

[Леся Українка]. Оцінка „Нарису програми української партії соціалістичної” [Леся Українка] // Воля. – 1901. – 15 мая. – С.2–7.

Українська національна держава // Вперед. – 1920. – 13 січня. – С.1.

Українська парламентарна репрезентація супроти цісарського письма в справі розширення автономії Галичини // Діло. – 1916. – 8 падолиста. – С.1.

Українські заяви // Діло. – 1916. – 7 падолиста. – С.1.

Українські парламентські збори // Рідний край. – 1906. – 23 червня. – С.12.

Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма / Ульянов Н. И. – М.: Изд-во ИНДРИК, 1996. – 288 с.

Феденко П. Повстання нації // Мазепа І. З історії української революції / І. Мазепа, П. Феденко. – Прага: б.м., 1930. – С.62–94.

Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій / Феденко П. – Подєбради: Вид-во Укр. техніко-господарського інституту, 1934. – 174 с.

Феденко П. Український рух у ХХ столітті / Феденко П. – Лондон: Наше слово, 1959. – 267 с.

Филевич І. Кризис современного украинства / І. Филевич // К вопросу о кандидатуре на кафедру русской истории в университете Св. Владимира профессора Львовского университета Михаила Грушевского. – К.: Тип-я „Русская печатня”, 1908. – С.59–65.

Фісанов В. П. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду Першої світової війни / В. П. Фісанов // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці: Чернівецький державний університет ім. Ю.Федьковича, Науково-дослідний центр буковинознавства, 1993. – Вип. 1. – С. 143–153.

Формы национального движения в современных странах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / [Шпрингер Р., Василевский Л., Грушевский М. и др.] ; под ред. А.И. Кастелянского. – Спб.: Изд-е тов-ва „Общественная польза”, 1910. – 274 с.

Франко І. Відрубність Галичини / Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п'ятидесяти томах. – Т.46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 456–461.

Франко І. Галичина в сьогорічнім бюджеті державнім / Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 44. – Кн. 1. – К.: „Наукова думка”, 1984. – С. 334–339.

Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття / Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. 2. – К.: „Наукова думка”, 1986. – С.339–350.

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Франко І. – Львів: Українсько-руська видавнича спілка, 1910. – 444 с.

Франко І. Наше теперішнє положення / Франко І. // Франко І. Зібр. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. 1. – К.: „Наукова думка”, 1985. – С.306–322.

Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 45. – К.: „Наукова думка”, 1986. – С. 401–409.

Франко І. Організація демократичної партії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. I. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 516–527.

Франко І. Політичні стороництва в Галичині / І. Франко // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 46. – Кн. I. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 543–549.

Франко І. Українсько-руська (малоруська) література / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 41. – К.: „Наукова думка”, 1984. – С. 74–100.

Франко І. Число русинів в Австрії / Франко І. // Франко І. Збір. творів у п'ятидесяти томах. – Т. 44. – Кн. 2. – К.: „Наукова думка”, 1985. – С. 519–520.

Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Хейман С. / ; [пер. з англ.]. – К.: Основні цінності, 2000. – 304 с. – (Сер. „Спадщина”).

Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Химка Джон-Пол. – К.: Основні цінності, 2002. – 327 с.; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / Нагаєвський І. – К.: Український письменник, 1994. – 413 с.

Химка І.-П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина I / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С. 215–219.

Христюк П. 1905 рік на Україні / Христюк П. – Х.: Держвидав України, 1925. – 239 с.

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Том I. – 1921. (фототипічний передрук для студій). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. – 152 с. (Серія: Український Соціологічний Інститут; Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга перша).

Цегельський Л. З австрійської України / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. – 1909. – Т. XLVIII. – Кн. XII. – С. 602–615.

Цегельський Л. Місяць з'їздів та резолюцій / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. LXI. Кн. II. – С. 382–390.

Ципко К. Г. Зрадницька роль українських буржуазних націоналістів на Буковині в роки першої російської революції / К. Г. Ципко // 50 років першої російської революції: Наукові записки / Чернівецький державний університет. – Т. XXVI. – Вип. 2. – Львів: Вид-во Львівського державного ун-ту, 1957. – С. 98–115.

Цьольнер Е. Історія Австрії / Цьольнер Е. ; [пер. з нім. Р. Дубасевич та ін.; наук. ред. В. Расевич. – Львів: Літопис, 2001. – 707 с.

Четверте засіданє Загальної Української Ради // Діло. – 1915. – 29 мая. – С. 5.

Чижевський П. Група українських послів в Думі / П. Чижевський // Рідний край. – 1907. – 31 березня. – С. 2–3.

Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Чорновол І. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.

Чорновол І. Тягар прагматизму або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновол // Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. – Нью-Йорк–Київ: Смолоскип, 2004. – С. 17–39.

Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від XIX ст. до 1920 / Шандор В. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. – 292 с.

Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (виклади в Америці) / Шаповал М. – Прага: Вільна спілка, 1927. – 324, VI с.

Шаповал Ю. Г. Часопис „Діло” (1880–1939 рр.): історія, проблеми, люди. III. „Рости, Рідна Мово, і будь нам щитом...” (1903–1918 рр.) / Ю. Г. Шаповал // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / За ред. М. М. Романюка / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 5–110.

Шацилло К. Первая государственная Дума / К. Шацилло // Отечественная история. – 1996. – №4. – С. 60–71.

Швагуляк М. Партиїні поділи і загальнонаціональні інтереси: проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини. 1919–1939 рр. / М. Швагуляк // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Частина II / Міжнародна асоціація українців, Академія Наук України. – Львів, 1994. – С.92–98.

Шелохаев В. В. Введение / В. В. Шелохаев // Политические партии и общество в России 1914–1917 гг.: Сборник статей и документов / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информ. исслед. [Редкол. Кирьяков Ю. И. и др.]. – М., 1999. – С. 5–9.

Шемет В. Промова посла В. М. Шемета в Державній Думі про земельну справу / В. Шемет // Рідний край. – 1906. – 16 червня. – С. 11–12.

Шморгун П. М. Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. / П. М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1992. Вип. 173. – С.3–12.

Шморгун П. М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія / П. М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 1992. Вип. 172. – С. 14–25.

Штільфрід Б. Буковинці в австрійському райхсраті / Штільфрід Б. ; [укладач Н. Панчук; вступне слово – О. Панчук; редкол.: С. Мельничук та ін.] . – Чернівці: Рута, 2005. – 31 с.

Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / Щеголев С. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К , 1914. – 159 с.

Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / Щеголев С. Н. – К.: Тип-я тов-ва И.Н. Кушнерев и К⁰, 1912. – 588 с.

Щербак Н. Дискусії про шляхи вирішення національного питання в Російській імперії на початку ХХ ст. / Н. Щербак // Наукові записки / Збірник. Вип. 18. – К.: ППіЕНД, 2002.– С. 71–80.

Щербак М. Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): Навч. посібник / М. Г. Щербак, Н. О. Щербак / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 90 с.

Щербак Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку ХХ ст. / Н. Щербак // *Історичний журнал*. – 2007. – № 6. – С. 58–65.

Що діється на Вкраїні... Російська Україна і теперішня війна // *Діло*. – 1915. – 5 червня. – С.3.

Штефан А. Закарпаття / А. Штефан // *Енциклопедія українознавства*. В 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Т.1. – Кн. 3. – Мюнхен–Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – С.933.

Юрченко О. Т. Всупереч фактам (Про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського) / О. Т. Юрченко // *Український історичний журнал*. – 1972. – №5. – С.45–57.

Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні / Яворський М. – Том II. – Частина I. – Харків: Держвидав України, 1928. – 168 с.

Яворський М. Україна в епоху капіталізму. Вип. 3. В су-переках імперіалізму / Яворський М. – Харків: Держвидав України, 1925. – 309 с.

Яремчук В. Д. Австрійська цивілізаційна місія й українство / В. Д. Яремчук // *Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект* / Збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім „Академперіодика” НАН України, 2004. – С.429–438.

Яремчук В. Ідея „Київського королівства” О. Бісмарка та її наслідки / В. Яремчук // *Діалог*. – 2000. – № 1. – С.89–91.

Яремчук В. На шляху до національно-регіональної державності в Західній Україні / В. Яремчук // *Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття* / Міжнародна науково-практична конференція 20–21 листопада 2007 р. та наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С.213–266.

Яремчук В. Польські політичні партії та українське питання в Галичині (кінець ХІХ – 1914 р.) / В. Яремчук // *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2010. – №3 (47). – С.130–140.

Яремчук В. Д. Соборницька ідея на західноукраїнських землях (середина ХІХ ст. – жовтень 1918 р.) / В. Д. Яремчук // *Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби*

реалізації / [Гошуляк І. Л., Кривошея В. В., Солдатенко В. Ф., Яремчук В. Д.] ; відп. В. І. Кучер – Кн. 1. – К.: „Бібліотека українця”, 2000. – С.26–70.

Яремчук В. Українське питання в контексті історичної долі Російської та Австро-Угорської імперій: пошук перспективи (XIX століття – лютий 1917, листопад 1918 року) / В. Яремчук // Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – С.54–115.

Яремчук В. Університетське питання – один з консолідуючих факторів у діяльності українських політичних партій Західної України / В. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 39. – С.77–91.

Яремчук В. Д. Українці у складі Австро-Угорщини (друга половина XIX – початок XX ст.). Актуалізація українського питання та суперечливий процес його вирішення / В. Д. Яремчук // Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С.69–106.

Яросевич Р. По з'їзді / Р. Ярославич // Народ. – 1891. – Ч.20, 21. – С. 265–266.

II-й з'їзд радикалів // Народ. – 1891. – Ч.20, 21. – С.266–267.

Balan T. Suprimarea mișcărilor nationale din Bucovina: pe timpul războiului mondial 1914–1918 / Balan T. – Cernăuți: Societatea tipografică bucovineană, 1923. – 216 s.

Bericht über die Tätigkeit des statistischen Seminars an der Universität Wien im Wintersemester 1906/1907 (Statistische Monatschrift. Берно. 1908, том XXXIV, ст. 95–146) / [З. Кузеля] // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – 1911. – Т.CVI. – Кн. VI. – С. 227–235.

Boshyk Y. Between Socialiam and Nationalism: Jewish-Ukrainian Political Relations in Imperial Russia, 1900–1917 / Y. Boshyk // Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster. – Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies University of Alberta, 1981. – S.173–202.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Aus dem „Kronorinzenwerk” des Erzherzjg Rudolf / hrsg. Von Christiane

Zintzen, mit einem Geleitwort von Richard Swartz. – Wien–Köln–Weimar–Böhlau, 1999. – 312 s.

Bonusiak W., Bonusiak S. Stosunki Polsko-Ukraińskie w II połowie XIX i XX w. Proba periodyzacji / W. Bonusiak, S. Bonusiak // *Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 5 жовтня 2000 р., Чернівці.* – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С.215–219.

Enciclopedia partidelor politice din România (1862–1994) / Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. – București: Edita Mediaprint, 1995. – 427 s.

Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906 / Feldman W. – Tom drugi. – Kraków: Spółka nakladowa „Książka”, 1907. – 353 s.

Himka John-Paul. Ukrainian-Jewish antagonism in the Galician countryside during the late nineteenth century / John-Paul Himka // *Ukrainian-Jewish relations in historical perspective / Edited by Peter J. Potichnyj and Howard Aster.* Edmonton: Canadian institutes of Ukrainian studies, University of Alberta, 1981. – S.111–158.

Hornowa E. Ukraiński obóz postepowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895 / Hornowa E. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich. – Wydawnictwo, 1968. – 210 s.

IGNOTUS. З австрійської України: В сіті легенди / IGNOTUS // *Літературно-науковий вістник.* – Т.LXIII. – Кн. V. – 1913. – С.552–557.

IGNOTUS. З австрійської України: деякі підрахунки / IGNOTUS // *Літературно-науковий вістник.* – 1913. – Т.LXII. – Кн. III. – С.557–563.

Juzwenko A. Rosja w polskiej myśli politycznej lat 1864–1918 / A. Juzwenko // *Polska i jej sąsiedzi: Polska myśl polityczna XIX i XX wieku / Pod. red. H. Zielińskiego.* – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1975. – Т.1. – S.29–65.

Mrocza L. Spór o Galicje Wschodnia (1914–1923) / Mrocza L. – Kraków: WSP, 1998. – 224 s.

Najdus W. Podłoże ruchu burżuazyjno-demokratycznego w Galicji w przededniu rewolucji 1905–1907 roku / W. Najdus // *Przegląd historyczny.* – Warszawa. – Tom XLVI. – Zeszyt 1–2. – 1955. – S. 41–98.

Najdus W. Szkice z historii Galicji / Najdus W. – T.I. Galicja w latach 1900–1904. – Б.М.: Książka i Wiedza, 1958. – 409 s.

Nistor I. Der nationale kampf in der Bukovina. Mit besonderer berücksichtigung der rumänen und ruthenen: historisch beleuchtet / Nistor I. – București, 1918. – 227 s.

Nistor I. Istoria Bucovinei / Edite si studio bio-bibliografic de Stelian Neagoe / Nistor I. – Bucuresti: Humanitas, 1991. – 454 s.

Nistor I. Problema ucraineana in lumina istoriei / Nistor I. ; [prezentare Gheorghe Buzatu]. – Radauti: Editura Septentrion, 1997. – 300 s.

Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – 397 s.

Tomczyk R. Ukraińska partia radykalna w II Rzeczypospolitej 1918–1926 / Tomczyk R. – Szczecin: PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – 284 s.

Ungureanu C. Bucovina in perioda stapanini austriece (1774–1918): aspecte etno-demografice si confesionale / Ungureanu C. ; Inst. de Istoriae al ASM a R.Moldova. – Ch.: CIVITAS, 2003. – 304 s.

Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Wasilewski L. – Krakow: Społka nakładowa „Książka”, б. д. – XII, 224 s.

Wasilewski L. Zarys stosunków galicyjskich / Wasilewski L. – Warszawa: Druk. Kowalewskiego, 1906. – 87 s.

Наукове видання

Яремчук В'ячеслав Дмитрович

**УКРАЇНСЬКА БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ І ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ (1899–1918 РР.)**

Монографія

Підписано до друку 12.12.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 29,3 Обл.-вид. арк. 23,07
Тираж 300 прим. Зам. № 750

Віддруковано ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.